

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

FAS VE TÜRKİYE’NİN AFRİKA AÇILIM POLİTİKALARININ
MUKAYESESİ: 2005-2022 ARASI DÖNEM

Doktora Tezi

RADOUAN YOUSFI

HAZİRAN 2022

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

FAS VE TÜRKİYE’NİN AFRIKA AÇILIM POLİTİKALARININ
MUKAYESESİ: 2005-2022 ARASI DÖNEM

Doktora Tezi

RADOUAN YOUSFI

DANIŞMAN

Doç. Dr. HELİN SARI ERTEM

EŞDANIŞMAN

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

HAZİRAN 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

RADOUAN YOUSFI

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Doç. Dr. HELİN SARI ERTEM

İMZA SAYFASI

RADOUAN YOUSFI tarafından hazırlanan “Fas ve Türkiye’nin Afrika Açılım Politikalarının Mukayesesi: 2005-2022 Arası Dönem” başlıklı bu doktora tezi, uluslararası ilişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından KABUL edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ İMZA

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Helin Sarı Ertem

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Doç. Dr. Leman Erdal

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Sıla Çehreli

Kurumu: Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nil Döner

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Şenel

Kurumu: Ankara Medipol Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 17.06.2022

ÖNSÖZ

Faslı bir öğrenci olarak bu akademik çalışmayı, eğitim hayatıma katkıda bulunan kardeş ülkeler Fas ve Türkiye'nin birbirleriyle yakınlaşmasını ve işbirliği yapmasını ümit ederek hazırladım. Bu kapsamda iki ülkenin birbirlerine ne ölçüde faydalı olabileceğini ve birbirleri ile hangi seviyelerde işbirliği gerçekleştirebileceklerini araştırmayı önemli buldum ve odak noktası olarak her iki ülkenin 2000'li yıllardaki dış politikasında özel bir önem atfettiği Afrika kıtasını seçtim. Büyük güçler rekabeti ve Afrika'nın dünya siyasetinde giderek artan önemi düşünüldüğünde, temennim bu çalışmanın akademik açıdan faydalı olması ve yeni çalışmalara kaynaklık etmesidir.

Çalışmanın ana hatlarının belirlenmesi ve gerekli araştırmaların yapılarak, tezin tamamlanması hususunda bazı isimlere özellikle teşekkür etmem gerekir. Öncelikle bu çalışmaya başlangıç aşamasında katkıda bulunan; tezin başlığı ve ana yapısının oluşturulmasına yardımcı olan Türkiye'nin Senegal Büyükelçisi Prof. Dr. Ahmet Kavas'a ve akademik yönlendirmeleriyle katkı sağlayan İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca bilgi birikimini ve deneyimlerini benimle paylaşan 1. Muhammed Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Hassanı Khalid ile; tez izleme komitesinde yer alarak, tez yazma sürecini takip eden ve yol gösterici olan Marmara Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Ayşe Sıla Çehreli'ye ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Leman Erdal'a gönülden teşekkür ederim. Son olarak; Prof. Ahmet Kavas'ın üniversiteden ayrılışı ile bu tezi, yazım sürecinin sonlarında devralarak, gerekli düzenlemeleri olabildiğince yapan ve zorlukları aşmama yardımcı olan danışmanım İstanbul Medeniyet Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Helin Sarı Ertem'e de teşekkürlerimi sunarım.

Tüm bu isimlere ilaveten, doktora çalışmalarım boyunca manevi katkı sağlayan; sabır, anlayış ve güvenle desteklerini esirgemeyen canım annem Rahma Tahri'ye; sevgili babam Tayeb Yousfi'ye, kıymetli kardeşlerim Mouhamed Hasna ve Kaoutar'a; dualarını hiç eksik etmeyen canım ninem Khamssa Tahri'ye ve en önemlisi, uygun çalışma ortamını sağlayarak, her zaman yanımda olan değerli eşim Soumeiya Mezouari'ya; tüm akrabalarım; arkadaşlarıma ve eğitim hayatım boyunca maddi ve

maneui katkıda bulunan herkese en derin saygı ve sevgilerim ile kalpten teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

FAS VE TÜRKİYE’NİN AFRIKA AÇILIM POLİTİKALARININ MUKAYESESİ: 2005-2022 ARASI DÖNEM

Radouan Yousfi

Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Helin Sarı Ertem

Eş Danışman: Prof. Dr. Ahmet Kavas

Haziran, 2022. 233 Sayfa.

Bu araştırmada Fas ve Türkiye’nin 2005-2022 yılları arasındaki dönemde Afrika’ya yönelik açılım politikalarının mukayesesi yapılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada her iki ülkenin Afrika içinde gerçekleştirdiği çalışmaların detaylı bir şekilde ortaya konulması ve mevcut verilere dayanarak bu iki devletin benzerlikleri ve farklılıklarının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle iki ülke arasındaki ortak noktalar bulunarak işbirliği kabiliyetleri ölçülmeye çalışılmıştır.

Hem Fas hem de Türkiye, Afrika’ya yönelik pro-aktif bir dış politika yürütmektedir. Öyle ki her geçen gün yeni projeler ortaya konulmakta; ayrıca mevcut çalışmaların hızı ve hacmi de büyümektedir. Bu çalışmayla ortaya konan yeni veriler sayesinde Afrika’ya ilişkin ilgi canlı tutulacak, bölgeyle ilgili gelişmelerin yakından takip edilmesine katkı sunulacak ve ayrıca Türk akademisyenler Fas’ın Afrika’da yaptığı çalışmaları daha yakından tanıma fırsatı bulacaktır. Türkiye ve Fas’ın Afrika ile ilişkilerine yönelik mevcut akademik çalışmaların çoğu tarihi bir bakış açısı ile ele alındığından, bu çalışmada Uluslararası İlişkiler çerçevesinde bir yaklaşım izlenmesi akademik literatürün zenginleşmesine katkı sağlayacaktır.

Çalışmada ortaya çıkan en belirgin bulgu Fas ve Türkiye’nin Afrika içinde yakın bir işbirliği yapabilme kabiliyetine sahip olmasıdır. Yapılan betimsel ve rakamsal mukayeseler sonucunda iki devletin özellikle Afrika kıtasında birbirini tamamlayıcı bir rol üstlenebileceği ve çeşitli alanlarda işbirliği yapabilecekleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fas, Türkiye, Afrika Açılım Politikası, İnanç Diplomasisi, Ekonomik Diplomasi, Dış Yardım.

ABSTRACT

A COMPARISON BETWEEN MOROCCO AND TURKEY’S “OPENING UP TO AFRICA” INITIATIVES: THE PERIOD BETWEEN 2005-2022

Radouan Yousfi

Phd Dissertation, Department Of International Relations

Advisor: Assoc. Dr. Helin Sarı Ertem

Co-Advisor: Prof. Dr. Ahmet Kavas

June, 2022. 233 Pages.

This research makes a comparison between Morocco’s and Turkey’s “Opening Up to Africa” initiatives in the period between 2005-2022. In this context, the study aims to present both countries’ efforts in Africa in detail and determine the similarities and differences based on the available data. With this, the cooperation capabilities are measured by finding common points between the two countries.

Both Morocco and Turkey pursue a pro-active foreign policy towards Africa. New projects are being conducted every day, while the speed and volume of the existing efforts are also growing. Thanks to the latest data revealed by this study, the interest in Africa will be kept alive and contribute to the close follow-up of the developments in the region. Besides, Turkish academics will have the opportunity to get to know Morocco’s efforts in Africa more closely. Since most of the existing academic studies on Turkey’s and Morocco’s relations with Africa are handled from a historical perspective, following an approach in this study within the framework of International Relations will contribute to the enrichment of the academic literature.

The most apparent finding of this study is that Morocco and Turkey can cooperate closely in Africa. The descriptive and numerical comparisons show that the two states can play a complementary role especially in Africa and collaborate in various fields.

Key words: Morocco, Turkey, Opening Up To Africa Initiative, Religious Diplomacy, Economic Diplomacy, Foreign Aid.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I.....	9
AFRİKA AÇILIMI SÖYLEMİNİN KAVRAMSAL VE TEORİK ANALİZİ	9
1.1 AFRİKA KITASINA STRATEJİK BAKIŞ VE KITA ÜZERİNDEKİ REKABET.....	9
1.1.1 Afrika’nın Dünya Siyasetindeki Yeri	9
1.1.2 Bölgedeki Rekabet Unsurları	14
1.2 AÇILIM KAVRAMINA YAKINDAN BAKMAK.....	24
1.3 AFRİKA AÇILIMINI LİBERAL TEORİ İLE ANLAMLANDIRMAK	25
1.3.1 Liberalizmin Temel Varsayımları.....	26
1.3.2 Afrika Açılımına Liberal Bakış	32
BÖLÜM II.....	34
FAS’IN AFRİKA AÇILIM POLİTİKASI.....	34
2.1 BİR AFRİKA ÜLKESİ OLARAK FAS NEDEN “AFRİKA’YA AÇILIM”DAN BAHSEDER?.....	34
2.2 FAS VE AFRİKA İLİŞKİLERİNİN ANAHTARI: ORTAK DEĞERLER	38
2.3 BİR DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK FAS’IN “İNANÇ (DİN)	41
DİPLOMASİSİ”	41
2.3.1. Yumuşak Güç Tartışmaları Ekseninde İnanç Diplomasisi	44
2.3.2 İşbirliğinden Kurumsallaşmaya Fas’ın İnanç Diplomasisi Pratikleri	47
2.3.2.1 VI. Muhammed İmamı ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüsü.....	51
2.3.2.2 Afrikalı Din Alimlerinin VI. Muhammed Vakfı.....	53
2.3.2.3 Tıcani Tarikatı	55

2.3.2.4 İnanç Diplomasisi Eğitimi	57
2.4 Ekonomik (Ticari) Diplomasi Faaliyetleri Eşliğinde Fas'ın Afrika Politikaları	61
2.4.1 Neoliberal Dış Politikada “Ekonomik (Ticari) Diplomasinin Yeri	62
2.4.2 Fas'ın Ekonomik Diplomasisinde Afrika'yla Ticaret Hacminin ve Afrika'daki Yatırımların Yeri	64
2.4.2.1 Bankacılık Sektörü	79
2.4.2.2 Telekomünikasyon Sektörü.....	82
2.4.2.3 Altyapı Sektörü	83
2.4.2.4 Ulaşım ve Lojistik	86
2.4.2.5 Doğal Kaynaklar	91
2.4.2.6 Fas'ın Afrika'daki Yatırımları Üzerine Genel Bir Değerlendirme	92
2.5 FAS ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ AJANSI'NIN AFRİKA POLİTİKALARI	94
2.5.1 Öncelikli Kıta Olarak Afrika	95
2.5.2 Ajansın Afrika'daki Kültür Faaliyetleri.....	97
2.5.3 Ajansın Afrika'daki İnsani Yardımları	98
2.5.4 Ajansın Afrika'daki Kalkınma Projeleri.....	100
2.6 MEDYA ÇALIŞMALARI KAPSAMINDA MAĞRİP ARAP HABER AJANSI'NIN (MAP) AFRİKA'DAKİ FAALİYETLERİ.....	102
2.7 FAS AFRİKA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NÜN KITA ÜZERİNDEKİ BİLİMSEL ÇALIŞMALARI	104
BÖLÜM III	108
TÜRKİYE'NİN AFRİKA'YA AÇILIM POLİTİKASI.....	108
3.1 TÜRKİYE İÇİN AFRİKA'NIN ARTAN DEĞERİ.....	108
3.2 TÜRKİYE'NİN AFRİKA'YA YÖNELİK ÇALIŞMALARI.....	109
3.2.1 İnanç Diplomasisi Çerçevesinde Türkiye Diyanet Vakfı'nın Afrika'daki Faaliyetleri	109
3.2.2 Ekonomik (Ticari) Diplomasi Faaliyetleri.....	111
3.2.2.1 Türkiye ile Afrika Ülkeleri Arasındaki Ekonomik ve Ticari Anlaşmalar	112
3.2.2.2 Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun (DEİK) Afrika Faaliyetleri	115
3.2.2.3 Türk Şirketlerinin Afrika'daki Varlığı	116
3.2.2.4 Türkiye'nin Afrika'daki Dış Ticaret ve Yatırım Olanakları	123

3.2.2.5 Ulaşım ve Lojistik Çalışmaları Kapsamında Türk Hava Yolları'nın Afrika'da Artan Görünürlüğü	125
3.2.3 Türkiye'nin Kıtaya Yönelik Kalkınma Yardımları ile Sosyal ve İnsani Yardımları.....	126
3.2.3.1 Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) Afrika Faaliyetleri	127
3.2.3.2 Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) Afrika Faaliyetleri.....	133
3.2.3.3 Kızılay'ın Afrika Faaliyetleri.....	136
3.2.3.4 İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı'nın Afrika (İHH) Faaliyetleri.....	141
3.2.3.5 Gönüllüler Derneği'nin Afrika Faaliyetleri	147
3.2.4 Eğitim Faaliyetleri Kapsamında Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'nın (YTB) Afrika Faaliyetleri.....	152
3.2.5 Türkiye'nin Afrika Ülkelerindeki Kültürel ve Sanatsal Çalışmaları	157
3.2.5.1 Yunus Emre Enstitüsü'nün (YEE) Çalışmaları	157
3.2.5.2 Türk Dizilerinin Kıtada Artan Etkisi	162
3.2.6 Medya Çalışmaları Kapsamında Anadolu Ajansı'nın (AA) Afrika Faaliyetleri	167
3.2.7 Akademik Çalışmalar Bağlamında Afrika Araştırmacıları Derneği'nin (AFAM) Katkıları	170
BÖLÜM IV	173
İŞBİRLİĞİ VE REKABET ALANLARIYLA TÜRKİYE VE FAS'IN AFRIKA'YA YÖNELİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI	173
4.1 İNANÇ DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ.....	174
4.2 EKONOMİK DİPLOMASİ EKSENİ	182
4.3. DIŞ YARDIM VE DESTEK FAALİYETLERİ	191
4.3.1 Devlet Kurumları	192
4.3.2 Sivil Toplum Örgütleri.....	194
4.4 Medya ve Bilim Alanındaki Faaliyetler	195
4.4.1 Medya Çalışmaları.....	196
4.4.2 Bilimsel Çalışmalar.....	198
SONUÇ	200
KAYNAKÇA.....	211

ÖZGEÇMİŞ	232
----------------	-----

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Afrika’da Doğal Kaynakların Bulunduğu Ülkeler

Tablo 2. Afrika’nın Doğal Kaynak Rezervleri

Tablo 3. İnanç Diplomasisi Dersleri

Tablo 4. Fas ve Afrika Ülkeleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar

Tablo 5. Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Tablo 6. Afrika Ülkeleriyle Yatırımı Canlandırma ve Koruma Anlaşmaları

Tablo 7. Fas’ın Sahra Altı Ülkelere Yatırımları (Milyon ABD Doları)

Tablo 8. Fas’ın Afrika’daki Yatırımları (Milyon Dolar)

Tablo 9. Fas’ın Afrika’daki Yatırım Alanları

Tablo 10. Afrika’da Yükseköğretim ve Teknik Meslek Çalışmaları

Tablo 11. Afrika’da İnsan Kapasitesi Güçlendirme Çalışmaları

Tablo 12. Fas’ın Afrika’daki Saha Hastaneleri

Tablo 13. AMCI’nın Afrika’daki Kalkınma Projeleri

Tablo 14. Türkiye ve Afrika Ülkeleri Arasındaki Ticari Anlaşmalar

Tablo 15. LC Waikiki’nin Afrika’daki Mağazalarının Sayısı

Tablo 16. Afrika’daki Türk Firmalarının Projeleri

Tablo 17. Ambulans Verilen Afrika Ülkeleri ve Sayıları

Tablo 18. Afrika Ülkeleri’nde Açılan Su Kuyuları

Tablo 19. Kızılay Kurban Yardımı Kayıtları

Tablo 20. 2017 Yılı İçerisinde Açılışı Yapılan Camiler

Tablo 21. Yunus Emre Enstitüsü’nün Afrika’da Bulunan Kültür Merkezleri

Tablo 22. Türkoloji Protokolü Anlaşması Olan Üniversiteler

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1. VI. Muhammed İmamlar ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüsündeki Öğrenci Dağılımı 2016
- Şekil 2. Fas ile Afrika Arasındaki Ticaret Hacmi (Milyar ABD doları)
- Şekil 3. Afrika'ya Yapılan İhracat (Milyon ABD doları)
- Şekil 4. Afrika'dan Yapılan İthalat (Milyar ABD doları)
- Şekil 5. Fas'tan Afrika'ya Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi
- Şekil 6. Fas'ın Afrika'ya Yönelik Dış Yatırımlarının Dağılımı
- Şekil 7. Alanlarına Göre Fas Yatırımları 2008-2017
- Şekil 8. Fas'ın Sahra Altı Afrika'ya Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Gelişimi
- Şekil 9. Afrika'da Fas Bankacılık Gruplarına Sahip Ülkeler
- Şekil 10. Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik İhracat ve İthalat Oranları 2006-2019 (milyar dolar)
- Şekil 11. Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik Dış Ticaret Hacmi 2006-2019 (Milyar Dolar)
- Şekil 12. Türkiye'ye Afrika'dan Gelen Ziyaretçilerin Sayısı 2006-2018
- Şekil 13. Harcamalar ve Oranlar
- Şekil 14. Yetim Sponsorluk Sistemi'ndeki Çocukların Yaş Dağılımı
- Şekil 15. Somali'ye 2019 Yılında Yapılan Yardımlar (17.306.680 TL üzerinden)
- Şekil 16. Somali'ye 2019 Yılında Yapılan Yardımlar (5.921.666TLüzerinden)
- Şekil 17. 10 Yıl Sonra Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden Hangileri Bölgesel Güç Olacaktır?
- Şekil 18. Hangi Siyasi Güç Kuzey Afrika'da Barışı Sağlama Bağlamında Daha Etkilidir?

Şekil 19. Türkiye’den 2017-2021 Yılları Arasında Mobilya Sektöründe Afrika’ya Yapılan İhracat (Milyon Dolar)

Şekil 20. Türkiye’nin 2017-2021 Yıllara Arasında Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarı Sektöründe Afrika’ya Yapılan İhracat (Milyon Dolar)

Şekil 21. 2015-2019 Yılları Arasında Afrika’dan Türkiye’ye Gelen Turist Sayısı

KISALTMALAR

AA: Anadolu Ajansı

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AFAD: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

AFAM: Afrika Araştırmacıları Derneği

AFMEK: Afrika Mesleki Eğitim Programı

AFSAM: Afrika Stratejik Araştırmalar Merkezi

AGOA: Afrika Büyüme ve Fırsat Yasası (African Growth and Opportunity Act)

AKEM: Afrika Koordinasyon ve Eğitim Merkezi

AMCI: Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı (Agence Marocaine de Coopération Internationale)

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BİM: Birleşik Mağazalar Anonim Şirketi

BM: Birleşmiş Milletler

BNP Paribas: Paris Merkezli Küresel Bankacılık Kurumu

BRICS: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti (Brazil, Russia, India, China and the Republic of South Africa)

CEMAC: Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Grubu (Economic Community of Central African States)

COP: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı (United Nations Climate Change Conference)

DAAM: Doğu Afrika Araştırmaları Merkezi

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırımı

EAC: Doğu Afrika Topluluğu (East African Community)

ECCAS: Orta Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (Economic Community of Central African States)

ECOWAS: Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (Economic Community of West African States)

FDI: Doğrudan Yabancı Yatırım (Foreign Direct Investment)

GABAM: Güney Afrika Bölgesel Araştırmalar Merkezi (Center for South African Regional Studies)

IGAD: Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi (Intergovernmental Authority on Development)

İHH: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı

İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı

KATİP: Kamu Görevlisi ve Akademisyenlere Yönelik Türkçe İletişim Programı

KBB: Kulak-Burun-Boğaz

KİHP: Kültürel İşbirliği ve Hareketlilik Programı

MAP: Mağrip Arap Haber Ajansı (The Moroccan News Agency)

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of the Petroleum Exporting Countries)

ORDAF: Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği

ORSAM: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

RMA: Fas Kraliyet Sigortası (Royale Marocaine d'Assurances)

SADC: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (Southern African Development Community)

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

TASAM: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

THY: Türk Hava Yolları

TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı

TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi

TUSAŞ: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TYS: Türkçe Yeterlilik Sınavı

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)

USAID: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (United States Agency for International Development)

YEE: Yunus Emre Enstitüsü

YTB: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

GİRİŞ

Bu çalışma, Fas ve Türkiye'nin 2005-2022 yılları arasındaki Afrika açılım politikalarını karşılaştırmakta; inanç diplomasisi ve ekonomik diplomasi başta olmak üzere, söz konusu politikaların uygulanmasındaki ortak bakış açıları ve yöntemleri analiz etmektedir. 21. yüzyılın değişen küresel dengeleri altında, biri Kuzey Afrika'da diğeri Asya ve Avrupa'nın kesişme noktasında olan bu iki ülkenin Afrika'nın yükselen stratejik önemine kayıtsız kalmaması başlı başına önemli bir gelişmedir. Her iki ülkenin kıtaya ilgili olarak, rekabetten daha çok işbirliği alanları ile öne çıkması ayrıca dikkat çekicidir. Bunda her iki ülke arasındaki dostane ilişkiler ve ortak kimlik ve kültür yapısının da etkisi çoktur. Dolayısıyla Fas ve Türkiye'nin Afrika kıtasındaki faaliyetlerine bakıldığında, geleceğe yönelik olumlu bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

Kanaatimizce, Afrika'ya günümüzün en stratejik kıtası demek doğru olacaktır. Doğal kaynakları oldukça zengin olan bu bölgenin geleceği gelişmiş ülkeler tarafından her zaman dikkatle izlenmiştir. Sömürgecilik geçmişi, Afrika'nın dünya ekonomisi için ne kadar önemli olduğunun en açık göstergesidir. İnsan kaynakları ekonominin kilit noktasıdır. Kıtanın yoğun nüfusu dünyanın dörtte birini oluşturmaktadır. Bu insan kaynağı verimlilik için önemli olmakla birlikte ne yazık ki ucuz işgücü olarak da kullanılma eğilimindedir. Bu yüzden birçok uluslararası şirket üretimini Afrika'da yapmaktadır. Askeri yöntemlerle kurulan fiziki sömürgecilik sona erse bile ekonomik ve kültürel sömürgecilik halen devam etmekte; dolaylı yollardan desteklenen anti-demokratik rejimler ve askeri müdahalelerle kıtanın dış müdahalelere açık yapısı halen sürmektedir.

Tüm bunlara rağmen kıtaya daha insani şekilde yaklaşan ülkelerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, bu tez çalışmasının da konusunu oluşturan Fas ve Türkiye bu duruma örnek gösterilebilir. Bu iki ülkenin Afrika coğrafyası ile ortak değer ve eşit çıkar üzerine kurduğu ilişkiler, henüz kısa bir zaman diliminde gerçekleşmesine rağmen hedef kitleler tarafından genellikle sıcak karşılanmaktadır. Her iki ülke de gerekli zemini hazırlayarak kıtaya geniş bir işbirliği için ellerini uzatmıştır. Fas ve Türkiye Afrika'da kendi tecrübelerini iyi bir şekilde değerlendirerek, zamanla bölge

lkeleriyle derin ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Böylece yeni bir ülke ile ilişkilerini geliştirmek istedikleri zaman bölgede hem daha kolay hareket etmekte hem de hoşgörüyle karşılanmaktadırlar.

Fas, kendisinin de parçası olduğu Afrika kıtasıyla köklü bir geçmişe sahiptir. Fas tarihinde önemli bir yer edinen İdrisiler Devleti (M.S. 789-985) ve Muvahhidler Devleti (M.S. 1121-1269), Afrika kıtasında derin izler bırakmıştır. Fas, bu geçmişe dayanarak kıta ile stratejik ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Bağımsızlıktan bugüne her zaman bir Afrika lkesi olduğunu vurgulamakta; bu nedenle Afrika lkeleriyle ilişkilerinde, “kardeş ülke” olarak değerlendirilmektedir. Kıtada giderek artan faaliyetlerini ise uzun vadeli stratejiler çerçevesinde planlamaktadır.

Fas’ın Afrika ile olan köklü ilişkilerinde inanç ve din unsurlarındaki ortaklık önemli bir rol oynamaktadır. Bildiğimiz üzere çoğu Afrika lkesi İslam dinine mensuptur; mezhep olaraksa hem Sünni hem de Maliki kollar takip edilmektedir. Fas, dini yanı ağır basan ortak değerler çerçevesinde hareket ederek Afrika’yla ve özellikle Batı Afrika lkeleriyle geniş bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. Bilindiği zere, Batı Afrika lkeleri Maliki mezhebine mensuptur. Fas bu mezhebe hâkim ve dünyaya referans olan pek çok alime sahiptir. Böylece bu ülkelerin mezhep kurallarını öğrenebilmesi için Fas’la önemli ilişkiler kurmaları gerekmektedir. Birçok Afrikalı ğrenci Fas’ta burslu okumaktadır. Bu ğrenciler din eğitimi alıp kendi ülkelerine döndükleri zaman din görevlisi olarak çalışmaktadır. Bu yöntemle Fas, hedef ülkelerle ciddi ilişkiler pekiştirmektedir. Bunun dışında tarikatların da önemli bir etkisi vardır. Bildiğimiz zere Afrika’da en önemli tarikat, Ticani Tarikatı’dır. Fas’ın bu tarikatın lideriyle önemli münasebetleri vardır. Ayrıca devlet tarafından söz konusu tarikata hem yurt içinde hem de yurt dışında ciddi bir destek sağlanmaktadır. Dolayısıyla da Fas’ın inanç diplomasisi Afrika lkeleriyle ilişkileri güçlendirmede kilit bir rol oynamaktadır. Bu yüzden Fas tarafından bu alana ciddi bir bütçe tahsis edilmektedir.

Türkiye’ye bakıldığında ise, başta Kuzey Afrika olmak üzere kıtayla olan ilişkiler oldukça eskiye dayanmaktadır. Bununla birlikte kıtanın tamamıyla ilişkiler görece yakın dönemde gelişmiştir. Bilindiği zere, Libya ve Cezayir gibi bazı Kuzey Afrika lkeleri geçmişte Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altındaydı. Bununla birlikte Osmanlı’nın travmatik kş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte;

Soğuk Savaş ortamı ve dönemin güç projeksiyonu içinde ilişkilerde ciddi bir kopuş gerçekleşmiş ve Afrika kıtasının genelini kapsayacak şekilde ilişkiler sekteye uğramıştır. Birçok ülkede Türkiye'nin büyükelçisi dahi bulunamamış ve bölge ülkeleri ile verimli bir diyalog kurulamamıştır.

1990'ların sonuna gelindiğinde ise, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik hayalleri gerçekleşmeyince, Afrika ve Latin Amerika başta olmak üzere, farklı coğrafyalara yönelik dış politika açılımları gündeme gelmiştir. Afrika kıtasıyla teorik olarak yeni bir başlangıcın, dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in inisiyatifi ile 1998 yılında "Afrika Açılım Planı" kapsamında olduğu söylenilebilir. Bu dönemden itibaren Afrika ülkelerinde fahri konsolosluklar ya da büyükelçilikler açılmaya başlanmış; ilişkiler kısıtlı da olsa ilerlemiş ancak istenen düzeyde güçlü adımlar atılamamıştır. Buna rağmen söz konusu planın, gelecek dönemde yapılacak çalışmalar için önemli bir zemin oluşturduğu belirtilmelidir. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte kıtanın Türkiye için önemi artmaya başlamıştır. 2005'in "Afrika Yılı" olarak ilan edilmesiyle birlikte, kıta Türkiye için öncelikli coğrafyalardan biri haline gelmiştir.

Özellikle 2005 sonrası, Türkiye'nin kısa bir zaman içerisinde Afrika kıtasına yönelik önemli adımlar attığı görülmektedir. Türkiye'nin ekonomi, sağlık, eğitim ve kültür başta olmak üzere kıtada büyük ülkelerle rekabet edebilecek bir hızla ilerlemesi dikkat çekicidir. Bu noktada en etkili faktör, Afrika'daki hedef kitlelerin Türkiye'yi büyük oranda hoşgörüyü karşılamış olmasıdır. Ayrıca Türkiye'de bulunan devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörün, kıtanın önemini aynı anda kavramış olması ve bu üç yapının birbiri ile işbirliği halinde ilerlemesi başarının arkasında yatan ana sebeplerdendir. Devlet kurumları gerekli diplomatik mekanizmaları hazırlamakta; özel sektör söz konusu çalışmaları finanse etmekte ve sivil toplum kuruluşları alanda ve sahada muazzam çalışmalar gerçekleştirmektedir. Böylelikle kıtayla ilişkiler yeniden ve güçlü bir şekilde inşa edilmekte ve eski dost ülkeler ile ortak bir gelecek çizmek için yeni bir yol haritası oluşturulmaktadır.

Fas ve Türkiye'nin Afrika'da artan faaliyetlerine rağmen akademik literatürde konuya odaklanan çalışmalar, son yıllarda artış göstermiştir. Özellikle Fas'ın Afrika politikasına dair akademik literatürde ciddi bir boşluk vardır. Afrika'yla ilgili

Çalışmaların Uluslararası İlişkiler bağlamından çok tarih disiplini bağlamında yapılmış olması da ayrıca bir eksikliktir. Bu doktora tez araştırması, söz konusu boşluğu bir nebze de olsa gidermek adına, Fas ve Türkiye'nin artan Afrika faaliyetlerine odaklanmayı ve konuyu kavramsal ve teorik açıdan ele alarak, akademik alanda yapıcı bir etki yaratmayı amaçlamıştır. Özellikle Fas'ın Afrika açılımlarının detaylarıyla analiz edilmesi, konuyla ilgilenen araştırmacılar açısından önemli bir başlangıç zemini oluşturacaktır. Türkiye açısından yapılan çalışmalar nispeten daha fazladır. Bununla birlikte hızla değişen küresel dengeler ve Afrika'yla etkileşim günden güne gelişmekte ve büyük güçler rekabetinde kıta; n sıralarda kalmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, farklı bakış açılarına sahip güncel akademik çalışmaların sayıca artması bir hayli önemlidir.

Bilindiği üzere, tarih boyunca Afrika'da pek çok yabancı aktör bulunmaktadır. Bu aktörlerden kimi sömürgecilik mantığıyla hareket ederken, kimi ise daha çok ekonomik menfaatlerinin peşindedir. Ancak kıtada ortak değerlere önem vererek, insani bir politika izleyen ülkeler çok azdır. Bunlar arasında ne çıkan Fas ve Türkiye'nin izlediği açılım politikalarına odaklanmak, "insani dış politika" pratiklerinin artmasına ve destek bulmasına yardımcı olacaktır.

Bu tezin temel hedefi, Fas ve Türkiye arasında Afrika kıtası için yapılabilecek işbirliğine dair alanların ortaya koyulması ve özellikle kıtanın kendi yararı açısından mevcut çalışmaların verimliliğinin yükseltilmesidir. Bu bağlamda Fas ve Türkiye'nin Afrika'daki güncel çalışmalarını ortaya koymak, bu çalışmaların arka planındaki bakış açılarını değerlendirmek ve amaç, yöntem ve sonuçları mukayese etmek önemlidir. Dolayısıyla tez, Afrika'ya yönelik politikaların daha verimli olabilmesi için, bazı rekabet unsurlarına rağmen, Fas ve Türkiye arasında ne tür işbirliklerin gerçekleştirilebileceğini de ortaya çıkarmaya çalışacaktır.

Fas ve Türkiye'nin Afrika'yla ilişkilerini akademik çevrede canlı tutabilmek için verileri sürekli güncellemek şarttır. Bu doktora tez çalışması söz konusu amaca da hizmet edecektir. Türkiye açısından rneğin, Diyanet Vakfı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ve sivil toplum örgütlerinin Afrika'ya yönelik faaliyetlerini ele alan çalışmalar mevcuttur ancak bu çalışmalar görece eskimeye başlamıştır. 2022 yılına gelindiğinde, aynı kurumlar tarafından yapılan çalışmaların

hedef kitleleri genişlerken sayıları da artmıştır. Aynı zamanda Afrika'ya tahsis edilen bütçeler de büyümüştür. Üstelik bölgede son yıllarda daha önce değinilmeyen yeni aktörler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple Afrika üzerinde yapılan çalışmaların daha faydalı olabilmesi için mevcut verilerin, konu, aktör ve bölge bazlı olarak yıldan yıla güncellenmesi yerinde olacaktır. Çalışmanın bir diğer katkısı da Türkçe konuşan akademisyenlere, Afrika içindeki önemli aktörlerden birisi olan Fas'ın tanıtılması ve mevcut çalışmalarının açıklanmasıdır. Çünkü Afrika içindeki mevcut aktörlerden bahsedilirken akla ilk gelen ülkeler Çin, ABD, İran, Avrupa Birliği ülkeleri ve Körfez ülkeleri olurken, Fas bu aktörler arasında düşünülmemektedir. Oysa Fas, Afrika içinde ve özellikle Afrika'nın batı bölgesinde önemli bir aktördür. Afrika kıtasını yakından takip eden kısıtlı sayıda akademisyen tarafından bilinen bu gerçek, bu çalışma ile birlikte Türkçe literatüre de yansıtılacak; bu sayede Fas'ın Afrika'da yaptığı kapsamlı çalışmalar, daha geniş kitleler tarafından takip edilecektir.

Çalışmanın başlıca araştırma soruları şöyledir:

- Fas ve Türkiye'nin Afrika'yla olan diplomatik temasları hangi bakış açısıyla şekillenmektedir?
- Fas ve Türkiye'nin Afrika'yla ortak değerleri nelerdir?
- Fas'ın ve Türkiye'nin özellikle 2000'li yıllarda Afrika'ya yönelik çalışmaları nelerdir?
- Fas ve Türkiye'nin Afrika'ya yönelik dış politikasında yeni aktörler kimlerdir?
- Afrika'da bu iki ülkeden hangisi hangi alanlarda daha yoğun faaliyet göstermektedir?
- Her iki ülkenin Afrika açılım süreçlerinde hangi aşamalardan geçilmiştir?
- Fas ve Türkiye'nin Afrika çalışmalarının benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?
- İki ülke Afrika'da işbirliğini hangi alanlarda geliştirebilir?

Araştırmanın temel varsayımı Türkiye ve Fas'ın Afrika içinde, Uluslararası İlişkiler disiplinde Liberal teorisinin önerdiği üzere işbirliği yapabilecekleri ve kıta içinde birbirlerini tamamlayıcı roller üstlenebilecekleri yönündedir. İkinci varsayım Fas ve Türkiye'nin Afrika içinde yapılan çalışmalarda hedef kitleleri belirli ölçütlere göre paylaşarak rekabeti değil, işbirliğini çoğaltabilecekleri yönündedir. Üçüncü varsayım ise bu şekilde bir hedef kitle paylaşımı ile iki ülkenin birbirinden faydalanabilecekleri ve kıta ile ilişkilerinde olduğu gibi birbirleriyle ilişkilerinde de liberalizmin “kazan-kazan” anlayışını çoğaltabilecekleri şeklindedir. Tüm bu varsayımların ana çıkış noktası; her iki ülkenin çalışmaları incelendiğinde faaliyetlerinin farklı alanlarda ve farklı bölgelerde yoğunlaştığının gözlemlenmiş olmasıdır. Bu sebeple de Fas ve Türkiye'nin Afrika içinde birbirlerinden faydalanabilecekleri ve birbirlerini tamamlayıcı roller üstlenebilecekleri düşünülmektedir.

Çalışma temelde dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Afrika Açılımı yaklaşımının, kavramsal ve teorik arka planından oluşmaktadır. Afrika'nın stratejik önemi ve bölgedeki rekabet unsurları ile başlayan bu bölümde açılım kavramının dış politika literatüründe nasıl ele alındığı incelenmektedir. Bölümün ilerleyen kısmı Afrika açılımının Uluslararası İlişkiler disiplinde liberal teori eşliğinde incelenebileceği varsayımına dayanmaktadır. Kanaatimizce her iki ülkenin kıtada yürüttüğü çalışmalar ve genel olarak açılım politikaları daha çok liberalizm bağlamında değerlendirilebilir. Fas ve Türkiye'nin uyguladığı politikaların, zaman zaman bu teorisinin bazı temel unsurları ile çelişkiler yaşadığı görülse de; bunlar daha çok istisna niteliğinde kalmakta; her iki ülke özellikle ticaret devleti, işbirliği ve kazan-kazan mantığı ile devlet-dışı aktörlerin yoğun kullanımı açısından liberalizmin temel nitelikleri ile uyuşan politikalar izlemektedir.

İkinci bölümde Fas'ın Afrika'ya açılım politikaları ele alınacaktır. Bu başlıkta ilk olarak kendisi de Afrika kıtası içinde olmasına karşın, Fas'ın, kıtada yaptığı çalışmaları neden “açılım” olarak değerlendirdiği sorusu üzerinde durulmaktadır. Sonrasında Fas'ın Afrika'yla olan ortak değerlerinden bahsedilecek, ülkenin son 15 yılda Afrika'ya yönelik nasıl bir dış politika izlediği ve ne tür çalışmalar yaptığı incelenerek; tarih, ekonomi, kültür ve din gibi ortak değerler üzerine odaklanılacaktır.

Fas Afrika ile olan ilişkilerinde işbirliğini geliştirmek için, ağırlıklı olarak ortak değerler üzerinden hareket etmektedir. Fas da diğer Afrika ülkeleri gibi sömürgeciliğe maruz kalmış ve bu durumdan kurtulmak için benzer mücadeleler yürütmüştür. Ayrıca pek çok Afrika ülkesi Fas'la aynı din ve mezhebe sahiptir. Hatta Fas ile birlikte birçok Afrika ülkesinde aynı tarikatlar benimsenmektedir. 2. bölümde ortaya koyulduğu gibi Fas bu ortak değerler üzerine odaklanarak kıtayla güçlü ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Bu bölümde ayrıca Fas'ın Afrika'daki faaliyetlerinden söz edilerek, Evkaf Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı gibi farklı kurumlar tarafından Afrika'da yapılan farklı pek çok çalışma ortaya koyulmaktadır. Nihayetinde Fas'ın Afrika'daki performansı değerlendirilerek, mevcut kaynaklar ve faaliyetler kapsamında Afrika'ya yönelik çalışmaların verimliliği ve nasıl geliştirilmesi gerektiği tespit edilecektir.

İkinci bölümde ayrıca Fas'ın yoğun faaliyet gösterdiği ekonomik alanlar ele alınmakta, yapılan yatırımlar detaylı bir şekilde açıklanmakta, bu sayede söz konusu ekonomik çalışmaların Fas için çok önemli olduğu ve Afrika kıtasının Fas'ın ekonomisi için stratejik bir değer arz ettiği öne sürülmektedir. Bu noktada Fas tarafından yapılan çalışmaların Afrika ülkeleri için de büyük bir fayda arz ettiğine dikkat çekilmektedir. Örneklerle ortaya koyulacağı üzere, Fas'ın bankacılık sektörü, telekomünikasyon sektörü, su şebekelerinin yönetilmesi vb. mevcut çalışmaları, hedef ülkedeki hayatı doğrudan etkilemektedir. Son olarak bölümde farklı alanlarda faaliyet gösteren çeşitli kurumların çalışmalarından bahsedilecek; çalışmaların çeşitliliğinin ve hedef kitlenin geniş tutulmasının ne kadar önemli olduğuna dikkat çekilecektir.

Üçüncü bölümde, özellikle kilit noktalarına yoğunlaşmak üzere Türkiye'nin Afrika açılım politikaları ele alınacaktır. Türkiye 1998 yılında Afrika kıtasıyla "Açılım Planı"nı devreye sokmuştur. Fakat açılım fikrinin ilk yıllarında kıtaya yönelik somut adımlar atılamamış; ilişkiler, 2005 yılının "Afrika Yılı" ilan edilmesiyle ivme kazanmıştır. Zamanla Türkiye, kıtada eskiye nazaran çok daha etkin bir konuma sahip olmuştur. Türkiye'nin Afrika kıtasıyla ilişkilerinin hızla gelişmesinin en temel sebebi, resmi kurumlar ve devlet yetkililerinin Afrika çalışmalarına odaklanmayı başarmış olmasıdır. Bu durum hedef kitleleri içeren ülkelerin de Türkiye'yi daha hoşgörü içinde karşılamasına neden olmuştur. Dış politikanın en hassas konularından biri ekonomidir ve ekonomide en etkin rol özel sektöre aittir; çünkü özel sektörün hedef kitlesi hem geniştir hem de hızlı bir etki gösterebilmektedir. Bu nedenle bölümde ayrıca,

Türkiye'nin Afrika ile olan ilişkilerindeki ticari ve ekonomik veri tabanları analiz edilerek ilişkilerin bu boyutunun nasıl geliştiği üzerinde durulacaktır. Ayrıca kültür ve sağlık diplomasisi başlığı altında devlet ve sivil toplum kuruluşlarının çeşitli faaliyetleri ortaya koyularak, bu yöndeki etkinliklerin ilişkilere nasıl katkı sağladığına vurgu yapılacaktır.

Dördüncü bölümde, tez kapsamında ülke bazlı olarak ikinci ve üçüncü bölümde ayrı ayrı yapılmış olan tüm çalışmalar ortak bir değerlendirmeye tabii tutulacaktır. İki devletin kıtaya yönelik çalışmaları arasındaki benzerlik ve farklılıklar, ortak konu başlıkları üzerinden ele alınarak bir karşılaştırma yapılacaktır. Ancak kıyaslama sonucunda hangi ülkenin daha iyi olduğuna dair bir analiz yapılmayacak; daha ziyade bu iki devletin ortak noktaları bulunarak, aralarında tecrübe alışverişi zemininin oluşturulmasına dair önerilere yer verilecektir. Ayrıca “Afrika’ya yönelik çalışmaların maksimum verimliliği nasıl sağlanmalıdır?” sorusu üzerinden, gelecekte nasıl bir yol haritası izlenmesi gerektiği de araştırılacaktır.

Konu hakkında fazla kaynak bulunmadığı için daha çok yüksek lisans/doktora tezleri, makaleler ve kitaplar gibi ikincil kaynakların yanı sıra; Arapça, Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerindeki birincil kaynaklardan elde edilen demeç ve raporlar eşliğinde tezin varsayımlarına dair sonuçlara ulaşılabilecektir. Tezin en büyük kısıtı pandemi şartlarında, daha önce planlanmış çeşitli mülakatların yapılamaması; sahaya gidilememesi ve ağırlıklı olarak ikincil kaynakların kullanılmış olmasıdır.

BÖLÜM I

AFRİKA AÇILIMI SÖYLEMİNİN KAVRAMSAL VE TEORİK ANALİZİ

1.1 AFRİKA KITASINA STRATEJİK BAKIŞ VE KITA ÜZERİNDEKİ REKABET

Afrika kıtası her açıdan önemli bir kıtadır. Konum açısından dünyada önemli bir yere sahiptir. Doğal kaynakları çeşitlidir ve zengin bir rezerve sahiptir. Nüfusunun sayısı ise bir milyarı geçmektedir. İşçi nüfusu genç olan ülkede aynı zamanda işçilik maliyeti de düşüktür. Böylece pazar olarak büyük bir tüketici oranına sahipken üretim yapılabilmesi için de en yüksek verimliliği ve en düşük maliyeti sağlayabilmektedir. Bu servete sahip olan bir kıta içinde tabii ki pek çok rakip bulunmaktadır ve her rakip ekonomik çıkarı için kıtaya yönelik farklı yaklaşımlara sahiptir. Türkiye ve Fas bu tablo karşısında daha farklı değerler bularak kıta içinde kendi yerlerini bulabilecekler, aksi takdirde daha güçlü rakipler karşısında belli bir zaman sonra saf dışı kalma riskleri bulunmaktadır. Bu yüzden maddi değerlerden ziyade, daha çok manevi bir değer bulmaları gerekmektedir çünkü Afrika için ihtiyaç olan manevi ve insani değerleri içeren yaklaşımlardır.

1.1.1 Afrika'nın Dünya Siyasetindeki Yeri

Dünyanın en varlıklı kıtası Afrika'dır. Her alanda zengin kaynaklara sahiptir. Doğal kaynakları, tarımsal potansiyeli büyük geniş arazileri, yenilebilir enerjinin lojistiği açısından kilit geçiş bölgeleri vb. özellikleriyle uluslararası güçler için çekici bir kıta olmuştur. Aynı zamanda kıtada çıkabilecek her kriz tüm dünyayı etkileyebilecek

durumdadır¹. Çünkü dünyada hammaddelerin önemli bir kısmı bu kıtadan temin edilmektedir. Krizler kıtadaki deniz geçişlerini tehlikeye atabilme ve mevcut pazarın alım gücünü etkileyerek dünyanın ticaretini yavaşlatabilme potansiyeline sahiptir. Bu tablo çerçevesinde dünyanın büyük güç sahipleri kıta içinde varlıklarını sürdürmektedir. Bu varlığın devamlılığının sağlanması ve kalıcı olabilmesi için de gerekli her önlemi almaktadırlar. Afrika kıtası doğu ile batı arasında konumlanmaktadır. Bu stratejik konuma sahip olan kıta kaynaklarıyla beraber ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir².

Afrika'nın nüfusu 1,3 milyarı aşmaktadır ve kıta dünya ticaretinin 2%'sini elinde tutmaktadır. Bu oran zamanla hızlı bir şekilde yükselmektedir. Kıta, hâlâ büyüyen, genç, dinamik ve yaratıcı bir nüfus ve olağanüstü üretken kaynaklarla zengindir³. Bu nedenle uluslararası firmalar açısından stratejik bir pazar olarak görülmektedir. Çünkü alım gücü düşük olmasına rağmen genç nüfusuyla birlikte bu durum değişmeye başlamıştır. Küresel devrimle birlikte artık çoğu Afrika vatandaşı telefon sahibi olmuştur. İnternet sayesinde tüm dünyanın gelişmelerinden haberdar olmaktadır. Böylece yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmakta ve bunlar temin edilmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda uluslararası firmalar da artık Afrika halklarına kolay bir şekilde ulaşmaktadır. Afrika'nın kaynakları o kadar önemlidir ki sadece şirketler değil aynı zamanda devletler dahi Afrika için doğrudan girişimde bulunmaktadır. Bir taraf ürettiği malları pazarlamaya çalışmakta diğer taraf da kendi varlığını sürdürebilmek için hammadde temin etmeye çalışmaktadır. Kıtanın önemini daha da vurgulamak gerekir ise tarım arazileri açısından değerlendirebiliriz. Afrika içinde tarım arazileri bulunmakla birlikte birtakım tarımsal araçlara sahip olma imkanı bulunmadığı için söz konusu arazilerin verimliliği ya azdır ya da hiç kullanılmamaktadır. Dış ülkeler bu durumu değerlendirerek tarım arazileri kiralamaktadır ve maalesef bunlar uzun süreli

¹ Ali Maskan, *Afrika Neden Cazibe Merkezi?*, 20 Ekim 2021, <https://L24.İm/B8qwg>, (19 Şubat 2022).

² Zafer Ay, *Afrika Kıtasının Dünya Politikalarındaki Yeri*, 30 Nisan 2020, <https://www.gencdiplomatlar.com/Masalar/Afrika/Afrika-Kitasinin-Dunya-Politikalarindaki-Yeri.Html>, (19 Şubat 2022).

³ Catherine Coquery et Vidrovitch, *Petite Histoire de l'Afrique*, Éditions La Découverte, 2011, Paris, s. 157.

sözleşmelere dayanmaktadır. Böylece ülkenin pek çok arazisi ipotekli durumdadır⁴. Söz konusu araziler yerel halkların gıda güvenliği sağlamak yerine dış ülkelerin halklarını beslenmektedir. Bu durumun aşılabilmesi için yerel halklar kendini geliştirmeli ve kendi arazilerini doğrudan işlemelidir, aksi takdirde ülkenin gıda güvenliği büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalabilir.

Bugün sayısı 54'ü bulan kıta ülkeleri, dünya politikasını biçimlendirmek için başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere Afrika Birliği, ECCAS, SADC, ECOWAS, EAC, IGAD, İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth), Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Arap Birliği, G-20, D-8 ve BRICS gibi uluslararası ve bölgesel yapılar içinde yer almaktadır. Kıta dışında bulunan ülkeler bu oluşumlar haricinde Afrika ülkeleri ile ikili ilişkiler geliştirmekte ve konseyler gibi çalışmalar yaparak, uluslararası organizasyonlar içinde kıtanın oyları ve desteklerini kendi lehlerine çevirmeye çalışmaktadır. Afrika kıtası jeopolitik öneme sahip olan bir ülkedir. Çünkü Amerika ve Asya kıtaları arasında konumlanmaktadır. Aynı zamanda Ortadoğu ve Avrupa bölgesi ile yan yana bulunmaktadır ve Süveyş kanalı, Kızıl Deniz, Babu'l-Mendep Boğazı, Aden Körfezi, Cebelitarık Boğazı ve Gine Körfezi gibi geçişler de bu kıtayla bağlantılıdır. Dünya ticaretinin büyük bir bölümü bu bölgeden geçmektedir. Kıtanın güvenliği ve istikrarı, dünya ticaretinin güvenliği ve istikrarı için çok önemlidir. Kıtayı öne çıkaran en önemli unsurlardan biri de şüphesiz ki yeraltı kaynaklarıdır. Tablo 1'de yer alan kaynaklara bakıldığında kıtaya yönelik ilgi ve rekabet ortamı daha iyi anlaşılabilecektir⁵.

Tablo 1. Afrika'da Doğal Kaynakları Bulunduğu Ülkeler

Kaynaklar	Ülkeler
Petrol	Nijerya, Angola, Güney Sudan, Çad, Ekvator Ginesi, Kamerun, Gabon, Cezayir, Tunus, Mısır, Libya

⁴ Ahmet Kavas, "Afrika'nın Verimli Arazilerinin Yabancı Yatırımcılarca Sahiplenilmesinde Gıda Güvenliği ve Biyoyakıt Faktörünün Önemi", *Adam Akademi*, Cilt 4/1 2014, 1-20.

⁵ Serhat Orakçı, *Afrika Kıtası'nda Küresel Rekabet*, Araştırma 114, İNSAMER, Mart 2020, ss. 2-3.

Doğalgaz	Mozambik, Nijer, Nijerya, Ruanda, Gana, Tanzanya, Namibya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Cezayir
Altın	Gana, Tanzanya, Mozambik, Zimbabve, Sierra Leone, Güney Afrika Cumhuriyeti
Elmas	Tanzanya, Zimbabve, Namibya, Güney Afrika Cumhuriyeti
Kömür	Mozambik, Nijerya, Zambiya, Zimbabve, Güney Afrika Cumhuriyeti
Uranyum	Orta Afrika, Nijer, Zambiya, Gabon, Güney Afrika Cumhuriyeti, Cezayir
Platin	Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve
Krom	Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve, Madagaskar, Sudan, Sierra Leone
Demir Cevheri	Güney Afrika Cumhuriyeti, Moritanya, Zimbabve,
Manganez	Güney Afrika Cumhuriyeti, Gana, Gabon, Burkina Faso, Namibya, Togo
Bakır	Güney Afrika Cumhuriyeti, Zambiya, Namibya
Kobalt	Zambiya, Angola

Kaynak: African Development Bank, African Development Report 2007

Afrika kıtasının ne kadar zengin olduğu bu tablodan net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu zenginliğin içinde çeşitlilik de bulunmaktadır. Bu çeşitlilik dünyanın ihtiyaçları dahilinde geniş bir kitleye ulaşmaktadır. Ayrıca dış ülkelerin ne ürettiği ve hangi Afrika ülkesiyle ilgilendiği de bu tablo sayesinde daha net ortaya konulmaktadır. Örneğin Afrika’da birçok ülkede yaşanan iç savaşların ve bu bölgelere farklı ülkeler tarafından yapılan müdahalelerin nedeni bu tablo sayesinde net bir şekilde görülmektedir. Son yıllarda yaşanan Arap baharına ve kısa bir sürede yapılan tüm reformlara rağmen eski sistemlerin geri dönmesi, doğal kaynaklar nedeniyle denilebilecektir. Çünkü eski sistemde bu kaynaklardan beslenen ülkeler vardı. Reform yapılması ve yeni bir sistem ortaya çıkması ise bu kaynaklardan faydalanan dış ülkelerin kazançlarının sona ermesi ya da azaltması anlamına geldi. Bu nedenle

bölgede yeni bir sistem ortaya çıkmasına müsaade edilmemekte ve gerekirse sert güç kullanılarak devletlerin iç işleri karıştırılmaktadır. Çünkü doğal kaynaklardan faydalanan ülkeler ya ücretsiz olarak ya da cüzi bir ücret karşılığında bu kaynakları kullanmaktadır. Afrika halkları ise kendi kaynaklarından yararlanamamaktadır. Belirtilen doğal kaynakların rezervi incelenirse durumun ne kadar ciddi ve büyük olduğu anlaşılabilecektir.

Tablo 2. Afrika'nın Doğal Kaynak Rezervleri⁶

	Afrika Rezervler	Dünya Rezervler	Afrika'nın Dünyadaki Payı (%)
Platin (Ton)	63.000	71.000	89
Elmas (Milyon Karat)	350	580	60
Kobalt (Ton)	3.690.000	7.000.000	53
Zirkonyum (Ton)	14	38	37
Altın (Ton)	10.059	35.941	28
Vanadyum (Ton)	3.000.000	13.000.000	23
Uranyum (Ton)	656	4.416	15
Manganez (Kt)	52.000	380.000	14
Krom (1000t)	100.000	810.000	12
Titanyum (Kt)	63.000	660.000	10
Nikel (Kt)	4.205	62.000	7
Kömür (Metric Ton)	55.367	984.453	6

Kaynak: Garth Shelton And Claude Kamemba, Win-Win Partnership? China, Southern Africa And The Extractive Industries

⁶ Ufuk Tepebaş, *Dönüşüm Sürecindeki Sahra Altı Afrika: Kalkınma, Güvenlik ve Ortaklık*, 1. Basım, İstanbul, Tasam Yayınları, 2013, ss. 75-76.

Afrika'nın doğal kaynak rezervlerine ve dünyadaki payına baktığımızda kıtanın önemi görülmektedir. Dünya kendi kaynaklarını tüketirken Afrika'nın mevcut rezervlerinin halen iyi seviyede olduğu da belirtilmelidir. Bu yüzden küresel üretimin önemli bir kısmının Afrika'ya kayması bir ihtimal olarak değerlendirilebilir⁷. Ayrıca dünya yenilenebilir teknolojiyi araştırırken, bu teknolojinin altyapısı ve hammaddesinin Afrika'dan sağlanabileceği gözlenmektedir. Bu nedenle Afrika sadece bugün için değil gelecek için de önemli bir konuma ve kaynaklara sahiptir. Mevcut rezervlerin öneminin anlaşılabilmesi için Dünya'nın en büyük ekonomileri olan ABD ve Çin'in Afrika'dan ne kadar beslendiğinin belirtilmesi yerinde olacaktır. Bazı kaynaklara göre Çin petrol ihtiyacının üçte birini Afrika'dan temin etmektedir. ABD ise 12% ila 20% oranında petrol ihtiyacını Afrika'dan sağlamaktadır⁸. Dünya'nın iki büyük gücünün Afrika'dan ne kadar beslendiği görülmektedir. Kıtada yaşanan krizlerin her iki gücü de ne kadar etkileyebileceği açıktır. Bu nedenle Afrika kıtasına yönelik enerji üzerine yapılan çalışmaların çok önemli olduğu söylenebilir. Özetlemek gerekirse Afrika'da mevcut olmayan ülkeler, kendi geleceklerini riske atmaktadır. Öyle ki doğal kaynaklar ve yenilenebilir enerji alanlarında ilerideki dönemlerde ciddi sorun yaşama ve diğer rakiplerinin eline mahkûm olma riskleriyle karşı karşıyadırlar.

1.1.2 Bölgedeki Rekabet Unsurları

Birçok ülke sahip olduğu doğal kaynakları nedeniyle Afrika'ya nüfuz etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle büyük devletler eskiden beri kıtayla ilişkilerini sürdürmüş ve geliştirmişlerdir. Geline nokta başa rakiplerin kıtayla ilişkilerini geliştirmesi zor bir durumdur. Hele de stratejik ortaklık gerçekleştirilmesi daha zordur. Türkiye ve Fas'ın kıtayla geç ilgilenmesi nedeniyle de bugünkü mevcut ilişkilerin gelişmesi kolay olmayacaktır. Çünkü Afrika'daki mevcut rakipler hem kıtanın büyük devletleriyle hem de kıtayla erken bir tarihte ilgilenmeye başlamışlardır. Çin, ABD, Avrupa Birliği, Körfez ülkeleri, İran ve Hindistan olarak sıralanabilecek bu rakiplerin kıtada yaptıkları çalışmalar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

⁷ Hassan Aydın ve Osman Kağan Yücel, *Afrika ile Neden İlgilenmeli?*, 22 Haziran 2022, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/afrika-ile-neden-ilgilenmeli/>, (23 Haziran 2022).

⁸ Numan Hazar, A.g.e, s. 290.

Afrika'nın en büyük ortağı Çin'dir. Çin-Afrika ilişkileri çeşitli alanlarda genişlerken, Çin'in Afrika kıtasındaki kümülatif doğrudan yabancı yatırımı (DYY) da artmaktadır. 2013 yılında Çin'in Afrika'daki DYY stoku 26 milyar ABD Doları iken, 2017 yılında 43 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. Hong Kong da dahil edilirse, oran 60 milyar dolar seviyesine yakındır. Çin artık Afrika'nın en büyük müşterisi ve tedarikçisidir⁹, çünkü ucuz fiyatla malları temin edebilmekte ve Afrika'nın alım gücüne uygun malları üretmektedir. Çin'in Afrika kıtasındaki yatırım ve ticari ilişkilerini artırırken bölgedeki askeri varlığını da güçlendirmeye çalıştığı görülüyor. 2017'de Cibuti'de açtığı üs bu bağlamda önemlidir. Çünkü Cibuti Afrika bölgesinde ABD'nin en önemli üssü konumundaydı. Ayrıca Çin, Cibuti ile birlikte Mali ve Güney Sudan'daki barışı koruma misyonlarına asker göndermiştir. Kıtada silah tedarikçileri bakımından da en büyükler arasında olan Çin'in gerçekleştirdiği Çin-Afrika Savunma ve Güvenlik Forumu'na, Afrika ülkelerinden çok sayıda üst düzey komutanın katılımı da dikkat çekicidir¹⁰.

Çin ile Afrika arasındaki ilişki siyaset, askeriye, ticaret, enerji ve madencilik alanlarında giderek çeşitlenmiş ve yumuşak güç unsuru olarak Afrika'da açılan Konfüçyüs Enstitüsü de oldukça ilgi görmüştür. China Daily'ye göre, şu anda 33 Afrika ülkesinde 54 Konfüçyüs Enstitüsü ve 15 ülkedeki okullarda 27 Konfüçyüs Sınıfı bulunmaktadır¹¹. Mandarin eğitime dayalı bu organizasyonlar sadece dil eğitimi ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda Çin kültürünü, yemeklerini ve filmlerini anakaraya tanıtmaktadır. Bu nedenle Afrika kıtasının Çin için giderek daha önemli hale geldiği söylenebilir. Ayrıca uygulanan stratejik projeler dikkate alındığında, Çin'in önümüzdeki yıllarda Afrika'daki varlığını daha da artırmanın peşinde olduğu açıktır. Ancak Afrika ülkelerinin borç yükü de Çin'in artan varlığı ile doğru orantılıdır. Çin'den aldığı düşük faizli kredileri geri ödemekte güç çeken Afrika devletleri tavizlerini genişletmek zorunda kalmaktadır. Örneğin, Çin'den en çok borç alan ülkelere biri olan Angola, birikmiş 25 milyar dolarlık borcunu Çin'den petrol ve

⁹ Philippe Leymarie et Thierry Perret, *Les 100 Clés De L'Afrique*, Paris, Hachette Pluriel, 2006, s. 17.

¹⁰ Temidayo Oniosun, *China's Role in Africa's Rapidly Growing Space Market, The Chin Africa Project*, 19 Kasım 2019, <https://chinaafricaproject.com/podcasts/chinas-role-in-africas-rapidly-growing-space-market>, (20 Şubat 2022).

¹¹ Wendover Productions (Producer), *How Africa is Becoming China's China*, 31 Temmuz 2018, https://www.youtube.com/watch?v=zQV_DKQkT8o, (20 Şubat 2022).

balık ithal ederek ödemeye çalışmaktadır¹². Çin'e Etiyopya'nın 13,5 milyar ABD Doları, Kenya'nın 7,9 milyar ABD Doları, Kongo'nun 7,3 milyar ABD Doları, Sudan'nın 6,4 milyar ABD Doları ve Zambiya'nın 6 milyar ABD Doları borcu vardır. Bunların hepsi Çin'e borçlu olan anakara ülkeleridir¹³. Bu yüzden Çin'in Afrika'da varlığı çok güçlüdür ve en önemli rakiplerden biridir.

Amerika Birleşik Devletleri dünyada birçok ülkede faaliyetler gerçekleştirmektedir ki bu zengin kıtayı da ABD'siz görmek imkansızdır. ABD, kıta ile bir sömürge geçmişi olmasına rağmen, kıtada iyi bir konumdadır. Kıtayla ilişkisi önceleri başlamış ve siyasi ve diplomatik tabanı, askeri ve ekonomik başarılarla sahip kültürel ilişkileri sayesinde zaman içinde gelişmiştir. Ekonomik alanda, basitçe ifade etmek gerekirse, iş ilişkilerini, doğrudan yatırımlar oluşturmaktadır. İlgili verilere bakıldığında 2018 yılı değerlendirmesine göre Amerika Birleşik Devletleri ile Sahra altı Afrika arasındaki ticaret hacmi 41 milyar ABD doları civarındadır. Kuzey Afrika ülkeleri de dahil edilirse bu rakam 60 milyar doları aşıyor¹⁴. Bu sayılara bakarak, Amerika Birleşik Devletleri ile Afrika arasındaki ilişkinin kıtanın kaderini nasıl değiştirdiğini görebilirsiniz: ABD Afrika'yı terk edemez, Afrika da ABD'yi terk edemez.

ABD-Afrika ekonomi ilişkilerine bakıldığında, ABD petrol ithalatı ve kıtada halihazırda uygulanmakta olan Afrika Büyüme ve Fırsat Yasası (AGOA) programı öne çıkıyor. Ayrıca Afrika'nın en büyük silah tedarikçilerinden biri olan ABD, silah ithalatının yüzde 11'ini kıtadan karşılıyor¹⁵. Amerika Birleşik Devletleri, Afrika kıtasından her yıl 8 milyar dolarlık ham petrol satın almakta ve petrol ithalatçıları arasında yer almaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri tarafından çıkarları doğrultusunda tüm diğer kıtalarda kurulduğu gibi Afrika'da da çeşitli askeri üsler kurulmuştur. Morgan'ın ifade ettiği

¹² Takudzwa Hillary Chiwanza, *The Top Ten African Countries With the Largest Chinese Debt, The African Exponent*, 2 Ekim 2018, <https://www.africanexponent.com/post/9183-here-are-the-top-ten-countries-in-africa-bearing-the-largest-chinese-debt>, (20 Şubat 2022).

¹³ Lutfullah Mangi, "US Military Bases in Africa", *Pakistan Horizon*, 40/2, s. 96-102, Aktaran: Serhat Orakçı, A.g.e, s. 11.

¹⁴ The Office Of The United States Trade Representative, *Africa*, <https://ustr.gov/countries-regions/africa>, (22 Şubat 2022).

¹⁵ United Nations Conference on Trade And Development, *ABD-Afrika Doğrudan Yabancı Yatırım*, <https://unctad.org/>, (22 Şubat 2022).

üzere, ABD için çalışan özel şirket askerleri de hesaba katılırsa neredeyse 75 bin Amerikan askerinin kıtada bulunduğu düşünülmektedir¹⁶. Bunun dışında Afrika kıtasına ABD tarafından ciddi seviyelerde kalkınma yardımları yapılmaktadır. Genellikle yıllar geçtikçe artan yardımların miktarı 8-9 milyar dolardan 11 milyar doların üstüne ulaşmıştır. Bu konuda da ABD kıtadaki rakipler düşünüldüğünde büyükler grubundadır¹⁷. Kıtadaki imajını kalkınma yardımlarına ilâveten insani çabalarla da iyileştirmeye çalışan ABD, Angelina Jolie gibi Hollywood yıldızlarının da katılımıyla Afrika'da USAID kuruluşunun faaliyetleri çerçevesinde çalışmalar ve turlar düzenlemiştir. Özetle Amerika Birleşik Devletleri'nin Afrika'daki çalışmalarının büyük ölçüde çok yönlü olduğunu ve böylece hedef kitlenin de geniş kaldığını söylemek gerekir.

Afrika'da elde edilen siyasi bağımsızlık, kıtaya yönelik sömürgeci faaliyetleri olan Avrupa devletlerinin fiilen bölgeden ayrılmasıyla gerçekleşmiştir. Bununla birlikte kıtadan ayrılan ülkelerin derinleşmiş etkileri varlığını sürdürmüştür. Yeni yöntemlerle ortaya koyulan ve ekonomik, kültürel ve hatta siyasi olarak adlandırılabilir bu etkiler devam ederken bazı açılardan daha da kökleşmiştir. “Neokolonyalizm” olarak da belirtilebilecek bu dönemde Afrika içindeki düzen; darbeler, ambargolar, askeri müdahaleler ve teşvik edilen pek çok kriz de dahil olmakla birlikte Avrupa tarafından tayin edilmeye ve sürdürülmeye devam etmiştir. AB Brexit'ten sonra 27 üye ülkeye gerilerken, 2018'de kıta ile arasındaki 303 milyar Euro değerindeki ticaretle, bugün kıtanın en büyük ticaret ortağı olmaya devam ediyor. Bunların 152 milyar Euro'su Avrupa ülkelerinin Afrika'ya ihracatı, 151 milyar Euro'su ise Avrupa ülkelerinin Afrika'dan yaptığı ithalatlardır. Afrika, AB'nin ihracat ortakları arasında üçüncü, ithalat ortakları arasında dördüncü sırada yer almaktadır¹⁸.

¹⁶ The Office of The United States Trade Representative, A.g.e. Aktaran: Serhat Orakçı, A.g.e, s. 14.

¹⁷ The Organisation for Economic Co-operation and Development, *Development Aid At A Glance Statistics By Region, 2. Africa*, 2019 Edition, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/Africa-Development-Aid-at-a-Glance-2019.pdf>, (21 Şubat 2022).

¹⁸ Pádraig Carmody, *The New Scramble for Africa*, Cambridge: Polity Press, 2011, s. 67-68. aktaran Serhat Orakçı, A.g.e, s. 23.

Avrupa birliği ülkeleri, ticari ilişkiler dışında Afrika kıtasına en çok doğrudan yabancı yatırım (DYY) sağlayan ülkeler grubunu oluşturmaktadır. Bu lkeler arasında Fransa 64 milyar dolarlık DYY ile ilk sırada yer alırken, Hollanda, Birleşik Krallık ve İtalya diğer önemli yabancı yatırımcılardır. Dört lke 2013 yılında kıtaya 163 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım sağlarken, 2017 yılında bu rakam 201 milyar dolara yükseldi. AB lkeleri de Afrika kıtasına kalkınma yardımı sağlamada n saflarda yer alıyor. Avrupa Birliği'nden (İngiltere, Almanya ve Fransa) kıta ülkelerine yıllık 1.5-20 milyar ABD Doları değerinde kalkınma yardımı temin edilmektedir¹⁹.

AB'de söz sahibi olan ve Afrika ile köklü bağları bulunan Fransa, zellikle Fransa'nın askeri varlığının belirgin olduğu Sahel bölgesi başta olmak üzere, çıkarlarını korumak için çeşitli alanlarda önemli yatırımlar yaptı. Fransız askeri varlığı özellikle Sahel'de görülüyor. Sadece Cibuti'deki üssünde 1.450 daim personeli bulunan Fransa'nın ayrıca Afrika kıtasında, özellikle Mali, ad, Nijer, Mayo adası, Fildişi Sahili, Senegal, Reunion Burkina Faso ve Gabon'da Adası'nda toplam 8.700 askeri bulunuyor²⁰. Afrika lkelerindeki Fransız askeri varlığının yanı sıra Avera, Total ve Elf gibi enerji ve petrol piyasalarında söz sahibi Fransız şirketlerinin operasyonları da dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu şirketler Frankofon Afrika ile sınırlı kalmamakta ve başta uranyum, petrol ve gaz olmak üzere stratejik madencilik ve enerji kaynaklarına yatırım yapmaktadır. Fransa, devasa elektrik ihtiyacını nükleer enerjiyle karşılamakta ve Sahel eyaletindeki askeri varlığını sürdürmektedir. Nijer'in uranyum kaynakları üzerinde de tekel sahibidir. Fransa, AB devletleri arasında 44 milyar Euro değerindeki ticaret hacmi ile Afrika kıtasında en çok ticaret yapan ülke konumundadır²¹.

Fransızca 29 ülkede yaygın olarak konuşulmakla birlikte ve 21 Afrika ülkesinde resmi dil statüsüne sahiptir. Kıtada çeşitli alanlardaki Fransız faaliyetleri özellikle dilin konuşulduğu bölgelerde etki göstermektedir. Medya ve akademisyenlerle birlikte

¹⁹ UK Government Statement, *UK-Africa Investment Summit 2020*, 20 Ocak 2020, London https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/859314/2020_01_20_AIS_-_UK_Government_Statement_-_Final_Version.pdf, (22 şubat 2022).

²⁰ German Missions to South Africa, *Lesotho and Eswatini, Economic ties between Germany and South Africa*, https://southafrica.diplo.de/sa-en/04_News/sa-economy/1185864, (22 şubat 2022).

²¹ Clement Uwiringiyimana, "Volkswagen opens Rwanda's first car plant", *Reuters*, 27 Haziran 2018, <https://www.reuters.com/article/us-volkswagen-rwanda/volkswagen-opens-rwandas-first-car-plant-idUSKBN1JN0NF>, (22 şubat 2022).

şirketler, STK'lar, kültür merkezleri, 270.000 vatandaşı ve kendi topraklarındaki Afrika kökenli 2,3 milyon göçmeniyle Fransa, Afrika kıtasında etkilerini derinleştirmeye devam etmektedir. Buna ek olarak, eski Fransız sömürge ülkeleri ortak bir para birimi kullanarak frank bölgeleri oluşturmuşlar ve bu da Fransa'nın merkez bankası aracılığıyla kıta ülkelerine finansal olarak müdahale etmesine izin vermiştir.

Avrupa Birliği kendi sömürgeci geçmişine dayanarak birçok Afrika ülkesi üzerinde önemli izler bırakmıştır. Bu izleri kullanarak ciddi bir yatırım ve ticaret hacmi gerçekleştirmiştir. Her ne kadar bu ülkeler bağımsızlıklarını kazansalar bile ne yazık ki ekonomik alanda Avrupa Birliği ülkeleri tarafından çevrelenmiş ve bağlanmış. Bu durumun farkına varan Afrika halkları zamanla tepki göstermeye başlamıştır. Avrupa Birliği, tarafından gösterilen bütün çabalara rağmen kıtanın gözünde halen sömürgeci devletler konumundadır. Bu tepkileri önlemek için Avrupa liderleri kendi dış politikalarını değiştirerek yaşanan geçmişi bir hata olarak nitelendirmektedir. Fakat kıtanın bakış açısı hala değişmemiştir çünkü ekonomi ve kültürel sömürgecilik halen devam etmektedir. Avrupa Birliği refahını Afrika sayesinde yükseltmekte, ancak Afrika ülkelerinin sefaleti ve yoksulluğu Avrupa Birliği yüzünden hâlâ devam etmektedir.

Caner'in de belirttiği üzere İran dış politikasında Afrika kıtasının öne çıkışı muhafazakâr ve popülist olarak bilinen Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde (2005-2013) gerçekleşmiştir. Ahmedinejad, Ali Hamaney'in ortaya koyduğu “direniş eksenini” söylemi temelinde Afrika'yı İran'ın dış politikasında ön saflara yerleştirdi ve Afrika, “direniş ekseninin” bir parçası olarak kabul edildi. Bu noktadan sonra “devrim ihracı” yerini, benzer bir ideoloji olan “direniş eksenini” kavramsallaştırmasına bırakırken; Afrika kıtası içindeki Gana, Senegal, Sudan, Kenya ve Cibuti gibi ülkelerle işbirliği konseyleri, çeşitli ortaklıklar, bazı sektörlerde fabrikalar kurulması ve ticaret anlaşmaları gibi faaliyetlerde bulunulmuştur. Belirtilen faaliyetlere ilişkin alanlar tarım, gıda, enerji, tıp alanları ve mühendislik olmak üzere bu alanlarda kıtaya verilebilecek destek, ilişkilerin ilerlemesi kapsamında zemin oluşturmuştur²².

²² Mustafa Caner, “İran'ın Afrika Siyaseti”, *Kriter*, Sayı 63, (Aralık 2021).

Ahmedinejad'ın halefi Hassan Rouhani yönetiminde İran dış politikasının yönü, nükleer müzakerelerin öncelik haline getirilmesi ile Batı'ya doğru döndü. Bu dönemde Batı karşıtı söylem ve eylemler ılımlı hale gelmiş ve dolayısıyla Afrika'ya ilgi gerilemiştir. Bununla birlikte, İran'ın Afrika'daki çalışmaları bir ölçüde devam etmiştir. ABD'nin 2018'de İran nükleer anlaşmasından çekilmesi ve İran'a karşı ağır yaptırımlar uygulamaya başlamasının ardından İran siyasetindeki Amerikan ve Batı karşıtlığı güçlenmiştir. İran'ın yeni cumhurbaşkanı İbrahim Raisi, görev süresi boyunca İran'ın komşuları ve Doğu Afrika ülkeleriyle ilişkilerinin gelişeceğini kamuoyuna açıklamıştır. Gine-Bissau'nun meclis başkanı Cipriano Casama'yı ağustos ayında ofisinde kabul eden Resi, "Yeni hükümet Afrika ile işbirliğini geliştirmek için tüm olasılıkları ciddi şekilde seferber edecek" demiştir.

Tahran'ın Afrika'daki genişlemesinin nedenlerinden biri, kıta ülkelerini BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'nde kendilerini desteklemesi için kullanmaya çalışmaktır. İran, İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, Bağlantısızlar Hareketi gibi oluşumları veya doğrudan Afrika ülkelerindeki etkisini kullanarak ABD'yi kontrol altına almaya çalışmıştır. Böylece İslam Devrimi'nden önce var olan Sovyet karşıtı güdülerin yerini devrimden sonra var olan Amerikan karşıtı güdüler almıştır. Tahran'ın Afrika'ya yönelmesinin bir başka nedeni de ABD yaptırımlarının neden olduğu ekonomik zararı Afrika ülkeleriyle ticaret yoluyla telafi etmektir. Ancak İran'ın Afrika'daki yatırımlarının şu ana kadar tatmin edici ekonomik getiriler sağladığını söylemek zordur. İran'da Afrika siyasetine ideolojik ve politik faktörler hakimdir.

Yine Caner'in vurguladığı üzere İran'ın Afrika'daki faaliyetleri, yumuşak güç araçları olarak dini okullar, camiler, İran Kızılayı ve Mustafa Üniversitesi gibi kurumlarla yürütülmektedir. Buna göre 14 Afrika ülkesinde bulunan tıp merkezleriyle İran Kızılayı önemli bir işleve sahiptir. Bir diğer kurum olan Mustafa Üniversitesi Şiiliği ve resmi İran ideolojisini yayma hedefleri nedeniyle ABD Hazine Bakanlığı tarafından 2020 yılında yaptırım listesine koyulmuştur. Üniversitenin merkezi İran'da bulunmakla birlikte Güney Afrika, Nijerya, Tanzanya ve Togo gibi Afrika ülkelerinde bulunan şubesi, okulları ve hayır kurumlarıyla faaliyetlerde bulunmaktadır. Üniversite kıta içindeki faaliyetler dışında her yıl binlerce öğrenciyi de eğitim verme amacıyla Afrika'dan İran'a götürmektedir. Bu faaliyetlerin öneminin bir göstergesi olarak

Mustafa Üniversitesi mezunu Nijeryalı İbrahim Zakzaki'nin Şii din adamı kimliği vurgusuyla Nijerya İslami Hareketi liderliğinde bulunması dikkat çekicidir²³.

İran'ın Afrika'daki varlığının diğer rakiplerine göre daha farklı olduğu söylenebilir; çünkü İran bölgede ekonomik faaliyetler dışında ideolojik faaliyetler de gerçekleştirmektedir. Ayrıca ABD ve batı ülkelerine karşı Afrika ülkelerini desteklemeye çalışmaktadır, bu nedenle Afrika kıtası İran için hem alternatif bir piyasa hem de ABD ve batı ülkelerine kendi gücünü göstermesi için bir alandır.

Afrika kıtasının en önemli oyuncularından biri olan Körfez ülkelerinden BAE, ticari yollar ile Afrika kıtasında faaliyet göstermektedir. Kıtadaki devletlerin ithalat ve ihracat yaptıkları devletler incelendiğinde çoğu ülke için en başta BAE'nin olduğu görülmektedir. Özellikle Afrika kıtasında altın, elmas ve değerli taş madenlerine sahip ülkelerin önemli ithalat ve ihracat ortaklarının BAE olduğu gözlenmiştir. Ticaret oranının fazla olmasının nedenlerinden birinin de BAE'nin ev sahipliği yaptığı ABD ve İngiliz çokuluslu şirketlerinin BAE üzerinden Afrika pazarına girme çabaları kaynaklı olduğu söylenebilir. Afrika Boynuzu bağlamında BAE'nin faaliyetlerine dikkat çekilecek olursa da artan etkinin ekonomik yardım, kredi anlaşmaları, yatırımlar, siyasi işbirlikleri, çeşitli ortaklıklar ve askeri üsler gibi alanlarda yoğunlaştığı söylenebilir. 20 yıldır savaş halinde olan Etiyopya ve Eritre, Birleşik Arap Emirlikleri yetkilileri iki ülkeyi 2018'de ziyaret ettikten sonra barış müzakerelerine hazır olduklarını açıklamış ve yakın zamanda bir barış anlaşması imzalayacaklarını belirterek, bölgedeki ikili ilişkilerde Körfez ülkelerinin ne kadar etkili olduğunu göz önüne çıkarmışlardır. Etiyopya ve Eritre, Suudi Arabistan'ın Kızıldeniz kıyısındaki Cidde'de, Suudi Arabistan'ın kurucusu Kral Abdülaziz'in portresinin gölgesinde bir barış anlaşması imzalamak için BAE ve Suudi Arabistan'dan ekonomik yardım ve kredi sözü almıştır. Bu anlaşmayı, Cibuti ve Eritre'de BAE ve Suudi Arabistan'ın girişiminde kilit oyuncular olduğu başka bir bölgesel çatışmayı sonlandıran yeni bir barış anlaşması izlemiştir.

BAE ve Suudi Arabistan'ın bölgeyi tasarlama çabaları ile birlikte meydana gelen bir dizi gelişme, Etiyopya-Cibuti-Eritre arabuluculuğunu yönlendirmiş ve bölgedeki etki

²³ A.y.

hattını bu ülkelere kaydırmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'ın ekonomik taahhütlerinin yanı sıra bölgedeki çabalarının belirli bir dönemde Etiyopya-Eritre-Cibuti'yi kapsayan barış görüşmeleri ile sonuçlanması ve kısa sürede bir barış anlaşması imzalanması özellikle BAE'nin izlerine sahiptir. BAE-Etiyopya ikili ilişkisi 2013 yılında hız kazanmıştır. Nisan 2018'de Etiyopya başbakanı olarak göreve başlayan Abiy Ahmed, BAE ve Körfez bölgesi ile ilişkilere katkıda bulunmuş ve mevcut ilişkiyi sürdüren pragmatik bir politika izleyerek barış anlaşmasının imzalanmasını sağlamıştır. Etiyopya başbakanı Abiy Ahmed, Cibuti ve Eritre'den farklı olarak sağlam bir politika ile barışa ulaşarak BAE ve Suudi Arabistan'dan ülkesine nakit akışı ve yatırım elde etmiştir. BAE tarafında Cibuti ve Eritre stratejik konumları ve olası liman inşaatı gibi konularla gündeme gelirken Etiyopya ise nüfus ve ekonomisinin büyüklüğü ve Sahra altı Afrika'ya açılan kapısı nedeniyle BAE için önemli bir stratejik ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu gelişmeler göz önüne alındığında, Suudi Arabistan için diplomatik bir başarı olarak ilan edilen barış anlaşması bağlamında BAE'nin etkisi yadsınamaz²⁴.

Körfez ülkeleri, Afrika kıtasıyla geç ilgilenmelerine rağmen finans güçleri sayesinde kısa bir zaman içinde kıta içinde güçlü bir konuma sahip olmuştur. Afrika içinde en yaygın olan sorunlar komşular arasında olan anlaşmazlıklardır. Etiyopya ve Eritre 20 yıldan fazla süren anlaşmazlığı Körfez ülkelerinin çabaları sayesinde barışla sonlandırmıştır. Bu başarı sayesinde körfez ülkeleri kıta içinde saygın bir konum kazanmışlardır. Fakat bütün bunlara rağmen körfez ülkeleri ne yazık ki güçlerini kullanarak bazı ülkelerin iç siyasetine müdahale etmektedir. Bazı batı ülkeleri de kendi çıkarlarını elde etmek için körfez ülkelerinin gücünü kullanmaktadır. Ayrıca Körfez ülkeleri sadece ekonomik çıkarları ve prestijleri için değil aynı zamanda uluslararası arenada kendi lehine kararları elde etmek için de Afrika ülkeleri üzerinde finansal bir baskı uygulamaktadır.

Afrika kıtası içinde mevcut rakipler hem fazla hem güçlü hem de çeşitlidir. Bu nedenle kıtaya girmek isteyen her yeni aktör ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bölgede ekonomi odaklı çalışma yapan ülkeler ve sömürgeci geçmişe sahip olan

²⁴ Osman Kağan Yücel, *Afrika'daki Tehlikeli Virüs: Birleşik Arap Emirlikleri*, 17 Aralık 2018, <https://afam.org.tr/afrikadaki-tehlikeli-virus-birlesik-arap-emirlikleri/>, (05 Mart 2022).

lkeler vardır. Bu lkeler kıtada köklü ilikilere sahiptir ve bölgeyi iyi tanımaktadır. Afrika lkeleri batı ülkeleri bağlıdır; ya siyasi bir kanaat olarak ya da ekonomi bir gereklik aısından²⁵. Bağımsız hareket etmek istese bile bu neredeyse imkansızdır, çünkü ekonomisinin temelleri bu ülkeler tarafından inşa edilmiştir. Bu ereve dışında hareket etmek ekonominin ciddi bir krize sokulmasına yol açabilecektir. Bu bağlamda Afrika'nın bu tablodan kurtulmak için tek seçimi yeni ortaklar bulmaktır²⁶, çünkü sömürgeci devletler kendi birikimini kullanarak kendi ilikilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Diğer rakipler ise sömürgeci geçmişe sahip değildir ama kendi evrensel değerlerini kıta içinde yaygınlaştırmak için uğraşmaktadır.

Kıtanın 45%-47%'lık bir kısmı Müslüman olduğu için bazı ülkeler bu kozu kullanarak yeni mezhepleri yaygınlatırmaya çabalamaktadır. Görüldüğü zere Afrika içinde mevcut rakipler çeşitlidir ve tahmin edilebilecek her arka plana sahiptir. Fas ve Türkiye'nin kıtadaki ülkelerle ilikilerini geliştirme yolunda tutarlı politikalar izlemesi durumunda, bu ülkelerle sömürgeciliğe dayanan olumsuz bir geçmişi olmamasının avantajını kendi lehine çevirebilme olasılıkları bulunmaktadır²⁷, bu nedenle Afrika ile ilgili yapılacak her açıklamanın dikkatle yapılması gerekmektedir. Gelecekte elde edilecek çıkarlar dengelenmelidir. Fas ve Türkiye bu alana girebilmek için kesinlikle bir ek değer ortaya koymak zorundadır, aksi takdirde Afrika içinde kendi varlıklarını sağlamaları mümkün olmayacaktır. Çünkü her akımdan faydalanan mevcut rakipler vardır. Buradan hareketle sonraki bölümlerde Fas ve Türkiye'nin hangi değerler üzerine odaklanarak Afrika'ya açılmaları gerektiği ele alınacaktır.

²⁵ Elikia M'Bokolo, *L'Afrique Au Xxe Sicle: Le Continent Convoit*, Paris, ditions Du Seuil, 1985, s. 348.

²⁶ Ahmet Kavas, "İ Savalardan Bütünleşme Hareketlerine ve Kalkınma Hamlelerine Afrika'nın Yeniden Dönüşümü", *Tika, Avrasya Etüdleri*, 40/2011-2 (7-31).

²⁷ Elem Eyrica Tepeciklioğlu, "Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan nemi ve Türkiye-Afrika İlikileri", *Ankara Üniversitesi Afrika alımaları Dergisi*, Cilt 1 Sayı 2, Bahar 2012, s. 90.

1.2 AÇILIM KAVRAMINA YAKINDAN BAKMAK

“Açılım” kavramı son yıllarda en çok dile getirilen kavramlardan biridir; çünkü uluslararası değişikliklere baktığımızda her ülke yeni alanlar, yeni müttefikler ve yeni pazarlar bulma peşindedir. Bu nedenle bazı ülkeler açılım politikaları izlemekte olup, yeni alternatifler bulmaya çalışmaktadır. “Açılım” kavramının kullanımı yaygın olsa da ayrı olarak tanımı pek bulunmamaktadır. Bu nedenle bu kavram açıklanırken birkaç akademisyenin tanımlamalarına değinilecektir.

El-Salimi kavramı şu şekilde açıklamaktadır: “Açılım başkalarında bulunan şeyleri keşfetmek, faydaları olan şeyleri değerlendirmek, aynı zamanda kendi içinde kapalı olmamaktır”²⁸. Bu tanıma göre açılımda hem kaynak bir ülke hem de hedef bir ülke vardır. Kaynak ülke hedef ülkeye yaklaşarak iyi olan şeylerden faydalanmayı istemektedir. Fakat açılımın gerçekleşmesi için kaynak ülkenin kapalı bir politika izlememesi gerekmektedir. Böylece engelleri ortadan kaldırmış olacaktır.

Oujali, açılım ile ilişki olarak şunları dile getirir: “Açılım günümüzde faydalı olan, geçmişten günümüze aktarılan değerleri birleştirmektir. Çağdaş dünyanın sağladığı yararlı şeylerden faydalanacağız; ancak kültürümüzü ve inandığımız değerleri de kaybetmememiz gerekir. Yeni olan şeylere karşı çıkmadan esnek olmalıyız”²⁹. Bu tanıma baktığımızda dini ve kültürel kriterlerin göz önüne alındığı görülmektedir. Buna göre eski ve yeninin bir araya getirilmesi için açılım araçlarının kullanılması vazgeçilmezdir. Fakat eski ve yeninin birleştirilmesi için daha ciddi bir kriter konulmuştur. Çünkü Arap toplumlarında açılım kavramı kullanıldığı zaman hep Batı’ya yönelik kullanılmaktadır. Böyle olunca farklı kültürler için bu kriter açık bir şekilde dile getirilmiştir. Fakat eski ve yeni arasında kalın çizgilerin olmaması için kırmızı ve yeşil çizgiler arasında bir ayrım yapılmıştır. Bu yazara göre, açılım süreci yaşanırken faydası ne olursa olsun temel kültürden vazgeçilmemesi gerekmektedir. Aynı zamanda

²⁸ El Salimi Abdurahim, “Fikri Açıklık Onun Gerçeği ve Kriterleridir”, *Üssül ve Nevazil Dergisi*, Sayı 1, 2009, ss. 201-254.

²⁹ Oujali Kamal, 2001, “Cezayir Müslüman Alimler Derneği’nin Bilim Tutumu”, *Amir Abdulkadir Üniversitesi Dergisi*, s. 13. Aktaran: Raba Cheyoul ve Samira Elrifaii, “İslami eğitim ışığında ötekine açıklık, kavramları ve kriterleri”, *İslam Üniversitesi Dergisi Eğitim ve Psikolojik Çalışmalar*, Cilt 26, No 5, 2018, ss. 135-164.

hedef ülkenin faydalanması için ikinci derecede olan unsurlarda esnek davranılması da gerekmektedir. Böylece hem yeni şeylerden faydalanmış olunur hem de ana kültüre zarar verilmemiş olur.

Bir başka araştırmacı Abir Mübarek'e göre açılım: "Sahip olduğumuz, diğer medeniyetlerde bulunmayan yüce değerlerin ve ilkelerin gösterilmesi, tanıtılması ve verilmesidir"³⁰. Bu tanımın diğer tanımlardan farklı olduğu görülmektedir; çünkü diğer tanımlarda hep karşı taraftan bir şey alınacağı vurgulanmıştır. Halbuki bu tanımda kaynak ülke, hedef ülkeye bir şey vermek peşindedir. Yani sadece kendisi kazanma peşinde değildir. Hedef ülkenin kalkınmasına yardım etmek için kendi faydalı değerlerinden verip, karşı tarafı desteklemeye çalışmaktadır. Bu tezin bakış açısının belirtilen son tanıma daha yakın olduğu söylenebilir. Çünkü Türkiye ve Fas'ın ekonomik durumlarının birçok Afrika ülkesiyle kıyaslandığında daha iyi olduğu görülmektedir. Bu iki ülke, Afrika'ya yönelik açılımlarına baktığımızda karşı tarafa da kazandırmaya çalışmaktadır; çünkü stratejik olarak diğer taraflar kazandığı zaman kendilerinin daha fazla kazanacaklarına inanmaktadır. Bu nedenle Fas ve Türkiye Afrika'ya yönelik yatırımları ve çalışmalarını, karşılığı uzun vadede geri dönecek şekilde sürdürmektedir.

1.3 AFRIKA AÇILIMINI LİBERAL TEORİ İLE ANLAMLANDIRMAK

Uluslararası ilişkilerde teoriler en önemli konulardan biridir; çünkü teoriler mevcut durumu değerlendirip, analiz yapmaya çalışmakta ve aynı zamanda gelecek ile ilgili bir öngöründe bulunmaya çalışmaktadır. Teori, tamamen siyasi tarihe bağlıdır; tarihten beslenip geliştirilmeye çalışılmaktadır. Teoriler, genellikle kriz zamanlarında ortaya çıkmaktadır. Ayrıca [savaş gibi] ne kadar büyük bir kriz varsa, daha çeşitli ve yeni teoriler ortaya çıkmaktadır. Ancak teori, uygulamalarda farklılıklara neden olabilir ve gelecekte öngörülmeyen sorunlarla karşı karşıya kalınabilir. Bu gibi durumlarda söz konusu teoriye göre bazı düzenlemeler yapıp yeni bir teori geliştirilebilir ya da söz konusu teoriden vazgeçilip farklı bir teori üzerinden hareket edilmeye çalışılabilir. Bu

³⁰Abir Mübarek, *Eğirmek ve Kapanmak Arasında Açılım*, 15 Ocak 2019, <https://bit.ly/2MjyKye>, (14 Mart 2019).

nedenle teori havzası çok değişken ve sabit olmayan bir alandır. Bu tezin konusuna ve ele aldığımız ölkelere bakıldığında liberalizm teorisi kapsamında bir değerlendirme yapılmaktadır.

1.3.1 Liberalizmin Temel Varsayımları

Liberalizm teorisi tarih boyunca farklı dönüm noktaları yaşamıştır. Bunlardan biri, İngiliz İç Savaşı (1642-1651) sonrasıdır³¹; çünkü bu dönemden sonra Avrupa ölkeleri liberal devletlerin başlangıcını oluşturmuştur denilebilir. Bu dönemde liberalizm düşüncesinin en önde gelen isimlerinden biri John Locke (1632-1704)'tır. Locke, liberalizm düşüncesinin geliştirilmesi için önemli katkılarda bulunmuştur. Liberalizm düşüncesi diğer başka birçok ünlü isimden beslenmiştir. Bunlar arasında Immanuel Kant (1724-1804), Adam Smith (1723-1790), Richard Cobden (1804-1865) ve Jeremy Bentham (1748-1832) gibi isimleri sayabiliriz. Bu isimler, uluslararası ilişkilerde liberalizme teorik olarak büyük katkı sağlamışlardır. Smith ve Cobden liberalizm teorisini ekonomik yönden; Bentham ve Kant ise siyasal açıdan geliştirmişlerdir³².

Liberal düşünceyi anlamak için kuramcılarının düşüncelerini incelemek gerekir. Bunların arasında Jeremy Bentham vardır. Ona göre; “azami sayıda insana, azami miktarda mutluluk” temeli üzerinde bir toplum oluşturmak için milletler arasında “uluslararası hukuk” ve “uluslararası mahkeme” olması gerekmektedir; çünkü devletler arasında bir çatışma olduğu zaman uluslararası bir mekanizma gereklidir. Sorunları ancak bu şekilde çözebiliriz³³. Liberalizme göre, insanlık iyidir ve kendi refahına ulaşmak için bu yola başvurulabilir.

Bir diğer yazar Immanuel Kant'a göre ise, savaş her zaman çıkabilir; ancak barışın sağlanması da mümkündür. Fakat bu amaca ulaşmak belli şartlar çerçevesinde olmalıdır. Kant'a göre “ebedi barış” sağlanabilir; ancak bu iki aşama üzerinde gerçekleşebilir.

³¹ Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, Boston, Longman, 2012, s.132.

³² Yanık, Lerna K., “Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 35-55.

³³ Juanita Elias ve Peter Such, *International Relations: The Basics*, 1. Baskı, Routledge Yayın Evi, New York, 2007, s. 67.

İlk aşama; daha sonra savaşa yol açabilecek maddeler içeren antlaşmaların geçerli olmaması, büyük ya da küçük bağımsız devletlerin hiçbir şekilde (miras, değişim, satın alma, hediye gibi yollarla) bir başka devletin hâkimiyeti altına girmemesi, orduların kaldırılması, milli borçların dış politikayı etkileyecek şekilde kullanılmaması, bir devletin bir başka devletin anayasasına ya da hükümetine güç kullanarak müdahale etmemesi, savaş sırasında, savaş sonrasında iki devlet arasında güvenin tekrar kurulmasını engelleyecek eylemlerden (suikastlar, zehirlemeler, kapitülasyonların ihlali ve karşı devlette casusluk gibi) kaçınılması gibi ilkeler içermektedir³⁴. Kant’a göre, iki devletin savaşa girmemesi için her devletin iyi niyetle davranması gerekir. Karşı taraf hiçbir şekilde taciz edilmemelidir. Başka devletin iç politikasına karışmamalıdır. Bu yüzden bir ülke başka bir ülkede faaliyet göstermeye çalışıyorsa, iyi niyetli olsa bile bunlara dikkat etmelidir.

İkinci aşama ise; her devletin sivil anayasası cumhuriyetçi olmalı, ulusların hukuku özgür devletler federasyonu üzerine inşa edilmeli ve dünya vatandaşlığı hukuku evrensel misafirlik prensibi koşullarıyla sınırlandırılmalı şeklinde temel ilkeler içermektedir³⁵. Buna göre, söz konusu devletin kendi iç politikası belli seviyede sağlam olmalıdır. Dışarıdaki düşmanlara fırsat sunmamak için özgür devlet koşulları sağlanmalıdır. İlk aşama diğer tarafı ilgilendirirken, ikinci aşama devletin kendi iç yapısıyla ilişkilidir. Bu koşullar sağlandığı takdirde ebedi barış sağlanabilir ve devletler arasındaki ilişkiler iyi bir seviyeye ulaşabilir. “Liberaller ticaret ve ekonomik bağlantıların ülkelerin arasındaki barışın kaynağı olduğunu inanırlar, çünkü ticaretin karşılıklı faydaları ve ulusal ekonomilerin genişleyen bağımlılıkları işbirliği ilişkilerini besleyecektir, siyaset insanları bölerken ekonomi birleştirmektedir”³⁶.

Liberal düşünceye göre ekonomi devletin iç politikasını her zaman barışa yönlendirebilmektedir, çünkü barışın olduğu ortamda ticaretin önü açılmaktadır. Ekonomik ilişkiler ne kadar güçlü olursa barışın olasılığı da o kadar yüksek

³⁴ Immanuel Kant, *Toward Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*, Indianapolis, Hackett Yayın Evi 2003, ss.1-7.

³⁵ A.y.

³⁶ Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, Murat Duran ve Selçuk Oktay (Çev), Ankara, Kripto Yayınevi, 2013, s. 48.

olabilmektedir, bu nedenle liberal düşünce sadece ekonomiyle ilişkili olmayan aynı zamanda savaşı da önleyebilmek için varsayımlar üreten güçlü bir düşüncedir.

Ekonomi açısından baktığımızda Richard Cobden'a göre savaşları önleyebilmek için en etkin araç serbest ticarettir³⁷. Çünkü serbest ticaret iki devletin halklarının birbiri ile tanışmasını sağlar ve aralarındaki karşılıklı faydaları ortaya çıkarır. Böyle olunca her iki halk, kendi çıkarlarını devam ettirmek için barış ortamında yaşamak ister. Bu nedenle iktisadi boyut, liberalizm düşüncesinin can damarıdır ve siyasetin yönünün şekillendirilmesi için son derece önemlidir.

Liberalizm düşüncesinin 20. yüzyılda farklı boyutlar kazandığı ve daha hızlı bir şekilde geliştiği söylenebilir. Norman Angell'in 1912 yılında kaleme aldığı liberalizm ile ilgili önemli eseri (The Great Illusion: A Study of Relations of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage) bu durumu ortaya koymuştur. Buna göre, ekonominin ve çıkarların, savaşı önlemek için önemli iki faktör olduğu vurgulanmaktadır³⁸. Fakat ne yazık ki 2 yıl sonra Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir ve ekonominin tek başına savaşları önlemeyeceği ortaya çıkmıştır. Bu savaşın liberalizm teorisi için çok zor bir sınav olduğu söylenebilir. Teori ve pratiğin ne kadar birbirinden uzak olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönem içinde barış temelli kurumsallaşmak gerektiği vurgulanmaya başlanmıştır.

Liberalizm kuramcıları, bu düşünce üzerine makaleler yazarak ve yeni fikirler üreterek Milletler Cemiyeti kurumunu tesis etmişlerdir. Ancak zamanla uluslararası bir barış temin edilememiş ve çok geçmeden İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu dönem içinde farklı liberalizm akımları çerçevesinde yeni fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunların arasında "entegrasyon" düşüncesi ilk sıralarda gelir. Buna göre, savaşta olan ülkeler ortak değerleri bularak, üzerinde bir anlaşma yapmaya çalışmalıdır. Avrupa ülkeleri bu düşünceyle hareket ederek, Avrupa Birliği gibi güçlü bir ekonomik ve siyasal yapıyı oluşturmuşlardır³⁹.

³⁷ Paul R. Viotti., Mark V. Kauppi, 2012, *International Relations Theory*, 5. Baskı, London, Pearson New International Yayın Evi, s. 135.

³⁸ Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Londra ve New York, Routledge, 2.Baskı 2008, ss. 53-57.

³⁹ A.y.

Liberalizme göre fikirler ve algılar değişebilir. Böylelikle devletler arasında ya da kurumlar arasında oluşabilecek sorunlar çözülebilir, uzlaşılabilir hatta işbirliğine dönüştürülebilir⁴⁰. Liberalizm düşüncesinin esnek olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle hızlı bir şekilde gelişmekte ve yaşanan sorunlar hemen çözülüp yeni fikirler ortaya koyulmaktadır. Aynı zamanda ortaya çıkan güçlü aktörler iş birliği yapıp, sistemi uyumlaştırmaya çalışmaktadır.

Liberalizm düşüncesinin zamanla farklı boyutları ortaya çıkmaya başlamıştır. Siyasi bağlamıyla sınırlı kalmamış, ekonomi ve dış politikaya ilişkin düşünceler de üretmiştir. Çünkü mevcut uluslararası sistem ve yaşanan değişimlerin anlaşılabilmesi için iç ve dış siyasi sistem ayrımı yapılmadan iç ve dış faktörlerin karşılıklı etkileşimlerine bakmak gerekmektedir⁴¹. İç politikada alınan kararlar doğrudan dış politikayı etkilemektedir. Bu nedenle yeni uluslararası sistemde iç ve dış politika birbirine bağlıdır. İkisi de aynı düşünce metodu çerçevesinde olmalı ve birbirine karşı dengede olmalıdır. Böylece devletin çıkarı maksimum seviyelere ulaştırılabilecektir. Bunun dışında uluslararası şirketler, sivil toplum örgütleri ve farklı kurumlar da Liberalizm içinde etkin bir rol oynama konumuna sahiptirler. Bu çerçevede Joseph S. Nye, Jr. ve Robert O. Keohane adlı teorisyenler önemli düşünceler ortaya koymaya başlamıştır. Bu ikili 1970'li yıllarda “ulusaşırılık” (*transnational*) kavramı ortaya atmışlardır. Buna göre uluslararası siyaset sadece ekonomiyi ve siyasi mercileri etkilememektedir. Artık sendikalar, çok uluslu şirketler, devrimci hareketler, bilimsel ağlar vb. gibi devlet dışı aktörlerin bulunduğu çoğulcu (*pluralistic*) bir yapıdan bahsetmek mümkündür⁴².

Ekonomik ve siyasi mercileri belli seviyede kontrol etmek mümkün olabilir; fakat devlet dışı aktörleri kontrol etmek mümkün değildir. Böyle olunca beklediğimiz sonuçlar farklı olabilir; sorunları da önleyemeyebiliriz. Liberalizm sisteminin işletilmesinin ve bu devlet dışı aktörlerle birlikte uygulanmasının daha zor olduğu

⁴⁰ Dunne Tim, “Liberalism”, *The Globalization of World Politics*, ed. John Baylis, Steve Smith, London: Oxford University Press 2001, 163. Aktaran: Agil Mammadov, “Realizm ve Liberalizm'in Ortasında: Marksist Teorinin Yeri ve Önemi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 59 Ocak- Şubat 2017, s. 20.

⁴¹ Atila Eralp ve Diğerleri, *Devlet Sistem ve Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 88.

⁴² Joseph S. Nye, Jr ve Robert O. Keohane, “Transnational Relations and World Politics: An Introduction”, *International Organization*, Cilt 25, No.3, 1971, ss. 330-331.

söylenbilir. Fakat liberalizmde her zaman devletin refahı ve çıkarı ön planda tutulmaktadır⁴³. Bu nedenle devlet dışı aktörler olsa bile, onlarla nasıl bir işbirliği yapılabileceği konusunda çalışmalar yürütülmektedir. Böylece devlet kurumları, devlet dışı olan aktörlerle ortak değerleri bulup onları işbirliği yapmaya teşvik etmektedir. Bu şekilde devletin çıkarları her zaman daha güçlü bir şekilde canlı tutulabilmektedir.

Liberalizm düşüncesi dünyada hâkim olan bir teoridir. Dünyada yaşanan olaylardan etkilenecek, daha fazla gelişmiştir. Böylece liberalizm düşüncesinin ne kadar esnek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu esnekliği sayesinde mevcut değişimlere hızlıca uyabilmiş; bunlara ciddi bir uyum sağlamış ve dünyanın büyük bir kısmında hâkim sistem olmuştur. Liberalizm düşüncesi barış ve serbest ticaret üzerine odaklanmaktadır. Barış olduğu takdirde ticaret yapmak daha kolaylaşır ve her iki taraf da kazanmış olur. Bu nedenle liberalizm teorisi bu iki temel üzerinde çok vurgu yapmaktadır.

Dünya sistemi İkinci Dünya Savaşı sonrasında askeri ve siyasi konular üzerine daha fazla odaklanmaktaydı. Bununla birlikte belli bir süre sonra ticaret öne çıkarak, dış ilişkilerde daha fazla önem kazanmıştır. Bu bağlamda 1980’li yıllarda Rosecrance yeni bir tez ortaya koyarak, ticaretin askeri ve politik konulardan daha önde olduğuna vurgu yapmıştır. Buna göre sistemde iş bölümleri yapılarak ve farklı görevler üstlenilerek devletlere farklı özelliklerine rağmen eşit konumlar sağlanması amaçlanmaktadır; böylece devletler birbirlerine ihtiyaç duymakta ve bu ihtiyaç da birbirlerine bağlı kalmalarına yol açmaktadır. Bu sistem sayesinde her devlet kendi kaynaklarını geliştirerek daha üstün bir hizmet sunmayı hedeflemektedir. Sonuç itibarıyla devletler arasında “karşılıklı bağımlılık” gerçekleşmektedir⁴⁴.

Karşılıklı bağımlılık sayesinde devletler arasındaki ilişkiler her zaman belli bir seviye üzerinde tutulmaya çalışılmaktadır. Çünkü her devletin diğer devletlere ihtiyacı vardır ve devletler kendi ihtiyaçlarını sürdürebilmek için diğer devletlerden vazgeçemeyecek durumdadır (kazan-kazan ilişkisi). Söz konusu ihtiyaçlar, değeri ve miktarı

⁴³ A.y.

⁴⁴ Richard Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in The Modern World*, 1. Baskı, New York: Basic Books, 1986, ss. 24-28.

değişkenlik gösterse bile, en nihayetinde diğer tarafa lazım olacaktır. Kendi ürünlerini tamamlayabilmek adına her zaman diğer devletlere bağımlı kalacaktır⁴⁵.

Noel liberal teoriye göre devletler kendi kaynaklarını tam verimlilikle kullanmaya çalışsa bile, verimlilikleri maksimum seviyeye ulaşamamaktadır. Bu nedenle belli alanlarda uzmanlaşmak, üretimin miktarı ve kalitesinin daha yüksek bir seviyeye ulaşmasını sağlayabilir. Bu durum diğer alanlardaki ihtiyaçlar için başka devletlerle bağ kurulmasına yol açar. Böylece devletler arasındaki mevcut ilişkilerde bağlılık artmakta ve bu aynı zamanda ilişkilerin gelişimine de yol açmaktadır, hatta bu durum ticaret ile ilişkili oluşabilecek engelleri bile kaldırabilir⁴⁶.

Karşılıklı bağımlılık yoksa çatışmalar ortaya çıkabilir. Güçlü devlet daha zayıf gördüğü devletlere yönelik sömürgeci faaliyetlere girişebilir. Fakat karşılıklı çıkar olduğu takdirde sömürgecilik isteği azalmaktadır. Bu yüzden ticaret daha fazla önem kazanmış ve devletler askeri çatışmalar yerine ticari işbirliklerini daha çok tercih etmeye başlamışlardır⁴⁷. Bu sistem sayesinde barış isteği ve işbirlikleri artacak, savaş düşüncesi ise arka planda kalacaktır; çünkü güçlü ticaret her zaman barışı gerektirmektedir⁴⁸.

Devlet dışındaki aktörler önemli görevler üstlenmektedir ki bunların başında STK'lar ve özel sektör gelmektedir. STK'ların önemi, hem çeşitli ve farklı alanlarda faaliyet gösterebilme kabiliyetlerinden, hem de pek çok STK'nın aynı ülkede bulunabilme imkanına sahip olmalarındandır. Bütçe kaynağı tek olduğu için devletler yalnızca birkaç kurumla hareket edebilmektedir. Fakat STK'ların maddi kaynakları bağımsız ve çeşitli olduğu için, aynı ülkede birkaç sivil toplum kuruluşu bulunabilmektedir. Böylece hedef kitlenin geniş tutulması sağlanmakta ve çalışmaların verimliliği yüksek seviyede tutulmaktadır. Diğer önemli aktör ise özel sektördür. Özel sektörün farkı maddi çıkar temeline dayanmasıdır. Bilindiği gibi dış politikanın en hassas

⁴⁵ Muharrem Gürkaynak ve Serhan Yalçiner, *Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme*, Uluslararası İlişkiler, 6 (23), 2009, 73-92.

⁴⁶ Scott Burchill ve Diğerleri, *Liberalizm*, Uluslararası İlişkiler Teorileri, (çev. Muhammed Ali Ağcan ve Ali Arslan). (1. baskı) İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 96.

⁴⁷ A.y.

⁴⁸ Atacan Torbalı, "Yumuşak Güç Araçları ve Ticaret Devleti Bağlamında Türkiye'nin Değişen Latin Amerika Politikası ve Arjantin İle İlişkileri", İstanbul Medeniyet Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2019, s. 18.

konularından biri ekonomidir. Ekonomide en etkin rol oynayan ise özel sektördür. Bu nedenle de açılım politikası çerçevesinde en önemli aktörlerden biridir. Özel sektörün kitlesi hem geniştir hem de bu kitle üzerinde hızlı bir etki gösterebilmektedir⁴⁹. Özel sektör sivil toplumla dolaylı bir şekilde ilişkilidir, çünkü hedef ülkelerde bulunan STK'ların finanse edilmesi ve desteklenmesi onlar tarafından sağlanır. Bu nedenle STK'lar ve özel sektör devletin iki önemli dış politika unsurudur.

1.3.2 Afrika Açılımına Liberal Bakış

Açılım politikasında liberalizm düşüncesi temelinde hareket edilmektedir. İşbirliğine dayanan bu teori her alanda işbirliğinin geliştirilmesini kapsamaktadır. Aynı zamanda bu kapsamda serbest ticaret hedefine ulaşmak için ciddi bir ekonomik diplomasi yapılmaktadır. Serbest ticaret, devletin ekonomik gücünü maksimum düzeye taşımak için en önemli aktördür. Aynı zamanda serbest ticaret sayesinde kaynakların, emeğin ve sermayenin etkin bir şekilde kullanılması sağlanmaktadır⁵⁰. Bu çerçevede ülkeler birbirleriyle ticari ilişkilerini geliştirmek için serbest ticaret anlaşmaları imzalamakta ve ayrıca yurtdışında yatırım yapılabilmesi için de her türlü kolaylık ve destek sağlanmaktadır.

Ticaret devleti çerçevesinde taraflar birbirini tanımaya çalışmakta ve karşı tarafta mevcut olan kaynakları ve potansiyeli keşfederek değerlendirmeye çalışmaktadır. Fakat bu potansiyelden faydalanmak için karşı tarafa ihtiyaç olan kaynak veya ürünü sunması gerekmektedir. Böylece iki taraf birbiri ile karşılıklı bağımlılık oluşturmuş olur. Elbette uygun kaynak veya ürün karşılığında uygun ürün veya kaynak verilmesi gerekiyor. Bu nokta yakalandığı takdirde ticaret devleti sistemi işlemeye başlayacaktır. Böylelikle taraflar birbirine sürekli ihtiyaç duyacak ve diğer tarafın barışı sürdürmesi için çaba gösterecektir. Kazan-kazan ilişkisi ortaya çıktığı takdirde liberalizm teorisinin işlemesi daha da derinleşecek ve işbirliği imkanı da daha çok genişleyecektir.

⁴⁹ Radouan Yousfi, “Türkiye’nin Kuzey ve Doğu Afrika’ya Yönelik Yumuşak Güç Politikası”, Beykent Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2016, ss. 41-49.

⁵⁰ Scott Burchill ve Diğerler, *A.g.e*, s. 109.

Teori kısmında bahsettiğimiz gibi dış politikanın ayakları sivil toplum ve özel sektördür. Liberalizm teorisi “laissez faire, laissez passer” temeline dayanmaktadır. Bu çerçevede açılım politikası gerçekleştirilirken STK’ların önü açılarak ve gerekli destekler sağlanarak önemli bir başarı elde edilmektedir. Sivil toplumun işleyişinin hızlı bir şekilde olması için gerekli mevzuat ve lojistik desteği sağlanmıştır. Özel sektör ise yeni ticari anlaşmaları imzalayarak, ekonomik ilişkileri geliştirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda hedef ülkeler içinde yatırım gerçekleşmesi için yeni teşvikler oluşturulmuştur. Böylece devletin açılım politikası, gerekli olan aktörlerin yanında yürümesi için garanti sağlayacaktır.

BÖLÜM II

FAS'IN AFRIKA AÇILIM POLİTİKASI

2.1 BİR AFRIKA ÜLKESİ OLARAK FAS NEDEN “AFRIKA’YA AÇILIM”DAN BAHSEDER?

Afrika içinde bulunan bir ülke olmasına rağmen Fas’ın Afrika’ya açılım politikalarından bahsedilmektedir. Aslında açılım dışardan gelen ögeler için geçerlidir, fakat hem Fas’taki politikacılar ve medya organları hem de diğer ülkelerin politikacıları ve medya organları, Fas’ın Afrika’ya yönelik çalışmalarını bir açılım olarak değerlendirmektedir. Bu durumun altında yatan pek çok sebep vardır. Bunlardan en önemlisi; Türkiye’de dahi kuzey Afrika ülkelerinin Arap ülkeleri ya da İslam ülkeleri arasında sayılması ve Afrika ülkesi olarak düşünülmemesidir⁵¹.

Bu nedenle yalnızca Fas değil Afrika içinde bulunan çoğu Arap ülkesi de (Cezayir, Libya, Tunus, Moritanya ve Mısır gibi) kendini tam olarak bir Afrika ülkesi gibi hissetmemektedir. Bu ülkelerde bulunan vatandaşlar da benzer şekilde hissetmekle birlikte Afrika ülkelerine giderken bile, aynı kıta içinde bulunmalarına rağmen Afrika’ya gidiyorum demektedir. Bu durum Arap milliyetçiliği kimliği oluşturmaktadır. Örneğin bir Faslı Türkiye’de kendini Afrikalı olarak tanıtır, bu durum insanların kafasında soru işareti oluşturmaktadır. Çünkü Fas Türkiye’de bir Arap ülkesi olarak bilinmektedir. Araplar ve Afrika arasında belirgin bir bağlantı olmadığı için ikili arasında ayrım yapılmaktadır. Bunun dışında Fas kralının 2016 yılında yaptığı bir konuşma, açılım kavramını belirgin bir şekilde açıklamaktadır.

⁵¹ Numan Hazar, *Türkiye - Afrika İlişkileri: Türkiye’nin Dost Kıtaya Açılım Stratejisi*, 3. Basım, 2016, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 229.

Fas'ta her yıl 6 Ekim Yeşil Yürüyüş döneminde kral tarafından bir konuşma yapılmaktadır. Bu konuşmada ülkenin sorunları ele alınarak, ilerleyen süreçte atılacak adımlardan bahsedilmektedir. Ayrıca dış politikanın gelecek dönemlerdeki gündemlerine değinilmektedir. Fakat 2016 yılında kral protokol dışında bir eylem gerçekleştirerek bu konuşmayı Fas yerine Senegal'in başkenti Dakar'da gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada kralın vurguladığı konu Fas'ın Afrika'ya açılım politikasıdır ve kral bu kapsamda yapılan ve yapılacak olan çalışmalardan bahsetmiştir. Konuşmadan iki ay sonra 54 ülkeden⁵² 39 ülke, Fas'ın yeniden Afrika Birliğine alınmasını kabul etmiştir⁵³. Fas kralı Fas'ın Afrika'ya yönelik faaliyetlerini bir açılım olarak algılamaktadır. Çünkü Afrika Birliğinden çıktıktan sonra Fas'ın Afrika ülkeleriyle olan ilişkileri ciddi bir şekilde gerilemiştir. Öyle ki Fas'ta neredeyse kıtadan kopmuş gibi bir algı ve his oluşmuştur. Bu nedenle kıta ile olan ilişkiler canlandırılırken bir açılım olarak değerlendirilmektedir. Fakat tarihsel olarak Fas derin bir Afrika ülkesidir. Afrika ülkeleriyle beraber aynı sorunları yaşamış ve sömürgecilik dönemi kıta ülkeleri ile omuz omuza mücadele etmiştir.

Fas'ın anayasasında dahi Afrika ile ilişkili özel bir madde bulunmaktadır: Fas Müslüman bir ülkedir, bağımsızdır, resmi dili Arapçadır, büyük mağribin bir parçasıdır ve bir Afrika ülkesi olarak Afrika'da birliğin oluşturulması amaçlarını sağlamalıdır⁵⁴ Anayasasında Afrika hakkında böyle açık bir madde bulunması ile hem kıtanın önemine vurgu yapılmakta hem de siyasi olarak Fas kimliğinde Afrika'yla olan ilişki net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Belirtildiği üzere Fas Afrika'da derinliği olan bir ülkedir. Bununla birlikte sömürgecilikten bu yana bu kimlikten kopukluklar yaşanmıştır. Bu durumun ortadan kaldırılması için yeni bir açılımla Afrika'ya giriş yapılarak kıtayla olan gerçek ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Fas için bir husus daha söylenebilir ki bu da Afrika Birliği ile bağlantılıdır. Afrika Birliği, Afrika kıtasının en önemli oluşumudur ve bütün Afrika ülkelerini temsil

⁵² Afrika birliği içinde 55 üye vardır fakat Fas, Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti'ni üye olarak tanımadığı için bu sayıya dahil edilmemiştir. Çünkü bu oluşum Birleşmiş Milletler tarafından tanınmamıştır.

⁵³ Khaled Otman Elfıl, "Fas: Afrika'ya Ekonomik Açılışın Stratejisi ve Geleceğe Yönelik Zorlukları", *Lubab Stratejik ve Medya Çalışmaları*, Aljazeera Araştırma Merkezi, Sayı 5 Şubat 2020, s. 144.

⁵⁴ Mouhamed Said Ben Ahmadou, *Moritanya Arap Aidiyeti ve Afrika Yönelimi Arasında*, 1. Basım, Beyrut, Arap Birimi Çalışma Merkezi Yayınları, 2003, s. 58. (Fas anayasası giriş kısmında).

etmektedir. 1963 yılında kurulmuştur. Bununla birlikte örgütün revize edilebilmesi için 1999 yılında üye ülkeler arasında toplantılara başlanmıştır. 2002 yılında yeniden yapılandırılmasıyla bugünkü Afrika Birliği ortaya çıkmıştır. Üye devletlerin amaçları, Afrika halkları ve ülkeleri arasında daha sıkı bir birlik ve dayanışmayı sağlamak; Afrika’da siyasi, ekonomik ve toplumsal bütünleşmeyi hızlandırmak ve kıtanın gelişimini arttırmaktır. Bu kapsamda özellikle bilimsel ve teknolojik araştırmalar yoluyla teorik açıdan yeni düşünceler ortaya konulsa da pratik olarak henüz ciddi bir çalışma gerçekleştirilememiştir. Birliğin bütçesi konusunda önemli sıkıntılar yaşanmakta ve bu nedenle yabancı ülkelere ve özellikle Avrupa’dan destek alınmaktadır. Bu nedenle de esasında üyeler halen eski Avrupalı sömürge ülkelerine bağımlı kalmaktadır.

Fas, Afrika Birliği’nin kuruculardan biridir. İlk kurulduğunda Afrika Birliği’nin en önemli zirvelerine ev sahipliği yapmıştır. Kıtanın kalkınması için ciddi katkılarda bulunmuştur⁵⁵. Fakat 1984 yılında “Polisario Cephesi” (Saguia el Hamra ve Rio de Oro’nun Kurtuluşu için Halk Cephesi) denilen oluşumun Birliğe üye olarak kabul edilmesine tepki olarak çekilme kararı almıştır. O dönemde alınan çekilme kararı doğru karar olarak görülebilir. Çünkü ilk olarak, Afrika Birliği’ne bir üyenin kabul edilebilmesi için üyenin bağımsız bir devlet olması gerekmektedir⁵⁶. “Polisario” ise bir devletin sahip olduğu temel şartlara sahip değildir. BM ve diğer uluslararası örgütler tarafından tanınmamaktadır. Birlik anlaşılacağı üzere tüzüğüne açık şekilde aykırı bir hareket yapmıştır. İkinci olarak Afrika Birliği’nin temel amacı birleştirmektir. Böyle bir oluşumu kabul etmek ise tamamen parçalayıcı bir politikayı izlemek demektir. Dolayısıyla Fas’ın o dönemde Afrika Birliği’nde kalmasının bir anlamı kalmamış ve ülke Birlikten çekilme kararı almıştır⁵⁷.

Bununla birlikte Fas, 21 Temmuz 2016’da Afrika Birliği’ne geri dönme isteğini açıklamıştır. Esasında bu kararın alınması son derece zordur. Fakat tamamen gerçekçilik temelinde bir karardır. Uluslararası konjonktürde ciddi değişimler

⁵⁵ Ahmet Salim, *Afrika Birliği*, 03 Ekim 2004, <https://bit.ly/3HEFIFA>, (09 Ocak 2022).

⁵⁶ Nabil Chikhi, , *Polisario: Fas’ın Afrika Birliği’ne Dönüşü, Sahra Halkın Zaferidir*, 30 Ocak 2017, <http://arabic.cnn.com/world/2017/01/31/polisario-morocco-african-union>, (09 Ocak 2022).

⁵⁷ Muhammed Zahravi, *Fas’ın Afrika Birliği’ne Dönüşü "Çatışma Durakları"*, 25 Kasım 2016, <http://www.hespress.com/orbites/329805.html>, (09 Ocak 2022).

yaşanmaktadır. Bu değişimlere uyum sağlayamayan aktörler ise oyun dışı kalacaktır. Bunu farkında olan Fas da kendi ana evine dönme kararı almıştır. Bu kararın arkasındaki temel sebepler şöyle özetlenebilir: Birincisi Fas artık geleneksel müttefiklerine karşı şüphe içindedir. Fas, ilişkileri çok eskiye dayanan ve alışılmış müttefiklerinden oluşan Avrupa Birliği ve özellikle Fransa'ya, gerçekleşen konjonktürel değişimlerin de etkisiyle artık güvenilir ortaklar gözüyle bakmamaktadır. Son yıllarda Fransa ve Fas arasında daha önce dışarıya yansıtılmayan tartışmalar gözler önüne serilmeye başlanmış ve iki ülke arasında diplomatik sorunlar yaşanmıştır. Genel olarak Avrupa Birliği'ne gelindiğinde ise karşımıza net bir çatırdamanın göstergesi olarak iki yıl önce iptal edilen ticaret anlaşması çıkmaktadır⁵⁸. Dolayısıyla Fas müttefikler bağlamında başka seçenekler aramaya başlamıştır. Bu kapsamda Rusya ve Çin gibi ülkeler ziyaret edilmiş ve bu ülkelerle ilişkiler güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Fas en güvenilir stratejik ortağın Afrika ülkeleri olduğunun da farkındadır. Önceki yıllardan buna yönelik zemin hazırlanarak fırsatlar yakalanmaya çalışılmıştır. Sebeplerden ikincisi ise Fas'ın; Afrika Birliği içindeki yokluğundan faydalanan "Polisario"nun, kendi tezini anlatarak diğer üyeleri ikna etmeye çalışmasını engelleme amacıyla Birlikteki koltuğunu geri istemesidir. Esasında Birliğin pek çok üyesi "Polisario"yu tanımamaktadır ve Fas'ın bunu da kullanarak kendi tezini Birlik üyelerine savunması bu görüşün ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır. Fas'ın Afrika'ya yönelik çalışmalarını geliştirmesi için müttefiklerini bölge içinden seçmesi daha isabetlidir.

Tüm bu sebeplere rağmen Fas'ın Afrika Birliği'ne dönmesi kolay olmamıştır. Bu adım atıldığında Afrika'da bulunan Fas diplomatlarının 80%'i değiştirilmiştir. Ayrıca Tanzanya, Ruanda, Mozambik, Mauritius ve Benin'de beş yeni büyükelçilik açılmıştır. Diğer taraftan Fas'ın Birliğe dönmesini birçok ülke engellemeye çalışmış; hatta iddialara göre dönemin Afrika Birliği Komisyonu Başkanı dahi Fas'ın dönme dilekçesinin Birliğin üyelerine ulaştırılmasını geciktirmeye çalışmıştır. Bunun üzerine Fas Kralı o dönemde Afrika Birliği başkanı olan Çad Başbakanı ile iletişime geçmiş

⁵⁸ France 24, *AB ve Fas arasında Ticaret Anlaşması İptal*, 11 Aralık 2015, <https://bit.ly/3q9kcmw6>, (09 Ocak 2022).

ve ondan dilekçenin üyelere ulaştırılmasını istemiştir. Daha sonra, değerlendirilen dilekçelerin ardından Fas, üyeler tarafından Birliğe yeniden kabul edilmiştir. Dolayısıyla Fas, proaktif politikasının meyvesini alarak, aleyhine tüm çabalara rağmen Birliğe dönebilme başarısını göstermiştir.

Şüphesiz ki Fas'ın Afrika Birliği içinde ciddi ve etkin bir rol oynayacağı ilerleyen süreçlerde gözlemlenecektir. Fas'ın Birliğe geri dönmesi Birlik içindeki ülkelerle tarihi, dini ve kültürel bağlarına dayanmaktadır. Üstelik Fas Afrika Birliğine resmi olarak dönmeden çok daha önce son yıllardaki faaliyetleri nedeniyle pratik olarak dönüş yapmıştır. 1984 yılında Fas Birlikten çıktıktan sonra, birlik ciddi bir finans krizine girmiştir. Ne yazık ki Birliğin gelirinin 70%'i şimdiye kadar Afrika ülkeleri dışından sağlanmıştır. Fas'ın dönmesi ise bu sorunun azaltılması ve hatta gelecek yıllarda ortadan kaldırılması bağlamında önemli katkılar sağlayacaktır. Fas Kralı Birliğe katıldıktan sonra yaptığı konuşmada Fas'ın Birlikten ayrılmasının o zamanlar için gerekli bir adım olduğunu hatırlatırken, Fas'ın Afrika için Afrika'nın da Fas için ne kadar önemli olduğunu herkes tarafından fark edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Fas Kralı Afrika'nın kendi zenginliğinden faydalanmasının zamanının geldiğini, bunun için yeni bir süreç başlatılması gerekliliğini, herhangi bir karar ya da bir taahhülle ilgili konularda bölge ülkelerinin dışarda bırakıldığını ve bu vizyonun değiştirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Aynı zamanda Afrika ülkelerinin kendi kültürel mirasına, kaynaklarına ve manevi değerlerine dayanarak, kendi kıtasını yönetme zamanının geldiğini belirtmiştir. Bu açıklamalar Fas'ın Afrika'ya yönelik nasıl bir vizyon izleyeceğinin genel bir çerçevesini çizmektedir. Artık belli ki Afrika kıtasını yeniden canlandırmak Fas'ın dış politikasının ilk gündemi olacaktır.

2.2 FAS VE AFRIKA İLİŞKİLERİNİN ANAHTARI: ORTAK DEĞERLER

Fas, Afrika'ya farklı bir pencereden yaklaşmaktadır. Bu pencere "ortak değer"dir. Kıta içindeki Fas, dışarıdaki rakiplerine nazaran kendini Afrika'ya daha yakın bir dost olarak görmektedir; çünkü Fas da diğer Afrika ülkeleri gibi sömürgecilikten mağdur olmuştur. Aynı zamanda pek çok Afrika ülkesine benzer siyasi ve ekonomik sorunlar

yaşamaktadır. Bu sorunları çözmek için yakın dost ülkelerle işbirliği yapması beklenmektedir.

“Ortak değer”den bahsetmek gerekirse birkaç olay hatırlatılabilir. V. Muhammed 1953 yılında Madagaskar’dan sınır dışı edilmiştir. V. Muhammed’i ziyaret eden kişiler çok azdır. Bunların arasındakilerden biri Şeyh İbrahim Niyas’dır. Bu şeyh, 1782’de Ahmed ben Muhammed tarafından kurulmuş olan Ticani⁵⁹ Tarikatı’nın, Fas’taki İbrahimiye kolunu, 1937 yılında Fes şehrinde açmıştır. Daha sonra tarikat, Senegal, Gine ve Nijerya’da yaygınlaşmıştır⁶⁰. Ticani Tarikatı, Fas ve birçok Afrika ülkesi için çok önemli bir ortak değerdir. Bu başlangıç noktasından yola çıkılarak söz konusu ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Fas, Afrika’yla ilişkilerini bozmamak için ciddi çabalar göstermiştir. Sömürgecilik dönemi bunun en belirgin göstergesidir; ancak Fas ortak değerleri unutmayıp sömürgecilikten hemen sonra Afrika’yla derin ilişkileri ihya etmek için gerekli çalışmaları başlatmıştır. 1985 yılında Senegal ve Fas Alimler Birliği kurulmuştur. Hemen ardından kral II. Hasan’ın emriyle V. Muhammed Üniversitesinde Afrika Enstitüsü kurulmuştur⁶¹.

Afrika ülkeleri arasındaki en önemli ortak değer, dindir. Birçok Afrika ülkesi İslam dinine mensuptur. Üstelik Sünni mezhebine tabidirler; ayrıca Maliki mezhebini benimsemektedirler. Çünkü maliki mezhebi sayesinde Fas, Afrika’yla mevcut ilişkilerin güçlülüğü ve sürekliliğini sağlamıştır⁶². Maliki Mezheple birlikte Arapça dilinin birkaç Afrika ülkesiyle ortak değer olduğu söylenebilecektir. Arapça dili, İslam dini ile birlikte kıtaya girmiştir. Bu nedenle kıtaya olan ilişkisi çok eskidir. Ayrıca Afrika’da mevcut diller fazla olmasına rağmen çoğu sadece sözlü olarak konuşulmaktadır ve bu diller yazılı ve kurumsal bir hale dönüşmemiştir, ancak Arapça dili kurumsal bir dil olduğu için kıta içine ciddi bir şekilde yerleşmiştir. Yazılan eserlerin çoğu Arapça olarak yazılmıştır. Kıtanın 3/1’inde Arapça konuşulmaktadır ve

⁵⁹ Türkçede Ticâniyye olarak da kullanılmaktadır.

⁶⁰ Ahmet Tevfik, *Afrika Din Alimleri VI. Muhammed Vakfı’nın Fas ve Batı Afrika Ülkeleriyle İlişkileri*, 09 Şubat 2016, VI. Muhammed Afrika Alimler Vakfı, <https://www.fm6oa.org>, (28 Kasım 2019).

⁶¹ A.y.

⁶² Omar Ajja, “Fas ve Afrika Arasındaki İlişkilerin Pekiştirilmesinde Maliki Mezhep Rolü, Afrika Ortamında Fas, Yeni Stratejik Alanları ve Riskleri”, Oujda (Fas), *İnsan Sosyal Çalışmaları ve Araştırma Merkezi*, 11.03.2016, s. 164.

kıtanın 45%-47% İslam dinini benimsemektedir. Dolayısıyla kıtanın çoğunun ya doğrudan ya da dolaylı bir şekilde Arapça diliyle etkileşimi mevcuttur⁶³. Dil ve mezhep faktörleri sayesinde Fas'ın Afrika ile olan bağı sürekli güçlü kalmıştır, çünkü bu iki öge kapsamında Fas bir referans olarak görülmektedir. Bu nedenle Arapça dili veya Maliki mezhep eğitimi alabilmek için Fas vazgeçilmez bir ülkedir. Fas bu görevi yerine getirebilmek için Afrika ülkelerine özel olarak burslar tahsis etmekte ve gelen öğrenciler sayesinde ilişkiler gitgide her alanda güçlenmektedir.

Sonuç itibarıyla maliki mezhep ve Arapça dili hem düşüncelerin yakınlaşmasını hem de halklar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini sağlamaktadır. Böylece sağlanan bu zemin de devletler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine yol açmaktadır. Ancak unutulmaması gerekir ki hepsinden öte Fas, bu mezhepleri benimseyenler için önemli bir kaynak ülkeyi temsil etmektedir. Din eğitimi ya Faslı hocalar ya da Fas'taki medreselerde eğitim görmüş öğretmenler tarafından verilmektedir. Bu konu, “Bir Dış Politika Aracı Olarak İnanç Diplomasisi” başlığı altında daha detaylı olarak ele alınacaktır. Fakat bu konu Afrika'yla ortak değerler kapsamında en önemli konulardan biridir. Jean Henweek Maliki mezhebini, Afrika ülkelerinin Fas'a yönelik hibesi olarak nitelendirmektedir⁶⁴. Çünkü bu ülkelerle yakınlaşmak Fas'a önemli bir avantaj sağlamıştır.

Afrika'daki sorunlar Fas'ı doğrudan etkilemektedir. Kuzey Afrika ve Sahil Sahra bölgesi büyük bir suç alanı sayılmaktadır. Bu bölgede terörden silah kaçaklığına, para kaçaklığından siber suçlara kadar pek çok suç görülmektedir. Bu sebeple Fas ve Afrika ülkelerinin güvenliği açısından bu gibi suçlarla mücadele etmek ortak bir değer sayılmaktadır⁶⁵. Çünkü Fas'ta yaşanan suçlar Afrika'yı doğrudan etkilemektedir. Fas sınırında işlenen büyük suçların ardından suçluların kolaylıkla kaçabileceği en yakın bölge Afrika ülkeleridir. Aynı zamanda Afrika ülkelerinde işlenen suçların ardından Avrupa'ya kaçabilmek için Fas da bir geçiş olarak kullanılmaktadır. Bu sorun, Afrika

⁶³ Abderahim Boudlal, “Afrika'da Arap Dili ve Kültürel Entegrasyonun Sınırları, Afrika Ortamında Fas, Yeni Stratejik Alanları ve Riskleri”, Oujda (Fas), *İnsan Sosyal Çalışmaları ve Araştırma Merkezi*, 11 Mart 2016, ss. 96-97-104.

⁶⁴ A.y.

⁶⁵ Muhammed Bubuş, *Fas ve Batı Afrika Arasındaki İlişkiler, Belirleyiciler ve Etkileşimler*, <https://www.qiraatafrican.com/>, (29 Kasım 2019).

lkeleri için ortak bir sıkıntıdır. Sorunu çözmek için hem Fas hem de Afrika lkelerinin işbirliği yapmaları gerekmektedir.

Fas'ın Afrika'yla en önemli ortak değeri coğrafı konumlarının aynı olmasıdır. Fas, Afrika'ya bu söylem üzerinde yaklaşmaktadır; “Afrika, Afrika'ya güvenmelidir. Afrika'nın yardıma ihtiyaı yoktur. Tek ihtiyaı olan iki taraflı ve faydalı işbirliği anlamalarıdır. İnsani yardıma ihtiyaı yoktur; tek ihtiyaı sosyal ve ekonomik kalkınma projeleridir”⁶⁶. Fas Kralının söylemine göre, Afrika'nın Afrika'ya ihtiyaı vardır; çünkü kıtanın kalkınması için Afrika içinde hâlihazırda bütün kaynaklar, tecrübeler ve mekanizmalar mevcuttur. Bunlar bir araya getirilmeli ve gerekli işbirliği anlaşmaları sağlanmalıdır. Aksi takdirde verilen bütün yardımlar, “l yardım” olarak nitelendirilebilir; çünkü yardım, dnlenin aksine topluma tembelliği yerleştirmektedir. Yardımlar acil durumlarda tabii ki yapılmalıdır; ancak yardımdan ziyade o yardımlarla nasıl kalkınılacağı öğretilmelidir.

2.3 BİR DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK FAS'IN “İNANÇ (DİN) DİPLOMASİSİ”

İnanç diplomasisine değinilmeden önce diplomasinin anlamı ve yöntemleri ile yumuşak güç ve kamu diplomasisi kavramları ele alınacaktır. Diplomasi kısaca uluslararası ilişkiler kapsamında bir ülkeyi yabancı ve uluslararası konferanslarda temsil etme görevi ve sanatını icra etmeyi, bunu yapanların çalışmalarını, bu kişilerden oluşan toplum görevlilerini ve bu kişilerden oluşan topluluk görevlilerini yöneten anlaşmalar sistemini ifade etmektedir⁶⁷. Zorlu oturumlarda ustalık ve beceriklilik gerektirmektedir. Kodaman ve Akçay'a göre diplomasi, devletlerin diplomatik

⁶⁶ Fas Hkmeti Resmi Sayfası, *Fas Kralı VI Muhammed, Fas- Fildişi Sahili Ekonomik Platformuna Gönderilen Mektup*, 24 ubat 2014, <https://bit.ly/3eiCP1S>, (07 Mart 2021).

⁶⁷ TDK, 2014, <http://www.tdk.gov.tr>, (05 Haziran 2022).

ilişkilerinde rakipleri siyasi olarak etkilemelerinin bir aracıdır ve sert gücün aksine uluslararası ilişkilere barışçıl bir yaklaşımı ifade etmektedir⁶⁸.

Uluslararası ilişkiler uzmanı Henry Kissinger, diplomasiyi devletler arasındaki ilişkileri kontrol etme sanatı olarak tanımlar. Bu bağlamda diplomasiyi yürütülebilmesi için bazı araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araçları dış politika amaçlarının ortak çıkarına hizmet edecek şekilde uygulayabilmek önemlidir. Diplomasi aynı zamanda dış politikanın uygulanması için bir araçtır⁶⁹. Diplomasi her zaman müzakereye ve işbirliğine başvurmakta, sert güçten ve savaş seçeneklerinden kaçınmaya çalışmaktadır. Diplomasi başarısız olduğu takdirde ise savaş olasılığı yükselmeye başlamaktadır.

Diplomasi, işbirliğini ima eden ve dayanışma gerektiren bir siyasi iletişim becerisi olarak kabul edilir. Müzakere gerektiren bir yapıya sahip olan diplomasiyi başarılı olabilmesi için dış politika içeriğinin hedef ülkelerle karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler oluşturma amaçlanmaktadır. Diplomasi ve dış politika kavramları genellikle birbirleriyle karıştırılır ve aynı anlama geldikleri varsayılarak sıklıkla birbirinin yerine kullanılır. Dış politika ve diplomasi birlikte işleyen bir bütünün parçalarıdır ve bütünü ayırmak imkansızdır. Dış politika, ülkelerle ilişkilerinde ortaya koyacakları ana hedeflere göre ülkeler tarafından belirlenen, yol haritası ve kapsayıcı hedefleri içeren bir sistem olarak formüle edilebilir. Diplomasi ise bu amaç ve hedefleri gerçekleştirme süreci veya yöntemidir. Diplomatın vazifesi, devletin belirlediği dış politikayı yürütmektir⁷⁰. Günümüzde inanç diplomasisi, spor diplomasisi, kamu diplomasisi, ekonomik diplomasi, kültür diplomasisi ve enerji diplomasisi gibi birçok diplomasi çeşidi bulunmaktadır.

İnanç diplomasisi, yumuşak güç ve kamu diplomasisine dayanmaktadır. Bu kavramı daha iyi anlamak için önce yumuşak güç ve kamu diplomasisi irdelenecektir. Yumuşak

⁶⁸ Kodaman Timuçin ve Ekrem Yaşar Akçay, “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, Sayı: 22, s. 75.

⁶⁹ Hasan Eyüpoğlu, *Kamu Diplomasisi: Aktörler, Türler, Araçlar ve Teknikler Bakımından Bir İnceleme*, Kocaeli Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli, 2018, s. 15.

⁷⁰ Tuncer Hüner, *Diplomasinin Evrimi, Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15-17.

güç kavramının akademik karakterini oturtan Joseph Nye'ya göre, kavram “başkalarının tercihlerini şekillendirme becerisine dayanır”⁷¹. Bunun amacına ulaşması için bir cazibe merkezi olmak ve bunu başarmak için de farklı yöntem ve planlarla hedef kitlenin dikkatini çekmek gerekir. Ancak bu amaca ulaşmak için uzun vadeli politikaların planlaması önemlidir. Geliştirilecek çalışmalar yalnızca bir veya iki yıl ötesine değil, nesiller üzerine yapılması gereken planlamalar içermelidir. Fakat bu tür çalışmaların yapılabilmesi için büyük bir hedef koyulması gerekir. Siyasi çıkarların değil devletin çıkarlarının önde olması şarttır. Aksi takdirde, böyle bir girişimin yumuşak güç politikalarında başarı şansı çok az bir olasılıktır.

Kamu diplomasisi kavramı ilk defa 1856 yılında Londra’da yayımlayan Times gazetesindeki bir yazıda kullanılmıştır. Bu gazetede yayımlanan makale, “kamu diplomasisi” kavramını nezaketin bir deyimi olarak kullanmış ve dönemin ABD Başkanı Franklin Pierce’in tutumunu eleştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında “kamu diplomasisi” terimi, yeni diplomatik uygulamayı tanımlamak için yaygın olarak kullanılmıştır. Edmund Gullion, modern anlamda tanımladığı kamu diplomasisi kavramını literatüre sokan kişidir. Gullion, kamu diplomasisinin bir ülkenin dış politikasını oluşturma, diğer ülkelerde kamuoyu oluşturma, uluslararası kamuoyunu etkileme, medeniyetler arası etkileşim, diplomatlar arası alışverişler ve ülke içindeki çeşitli çıkar grupları gibi ülkeler arasındaki ilişkilerin tüm boyutlarını kapsadığına inanmaktadır. Bir ülkenin etkileşimi, politikaların düzenlenmesi ve bu politikaların uygulanması olarak da belirtilebilir⁷².

Kamu diplomasisinden daha detaylı bir şekilde bahsetmek gerekirse; baskıya başvurmadan toplumu ve çıkar gruplarını etkileme becerisidir. Bu nedenle etkilenebilecek alanlar her segment için farklılık gösterebilir. Hedef kitlelerin etkilenebileceği alanlarda kamu diplomasisini uygulamak için birçok araç vardır. Bu araçlar kültürel, eğitimsel, sosyal, teknolojik, askeri ve dini alanları oluşturmaktadır⁷³.

⁷¹ Joseph Nye, *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç*, 1. Baskı, Elips Kitap, Ankara, 2005, s. 15.

⁷² Cull Nicholas. Public Diplomacy Before Gullion, N. Snow & P.M. Taylor (Ed.) Aktaran: Oğuzhan Arı, Türkiye’de Kamu Diplomasi Faaliyetleri Bakımından Kurumsal ve Bürokratik Yapılanma, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Çankırı, 2021, s. 9.

⁷³ Ünal Uğur, *Kamu Diplomasisi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016, s. 111.

Küreselleşme ve iletişimin gelişmesiyle birlikte insanlar birbirlerinin hayatını, tarihini ve kültürünü daha hızlı anlamaya başladılar. Bu durum karşılıklı etkileşimi beraberinde getirmektedir⁷⁴. Kamu diplomasisinin en önemli aracı olan kültür bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Kamu diplomasisinin hedefi, ülkesini uluslararası topluma daha iyi tanıtmak ve karşılıklı dinamizm sağlamaktır. Bu nedenle ulusal tanıtımda kültürel değerlerin önemi çok büyüktür⁷⁵. İnanç diplomasisi tam da bu eksen altındadır. Çünkü inanç, devletin kültürünün bir parçasıdır ve inandığı değerleri yurtdışında pazarlaması kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilebilir.

2.3.1. Yumuşak Güç Tartışmaları Ekseninde İnanç Diplomasisi

Din, dış ilişkileri etkileyen bir faktördür. Din, hem uluslararası çatışmanın bir nedeni olabilir hem de ulusların siyasi yararı için kullanılabilir. İnanç diplomasisi, öncelikle herkesin inancına saygı duyarak çatışmaları sona erdirmeyi ve dinler arası diyalogu sağlamayı amaçlar. Aslında olması gereken dinler arası diyalog ve hoşgördür. Tarih boyunca din, bireylerin ve tüm siyasi toplulukların yaşamında baskın bir faktör olmuştur. Din, dünyanın geri kalanında da her zaman siyasetin ve devlet yönetiminin merkezi olmuştur⁷⁶.

Tarih boyunca dini olgular insanları birleştiren unsur olmuştur. Bu çerçevede dini aktörler de barış ve adaletin vazgeçilmez unsuru olarak önemli bir role sahiptir. Din özgürlüğünün ve dini hoşgörünün etkilerini anlamak, etkili dış politika geliştirmek ve diğer ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmak için çok önemlidir⁷⁷. İnanç diplomasisi en genel biçimiyle dinin insanlarla iletişim kurmak için bir dış politika unsuru olarak kullanılması olarak ifade edilebilir. İnanç diplomasisi, devlet dışı aktörler, STK

⁷⁴ Kübra Gökdağ Özdoğan, Türkiye'nin Kamu Diplomasisini Uygulayış Biçimi: Yunus Emre Enstitüsü ve Goethe Enstitüsü'nün Bosna Hersek Ve Sırbistan Faaliyetlerinin Karşılaştırılması, Anadolu Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, 2021, s. 31.

⁷⁵ Akçadağ Emin, *Yükselen Güç Çin'in Kamu Diplomasisi*, Kamu Diplomasisi Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 6.

⁷⁶ Rhonda S. Zaharna. *Battles to Bridges*. New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 118. Aktaran: Gaye Aslı Sancar, "Uluslararası Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi: Türkiye İçin Bir Model Önerisi", Marmara Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Doktora Tezi*, 2012, s. 197.

⁷⁷ Andrew Preston, *Sword of the Spirit, Shield of Faith: Religion in American War and Diplomacy*, New York, Alfred A. Knopf, 2012, s. 640.

yetkilileri ve dini liderler tarafından uygulanan bir diplomasi türüdür. İnanç diplomasisinin başarısının anahtarı, İnanç diplomasisi uygulayıcılarının çatışma çözümü ve analizi, siyaset bilimi, felsefe, ulusal güvenlik, diplomasi ve sosyal bilimler gibi alanlardaki bilgi ve deneyimidir⁷⁸.

Dini diyalogu geliştirmek, farklılıkların üstesinden gelmek ve sağlıklı ilişkiler kurmak için önemlidir⁷⁹. Din ve diplomasiyi kamu yararına kullanmak gibi ortak bir hedef paylaşılmaktadır⁸⁰. Din, bir yandan çözüm, diğer yandan çatışma nedeni olma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda dini olguların tarihsel süreç içerisinde ve günümüzde siyasi liderler tarafından iç ve dış politika çıkarlarında kullanıldığı görülmektedir.

Dünya dinlerinin ve dini değerlerin yükselişi ile birlikte inanç diplomasisinin önemi artmıştır. Tüm dini kurumlar arasında ilişkiler kurulur ve bu ilişkiler toplumun geleceğini etkileme potansiyeli içerir. Bu yüzden inanç diplomasisi uzun yıllar aktif bir unsur olmaya devam edecek gibi görünüyor.

İnanç diplomasisi, milletler ve toplumlar arasında diyalog kurmanın yanı sıra, aynı dini paylaşan milletler ve toplumlarla din temelli ilişkiler geliştirmeyi de ifade eder. Ayrıca, inanç diplomasisi, bazı siyasi sorunların üstesinden gelebilecek dinler arası diyalogu teşvik etme potansiyeline sahiptir⁸¹. Uzlaşma ve barış inşasının bir parçası olarak görülen dini canlanma, diplomasinin, barışın ve uluslararası çatışmanın doğasını değiştiriyor⁸².

⁷⁸ Brian Cox and Daniel Philpott, "Faith-Based Diplomacy: An Ancient Idea Newly Emergent", *Brandywine Review of Faith and International Affairs*, 2003, pp. 31-40.

⁷⁹ Samra .R.J. *Middle East Public Relations: A New Frontier in the United States*, Ed. Robert L. Heath, Handbook of Public Relations, Sage Publications, 2001, s. 687. Aktaran: Esra Tüylüoğlu, "Kamu Diplomasisi Tekniği Olarak Kültürel Diplomasi: Suudi Arabistan Krallığı'nın Türkiye'deki Kültürel Diplomasi Faaliyetleri", İstanbul Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Doktora Tezi*, İstanbul, 2019, s. 100.

⁸⁰ Faith Diplomacy, *Religion And Global Publics Report*, 11 Nisan 2016, <http://uscpublicdiplomacy.org>, (02 Haziran 2022).

⁸¹ Sunar Burcu, *The Collateral of the Rising Public Diplomacy in Turkey: The Presidency of Religious Affairs and the Religious Diplomacy*, "International Conference on Economic and Social Studies" (ICESoS'13). 10-11 May. Sarajevo1 (1). 2013, pp. 108-116. Aktaran: Mehmet Baydemir, Türkiye'nin Sahraaltı Afrika'ya Yönelik inanç diplomasisi. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, ss. 344-364.

⁸² Thomas Scott. *Soulcraft as Statecraft? Diplomacy, Conflict Resolution, and Peacebuilding*, "The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations". Palgrave MacMillan, 2005 pp. 173-196.

Smith, bu gerçeği “Bir halkın kalbine giden en keskin yol inançlarından geçer” diyerek ifade etmektedir⁸³. İnanç diplomasisi, “dünyadaki insanlarla iletişim kurmak için dini kullanmak” olarak tanımlanabilir⁸⁴. Din, kişisel ve toplumsal yaşamın en güçlü belirleyicilerinden biridir⁸⁵.

Seib, din diplomasisini uluslararası ilişkilerin bir parçası olarak görmektedir⁸⁶. Jeffrey Haynes, dini ve dini toplulukları yumuşak gücün unsurları olarak değerlendirirken, onları kalpleri ve zihinleri kazanan etkili faktörler ve aktörler olarak tanımlar⁸⁷. İnanç temelli diplomaside belirli kişilerin vizyonu ve liderliği önemli kabul edilirken⁸⁸, sivil toplumun bir parçası olan dini grup ve kuruluşlar da inanç temelli diplomasinin katılımcıları olarak kabul edilmektedir.

Özetle, inanç diplomasisinin toplum için öneminin inkâr edilemeyeceği ve uluslararası siyaset üzerindeki etkisinin görmezden gelinemeyeceği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda; “inanç diplomasisi, küresel dini kamuoyu ile ilişki kurmak için etkili bir araç ve içerme modelidir”⁸⁹.

⁸³ Smith Huston, *The Illustrated World's Religions: a Guide to Our Wisdom Traditions*, New York: HarperSanFrancisco, a division of Harper Collins Publishers, 1994. Aktaran: Mehmet Baydemir, Türkiye'nin Sahraaltı Afrika'ya Yönelik İnanç Diplomasisi, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, ss. 344-364.

⁸⁴ Sevilan, Silva, *Faith Diplomacy: Religion and Global Publics Report*. USC Public Diplomacy, the University of Southern California, https://uscpublicdiplomacy.org/pdin_monitor_article/faith-diplomacy-religion-and-global-publics-media-monitor-report, (15 Mayıs 2022).

⁸⁵ Marshall Jennifer A. and Thomas F. Farr, *Public Diplomacy in an Age of Faith*. in Philip Seib (ed.) *Toward a New Public Diplomacy: Redirecting U.S. Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan, 2009. Aktaran: Mehmet Baydemir, Türkiye'nin Sahraaltı Afrika'ya Yönelik İnanç Diplomasisi, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, ss. 344-364.

⁸⁶ Seib Philip, *Faith Diplomacy Deserves a Larger Role*. USC Public Diplomacy, 28 Mart 2011, <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/faith-diplomacy-deserves-larger-role>, (15 Mayıs 2022).

⁸⁷ Haynes Jeff, *An Introduction to International Relations and Religion*. Pearson Longman. London, 2007. Aktaran: Baydemir Mehmet, Türkiye'nin Sahraaltı Afrika'ya Yönelik İnanç Diplomasisi, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, ss. 344-364.

⁸⁸ Cox, Brian and Daniel Philpott, *Faith-based Diplomacy: An Ancient Idea Newly Emergent*, “The Brandywine Review of Faith & International Affairs 1 (2)”, 2003, 31–40.

⁸⁹ Darrell Ezell. “Enriching Post-Secular Discourse in Faith Diplomacy”, *Essays on Faith Diplomacy*. Naomi Leight. (Ed.) Los Angeles, Figueroa Press, 2011, s. 78.

2.3.2 İşbirliğinden Kurumsallaşmaya Fas'ın İnanç Diplomasisi Pratikleri

Fas'ın Afrika'yla en temel ortak değeri “din” konusudur. Kıtayla eski zamanlardan itibaren, ekonomik ilişkiler yokken dahi, din alanı her zaman öne çıkmıştır. İnanç diplomasisi, Fas'ın Afrika ile arasındaki en güçlü bağıdır; çünkü Fas diğer rakiplerinden (Fransa ABD Çin) güçlü olmasa bile, bu özelliği sayesinde Afrika halklarına daha yakın olduğunu hissettirmektedir. Bu nedenle Fas'ın en yoğun faaliyetlerinin din alanında olduğunu söylemek mümkündür. Fas, bu alanda politik çerçevede gerekli her bütçeyi sağlamış ve her yasal düzenlemeyi yapmıştır. Ayrıca, bu tür çalışmalar için özel kurumlar ve örgütler kurulmuştur.

Fas ile Afrika arasındaki din konusu, farklı yönlerden ele alınabilir. En önemli yönlerden biri; Afrika kıtasında ılımlı, hoşgörülü ve birlikte yaşanabilir özellikte bir İslam inancını yaygınlaştırmaktır⁹⁰. Bu nedenle Fas'ın dini çalışmalarını Müslümanlara yönelik yapmasına rağmen Hristiyanlara ve Yahudilere de son derece saygı gösterdiği vurgulanmalıdır. Bu çerçevede 2019 yılında Papa Francis, Fas kralı tarafından kabul edilerek iki günlük görüşmeler gerçekleştirilmiştir⁹¹. Yahudiler için de aynı şey söylenebilecektir. 22 Aralık 2020 yılında Fas kralı Yahudilerden yüksek bir heyeti kabul ederek ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir⁹². Böylece Fas din anlayışının kapsamlı olduğunu ve herkese hoşgörüyle yaklaşmak istediğini ispatlamaya çalışmaktadır. Afrika içinde yapılan dini çalışmaların farklı din mensupları tarafından yanlış anlaşılma yolları da kapatılmaktadır ve dolaylı bir şekilde İslam dini çerçevesinde yapılan çalışmalar korunmaktadır. Afrika kıtası, diğer kıtalar gibi radikal hareketlerden ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Ne yazık ki radikal hareketlerin çoğu dini kaynaklardan beslenmektedir. Daha sonra devlet içinde bu kaynaklar tarafından desteklenen büyük eylemler yapılmaktadır. Afrika kıtasında neredeyse her ülke bu eylemlerden payını almıştır. Bu çerçevede her ülke hem güvenlik güçlerini hem de istihbarat teşkilatlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Buna

⁹⁰ Fatima Zahra Hirate, 2017, “Fas-Afrika İnanç diplomasisi: Roller, Zorluklar ve Geleceği”, *Fas Bilimsel ve Teknik Bilgi Enstitüsü*, ss. 1-11, <https://revues.imist.ma>, (05 Aralık 2019).

⁹¹ Tajeldin Abdelawi, *Papa'nın Fas Ziyareti... İslamofobinin Yansımalarıyla Yüklü Bir Yolculuk*, 30 Mart 2019, <https://l24.im/1uye6lb>, (02 Haziran 2022).

⁹² Skynews, Fas Kralı'nın İsrail-Amerikan Heyetiyle Yaptığı Görüşmenin Detayları, 22 Aralık 2020, <https://l24.im/GfU6FaV>, (02 Haziran 2022).

rağmen söz konusu eylemler ortadan kaldırılamamıştır. Çünkü sorun inançtan kaynakladığı için ancak başka bir inanç yapısı yerine koyularak bu eylemlerle mücadele edilebilmektedir. Bunun için İslam literatüründe “müçtehit” olarak anılan din düşünürlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Fas, bu konuda deneyimli adımlar atmış ve önemli başarılar gerçekleştirebilmiştir. Aynı din yapısına sahip Afrika ülkeleri de bu konuda Fas’ın iyi bir örnek olduğunu düşünmekte ve tecrübelerinden faydalanmak için Fas’a başvurmaktadır. Fas ise, bu fırsatın değerlendirilmesi ve Afrika’da mevcut din yapısının daha fazla güçlendirilebilmesi için ciddi yatırımlar başlatmıştır.

Fas’ta bilindiği üzere tek bir mezhep yani Maliki mezhebi hâkimdir. Ülkenin vatandaşları başka bir mezhep benimsemek isteseler bile ciddi bir şekilde sınırlandırılmaktadırlar. Başka bir mezhebin kurumsallaşmasına da müsaade edilmemektedir. Üstelik devlet içinde tartışılan din konuları tamamen Maliki mezhebi kuralları çerçevesinde ele alınmaktadır. Yıllarca muhafaza edilen bu başarı sebebiyle Afrika ülkeleri, radikal hareketlerden kurtulmak için Fas örneğini benimsemeyi uygun görmektedir.

Afrika’ya yönelik yeni bir açılımın gerçekleştirilebilmesi için din aracının etkin bir rol oynadığı ortadadır. Bu nedenle bu ilişkiler; ilk başta işbirliğiyle başlamış, daha sonra ortak çalışmalara geçilmiş ve ardından stratejik ve kurumsal çalışmalara başlanmıştır. Fas, 1980’li yıllardan beri İslam dininin düzgün bir şekilde anlatılabilmesi ve bu konuda doğru eğitimlerin verilmesi için çeşitli faaliyetler başlatmıştır. Farklı Afrika kurumlarıyla koordinasyon kurmuştur. Bu çerçevede, 3 Haziran 1985 tarihinde Fas Krallığı, Fas Evkaf Bakanlığı ve Senegal Alimleri Derneği aracılığıyla, sahra altı ülkelere din alimleri gönderilerek dini ve entelektüel faaliyetler düzenlenmiştir. Senegal, Gine, Benin ve Mali gibi ülkelerde cami inşa edilmiş, tarihi yapıların restorasyonu yapılmıştır. Aynı zamanda İslami merkezler kurulmaya çalışılmıştır. Senegal, Fildişi Sahili ve Mali gibi ülkelerdeki camilere, Kur'an kurslarına ve İslami derneklere Kur'an-ı Kerim ve İslami kitaplar gönderilmiştir. Bunun dışında Fas’ın Kazablanka kentinde bulunan İkinci Hassan Camisi’nde cuma vaazları, hac için özel eğitim ve rehberlik hizmetleri ve seminerler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Ramazan ayında krallık ve bakanlık tarafından düzenlenen huzur derslerine her yıl Afrikalı alimler davet edilmiştir. Faslı ve Senegalli Alimler ve Dostluk ve İslam İşbirliği Derneğinin birçok üyesi Ticani Tarikatı mensubudur. Bu sebeple Fas ile ilişkiler sıcak

olarak kalmıştır⁹³. Görüldüğü kadarıyla Fas, Afrika'yla inanç diplomasisine erken bir zamanda başlamıştır. 80'li yıllarda Fas içinde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Ayrıca, ülkede sömürgecilikten kalan zararların düzeltilmesi için uğraşmıştır. Bunlara rağmen Fas, Afrika'yla din bağını güçlendirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda ilişkileri güçlendirebilmek için sağlam bir zemin oluşturmuştur.

Altıncı Muhammed, babasından kalan gelenekten vazgeçmedi ve hatta bu geleneği daha da fazla güçlendirdi. Altıncı Muhammed özellikle Ticiani Tarikatı ile yakından ilgilenmiştir. Tarikat başındaki şeyhler, farklı etkinliklere özel olarak davet edilmektedir; ancak en ilginç ise, bu şeyhlerin Altıncı Muhammed'i, "şerif" ve "Emir El Müminin (Müminlerin Emiri)" olarak nitelendirmesidir. Çünkü dedelerinin sülalesi Hz. Peygamber Efendimiz'den (sav) gelmektedir. Üstelik bazı şeyhler Cuma namazında ona özel olarak dua etmektedir⁹⁴. Hatta bazı Afrika ülkelerinde 20. yüzyıl sonuna kadar resmi olarak bütün camilerde Cuma namazından sonra Fas sultanına dua edilirdi⁹⁵. Evkaf Bakanlığı, Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı ile işbirliği yaparak, Afrikalı öğrencilere Fas üniversitelerinde ve El Hasaniye Hadis Evinde (Fas'ın din eğitimi veren en önemli kurumu) burs vermektedir. Ayrıca, son yıllarda verilen burs sayısı üç kat artmıştır. Şimdi Fas'ta diğer üniversitelerle beraber toplam 16 binden fazla Afrikalı öğrenci bulunmaktadır. Burslardan faydalanan öğrencilerin ülkelerinin yüzde 90'ı Fas ile işbirliği anlaşması bulunan ülkelerdir⁹⁶.

2003 yılında Kazablanka'da büyük bir terör eylemi gerçekleşmiştir. 2004 yılında ise Fas, yapısal din reformları başlatmıştır. Birkaç yıl sonra söz konusu reformlar terör eylemlerini büyük oranda azaltmıştır. Bu alanda başarılı olan Fas'ın tecrübeleri, diğer Afrika ülkeleri için bir ilham kaynağı olmuştur. Mali, son yıllarda ülkede yaşanan çatışmalardan hemen sonra dini alanda Fas'ın tecrübelerinden faydalanmaya başlamıştır. Fas, Mali'den eğitim için 500 imam kabul etmiştir. Daha sonra Gine Evkaf Bakanlığı, Fas'a 500 imam göndererek, burada Faslı din otoritelerinden eğitim alınmasını sağlamıştır. Söz konusu eğitimden bahsetmek gerekirse; din dersleri

⁹³ A.y.

⁹⁴ A.y.

⁹⁵ Abdelhadi Eltazi, *Fas'ın Uluslararası İlişkiler Hikayesi*, Amina İhrai-Aouchar (Çev), Mouhamedia, Fedela Yayın Evi, 1989, s. 81.

⁹⁶ Jamila El Mosali, Fas Yüksek Eğitim ve Öğretim Bakanlığı, www.enssup.gov.ma, (06 Aralık 2019).

dışında tarih, coğrafya, İslam tarihi, dünya tarihi, insan hakları ve medya gibi dersler de verilmektedir⁹⁷. Derslerin çeşitliliği, hem hedef kitlenin güçlü bir şekilde yetiştirilmesini hem de coğrafya, tarih ve medya dersleriyle Fas ile mevcut bağın daha da güçlendirilmesini sağlamıştır.

Bu çalışmalar dışında Gine'de bulunan Kral Faysal Camii restorasyonu için 50 bin dolardan fazla bir bütçe tahsis edilmiştir. Aynı zamanda Gine, Gabon ve Fildişi Sahili din eğitim heyetlerine ayrı ayrı 10 bin adet Kur'an-ı Kerim hediye edilmiştir. Ayrıca, Libreville şehrinde bulunan İkinci Hasan Camisinin yapılması için 80 bin dolardan fazla bir bütçe tahsis edilmiştir⁹⁸. Arap ülkeleri bile tecrübesinden faydalanmak üzere Fas'a başvurmuştur. Libya ve Tunus'tan din görevlileri, Fas'ta eğitim görmek için başvuru yapmıştır. Onlarca Libya din görevlisi eğitimlerine Fas'ta devam etmişlerdir. Ayrıca Gine Konakri'den 100 din görevlisi, Fas'ta 2 yıl boyunca özel ve ücretsiz din eğitimi almışlardır⁹⁹. Görüldüğü gibi Fas'ın inanç diplomasisi ivme kazanmış ve bu kapsamda ciddi adımlar atılmıştır. Bu çalışmalar kurumsal bir hâle gelmiştir. Artık kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Bununla birlikte hedef kitleyi daha çok genişletmek için, dış politikada çaba gösterilerek yeni devletler kazanılması gerekmektedir.

Bugüne kadar Fas'ın Afrika'ya yönelik çalışmaları hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Yapılan çalışmalar büyük olmasa bile küçük ölçüde ivme kazanmıştır. Bu nedenle başlatılan inanç diplomasisi her zaman canlı tutulmuş; aynı zamanda söz konusu ilişki geliştirilmiştir. Bu çerçevede önceden bahsettiğimiz gibi Afrika'yla ilişkileri geliştirmek için ilk olarak işbirlikleri başlamıştır. Zamanla gelişen bu ilişkiler ortak çalışmalarla devam etmiştir. Belli bir başarı yakalanan bu ilişkilerle birlikte ortak kurumlar tesis edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede VI. Muhammed İmamlar ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüsü ve VI. Muhammed Afrika Alimler Birliği kurumları kurulmuştur.

⁹⁷ Mohamed Baldifi, *Fas ve Gine Arasında Dini Diplomasi Diyalogu: Açık Görüş*, 15 Mart 2015, www.africansmajma.com, (06 Aralık 2019).

⁹⁸ Mağrip Fas Ajansı, 2014, *Fas Kralı Gine ziyareti ... Gine'deki Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Çabalarına Kesintisiz Fas Desteği*, MAP, <https://bit.ly/2OiVjEB>, (09 Mart 2021).

⁹⁹ Alarab, *Fas, Aşırılığa Karşı Koymak için Ilımlılığını Afrika'ya İhraç Ediyor*, 17 Ağustos 2014, <https://bit.ly/3bkfefe>, 06 Mart 2021.

2.3.2.1 VI. Muhammed İmamlar ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüsü

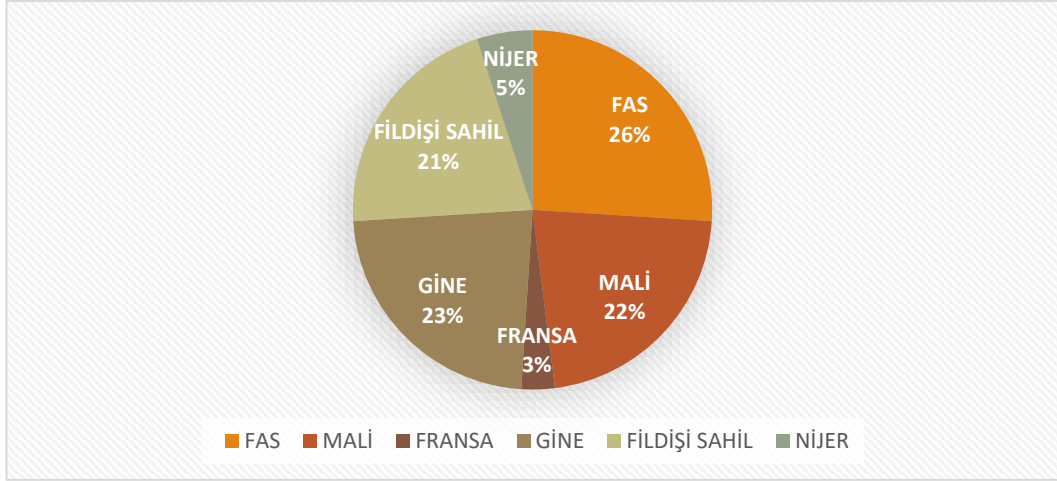
VI. Muhammed İmamlar ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüsü, kralın emriyle 20 Mayıs 2014 tarihinde kurulmuş; fakat faaliyetleri 27 Mart 2015 tarihinde başlamıştır. Kurumun kurulması için yaklaşık 24 milyon dolar yatırım yapılmıştır. Bu kurum ilk başta, Fas'ta din alanında ciddi bir reform başlatmak için öne çıkmıştır. Fas'ın din alanında benimsediği değerlerin dışına çıkmayan ve aynı zamanda güncel olayları değerlendirmek üzere her zaman açık olan bir düşünce kurumudur. Bu kurum üç temel sacayağı üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki kurumsallaştırma, ikincisi temel etkin öğretimi, üçüncüsü ise sürekli yenilenen modern ve bilimsel bir İslami eğitimidir. Reformlar bu temeller üzerinde ulusal seviyede uygulanmakla birlikte, kısa bir zaman sonra Afrika, Arap ve Avrupa ülkelerine birer tecrübe olarak aktarılmaya başlanmıştır. Bu kurumda Afrika'dan gelen katılımcılar en az bir yıl boyunca eğitim görmektedir.

Bu eğitimde katılımcıların ülkelerine göre ayrı bir sınıf açılmaktadır; çünkü verilen eğitimlerde her ülkedeki dini yapıya uyum sağlanarak eğitim verilmektedir. Eğitimden ziyade amaç; hedef kitlelerin kendi ülkelerindeki dini kurumlarıyla Fas'ın kurumları arasında işbirliği yapılarak ortak çalışmalar başlatılmasıdır¹⁰⁰. Böylece Fas ve Afrika ülkeleriyle mevcut din ilişkisi sürekliliği sağlanmaktadır. Bu enstitünün faaliyete başladığı ilk yıl olan 2016 yılında, 961 öğrenci kabul edilmiştir. Bunların çoğu Afrika ülkelerinden gelmiştir.

Yabancı öğrencilere gördükleri dersler dışında meslek eğitimleri de verilmektedir; çünkü bazı din görevlileri kaldıkları yerlerde herhangi bir kurumdan maaş almamaktadır. Böylece kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir meslek öğrenerek boş zamanlarında çalışmakta ve kendi vakitlerini değerlendirmektedirler. 2019 yılına kadar bu kurumdan mezun olan yabancı öğrencilerin sayısı 1.534 olmuştur¹⁰¹. Alttaki grafiğe baktığımızda bu kurumda Afrika'nın konumunun ne kadar önemli olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

¹⁰⁰ Fas Evkaf ve Dini İşleri Bakanlığı, *IV. Muhammed İmamlar ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüsü*, 19 Nisan 2019, <http://www.habous.gov.ma>, (08 Aralık 2019).

¹⁰¹ A.y.

Şekil 1. VI. Muhammed İmamlar ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüdeki Öğrenci Dağıtımı 2016

Kaynak: VI. Muhammed İmamlar ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüsü resmi sayfası.

Söz konusu kurum, 2014 yılında kurulmuş ve 2015 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır. Bir yıl sonra Afrika'dan yüzde 70'ten fazla öğrenci kabul edilmiştir. Bazı ülkeler neredeyse Fas kadar kontenjana sahiptir. Öğrencilerin ülkelere göre dağılımında Fas'a daha yakın oldukları net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kurumun ilk yıllarında bu kadar Afrikalı öğrenci alması, kuruluştan beri Afrika'yla güçlü bir ilişki kurma isteğini ortaya koymaktadır. Çünkü bu kurumun Fas'ın dini görevleri ile ilgilendiği görülmektedir. Çalışmalarına bakıldığında Afrika kıtası ciddi bir paya sahiptir.

Afrika ülkelerinden gelen katılımcılardan bazıları Fas tarafından davet edilirken, bazıları ise kendi isteğiyle Fas'a başvurmuştur. Bu çerçevede Tunus, Libya ve Gine'nin başkenti Konakri'nin dini makamları Fas'a resmi bir yazı göndererek, Fas'ın dini eğitim tecrübesinden faydalanmak istediklerini dile getirmişlerdir¹⁰². Dini anlaşmalar son yıllarda ciddi bir şekilde artırmıştır. Örneğin 1975-1999 yılları arasında Afrika ülkeleriyle sadece 5 anlaşma bulunmaktadır; ancak bu anlaşmaların sayısı 2012-2017 yılları arasında 36'ya yükselmiştir ¹⁰³ . Görüldüğü üzere dini çalışmaların

¹⁰² Zakariya Aknouch, *Kral VI. Muhammed'in Fas'ı Uluslararası Toplumda Yeniden Konumlandırma Stratejisinin Eksenleri*, 1. Baskı, Rabat, 2014, Alomniya Yayın Evi, ss. 205-206.

¹⁰³ Sarah Alaoui, *Morocco, Commander Of The (African) Faithful?* 08 Nisan 2019, <https://www.brookings.edu/>, 08 Aralık 2019).

kurumsallaşması, bu anlaşmalara büyük katkıda bulunmuştur. Daha sağlam bir zemin oluşturmuş ve ayrıca hedef kitleleri daha geniş bir kapsamda tutmaya başlamıştır.

Fas, Afrika'da din eğitimi konusundan bahsederken son derece hassas davranmaktadır; çünkü her devletin, her ne kadar Fas geleneğine yakın olsalar da bazı farklı özellikleri vardır. Bu nedenle Fas'ta din konusundan bahsedilirken ortak çıkar üzerinden hareket edilmektedir. Fas'ın inanç diplomasisi çerçevesinde en yaygın kullandığı kavram "manevi güvenliktir"¹⁰⁴. Yani yapılan bütün bu çalışmaların amacı Afrika halkının korunması, radikal yollara başvurmalarının önlenmesi, ılımlı ve herkesin kabul ettiği bir İslam düşüncesinin oluşturulmasıdır. Böylece radikal düşünceler önlenmiş ve halkın güvenliği sağlanmış olur. Fas, benimsediği dini temelleri dikkatli bir şekilde korumaktadır; çünkü bu temelleri devletin ulusal güvenliği olarak değerlendirmektedir.

Fas'ın Afrika ülkeleriyle sınır güvenliğini sağlayabilmesi için stratejik olarak "manevi güvenliği" da sağlaması gerekmektedir. Böylece kendi ulusal güvenliğini stratejik bir şekilde koruyabilmektedir. Bu nedenle dini tecrübesini Afrika ülkeleriyle paylaşmak için büyük çaba sarf etmektedir¹⁰⁵. Çünkü Afrika'da en büyük sorunlardan biri terör örgütleridir ve bunların bir kısmı radikal dini kaynaklardan beslenmektedir. Bu sorunun çözülebilmesi için dini reformlar gerçekleştirilmeli ve bunların toplum içinde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Sonuç itibarıyla manevi güvenlik sağlandığı zaman gerçek güvenlik de sağlanmış olur. Güvenlik her devlet için temel bir ihtiyaçtır. Fas, Afrika ülkelerinin bu ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için onlara yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bu nedenle yapılan dini çalışmalara sıcak bakılmaktadır.

2.3.2.2 Afrikalı Din Alimlerinin VI. Muhammed Vakfı

Son zamanlarda Afrika ülkelerinde yeni terör örgütleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Zaman ilerledikçe bu örgütler daha da yerleşmiş ve gençler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu tehdit karşısında daha doğru bir din eğitimi verilmesi için Fas

¹⁰⁴ Zakareya Azem, 2018, "Fas Krallığının Afrika'ya İnanç Diplomasisi: Mekanizmalar ve Rekabet", *Siyasi ve Hukuk Bilimleri Dergisi*, 1. Cilt, Sayı 5, s. 356.

¹⁰⁵ Abdullah Ould Mouhamadi, *Fas ve Afrika: Kralın Vizyonu- Siyaset, Ekonomi ve Din*, Kazablanka, Kültürel Kitap Merkezi, 2020, s. 44.

devletinde; tarihi bir misyon üstlenilerek hicri 7 Ramazan 1436, yani 24 Haziran 2015 tarihinde Fas Kralı IV. Muhammed'in emriyle Afrikalı din alimleri tarafından "VI. Muhammed Vakfı" kurulmuştur. Vakfın başkanı, Kral IV. Muhammed'e vekâlet eden Fas Evkaf Bakanıdır. Vakıf, Afrika'nın en büyük dini vakfı sayılmaktadır. 31 ülkeden olmak üzere toplam 99 alimden oluşmaktadır. Bunların 20'si Fas'tan olmakla beraber kadın alimler de bulunmaktadır.

Vakfının amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Fas ve diğer Afrika ülkelerindeki din alimlerinin çalışmalarının birleştirilmesi ve koordine edilmesi. Ayrıca, İslam'ın değerlerinin tanıtılması ve yaygınlaştırılması.
- Müslümanlar arasında entelektüel, bilimsel ve kültürel hareketlerin canlandırılması.
- Dini, bilimsel ve kültürel kurumların merkezlerinin kurulmasının teşvik edilmesi.
- Ortak İslam-Afrika kültürel mirasının yeniden canlandırılması, tanıtılması, yayılması ve korunması.
- Ortak çıkarı olan dernekler ve kuruluşlarla ilişkiler kurulması ve işbirliğinin sağlanması¹⁰⁶.

Afrikalı din alimlerinin kurduğu VI. Muhammed Vakfı'nın amaçlarına baktığımızda, Fas'ın Batı Afrika'da İslam'ın yayılması ve bölgede dini ilişkilerin geliştirilmesi için nasıl bir öneminin olduğu net bir şekilde anlayabiliriz. Vakfın, bir yüksek konseyi ve 31 ülkeden temsilcileri bulunmaktadır¹⁰⁷. Bu sayıyı Afrika kıtası açısından değerlendirdiğimizde yüksek olduğu söylenebilir. Bu temsilciler bir araya toplanırken hem vakfın görüşlerinin çeşitlendirilmesini hem de vakfın güçlü bir ses olmasını sağlamaktadırlar. Vakfın merkezi Fes şehrinde bulunmaktadır. Bu şehrin, Afrika ülkeleri ve özellikle de Ticani Tarikatı mensupları için ne değere sahip olduğu herkes

¹⁰⁶ Afrika Din Alimleri, *VI. Muhammed Vakfı'nın Oluşturulmasına İlişkin Kraliyet Kararnamesi*, 02 Temmuz 2015, <http://www.habous.gov.ma>, (12 Haziran 2019).

¹⁰⁷ Alarab, *Afrikalı Din Alimleri VI. Muhammed Vakfı, Fas Çabaları Ek Çalışması*, 16 Haziran 2016, <http://www.alarab.co.uk/?id=82856>, (12 Haziran 2019).

tarafından bilinmektedir. Fes kentinin vakfın merkezi olarak seçilmesi, duruma manevi bir değer katmaktadır.

Sufi tarikatları için en önemli günlerden biri Mevlit Kandili'dir ki bu gecede tüm tarikatlar büyük kutlamalar yapmaktadır. Afrikalı Din Alimleri VI. Muhammed Vakfı da bugünü değerlendirerek, farklı ülkelerdeki Mevlit Kandili kutlamalarına kralın emriyle yüksek düzeyli heyetler göndermekte ve kutlamalara iştirak etmektedir. Örneğin 9 Kasım 2019 tarihinde Senegal'de Tıcani Tarikatı tarafından düzenlenen Mevlit Kandili programına Fas'tan yüksek bir heyet katılmıştır. Bu heyet içerisinde vakfın danışmanı, Fas'ın Dakar Büyükelçisi ve ayrıca vakıf ile büyükelçilikten görevliler yer almıştır¹⁰⁸. Vakfın gösterdiği faaliyetler sadece Fas'la sınırlı değildir. Aynı zamanda farklı ülkelerdeki dini çalışmalara da katılmaya özen gösterilmektedir. Bu şekilde kurum dini münasebetlerinde Afrika çevresinde izler bırakmaktadır. Vakfın "Afrika Alimler Dergisi" adında yılda iki kez yayımlanacak hakemli bir dergisinin ilk sayının çıkarılması için çalışmalara başlanmıştır¹⁰⁹. Böylece vakıf kapsamlı bir çalışma yürütmüş olacaktır. Bir taraftan Fas içinde ve dışında eğitim, seminer ve kültürel faaliyetler yapılmaktadır. Diğer taraftan bilimsel ve akademik çalışmalar gerçekleştirilecektir. Böylece bu kurum sayesinde her seviyede Afrikalı insana hitap etmek mümkün olacaktır.

2.3.2.3 Tıcani Tarikatı

Fas yıllar boyunca güney komşularıyla iyi bir ilişki sürdürmeye çalışmıştır. Bu ülkelerle arasındaki en güçlü kanallardan biri tekkeler ve sufi hareketleridir. Afrika kıtasına manevi değer katan en önemli kurumlar tarikatlardır ve kıtada en yaygın tarikat ise Tıcani Tarikatı'dır.¹¹⁰ Bu kanal sayesinde Fas ve Afrika ülkeleri arasındaki ilişkiler geliştirilmiştir; çünkü Fas'ın benimsediği sufi tarikatları, Afrika ülkelerinde

¹⁰⁸ Afrikalı Din Alimlerinin VI. Muhammed Vakfı, *Senegal'de Mevlit Kandili (GAMOU)*, 12 Kasım 2019, <http://www.fm6oa.org/>, (09 Aralık 2019).

¹⁰⁹ Afrika Alimler Dergisi, *Dergi*, <http://fm6oa.org/revue>, (09 Aralık 2019).

¹¹⁰ Ahmet Kavas ve Diğerleri, *Afrika'da İslamiyet: -Dünü, Bugünü, Yarın-*, 1.Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyet, 2017, s. 157.

ve özellikle de Batı Afrika’da hoşgörüyle karşılanmaktadır. Ayrıca, Afrika’da bulunan misyonerlik faaliyetleri ile o dönemde sadece sufi tarikatları mücadele etmiştir¹¹¹.

Fas kralları bu ilişkinin gelişmesine her zaman özen göstermiştir. VI. Muhammed ise, bu gelenekten vazgeçmemek için söz konusu tarikatları daha fazla desteklemeye devam etmiştir; çünkü bu tarikatlar, Fas Kralı ile aralarında ruhani bir bağ olduğuna inanmaktadır. Fas Kralı bu tarikatlara şu şekilde hitap etmiştir; "Ben bir emir el mümin ve dinimizi koruyan biri olarak sizinle ilgilenmeyi ve destek sağlanmayı taahhüt ediyorum. Kardeş ülkeleriniz arasında kardeşçe yaşamak ve manevi bağları güçlendirmek için istekliyiz. Hoşgörülü Sünni İslam'ın dışında herhangi bir arzumuz yoktur..."¹¹². Kralın bu konuşması Afrika halklarıyla aralarında ne kadar güçlü bir dini bağ olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda onlara verdikleri desteği bir görev olarak görmektedirler; ancak bu çalışmaları yaparken ülkelerin iç yapısına ve liderlerine son derece saygı duymaktadırlar. Bunlar arasında denge sağlandığı takdirde hem tarikatlar hem de devlet liderleri hoşgörüyle karşılanmaktadır.

Ticani Tarikatın lideri Ahmet El Ticani, 1789 yılında Fes kentine yerleşmiştir. 1801 yılında El Ticani Tarikatı kurulmuştur. Daha sonra ölene kadar Fes’te kalmıştır. Bu tarikat çok stratejik bir yerde bulunmaktadır. Fes’in tam ticaret merkezi olan El Karaviyin Camii’si yakınındadır¹¹³. Bu yüzden hem ilim araştıran inanlar hem de tarikatı finanse edebilecek tüccarlar aynı ortam içindedir. Ticani Tarikatı, Fes kentinden çıkarak diğer şehirlere de yayılmıştır. Zamanla Batı Afrika’ya yaygın bir şekilde dağılmışlardır. Fas Ticani Tarikatı, diplomasiyi bir araç olarak kullanarak, kendi ulusal çıkarlarını savunmaya çalışmaktadır¹¹⁴. Çünkü tarikatın şeyhlerinin ve mensuplarının kendi ülkelerindeki siyasi yetkililere yakın oldukları bilinmektedir. Fas lehine bir karar almasalar bile en azından Fas aleyhine bir karar alınmaması garanti edilmektedir.

¹¹¹ Adil Musawi, "İki Taraflı Kutupluluğun Sona Ermesinden sonra Fas’ın Sahra Altı Afrika İle İlişkisi", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 5. Muhammed Üniversitesi, 2003, s. 78.

¹¹² Fas Hükümeti Resmî Sitesi, 14 Mayıs 2014’te Fes’de Düzenlenen Ticani Usulü Toplantısına Katılanlara Verilen Kraliyet Mesajından Alıntı, <https://bit.ly/38fY5RX>, (07 Mart 2021).

¹¹³ Abdelilah El Chebakhi, "Dini Alanda Fas-Afrika İlişkileri: Model Olarak Ticaniyyah Tarikatı", *Adlis Dergisi*, Sayı 6, 2013, s. 17.

¹¹⁴ Mouhamed Majd, "Yeni Değişimler Işığında Afrika Politikası", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 5. Muhammed Üniversitesi, Rabat, 2014, s. 35.

UNESCO eski genel müdürü Amado Mokhtar Ambo'ya göre, Ticiani Tarikatı tarih boyunca Fas ve Afrika halkaları arasındaki yakınlaşmada kilit bir rol oynamıştır. Bu ilişkilerin gelişmesi Ticiani Tarikatı sayesinde olmuştur; çünkü binlerce Afrikalı Fas kentini ziyaret etmeyi vacip olarak görmektedir. Hatta kendi haclarının tam olarak yerine getirilebilmesi için Fas'ı ziyaret etmek vazgeçilmez bir gelenektir. Ticiani Tarikatı Halife Sözcüsü Sirin Abdualziz'e göre bu tarikat, Fas ve Afrika halkaları arasındaki popüler diplomasiinin geliştirilmesine büyük bir katkı sağlamaktadır, bu gerçek herkes tarafından bilinmektedir¹¹⁵. Açıklamalara baktığımızda Ticiani Tarikatı açık bir şekilde, ciddi bir popüler diplomasi rolü oynamaktadır. Fas için de önemli çıkarlar elde edilmiştir. Bu nedenle yıllar boyu verilen maddi ve manevi destek hala devam etmektedir.

Fas'ın Afrika'ya yönelik inanç diplomasisini özetlersek şunları söyleyebiliriz; eskiden beri Fas, ilim, hat ve sufi tarikatlar için bir kaynak olmuştur. Bu nedenle Afrikalı devletler için Fas'a bir referans gözüyle bakılmaktadır. Son zamanlarda Fas, Batı Afrika'ya yönelik proaktif bir inanç diplomasisi yürütmeye çalışmaktadır. Bu çalışmaların kurumsallaşması için Afrikalı Din Alimleri VI. Muhammed Vakfı kurulmuştur. Bu, eski birikimleri geliştirmek için önemli bir adımdır. Fas, Batı Afrika'da İslam dininin yayılması ve dini hizmetler sağlanması için çok önem arz etmektedir. Son yıllardaki [Afrika Birliğine yeniden üye olmak gibi] gelişmeler bu konuma dayanarak inanç diplomasisinin daha da geniş bir çapta uygulanacağını göstermektedir.

2.3.2.4 İnanç diplomasisi eğitimi

İnanç (din) diplomasisi, Afrika'yla ilişkilerde kilit bir rol oynamıştır. Fas'ın girişimlerine güçlü bir zemin hazırlamıştır. Bu nedenle bu alanı daha da genişletmek ve daha çok profesyonelleştirmek için Fas'ta ilk defa akademik seviyede inanç diplomasisi yüksek lisans eğitimi açılmıştır. Söz konusu eğitim Afrikalı Din Alimleri VI. Muhammed Vakfının bulunduğu Fas'te açılmıştır. Açılan master programı hem din eğitimi hem de uluslararası ilişkileri birleştiren bir bölümdür. Ayrıca, bu bölüm

¹¹⁵ Abdelilah Chebaki, A.g.e, s. 19.

daha da güçlendirilmek amacı ile uluslararası ilişkiler fakültesi yerine şeriat (ilahiyat) fakültesine bağlanmıştır; çünkü bu bölümün altyapısı ve girişi, din bilimleridir. Bu noktalara hâkim olmayan bir diplomasi yöntemi gerçekleştirilemez. Bu nedenle de bölüm şeriat fakültesine doğrudan bağlanmıştır.

Master programının koordinatörü Abdürrahim Chtebe'ye göre, söz konusu programın mezunları Fas'ı temsil etmek üzere dışişlerine bağlı bütün birimlerde çalışabilirler. Ayrıca, bu bölümden mezun olanlar diplomat seviyesinde olabilecektir; çünkü bu görevi üstlenmek için özel dersler almışlardır. Bunların arasında diplomasi protokolü dersi bulunmaktadır. Ayrıca bölümde uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk ve şeriat dersleri de verilmektedir. Söz konusu eğitim bütün öğrencilere yöneliktir. Lisans diploması sahibi olan herkes başvurabilir; ama özel olarak şeriat öğrencilerine yöneliktir¹¹⁶. Bölüm koordinatörüne göre, bu eğitim çok kapsamlı bir akademik literatür oluşturacaktır. Bir taraftan hedef kitlelere daha fazla iş olanakları sağlanırken, aynı zamanda bakanlıktaki dış ilişkilerle ilgili boşlukları da bu bölüm mezunları dolduracaktır. Bölümün oluşturulmasında katkısı bulunan Abdulkadir Belawsine'ye göre, inanç diplomasisi eğitimi üç temel kazanç sağlayacaktır. Birincisi, stratejik bir girişimde bulunulmaktadır. Yani Fas'ın politikasını tehdit edecek bütün konuları korkmadan ele almak, tartışmak ve lehine çevirmek için gerekli bütün çabalar gösterilmektedir. İkincisi, korumacılık stratejisi ile dışarıdan gelen her yeni tehditten korunmaktadır. Üçüncüsü ise, önleme stratejisidir; diğer bir deyişle yaklaşan tehditleri gelmeden önce önlemektir. Ayrıca yeni aktörleri başka rakipler kazanmadan, Fas'ın kazanması için çalışılmaktadır. Sahada bulunan fırsatların başka rakipler fark etmeden önce Fas tarafından tespit edilmesi ve değerlendirilmesi önceliktir. Abdulkadir'e göre, bu eğitim Fas'taki bütün stratejik kurumlar için faydalı olacaktır¹¹⁷.

Yükseköğretimde inanç diplomasisi üzerine açılan yüksek lisansın, Fas'ın dış politikası kapsamında stratejik bir proje olduğu görülmektedir. Örnek proje başarılı olduğu takdirde farklı üniversitelerde de açılacağı kesindir; çünkü bu eğitimin müfredatına katkıda bulunan akademisyenler, aynı yüksek lisansın ilerdeki

¹¹⁶ Abderahim Chtebe, *Bu Yüksek Lisansın Özelliği; İnanç Diplomasisi Alanıyla İlgilenmesi ve İlk Kez Fas Üniversitesi'nde Kurulması*, Fesnews, 03 Temmuz 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=K9F5M52ixyY>, (01 Ocak 2020).

¹¹⁷ Abdulkadir Belawsine'nin Açıklaması, A.g.e.

zamanlarda başka okullarda da benimsenebileceğini dile getirmişlerdir¹¹⁸. Farklı boyutlara sahip olan eğitimden; Dışişleri Bakanlığı, Yüksek Eğitim Bakanlığı ve Evkaf Bakanlığı ciddi destek almaktadır; çünkü stratejik bir adımdır ve bu projenin devletin dış ilişkilerdeki çıkarlarına olumlu getirileri beklenmektedir.

Yüksek lisans bölümü oluşturulurken farklı akademisyenler davet edilerek, görüşleri alınmıştır; ancak dikkat çeken, bu yüksek lisans programını oluşturmak için yapılan toplantılara Senegal'den akademisyenlerin de katılmasıdır. Çünkü bu eğitimi verme açısından en önemli hedef kitle, Afrika ülkelerindedir. Hedef kitlenin görüşleri alınmadan açılan bölümün başarılı olması mümkün değildir. Dolayısıyla farklı Afrikalı akademisyenlerin görüşleri alınarak, yüksek lisans müfredatı oluşturulmuştur. Görüşlerden en önemlileri şöyle belirtilmektedir. Diploması eylemi iki taraftan oluşmaktadır, bu nedenle karşı tarafa son derece saygı duyulmalıdır. Önceki tecrübelerle göre dışarıdan gelen “din diplomatları” hedef kitlenin dinini bilmemektedir ve yeniden bir din öğretilmeli düşüncesiyle bölgeye gelmişlerdir. Fakat hedef kitle zaten Müslüman'dır ve halihazırda İslam dinini kendi kriterleri çerçevesinde uygulamaktadır. Önceden gelen “din diplomatları” mevcut olanı silip, yeni bir din uygulaması getirmeye çalışmışlardır. Böylece din referansları dışarıdan alınmıştır. Afrika halkları bu süreçten son derece rahatsız olmuştur. Aynı olumsuz tecrübelerin yaşanmaması için din coğrafyası dersi işlenmesi tavsiye edilmektedir. Bu tavsiye ciddi bir şekilde ele alınmış ve eğitim müfredatına eklenmiştir¹¹⁹. Muhammed Bin Abdiallah Üniversitesinde açılan bu yeni eğitimin Afrika'yla ne kadar bağlantılı olduğu, istişare kurulu üyelerinin kimliklerinde görülmektedir. Muhakkak ki Afrika kıtası bu eğitimle özel olarak ilgilenecektir. Afrikalı öğrenciler için ayrılan kota da diğer ülkelere göre daha yüksek tutulmaya çalışılacaktır.

İnanç diploması eğitiminin müfredatına baktığımızda nasıl diplomatlar yetiştirilmek ve hangi kitleye hitap edilmek istendiği ortaya çıkacaktır.

¹¹⁸ A.y.

¹¹⁹ Senegal'den Bir Akademisyen'in İnanç (Din) Diploması Yüksek Lisansı Hakkındaki Görüşleri, Fesnews, 25 Haziran 2019, <https://www.youtube.com/channel/UCzrkQy8w0N26tZystno1WLQ>, (01 Ocak 2020).

Tablo 3. İnanç diplomasisi Dersleri

1. DÖNEM	2. DÖNEM	3. DÖNEM	4. DÖNEM
Uluslararası ilişkiler ve diplomat mekanizmaları	Genel uluslararası hukuk	Uluslararası ilişkilerde din boyutu	Staj
İnanç diplomasisi genel teorisi	Fas'ın inanç diplomasisi I	Fas'ın inanç diplomasisi II	Tez
Din tarihi	Din coğrafyası	Protokol diplomasisi	
Din iletişimi	Medeniyetler diyalogu	Müzakere stratejisi ve çatışma yöntemi	
Bilişsel ve dini biçimler	Münazara ve tartışma	Araştırma yöntemleri	
Diplomasi (Fransızca)	Diplomasi (İngilizce)	Bilgisayar temelleri	

Kaynak: İnanç Diplomasisi Eğitimi Bölümü Tanıtım Kataloğu.

Söz konusu eğitimin ne kadar zengin ve çeşitli olduğu görülmektedir. Her ne kadar bu eğitimi gören öğrenciler ilahiyat mezunları olsa da uluslararası ilişkiler derslerinden de ciddi bir şekilde beslenmektedirler. Din tarihi dersi için; hedef kitleler tarafından arka plan bilgisine sahip olunması, dikkate alınması gereken hususlara riayet edilmesi ve buna göre doğru kararlar alınması için çaba gösterilmektedir. Bazı derslerin eğitimi Fransızca ya da İngilizcedir. Böylece eğitim Afrika'daki dillerin çoğunu kapsamaktadır; çünkü bu eğitimden mezun olacak öğrenciler Arapça, Fransızca ve İngilizce dillerini bilecektir. Bütün Afrika kıtasıyla din iletişimi kurulabilmesi için bu durum elzemdir. Din coğrafyası dersi ise, hedef kitlelerin en hassas olduğu konudur. Hangi dini bilgiye sahibi olunacak, ortak çıkarlar ne olacak, hangi konular üzerine odaklanılacak, nasıl bir işbirliği yapılabilecek, tüm bu sorular cevaplanmaya çalışılacaktır. Bütün bunlar medeniyetler diyalogu çerçevesinde yapılacaktır. Yani

karşı tarafa son derece saygı duyulmalıdır. Aynı zamanda hem faydalanma hem de fayda verme temeli üzerinden hareket edilmelidir. Eğitimde bir diğer husus ise münazara ve tartışmalarda, bu dersin amacının ve Fas'ın çıkarlarının bilinmesidir. Fas'a yönelik tehditlere dikkat edilmesi ve bu tehditlerin ortadan kaldırılması için münazara ve tartışma tekniklerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Her ne kadar Fas inanç diplomasisine hâkim olsa da bu diplomasinin aktarılması için gerekli mekanizmaların bulunması elzemdir. Bir diğer önemli bir husus, müzakere stratejisi ve çatışma yöntemi dersidir. Bu dersin amacı, mevcut sorunları ve çatışmaları çözmeye çalışmaktır. Aynı zamanda ortaya çıkabilecek sorunları daha büyümeden ve çatışma durumuna gelmeden önleme amaçlanmaktadır. Bu sebeple inanç diplomasisi eğitiminin ne kadar zengin ve çeşitli bir program olduğu açıktır. Fas'ın, Afrika ilişkileri açısından bölgeye büyük katkıda bulunacağı konusunda ümitlendirmektedir. Eğitimin başarılı olabilmesi için devlet tarafından gerekli her türlü destek de verilmektedir.

2.4 EKONOMİK (TİCARİ) DİPLOMASİ FAALİYETLERİ EŞLİĞİNDE FAS'IN AFRIKA POLİTİKALARI

Fas'ın Afrika'yla ekonomik ilişkilerini geliştirmesi artık vazgeçilmez bir stratejidir. Ülke bir taraftan ithalat ve ihracatı geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan Afrika'da bulunan Faslı yatırımcıları desteklemeye çalışmaktadır. Bugüne kadar 28 Afrika devletiyle binden fazla anlaşmaya imza atılmıştır. Yapılan anlaşmalar lojistik, tarım, bankacılık, sağlık, eğitim ve altyapı gibi pek çok alana dokunmaktadır. Kamu kurumları, bu ilişkilerin geliştirilmesine ciddi katkılarda bulunmaktadır. Bu anlamda kamu kurumları gerekli siyasi ve yasal düzenlemelere zemin hazırlarken, özel sektör de bölgeye yönelik büyük ve ciddi yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu yatırımlar sayesinde Fas, Batı ve Orta Afrika'da en önde gelen yatırımcı ülkelerden biri olmuştur¹²⁰.

¹²⁰ Finansal Çalışmalar ve Tahminler Müdürlüğü, *Afrika'daki Faslı İşletmelerin Gelişimi: Gerçeklik ve Beklentiler*, Kasım 2018 analizi.

2.4.1 Neoliberal Dış Politikada “Ekonomik (Ticari) Diplomasinin Yeri

Ekonomik diplomasi kavramı, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve globalleşme döneminin yaygınlaşması sonrasında geliştirilmiştir. Bugün modern, etkili ve güçlü bir araç olarak ekonomik diplomasi, uluslararası sahnede geleneksel diplomasiye karşı çıkmaktadır. Ekonomik diplomasinin ortaya çıkması, geleneksel diplomasinin uluslararası ilişkiler hedeflerine ulaşmadaki yetersizliğinden ve hızla değişen, çok boyutlu küresel ekonomik etkileşimler kapsamında devlet ve devlet dışı aktörlerin uluslararası alanda fayda sağlayamamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ekonomik diplomasi, küreselleşme çağında politikacıların, devletlerin ve devlet dışı aktörlerin kendi fayda ve fırsatlarını elde etmeleri için bir araçtır. Ekonomik diplomasiye 21. yüzyılın diplomasisi denir. Akademik sahaya ek olarak, politikacıların da farklı ekonomik diplomasi tanımları vardır. Örneğin, konunun önde gelen yazarlarından biri olan İngiliz iktisatçı ve diplomat Nicolas Bayne, ekonomik diplomasiyi “Devletlerin dış ekonomik ilişkilerini yürüttükleri yöntem” olarak tanımlar ve “Kararlarını yurtiçinde nasıl yaptıkları, uluslararası alanda nasıl müzakere ettikleri ve bu iki sürecin birbirini nasıl etkilediğini kapsar”¹²¹ şeklinde devam eder. Bain, ekonomik diplomasinin ekonomi ve siyasetin birleşimi, yani ulusal ekonomik yararların ve uluslararası karar alma müzakerelerinin koordinasyonu olduğuna inanmaktadır.

Literatürde ticari diplomasi, finansal diplomasi ve ekonomik devletçilik gibi ekonomik diplomasinin tanımlanmasını zorlaştıran birçok kavram bulunmaktadır. Ekonomik diplomasinin birleşik bir tanımı olmadığı için farklı disiplinler farklı tanımlamalar yapmıştır. Kimileri ekonomik diplomasiyi ticari diplomasi ile eş anlamlı kılarken kimileri de ticari diplomasiyi ekonomik diplomasinin bir parçası olarak görmektedir¹²². Ekonomik diplomasi genellikle literatürdeki tüm terimleri kapsayan bir şemsiye terim olarak görülmektedir. Diplomatik Sözlüğe göre ekonomik diplomasi, uluslararası ticaret için standartlar belirlemek veya ekonomik anlaşmalar yapmak amacıyla Dışişleri Bakanlığı veya hükümet yetkilileri tarafından Dünya

¹²¹ Nicolas Bayne, “Financial Diplomacy and the Credit Crunch: The Rise of Central Banks”, *Journal of International Affairs*, Vol. 62, No. 1, Fall 2008.

¹²² Donna Lee ve Brian Hocking, “Economic Diplomacy”, Ed: Robert A. Denemark, *The International Studies Encyclopedia*, Vol. 2, (1216-1227), Wiley Blackwell, 2010.

Ticaret Örgütü ve diğer uluslararası kuruluşların gözetimi altında yürütülen genel ekonomi politikasını ifade eder¹²³. Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IM) ve daha fazlasında da ekonomik diplomasi kullanılıyor¹²⁴. Saner ve Yiu bunu, düzenleyiciler ve uluslararası ticaret anlaşmaları tarafından zorunlu çalışma da dahil olmak üzere genel ekonomi politikası olarak tanımlar ve ekonomik kaynakların dış politika amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanılmasını öngörür¹²⁵.

Eski Hindistan Büyükelçisi Rana, ekonomik diplomasiyi, bir ülkenin dış piyasadaki güçlüklerin üstesinden geldiği ve ticaret ve yatırım gibi tüm ekonomik alanlarda ulusal çıkarlarını en üst düzeye çıkardığı süreç olarak tanımladı¹²⁶. Okano-Hymans, ekonomik diplomasi, ülkenin ekonomik refahını artırmak için uluslararası müzakerelerde siyasi araçların kaldırıcı olarak kullanılmasına, yani ülkenin siyasi stabilizasyonu artırmak için ekonomik kaldırıcının kullanılmasına atıfta bulunduğuna inanmaktadır. Yazar, ekonomik diplomasiyi siyasi istikrar ve ekonomik refah da dahil olmak üzere ulusal çıkarların bir stratejisi olarak görüyor¹²⁷.

Genel olarak bakıldığında ekonomik diplomasi, ekonomik işbirliği kolaylaştırmak için uluslararası ilişkilerin kullanılmasını gerektirir. Ekonomik diplomasi, bir yandan diplomasi, bir yandan buluşma noktası, diğer yandan ulusal ve uluslararası ekonomik faaliyetlerin buluşma noktasıdır. Bu, her ülkenin ulusal, ekonomik ve siyasi çıkarlarının uluslararası düzeyde kesiştiği noktadır. Ekonomik diplomasi, ulusal ekonominin gelişmesi ve büyümesi için daha iyi bir ekonomik ve siyasi ortam sağlar;

¹²³ Geoffrey R. Berridge ve Alan James, *A Dictionary of Diplomacy*, 2. bs., Palgrave. 2003, s. 91. Aktaran: Cahit Okan, “Ekonomik Diplomasi Aracı Olarak Devlet Ve Hükûmet Başkanlarının Yurtdışı Ziyaretlerinin Uluslararası Ticarete Etkisi: Türkiye Analizi”, İstanbul Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2019, s. 9.

¹²⁴ Cahit Okan, “Ekonomik Diplomasi Aracı Olarak Devlet Ve Hükûmet Başkanlarının Yurtdışı Ziyaretlerinin Uluslararası Ticarete Etkisi: Türkiye Analizi”, İstanbul Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2019, s. 9.

¹²⁵ Raymond Saner ve Lichia Yiu, “International Economic Diplomacy: Mutations in Post-Modern Times”, *Netherlands Institute of International Relations*, Clingendael, No: 84, 2003, s. 12.

¹²⁶ Kishan S. Rana, “Economic Diplomacy: The experience of Developing Countries”, *The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiation in International Economic Relations*, Ed.: Nicholas Bayne ve Stephen Woolcock, 2. bs., Aldershot, Ashgate Publishing, 2007, s. 201.

¹²⁷ Maaïke Okano-Heijmans, “Conceptualizing Economic Diplomacy: The Crossroads of International Relations, Economics, IPE and Diplomatic Studies”, *Economic diplomacy: Economic and Political Perspectives*, Ed: Peter A.G van Bergeijk, Maaïke Okano-Heijmans, Jan Melissen, Martinus Nijhoff Publishers, 2011, s.17.

siyasi ve ekonomik çıkarları ve araçları kullanma becerisidir. Bugün dünya, ekonomik diplomasinin önemine ek olarak, uluslararası ticaret için artan bir role ve ulusal ekonomi için azalan bir role tanık oluyor. Ekonomik diplomasi, ekonomik büyüme için elverişli bir ortam yaratmak amacıyla birçok araç ve yöntemi içerir. Ayrıca, küresel pazarlara katılmak ve dünyanın diğer bölgelerindeki bölgesel ve uluslararası örgütler ve STK'larla olan ilgiyi kaybetmemek için iletişim ve anlayış gerektirir¹²⁸.

Ekonomik diplomasi dış politikanın en temel konularından biridir. Çünkü devletin dışa açılımlardaki en önemli amacı kendi ulusal ekonomisini güçlendirmesidir. Bu amacı doğrultusunda yurtdışındaki faaliyetleri yönlendirmesi gerekmektedir. Ancak bu hedefe ulaşmak için devlet kendi başına çalışmamalı ve özel sektör ve sivil toplum kuruluşlardan da destek almalıdır. Tanımlardan anlaşıldığı üzere, bu aktörler birbiriyle ortak hareket ederek ekonomik konuların kolaylaştırılmasına ve işbirliğinin sağlanmasına odaklanmaktadır. Böylece yurtdışında çıkarlar elde edilerek ulusal ekonomiye yansıtılmaya çalışılmaktadır.

2.4.2 Fas'ın Ekonomik Diplomasisinde Afrika'yla Ticaret Hacminin ve Afrika'daki Yatırımların Yeri

Fas, yıllar içinde Afrika kıtasındaki diğer ülkelerden çok daha fazla mesafe kat etmiştir. Bununla birlikte aldığı mesafeye nazaran, özellikle ekonomik alanda ne kadar fırsat kaçırdığının da farkına varmaya başlamıştır. Dolayısıyla yeni bir ekonomik diplomasi stratejisi oluşturup, somut adımlar atmayı önceliklendirmiştir. Bu çerçevede Afrika ülkeleri ile 14 üst düzey anlaşma, 6 ticaret ve gümrük anlaşması, Afrika'ya yatırım ve teşvik için 18 anlaşma ve çifte vergilendirmeyi kaldırabilmek için 9 anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerin borçları tamamen silinmiştir¹²⁹. Yapılan anlaşmaların hepsinin ekonomik alanda olduğu gözlemlenmektedir. Anlaşmalar sonrası Afrika'ya yönelik yatırımlar ve dış ticaret hacmi ciddi şekilde artmıştır.

¹²⁸Khadija Karimi, "Çin'in Orta Asya'da Ekonomik Diplomasisi: Yeni İpek Yolu Projesi", İstanbul Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2018, s. 18.

¹²⁹ Maliye Bakanlığı Finansal Çalışmalar ve Tahminler Müdürlüğü, 2015, *Fas: Afrika'ya Açılan Kapı*, *Maliye Dergisi*, Sayı: 28, ss. 6-8.

Fas'ın Afrika açılım politikası üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, Faslı yatırımcıların Afrika'da inşa edeceği altyapı, baraj, karayolu, demiryolu, kanalizasyon, elektrik ve su şebeke inşaatları gibi planlamalarına kamu kurumları iştirak etmiştir. İkinci aşamada, Fas'ın özel sektörü devreye girmiş ve bankacılık, telekomünikasyon, meslek eğitimleri ve madencilik sektörlerinde faaliyet gösterilmeye başlanmıştır. Buna paralel olarak Fas, çok dinamik bir dış politika izlemeye devam etmiştir. Üçüncü aşamada ise, orta ve uzun vadeli çalışmalar planlanıp, ticari, finansal ve ekonomik boyutlarda derin bir bölgesel entegrasyon sağlanmıştır¹³⁰. Söz konusu aşamalar, Fas'ın dış politika otoriteleri tarafından birebir takip edilmiştir. İlk aşamada, Afrika ülkelerine yardım etmek amaçlanmaktadır ve Fas'ın yeteneklerinin ne seviyede olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu nedenle belirtilen süreç bir “tanıtım kampanyası” olarak nitelendirilebilir; ancak bu aşamada sadece kamu kurumlarının sahaya indiği gözlemlenmektedir. Çünkü özel sektörün ilk amacı kazanmaktır. Dolayısıyla ilk aşamada somut bir kazanç olmadığı için özel sektör ortaya çıkmamıştır; fakat kamu kurumları özel sektör için önemli bir zemin hazırlamıştır. İkinci aşama ise, bir “test aşaması” olarak nitelendirilebilir. Afrika'yla ekonomik ilişkileri güçlendirmenin Fas için ne kadar kazançlı olduğunun gösterilmesi amaçlanmıştır. Belli bir zamandan sonra Afrika pazarının, Fas ekonomisi için önemli bir alternatif olduğu net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Böylece üçüncü aşamaya geçip, orta ve uzun vadeli stratejiler ortaya konulmuştur. Ayrıca, daha ciddi yatırımlara başlanmıştır.

Fas, Afrika'daki 40 ülke ile 10 yıl içerisinde 500'den fazla işbirliği anlaşması yapmıştır. Bu anlaşmaların çoğuna özel sektör ve kamu kurumları iştirak etmiştir. Ticari anlaşmalar üç tipten oluşmaktadır. En çok tercih edilen, devlete dayanan geleneksel anlaşmalardır. Bu anlaşmalar, küresel sistem çerçevesinde 14 ülke ile yapılmıştır.

¹³⁰ Finansal Çalışmalar ve Tahminler Müdürlüğü, “Fas-Afrika İlişkileri: "Yeni Sınırlar" Beklentisi”, *Maliye Bakanlığı Dergisi*, Eylül 2014, s. 4.

Tablo 4. Fas ve Afrika Arasında İmzalanan Anlaşmalar

Ülke	İmza Tarihi
Angola	10-10-1989
Benin	07-03-1991
Burkina Faso	29-06-1996
Kamerun	15-04-1987
Orta Afrika Cumhuriyeti	26-06-1986
Kongo	18-09-1996
Fildişi Sahili	9-22-1973 / Ek Protokol: 16-12-1980
Gabon	06-11-1974
Gine	12-04-1997
Ekvator Ginesi	12-09-1986
Mali	9-17-1987
Nijer	7-11-1982
Nijerya	4-4-1977
Sudan	9-9-1998
Çad	4-12-1997

Kaynak: Fas Dışişleri Bakanlığı (<https://www.diplomatie.ma/fr/actualites?t=7>)

Tercihli ticaret anlaşmaları üç ülke ile yapılmıştır. Bu ülkelerin ikisi ilk tipte de mevcuttur; fakat başka avantajlardan faydalanmak için ikinci tipten anlaşma da sağlanmıştır.

Tablo 5. Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Ülke	İmza Tarihi
Gine	12-04-1997
Senegal	13-09-1987
Çad	4-12-1997

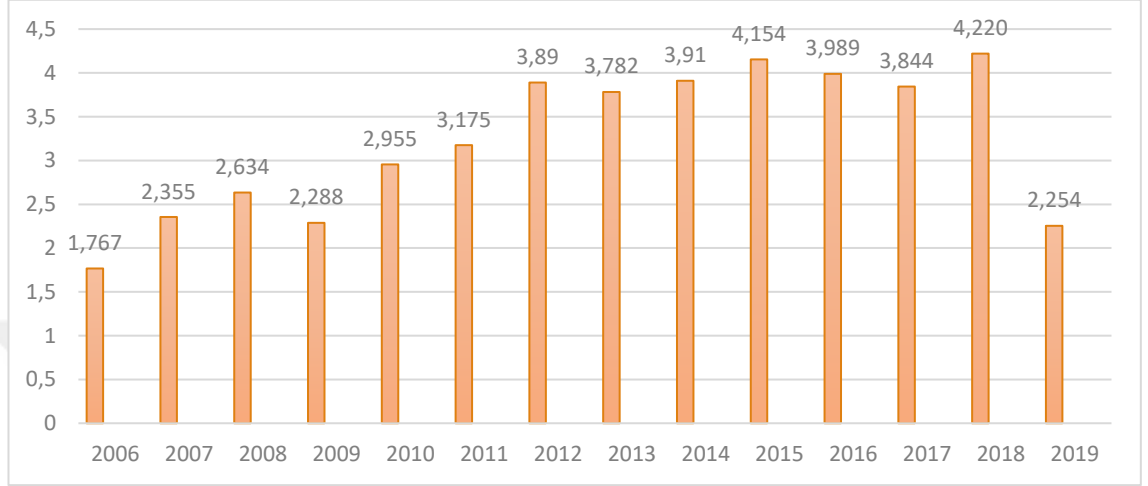
Kaynak: Fas Dışişleri Bakanlığı (<https://www.diplomatie.ma/fr/actualites?t=7>)

Söz konusu anlaşmalar çok sayıda Afrika ülkesini kapsamaktadır. Ayrıca, anlaşmaların ülkelerin sömürgecilik geçmişi göz önünde bulundurularak erken bir tarihte imzalandığı görülmektedir. Fas, 1984 yılında Afrika Birliğinden çekilmiştir. Bu nedenle Afrika ülkeleriyle soğuk bir dönem yaşamaya başlamıştır; fakat buna rağmen, ekonomik ilişkilerin gerilememesi için Afrika ülkeleriyle ticari anlaşmalar yapmaya devam etmiştir.

Fas, Afrika ile yatırım çerçevesinde de birkaç anlaşmaya imza atmıştır; ancak bir süre anlaşmaları yürürlüğe girmemiştir. Buna rağmen Fas'ın, Afrika'da yatırım için ülkeden çıkartılabilecek döviz miktarı, diğer kıtalara nazaran iki kattır. Afrika'da yatırım için 10 milyon dolara kadar döviz çıkarılabilir; ancak diğer kıtalar için en fazla 5 milyon dolar çıkarılabilir. Üstelik Fas firmalarının Afrika pazarında daha güçlü olabilmesi için 20 milyon dolar destek de sağlanmaktadır. 2000 yılında Kahire'de düzenlenen Afrika-Avrupa Zirvesi'nde Fas, az gelişmiş Afrika ülkeleri ile özel olarak ilgilenmiştir. Bu çerçevede bu ülkelerin Fas'a olan borçları tamamen silinmiştir. Ayrıca, bu ülkeler Fas'a ihracat yaptıkları zaman gümrük vergilerinden muaf tutulmaktadır. Bunun dışında Fas, her yıl Afrikalı dost ülkelere “resmi kalkınma yardımı” altında 300 milyon dolar yardım yapmaktadır. Bu miktar, Fas'ın Afrika'yla yaptığı ticaretin yüzde 10'una denk gelmektedir¹³¹.

¹³¹ A.g.e, s. 8.

Fas'ın Afrika'yla olan ticaret hacminde son yıllarda büyük bir gelişme yaşanmıştır; ama buna rağmen beklentinin altındadır. Ticaret hacmini daha net bir şekilde analiz edebilmek için aşağıdaki grafik ele alınacaktır:

Şekil 2. Fas ile Afrika Arasındaki Ticaret Hacmi (Milyar ABD doları)

Kaynak: Fas Döviz Ofisi (<https://services.oc.gov.ma/DataBase/>)

Grafiğe göre Fas'ın Afrika'ya yönelik ticaret hacmi yıldan yıla büyümektedir. Her yıl neredeyse yüzde 13 oranında yükselmiştir. 2006 yılında ticaret hacmi 1.767 milyar dolarken, 2018 yılında 4.220 milyar dolara yükselmiştir. 2019 yılındaki veriler sadece 30 Haziran'a kadar olan dönemi kapsamaktadır; ama ilk yarısında 2.254 milyar dolara ulaştığına göre yıl sonuna kadar 2018 yılı gibi olacağı tahmin edilmektedir. Ancak bu büyümeyle ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda beklentilerin altında kaldığı görülmektedir; çünkü Fas ile Afrika arasındaki genel ticaret hacmi daha önceden %4,6 iken, şimdi %6,4'tür. Ciddi bir yükseliş yaşanmamıştır. Ayrıca, bazı yıllarda gerileme dahi olmuştur. Bu nedenle yapılan birçok anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için gerekli diplomatik mekanizmaların devreye girmesi gerekmektedir.

Fas'ın Afrika'daki ticaret hacminin iyi bir seviyede olmamasının nedenleri arasında başka unsurlar da vardır. Her ne kadar Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmış görünseler bile sömürgeci ülkeler hala bu ülkeler üzerinde siyasi ve ekonomik hegemonyalarını devam ettirmektedir. Sadece sömürgeciliğin kılıfı değişmekte; farklı metotlarla daha kapsamlı bir sömürgecilik gerçekleştirilmektedir. Bu noktada örneğin

Ülkelerin iç siyasetlerine doğrudan karışılmakta¹³² ; gerekli görüldüğünde g kullanılarak müdahale edilmektedir. Sömürgeci lkeler kendi çıkarlarını koruyabilmek adına başka ülkelerin bu bölgelerde etkinlik göstermesine kolay kolay müsaade etmemektedir ve bunun için gereken her engeli koymaktadır. İkinci sebep ise birçok Afrika ülkesinin iyi bir seviyede kurumsallaşmaması; bu nedenle de hem bilgi kaynağı hem de mevcut fırsatların tespit edilmemesidir. Bir başka sebep de kamu kurumlarının yasaları sürekli güncellemesi; böylece ticaretin akışının doğrudan yavaşlamasıdır. Sürekli farklı gümrük tarifeleri ve vergilerle karşı karşıya kalınması nedeniyle Fas'ın Afrika lkeleriyle ticaret hacmi oldukça yavaş ilerlemektedir¹³³.

Fas'ın Afrika ile genel olarak ticari ilişkileri yavaş bir şekilde ilerlemektedir. Bunun en temel sebebi, lojistik ulaşımlarının az olmasıdır. Bugün hala bazı Afrika ülkelerine doğrudan uçuş bulunmamaktadır. Ayrıca, gemiyle giden bazı firmalar da doğrudan o bölgeye gitmemektedir. Bunun neticesinde mallar gecikmeli olarak teslim edilmektedir. Malların fiyatları da daha yükseğe çıkmaktadır. Böylece pazarda rekabet olmamakta ve hatta bazı firmalar, lojistik sorunlarından dolayı mallar bozulacak gerekçesiyle gönderim yapmamayı tercih etmektedir. En büyük sorun ise; vergiden muaf ya da düşük tarifeye sahip mallar doğrudan gönderilemediği için firmaların söz konusu avantajlardan faydalanamamasıdır¹³⁴.

Fas, Afrika'ya ihracatın artması için ciddi girişimlerde bulunmuştur. Bunların en önemlisi 1976 yılında kurulan ihracat canlandırma merkezidir. Sonradan "Fas ihracat" olarak adlandırılmaya başlanan bu merkezin görevi mevcut ihracat anlaşmalarını geliştirmek ve aynı zamanda farklı ülkelere iş adamları göndererek yeni Pazarlar arařtırmaktır¹³⁵. Bu kapsamda hem dış ticaret anlaşmaları imzalanmakta hem de Faslı firmalara Afrika'ya ihracat için önemli teşvikler verilmektedir. Yapılan bu çalışmaların sonucunda önemli bir yükseliş yaşanmıştır ve yıldan yıla bu yükseliş

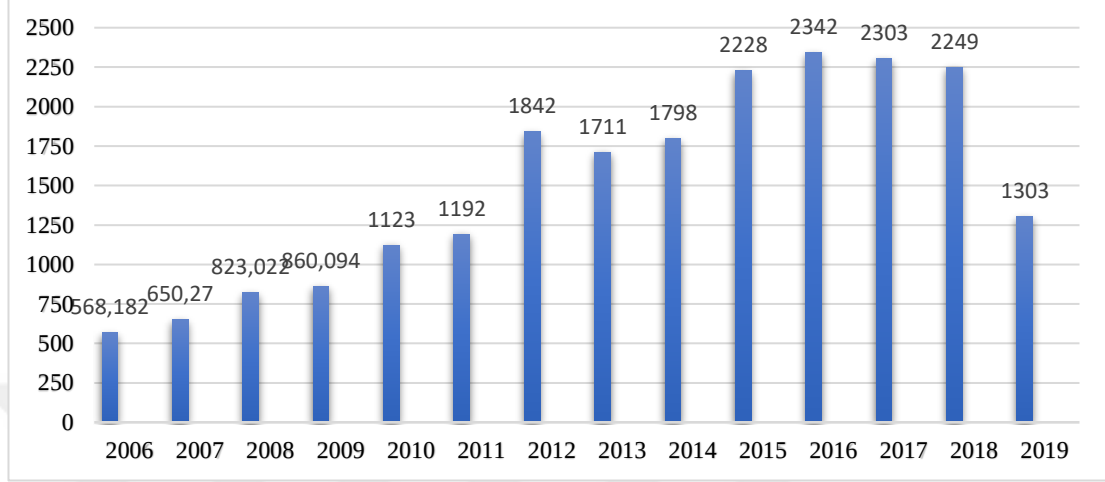
¹³² Cihan Daban, *Dekolonizasyon Süreci ve Sonrası Afrika*, 1. Basım, 2017, Açılım Kitap Yayınları, s. 176.

¹³³ Yahya Abou El Farah, Abdelouahed Akmir, Abdelmalek Beni Azza, *Batı Afrika'da Fas Varlığı: Senegal, Mali ve Fildişi Sahil rneği*, Afrika alışmalar Enstitüsü Yayınları, Kazablanka, 1997, s. 108.

¹³⁴ A.g.e s. 14.

¹³⁵ Elhassan Boukantar, *Fas'ın Dış Ticaret Politikası 2000-2013*, 1. Basım, Fas'ın Yerel Yönetim ve Kalkınma Dergisi Yayınlar, 2014, s. 130.

devam etmektedir. Alttaki grafiğe baktığımızda son 15 yıl nasıl bir yükseliş yaşandığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

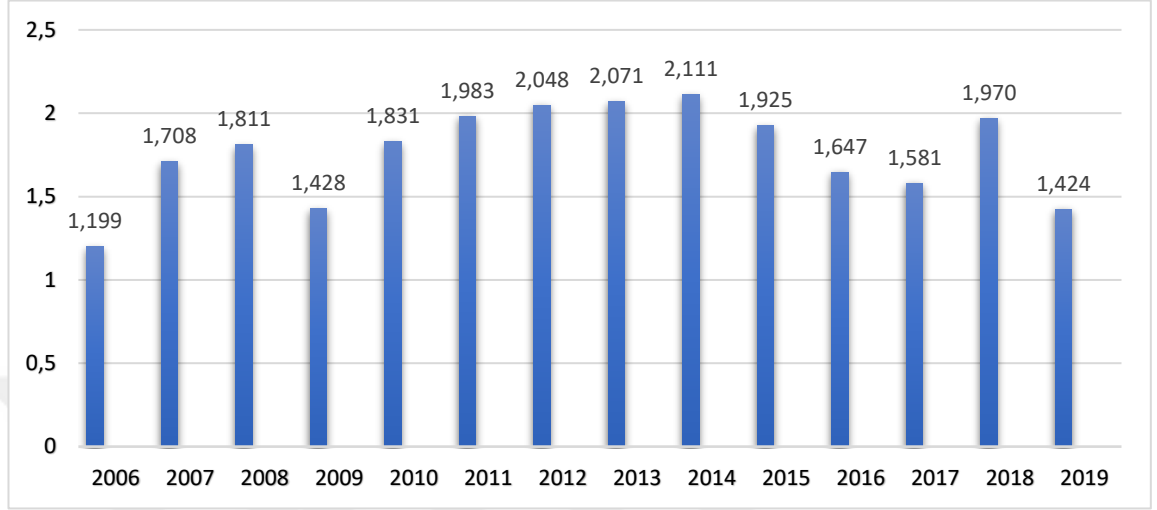
Şekil 3. Afrika'ya Yapılan İhracat (Milyon ABD doları)

Kaynak: Fas Döviz Ofisi (<https://services.oc.gov.ma/DataBase/>)

Grafiğe baktığımızda Fas'ın ihracatının son 15 yıl içinde önemli ölçüde yükseldiği görülmektedir. 2006 yılında Afrika'ya yapılan ihracat 568 milyon dolarken, 2018 yılında 2.249 milyar dolara ulaşmıştır. Yani 4 kat artmıştır. 2019 yılının sonuna kadar 2.600 milyar dolara yükselmesi beklenmektedir. Grafikteki 2019 verileri sadece 30 Haziran'a kadar olan dönemi kapsamaktadır. Afrika'ya yapılan ihracat, Fas'ın iç siyasi ve ekonomik sorunlarıyla bağlantılıdır. Arap Baharı'ndan sonra yaşanan iç ayaklanmalar sonucu ihracat küçük oranda gerilemiştir; ancak bu süreçten sonra Fas ekonomisi için Afrika pazarının önemli bir alternatif olduğu görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle Fas Kralı tarafından Afrika'ya yönelik diplomatik mekanizmalarla büyük bir seferberlik başlatılmıştır ve 2015 yılında yapılan ihracat 2.228 milyar doları geçmiştir. Fakat bütün bu yükselişlere rağmen Fas'ın ihracatının Afrika ülkelerinde daha güçlü bir konuma gelmesi gerekmektedir. Yapılan çalışmalarla bu rakamların daha çok yükseltilmesi beklenmektedir.

Fas, Afrika kıtasından ithalatı da önemli miktarlarda yapmaktadır. Yapılan ithalat, ihracata göre daha fazladır. Bu nedenle Fas'ın ithalat-ihracat dengesini

sağlayabilmek için daha fazla ihracat yapması gerekmektedir. Alttaki grafik, ithalat ve ihracatın nasıl daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Afrika'dan Yapılan İthalat (Milyar ABD doları)

Kaynak: Fas Döviz Ofisi (<https://services.oc.gov.ma/DataBase/>)

Fas, Afrika'nın doğal kaynaklarından önemli ölçüde yararlanmaktadır. Afrika kıtasındaki doğal kaynakları kendi ülkesine ithal etmektedir. Afrika'dan yaptığı ithalat, Afrika'ya yapılan ihracattan daha fazladır. Bu dengesizlik Fas için iki şekilde değerlendirilmelidir. Bunlardan ilki; ithalat-ihracat dengesini eşitlemek için gerekli teşvikleri sağlayıp, ihracatın yükseltilmesi için gerekli çabaları göstermektir. Aynı zamanda hedef kitleler ticarete dengesizlik yaşanmadığı için Fas tarafından ülkelere yapılan ihracatı engellememektedirler. Korumacılık politikası uygulaması da gerekli kolaylığı sağlamaktadırlar. Çünkü mevcut tabloda her iki taraf için de kazan-kazan ilişkisi söz konusudur. Fas, bu durumu değerlendirip kendi ihracatını yükseltmek için Afrika'ya yönelik ihracata özel teşvikler vermektedir.

Fas ve Afrika ülkeleri arasındaki ticaret hacmini objektif bir şekilde değerlendirmek istersek, zayıf olduğunu belirtmemiz gerekir; çünkü esasında iki tarafın da mevcut kapasiteleri daha fazladır. Örneğin; Fas'ın tarım ihracatı, Afrika'nın ithalatının %1,5'ünü geçmemektedir. Tekstil alanında ise, bu oran %0,2 bile değildir. İthalatın çoğunluğu Çin, Hindistan ve Fransa'dan yapılmaktadır. Halbuki bu ülkeler lojistik

açından Afrika'ya daha uzaktır; ama kıta içinde olan Fas, bölgeye çok düşük oranlarda tekstil ve tarım ürünü ihraç etmektedir. Kimyasal ürünler %0,8'i bile geçmemektedir¹³⁶. Fas tarım ürünlerinde çok zengin bir ülkedir. Avrupa'ya yüksek oranlarda ihracat yapmaktadır. Tekstil alanında, Fas'ta dev tekstil fabrikaları bulunmaktadır. Kimyasal ürünler için ise çeşitli fabrikalar mevcuttur. Lojistik açıdan Afrika ülkelerine daha yakın olan Fas'ta, devlet satıcılara gerekli teşvikleri vermektedir. Hedef kitle ülkeleri için de gerekli kolaylıklar sağlanmaktadır; ama buna rağmen yapılan ihracat çok düşüktür. Bu nedenle mevcut durumun sahada aktörlerle beraber değerlendirilmesi ve ilerideki zamanlar için daha güçlü bir kroki çizilmesi gerekmektedir.

Fas'ın Afrika'daki ekonomi ayağı yatırıma dayanmaktadır, yapılan çoğu çalışmaları dış ticaret dayanmamaktadır, çoğu stratejik yatırımları bu konuyu güçlendirebilmek için farklı Afrika ülkeleriyle yatırım canlandırma ve koruma anlaşmaları imzalanmıştır.

Tablo 6. Afrika Ülkeleriyle Yatırımı Canlandırma ve Koruma Anlaşmaları

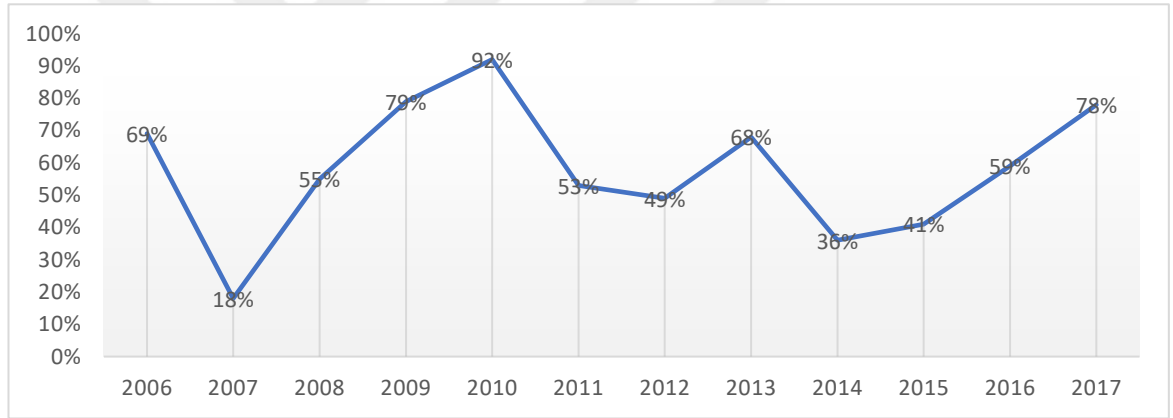
Ülke	Anlaşma tarihi
Benin	15.06.2004
Kamerun	24.01.2007
Gambia	20.02.2006
Gine Konakri	02.05.2002
Senegal	15.11.2005
Gabon	21.06.2004
Ekvator Ginesi	05.07.2005

Kaynak: Fas'ın Dış Ticaret Bakanlığı (<https://www.diplomatie.ma/fr/actualites?t=7>)

¹³⁶ Finansal Çalışmalar ve Tahminler Müdürlüğü, A.g.e, s.16.

Tabloya bakıldığında anlaşmaların son 15 yılda gerçekleştiği görülmektedir. Açılım politikasına ciddi bir giriş yapılmadan yatırım teşviki sağlanabilmesi için ekonomik alt yapı hazırlanmıştır. Aynı zamanda Afrika ülkeleriyle imzalanan anlaşmaların hepsinden önce farklı ticari anlaşmalar imzalanmıştır. Böylece kıta ülkeleriyle ekonomik ilişkiler daha sağlam adımlarla güçlendirilmektedir.

Fas'ın dış yatırımları Afrika'da yoğunlaşmaktadır. Güncel rakamlara göre, Fas'ın Afrika'ya yönelik dış yatırımlarının oranı %60'tır. Bunun çoğu Kuzey ve Batı Afrika ülkelerinedir; çünkü bu ülkeler Fas'a daha yakındır. Ayrıca bu bölgede konuşulan diller de Fas'ta konuşulan diller ile aynıdır.

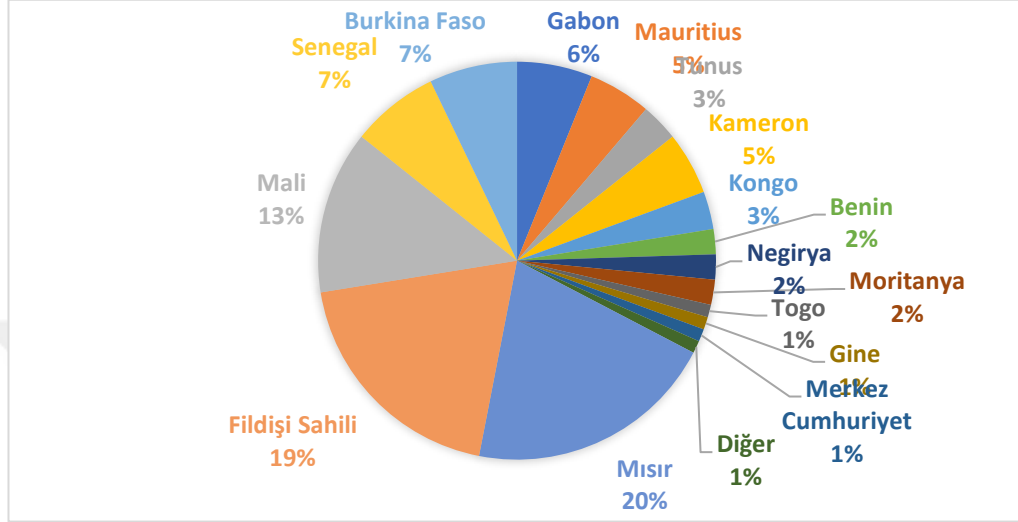
Şekil 5. Fas'tan Afrika'ya Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi

Kaynak: Fas Döviz Ofisi (<https://services.oc.gov.ma/DataBase/>)

Fas'ın 2003-2017 yılları arasında doğrudan yatırımları, 30 Afrika ülkesine yöneliktir. Mısır ve Fildişi Sahili, Fas'ın en yoğun faaliyet gösterdiği ülkelerdir. Fas yatırımları Mısır'da 20% paya sahiptir çünkü sadece Mayıs 2017 yılında bile bankacılık sektörüne 500 milyon dolar yatırım yapılmıştır. Fas'ın diğer ülkelerdeki yatırımlarının payı; Fildişi Sahili'nde 19%, Mali'de 13%, Burkina Faso ve Senegal 7%, Gabon da ise 6%'dır¹³⁷. Bu sonuçlar Fas'ın Afrika'da ne kadar yatırım yaptığını ortaya koymaktadır. Fas'ın diğer rakiplerine nazaran yaptığı yatırımların düşük olduğu

¹³⁷ A.y.

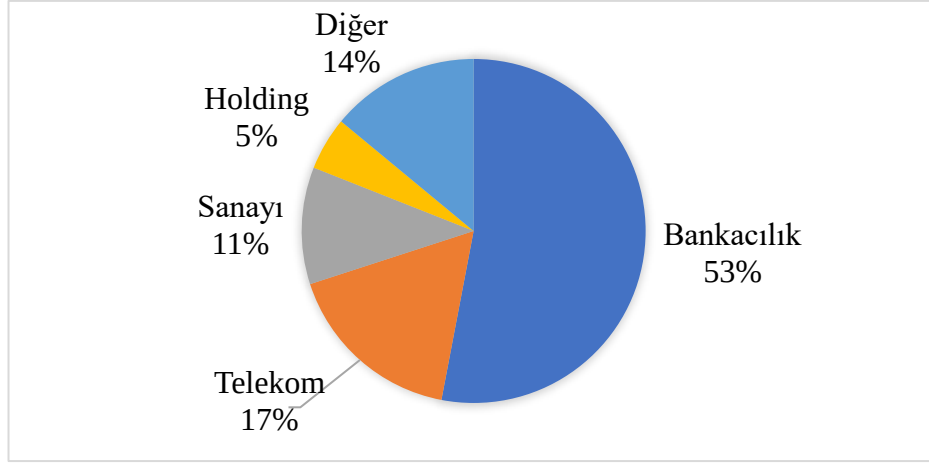
gözlemlenmektedir. Fakat yeraltı kaynaklarına sahip olmayan ve geliştirmekte olan bir ülkenin Afrika’da bu kadar yatırım yapması dikkat çekicidir. Bu yatırımların dağılımı aşağıdaki grafikte görülmektedir:

Şekil 6. Fas’ın Afrika’ya Yönelik Dış Yatırımlarının Dağılımı
Kaynak: Fas Döviz Ofisi (<https://services.oc.gov.ma/DataBase/>)

Fas, Afrika’daki dış yatırımları için çeşitli ülkeleri hedeflemektedir. İnanç diplomasisi için bazı ülkelerle ilişki kurarken, ekonomik diplomasisinin hedef kitlesinin daha geniş olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte bugüne kadar yapılan çalışmaların yeni olduğu ve gelişmesinin zaman alacağı göz önünde tutulmalıdır.

Yapılan yatırımların oranlarına bakıldığında bankacılık ve telekomünikasyon sektörleri en önde gelmektedir.

Şekil 7. Alanlarına Göre Fas Yatırımları (2008-2017)

Kaynak: Fas Döviz Ofisi (<https://services.oc.gov.ma/DataBase/>)

Söz konusu alanlara baktığımızda çoğunun hizmet sektöründe olduğu görülmektedir. Bu sektörler her ne kadar toplumda ciddi bir etkiye sahip olsa da yatırım açısından eksikliklere sahip olduğu söylenebilir; çünkü bu alanlarda Avrupa ülkelerinde büyük bir rekabet bulunmaktadır. Ayrıca, hizmet sektörü çok yaratıcı bir sektör değildir. Bu nedenle Fas'ın, stratejik olarak sanayi alanlarına yoğunlaşabilirse, daha fazla kazanç elde edebileceği tahmin edilmektedir. Fas, son yıllarda sanayi sektörü kapsamında birkaç anlaşmaya imza atmıştır. Anlaşma alanları ve ülkeler şöyledir: gübre üretimi (Gabon, Ruanda, Etiyopya, Nijerya), çimento (Fildişi Sahili, Gana, Mali), ilaç üretimi (Fildişi Sahili, Ruanda), kamyon montajı (Senegal), gıda ve tarım sanayisi (Gana, Benin, Kamerun, Fildişi Sahili, Moritanya, Tanzanya)¹³⁸. Bu anlaşmalara bakıldığında Fas'ın gelecek ekonomik çalışmalarının hangi alanlarda yoğunlaşacağı görülmektedir.

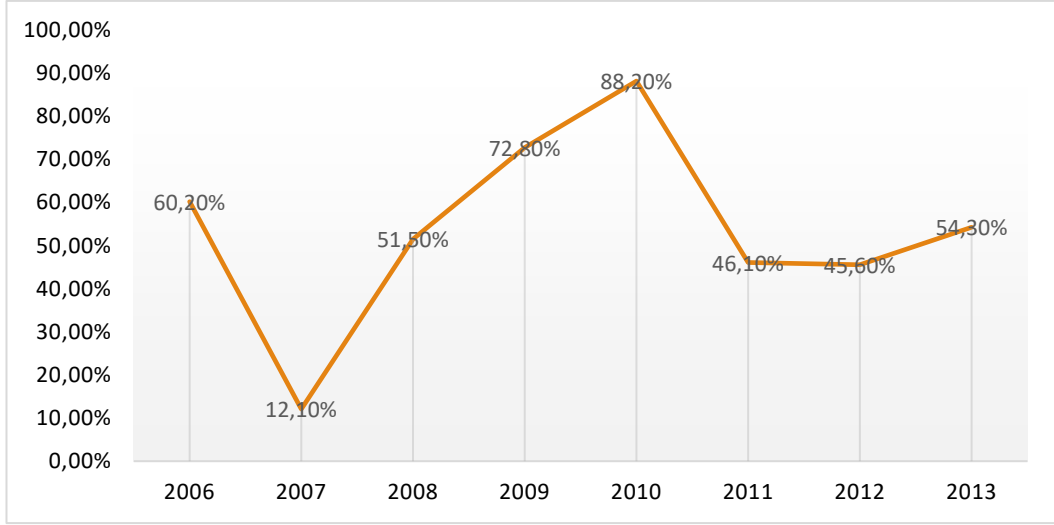
Bu sektörlerdeki şirketlerin çoğu doğrudan Afrika'da yatırım yapmamıştır. Ya Afrika'daki fırsatları değerlendirip buna göre bir yatırıma girmişlerdir ya da mevcut yabancı yatırımcılar veya yerel yatırımcılar tarafından, yeteneklerinin değerlendirilmesi amacıyla davet edilmişlerdir. Fas şirketlerinin Afrika'daki başarısında birkaç temel sebep bulunmaktadır. Birincisi, Afrika pazarı gelişmekte olan bir pazardır ve büyük fırsatlar sunmaktadır. İkincisi bölgede büyük bir rekabet bulunmamasıdır. Böylece kâr marjı yüksek olmaktadır. Üçüncüsü ise Fas şirketlerinin,

¹³⁸ A.y.

Fas pazarı üzerinde büyük bir büyüme yakalamasıdır [ki artık yeni pazarlar bulunmalıdır]. Ayrıca bu şirketler iyi tecrübelerle sahiptir. Bunlar dışında bazı ülkelerde Fas bankaları bulunmaktadır. Bu bankalar şirketlerin yaptıkları faaliyetlerde ya da yatırımlarda garantör olmaktadır. Böylece Fas firmaları bir yandan güven kazanırken, diğer yandan da yapılan işlemler daha esnek olmaktadır. Fas, Afrika ülkeleriyle birkaç ortak değere sahiptir. Bunlardan en önemlileri dil ve kültürdür. Fas'ın ikinci dili Fransızcadır. Dil sayesinde, çalışmak üzere belirlenen insanların Afrika ülkelerine gönderilmesi daha kolay olmaktadır. Diğer bir ortak değerden bahsetmek gerekirse, o da dindir. Gıda gibi bazı ticaret alanlarında din konusu son derece önemlidir. Örneğin; et işlenmesi konusunda Fas'ın en büyük rakibi Brezilya'dır. Fas, Müslüman bir ülke olduğu için bazı Afrika ülkeleri Brezilya yerine Fas firmalarıyla iş yapmayı tercih etmektedir. Çünkü kesilen hayvanlar İslam dinine uygun usullerle kesilmektedir¹³⁹. Böylece Fas şirketleri, Afrika pazarlarını daha yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Söz konusu şirketler zamanla farklı Afrika ülkelerinde de girişimlerde bulunmaya başlamışlardır.

Fas, Afrika'ya yönelik çalışmalarında sahra altı ülkelerine odaklanmaktadır. Fas'ın birçok yatırımı bu bölgede yoğunlaşmıştır; ayrıca, yıldan yıla yoğun gelişmeler yaşanmaktadır. Bu bölgelerde son yıllarda yapılan yatırımlar aşağıdaki grafikte gösterilmektedir:

¹³⁹ A.y.

Şekil 8. Fas'ın Sahra Altı Afrika'ya Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Gelişimi

Kaynak: Fas Döviz Ofisi (<https://services.oc.gov.ma/DataBase/>)

Sahra altı yatırımlarında eski yıllara nazaran önemli gelişmeler yaşandığı görülürken; bazı yıllarda ciddi düşüşler de dikkat çekmektedir. Bu gerilemelerin, siyasi istikrarsızlık ve küresel ekonomik krizden kaynaklandığı gözlenmektedir. Buna rağmen yatırımlar devam etmiştir. 2011'den sonra gerçekleşen gerilemeden sonraki yıllarda yeniden gelişme başlamıştır; ancak hâlâ yatırımlardaki gelişmelerin düşük oranda seyrettiği görülmektedir.

Bu yatırımlardan hangi ülkelerin daha fazla faydalandığı ve sahra altı ülkelere yapılan yatırımların nasıl geliştiği aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 7. Fas'ın Sahra Altı Ülkelere Yatırımları (Milyon ABD Doları)

Ülke	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Mali	0	0	70	172	164	20	21,500	48
Fildişi Sahili	0	0	0	67	92	0	93,750	44,37
Togo	0	0	0	0	0	0	0	32

Morris Adaları	0	0	0	0	0	0	0	13
Gine	0	1	0	0	0	0,600	8,64	9,37
Kamerun	3	0	6	1.7	2,7	45	14	7,200
Afrika Cumhuriyeti	0	0	0	0	0	39	13,64	5,520
Gabon	0	53	0	2	132	2	6,45	2,5
Moritanya	0	0	0,200	0,100	8	10,200	3,33	2,5
Burkina Faso	260	0	0	0	0	0	6	2
Kongo	0.520	2	2	0	60	0	8,45	1,5
Gana	0	0	0	0,500	0	0	0	1
Nijer	0	0	0	0	0	0	0	0,700
Senegal	0.520	30	149	30	1,250	0,200	2,200	0,400
Gine Bissau	0	0	0	0	0	0	0	0,300
Etiyopya	0	0	0	0	0	0	0	0,200
Tropikal Gine	0,900	1,600	0	0	0	0,100	0,100	0
Gambia	0	0	0	0	0,100	0	0	0
Nijerya	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	261,42	55,6	221,2	273,3	460,05	117,1	178,08	170,53
Oran %	60,2%	12,1%	51,5	72,8%	88,2%	46,6%	46,6%	54,3%
			%					

Kaynak: Fas Döviz Ofisi (<https://services.oc.gov.ma/DataBase/>)

Sahra altı bölgeye yapılan yatırımlara baktığımızda dengesiz bir seyir gözlenmektedir. Yıllardan yıla yükselişler yaşanmakla birlikte bazı yıllarda büyük düşüş yaşandığı da görülmektedir. 2011 yılında yapılan yatırımlar ise neredeyse iki kat gerilemiştir. Bunun sebebi Fas'ın Arap Baharı sürecinden doğrudan etkilenmesidir. Fas yönetimi o dönemde iç sorunları ile ilgilenmiş; dış yatırımlara çok önem verememiştir. Ayrıca yatırımcılar da o dönemde sadece mevcut konumlarını muhafaza etmeye çabalamıştır. Dolayısıyla yurtdışında yatırım yapma düşüncesi gerilemiştir. Fakat Arap Baharı dalgası geçince Fas ekonomisi kendini toparlayarak, yeniden Afrika pazarına yönelmeye ve dış yatırımlar göstergesi yükselmeye başlamıştır. Fas yatırımlarında en büyük pay sahibi ülkeler, Mali, Fildişi Sahili ve Burkina Faso'dur. Bunun nedeni, söz konusu ülkelerle avantajlı ticaret anlaşmalarının bulunmasıdır. 2007-2012 yılları arasında belirtilen bölgelere yapılan yatırımlar, özellikle bankacılık sektörü (%52), telekomünikasyon (%32), holdingler (%7) ve sanayi (%3) sektörleri üzerinden olmuştur¹⁴⁰. Bu alanlar da çok önemli olsa da sanayi sektörünün geride kaldığı görülmektedir; bununla birlikte sanayi sektörü her zaman daha güçlü ilerleme kaydetme potansiyeline sahiptir. Fas'ın ekonomisi için ciddi katkılar sağlayabilir. Dolayısıyla sanayi sektörüne daha büyük önem gösterilmesi gerekmektedir.

2.4.2.1 Bankacılık sektörü

Fas'ın bankacılık sektörünün Afrika'daki faaliyetlerinin 1989 yılı gibi erken bir tarihte başladığı gözlenmektedir. Fas Dış Ticaret Bankası, 1989 yılında Mali Kalkınma Bankasının sermayesine %24,38 oranında katkıda bulunmuştur. 2004 yılında ise Kongolu bankalara %25 katkıda bulunmuştur. Ayrıca Mali Afrika Bankalar Grubunun da %59,39 hissesine sahip olmuştur; ancak 2007 yılından bu yana farklı katkıları da mevcuttur. Mali'nin 14 ülkede faaliyet gösteren önemli bankalarından birinin %50'den fazlasına sahip olmuştur. Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği bölgede en önde gelen bankalardan biridir. Diğer banka ise Chaabi Bankasıdır.

Bu banka, 20 yıldan beri Orta Afrika'nın en büyük bankası olan Orta Afrika Bankası ile ortaklıktır. 1990 yılında faaliyetlere başlayan Fas Chaabi Bankası ortaklıkta %62,5

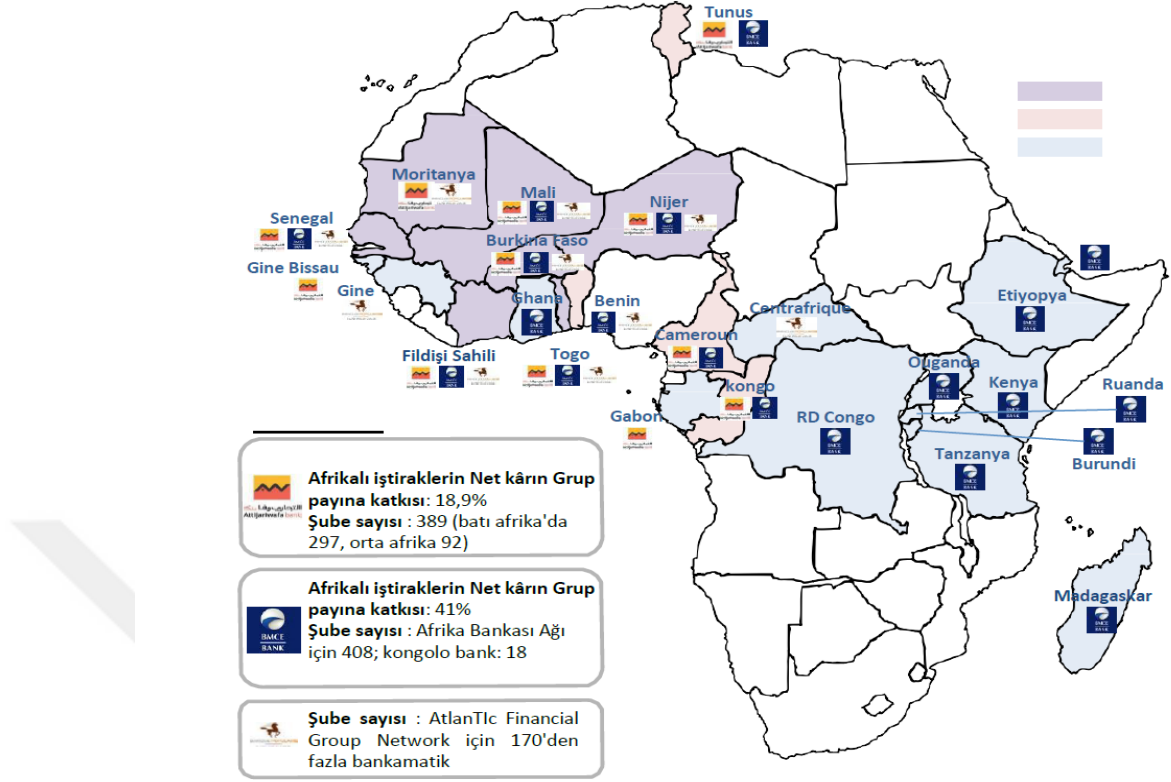
¹⁴⁰ Finansal Çalışmalar ve Tahminler Müdürlüğü, A.g.e, s.19.

paya sahiptir. Chaabi Bankası aynı yıl Gine’de de faaliyete başlamıştır ve şu anda %53,9 paya sahiptir. Ayrıca bankacılık sektöründe en önemli ortaklık çalışması ise Attijariwafa Bank’ın Chaabi Bankasıyla beraber Moritanya’da bulunan BNP-Paribas Bankasının %80 hissesini satın almasıdır. Fas’ın en büyüklerinden biri olan Attijariwafa Bank, 2006 yılında Senegal’de de banka kurmuştur. Daha sonra bu banka Batı Afrika Bankacılık Şirketine dahil olmuş ve bir grup oluşturulmuştur. Fas bankası bu grupta %51,93 hisseye sahiptir. Attijariwafa Bank, Temmuz 2008’de Mali Uluslararası Bankasının %51 hissesini satın almıştır. Aynı yıl Fransa grubunda bulunan Tarım Kredis Bankası ise beş şube satın almıştır¹⁴¹.

Ayrıca Fas’ın da dış büyüme stratejisi kapsamında bankacılık sektörüne gerekli esnekliği sağladığı ve bu sektörün dış pazarlarda özellikle Afrika’daki Fas şirketlerine eşlik etmesine izin veren bir yaklaşım benimsediği unutulmamalıdır¹⁴². Görüldüğü kadarıyla Fas bankacılık sektöründe Afrika kıtasında büyük adımlar atmaktadır. Söz konusu faaliyetler erken bir tarihte başlamıştır. Zamanla gelişen bu çalışmalar, Fas’ın bankacılık sektörünü güçlü bir konuma getirmiştir. Söz konusu faaliyetlerin ilerideki zamanlarda daha da gelişerek, yeni ülkeleri hedeflemesi beklenmektedir. Ayrıca bankacılık sektörü, bulunduğu ülkelerde Fas firmaları için önemli bir altyapı oluşturmaktadır ve bu firmalara gerekli kolaylıkları sağlamaya çalışmaktadır.

¹⁴¹ A.g.e, s. 20.

¹⁴² A.g.e, s. 24.

Şekil 9. Afrika’da Fas Bankacılık Gruplarına Sahip Ülkeler¹⁴³

Kaynak: Yıllık Bankalar Raporu (<https://admin.amadeusonline.org/>)

Afrika haritasına baktığımızda Fas’ta üç tane büyük bankanın faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bunlar; Attijariwafa Bankası, Chaabi Bankası ve Fas Dış Ticaret Bankası’dır. Bu bankalar, faaliyet gösterdikleri ülkelerde önemli konumlara sahiptir. Şube sayısı bakımından da geniş bir ağa sahiptirler. Ayrıca, Afrika’nın birçok ülkesinde Fas’ın bankaları faaliyet göstermektedir. Bu nedenle Fas, Afrika’da bankacılık sektöründe büyük bir başarı gerçekleştirmiştir. Bu başarıyı tamamlanmak için söz konusu bankaların ağlarının genişletilmesi konusunda çalışılmaya devam etmektedir.

Fas firmaları, banka sektörüne bağlı olan sigorta hizmetlerinde de önemli yatırımlara sahiptir. Afrika’da bu alanda 4 şirket faaliyet göstermektedir. Saham Grup, farklı

¹⁴³ Brahim Fassi Elfahri, “Le Maroc En Afrique La Voix Royale”, *Institut Amadeuse*, Rabat 2015, s. 183.

partnerlerle işbirliğine girerek önemli bir ağ oluşturmuştur. Şimdiye kadar 22 Afrika ülkesinde 40 yan kuruluşu faaliyet göstermektedir. Attijariwafa Bankasına bağlı olan Wafa Sigorta, Afrika’da farklı ülkelerde faaliyet göstermektedir. Tunus’ta başlayan faaliyetlerde büyük bir başarı göstermiş; kısa bir zaman içerisinde Tunus’un sigorta pazarında önemli bir paya sahip olmuştur. Böylece bazı Afrika ülkelerinde hızlı bir şekilde sigortacılık faaliyetleri başlamıştır. Üçüncü önemli sigorta firması olan RMA Wataniya şirketi, 3 Afrika ülkesinde faaliyet göstermekte ve 2020 yılına kadar 15 ülkeye ulaşarak 400 milyon dolarlık kümülatif gelire ulaşmayı planlamaktadır. Son firma ise Holmarcom Grubunun yan kuruluşu olan Atlanta Sigortadır. Farklı bir uluslararasılaşma stratejisini seçen firma, 2013 yılında büyük uluslu şirketlerin tekliflerine cevap verebilmek için Pan-African Globus Sigorta ağına katılmıştır. Söz konusu şirket Afrika üzerinde önemli müşterilere sahiptir ve sigortacılık alanına önemli katkılar sağlamaktadır¹⁴⁴.

2.4.2.2 Telekomünikasyon sektörü

Fas firmalarının, Afrika kıtasında telekomünikasyon alanında önemli adımlar attığı gözlenmektedir. Bu kapsamda faaliyetler 2001 yılında Moritanya’da başlamıştır. Moritanya Telekom firması aracılığıyla Fas Telekom, %41,2 hisse satın almıştır. Fas Telekom, Aralık 2006 tarihinde yeni bir adım atarak, Burkina Faso’da bulunan ONATİL Telekom firmasının %51 hissesine sahip olmuştur. Şubat 2007 tarihinde Gabon Telekom firmasının %51’ini; iki yıl sonra Temmuz 2009 tarihinde ise SOTİLMA Telekom firmasının yine %51 hissesini satın almıştır¹⁴⁵. Son olarak; Emirati Etisalat’ın, Vivendi’nin Maroc Telekom’daki hissesini satın alması bağlamında Mayıs 2014 tarihinde 457 milyon Euro tutarındaki Afrika 6 Etisalat Telekom şirketini satın almak için bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Fas Telekom yaklaşık 8 milyon mobil hat ve 445 milyon Euro ciroya sahip olacaktır. Anlaşma Ocak 2015’te tamamlanmıştır. Bu anlaşma sayesinde mevcut pazarın pekiştirilmesi için önemli bir adım atılacak, 1,2 milyon müşteri potansiyeline sahip Gabon’dan yararlanılacak ve ayrıca mevcut ağın Afrika üzerinde genişletilmesi

¹⁴⁴ A.g.e, s. 187.

¹⁴⁵ Finansal Çalışmalar ve Tahminler Müdürlüğü, A.g.e, s. 24.

sağlanacaktır. Bu çalışmaların; Benin, Fildişi Sahili, Nijer, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Togo gibi ülkeleri de içeren Sahra altı Afrika'daki 10 ülkede uygulanması hedeflenmektedir ¹⁴⁶ . Günlük hayatta etkili telekomünikasyon ve bankacılık sektörlerinde Fas firmalarının bu kadar yatırıma sahip olması çok dikkat çekicidir. Fas'ın bu iki hassas sektördeki konumu hem ihracatın yükseltilmesi hem de daha büyük yatırımlar yapılması için önemli bir zemin sağlayacaktır.

2.4.2.3 Altyapı sektörü

Fas, “Ona Grubu, Obturg” firması aracılığıyla da sahra altı ülkelerde önemli yatırımlar yapmaktadır. Batı Afrika'da ağır ekipman dağıtımını yapan “Manajim” adlı firma, birçok maden alanı keşfetmiştir. Bunun üzerine “Searchgold” firmasıyla anlaşma imzalayarak, Bakudo altın madeni işletmesi için Gabon'daki Searchgold” şubesinde %63 hisseye sahip olmuştur. Manajim firması, 2007 yılında Gabon'da bir firma kurarak ETEK ¹⁴⁷ projesi geliştirmiştir. Costamine projesi kapsamında Manajim, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde yüksek potansiyelli iki kobalt ve bakır lisansı alabilmek için Kongo şirketiyle ortaklık anlaşması yapmıştır¹⁴⁸.

Altyapı sektöründe Boru Beton Bileşenleri ve İşleri Grubu, tarım sektörü altyapısı için 7 milyon dolarlık bir proje kazanmıştır. Aynı grup, Senegal'de en büyük projelerden biri olan 230 kilometrelik karayolu inşası işini almıştır. İNA Holding, 2005 yılında Ekvator Ginesi devletiyle anlaşma imzalayarak, 500 konut inşaatı için ülke içinde girişimlerde bulunmuştur. Fas'ta gayrimenkul ve sosyal konut piyasasında lider olan Addoha Grubu, 2011'den beri 7 sahra ülkesinde (Fildişi Sahili, Kamerun, Gine-Konakri, Gabon, Burkina Faso, Kongo-Brazzaville ve Mali) faaliyet göstermektedir. Addoha ve çimento üreticisi Afrika Çimento firmaları aracılığıyla Şubat 2014 tarihinde yapılan Kraliyet Turu, grubun Afrika kıtasında genişlemesine yeni bir ivme kazandırmıştır. Grup tarafından yeni anlaşmalar ve sözleşmeler imzalanmıştır. Özellikle Bamako'da önümüzdeki 20 ay içerisinde yeni bir endüstriyel proje

¹⁴⁶ Brahim Fassi Elfahri, A.g.e, ss. 188-189.

¹⁴⁷ Gabon'da potansiyeli on beş ton olarak tahmin edilen altının değerlendirilmesini amaçlayan bir geliştirme projesidir.

¹⁴⁸ Finansal Çalışmalar ve Tahminler Müdürlüğü, A.g.e, ss. 20-21.

başlatılacaktır. Yılda 500 bin ton üretim kapasitesi olan 30 milyon Euro'luk çimento fabrikası kurulacaktır. Grup, Gana'da, 10 bin konut inşasına ilişkin 235 milyon Euro'luk bir yatırım başlatacağını açıklamıştır¹⁴⁹. İnşaat sektöründe faaliyet gösteren birkaç Fas firması bulunmaktadır. Her firma farklı alanda uzmanlaşıp, farklı ülkelerde faaliyet göstermektedir. Böylece Fas firmaları arasında muhtemel rekabet önlenebilecektir. Ayrıca Fas'ın yararı açısından hedef kitle de daha geniş tutulabilir.

Hizmet sektöründe Fas Ulusal Elektrik Ofisi, Senegal'in Saint Louis, Diana ve Bodor eyaletlerine elektrik şebekesi bağlanması için 25 yıllık bir franchise sözleşmesi yapmıştır. Aynı kurum, 2008 yılında Senegal'de 3 milyon dolarlık bir yatırım yaparak, Senegal Ulusal Elektrik Ofisi şubasını kurmuştur. Kamerun'da; Fas İçme Suyu Ulusal Ofisi, Delta Holding Şirketi, Mevduat ve Yönetim Fonu ve INGEMA şirketinden oluşan grup, on yıl boyunca ülkeye içme suyunu sağlamak için Kamerun su şirketini kurmuştur. Şirketin sermayesi 11 milyon dolardır ve Fas İçme Suyu Ulusal Ofisi, bu şirketin %33,33 hissesine sahiptir.

Fas'ın yatırım politikası ihracattan başlamaktadır. İhracatın seviyesi belli bir aşamayı geçtikten sonra firmalar nakliye maliyetlerini kaldırabilmek için hedef kitle ülkelerinde yatırım yapmayı düşünmeye başlamaktadır. Bu nedenle ihracat yükselince yatırım oranları da yükseltmektedir. Alttaki tablo Fas'ın son yıllarda hangi ülkelere ne kadar yatırım yaptığını göstermektedir:

Tablo 8. Fas'ın Afrika'daki Yatırımları (Milyon Dolar)

Ülke	2014	2015	2016	2017	2018
Fildişi Sahili	31.84	64.17	187.34	152.23	57.54
Moritus	8.58	114.03	40.71	41.45	30.29
Mısır	2.49	2.16	1.95	556.97	30.23
Mali	3.72	4.60	8.80	13.67	21.83

¹⁴⁹ Brahim Fassi Elfahri, A.g.e, s. 189.

Orta Afrika Cumhuriyeti	-	1.05	-	9.08	16.03
Gine	0.91	0.51	14.51	8.66	12.53
Burkina Faso	8.69	4.49	7.82	17.76	12.35
Senegal	25.42	18.90	15.31	12.96	10.63
Gabon	16.36	3.32	17.27	9.86	7.47
Kamerun	1.99	3.70	64.06	40.80	7.43
Moritanya	5.04	15.28	8.52	5.18	4.27
Tunus	20.68	6.58	3.76	4.54	3.99
Çad	0.13	2.90	5.75	7.53	3.80
Nijerya	-	60.85	1.11	4.59	3.75
Benin	8.69	-	63.03	4.07	3.52
Togo	0.14	0.56	27.09	4.14	2.89
Tanzanya	-	-	-	2.29	2.45
Kongo	8.86	9.45	9.51	5.71	2.34
Gana	2.58	1.23	2.66	3.05	1.38
Kenya	-	-	2.20	0.57	1.35
Gine-Bissau	0.21	1.21	0.31	0.34	1.23
Cezayir	0.51	0.01	0.09	1.51	1.09
Nijer	0.17	-	0.04	3.04	-
TOPLAM	412.32	766.88	823.23	1,248.02	839.30

Kaynak: Fas Döviz Ofisi (<https://services.oc.gov.ma/DataBase/>)

Son yıllarda Fas'ın yatırımları Afrika kıtasına odaklanmaktadır. 2014 yılında toplam yatırımlar 413 milyon dolara bile ulaşmazken, 4 yıl geçmeden söz konusu yatırımlar iki kata çıkarak 839 milyon doları geçmiştir. Bu yatırımlardan en çok faydalanan ülkeler arasında Fildişi Sahili, Senegal, Mali ve Mısır önde gelmektedir. Siyasi sorunlar ve anlaşmalar Fas'ın yatırımlarını doğrudan etkilemektedir. Fas ile siyasi sorunları olan ülkeler Fas'ın yatırımlarında az bir paya sahiptir. Aksine Fas'la iyi ilişkileri olan ülkeler, diplomatik kanallarla gerekli anlaşmalara imza atarak yatırımcıları o ülkelere yönlendirmektedir. Bu nedenle siyasi kararlar, ekonomik kararları doğrudan etkilemektedir.

2.4.2.4 Ulaşım ve lojistik

Ulaşım alanında önemli kurumlardan olan Fas Havayolları, son yıllarda ağını geliştirerek Afrika'ya uçuşlarını artırmıştır. 2003 yılında 6 destinasyon varken, 2010 yılında bu sayı 22 destinasyona yükselmiştir. 2015 yılında ise 32 destinasyona ulaşılmıştır. Ayrıca Fas Havayolları, Afrika dışından 45 uçuşu da Afrika ile bağlantılı olarak gerçekleştirmektedir. Afrika'ya yılda 1,2 milyon yolcu taşımaktadır¹⁵⁰. Böylece Fas, dünya ülkeleri ve Afrika arasında bir transit ülke olmuştur. Fas Havayolları Genel Müdürünün açıklamasına göre Afrika ve Avrupa arasındaki ilk Afrika'ya ulaşım platformu, Fas olmuştur. Afrika pazarı, şirketin cirosunun %23'ünü oluşturmaktadır ve yılda toplam 1 milyon yolcuya ulaşım sağlamaktadır. Bunun dışında Fas grubu, Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Grubu (CEMAC) ile 2005 yılında "Air CEMAC" adında bir yan havayolu şirketi kurulmasını öngören protokol anlaşması imzalamıştır. Bu dinamizm, kamu otoritelerinin Fas'ı bir yandan Afrika, diğer yandan da Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasında belirgin bir geçiş yeri yapma isteğini güçlendirmektedir. Sonuç itibarıyla Fas ve Afrika ülkeleri arasındaki ekonomik ve finansal ilişkilerin dinamizmi, Fas'ın iradesini ve Güney ülkeleriyle ilişkilerini yeniden dengelemeye olan ilgisini yansıtmaktadır. Böylece Faslı yatırımcılara alternatif pazarlar

¹⁵⁰ A.g.e, s. 193.

sağlanacaktır. Ayrıca, klasik rekabetten kaçınılmasına yol açacaktır. Aynı zamanda Fas sermayesinin de Afrika'daki büyük projelerine etkin katkı oluşturacaktır¹⁵¹.

Fas, Afrika'yla stratejik bir ortaklık yapmakta kararlıdır. Bu çerçevede stratejik yatırımlar yapmak vazgeçilmez bir araç olarak görülmektedir. Fas, Afrika içindeki dev projeler dışında son günlerde önemli ve muazzam bir projeye daha imza atmıştır ki bu Tanca Akdeniz Limanı projesidir. Lojistiğin dış ticaretteki en etkili unsur olduğu düşünülürse ihracatın arttırılabilmesi anlamında büyük ve işlevsel lojistik merkezlerinin kurulması çok elzemdir. Afrika'daki en büyük deniz limanının kuruluşu da Fas'ın bu bilinci ve amaçları doğrultusunda Fas tarafından gerçekleştirilmiştir.

Cebelitarık Boğazı yanında ve Akdeniz ile Atlantik Okyanusu yanında yer alan limanın yapımı 2002'de başlamıştır. Fas Kralı ilk etabı 2007'de açmış; 2012'de yolcuların kabulüne başlanmış ve 2019'da da 2. etap açılmıştır. Yaklaşık olarak 1,6 milyar dolar maliyete sebep olan proje, Avrupa'dan mal geçişi için kilit bir bölgede bulunmakta ve böylece Afrika'nın dış ticareti açısından önemli bir yere konumlanmaktadır. Limanın kapasitesine ilişkin bazı veriler şöyledir: 7 milyon yolcu, 1 milyon binek araç, 70 bin işçi, 900'ün üstünde şirket, 9 milyon konteynır, 700 bin kamyon ve yaklaşık 6400 milyon Euro değerinde ihracat. Tümüyle son teknolojinin kullanıldığı liman 2019 itibarıyla konteynır açısından değerlendirildiğinde Afrika'nın, kapasite açısından değerlendirildiğinde ise Akdeniz'in en büyük limanı konumundadır. Liman ayrıca dünyanın büyük limanları açısından değerlendirildiğinde 17. sırada yerini almakta ve Fas'ın da uluslararası deniz ticareti açısından küresel kapsamda üst sıralarda konumlanmasını sağlamaktadır. Liman ucuz rotalar sağlaması açısından da öne çıkarken aynı zamanda bölgedeki ticareti etkileyerek iki katına çıkarabilecektir.

Sayısal göstergelere bakıldığında Fas ile birlikte 76 ülke ve 186 liman arasında deniz bağlantıları sağlayarak, ulaşım ve ticaret olanaklarını geliştirecektir¹⁵². Devasa liman Amerika kıtasına 10 gün, Asya kıtaları ile Çin'e 20 gün, Avrupa'ya ise 3 gün uzaklıkta. 2018 yılında yaklaşık 35 milyar dolarlık ithal mal bu limandan geçti. Aynı zamanda yaklaşık 15 milyar dolarlık ihracat da bu limandan gerçekleştirildi. Aynı yıl 3 milyon

¹⁵¹ A.g.e, s. 22.

¹⁵² Tanger Med, *Tanca Akdeniz Limanı*, <https://www.tangermed.ma/ar/>, (10 Temmuz 2019).

472 bin konteynır ve 2 milyon 802 bin yolcu bu limandan geçti. Proje,  bölümden oluşuyor: Tanca Limanı 1, Tanca Limanı 2 ve ayrıca yolcu limanı. Aynı zamanda proje içinde 6 serbest sanayi ve lojistik bölge bulunuyor. Üstelik bu dev proje doğrudan demiryolları ve otoyollarla bağlantılı. Limanın en önemli özelliği ise bulunduğu bölgede denizin derinliğinin 18 metre olması. Bu nedenle dünyanın en büyük gemileri bile bu limana rahatlıkla yanaşabilmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi liman bölgenin en büyüğüdür ve “Dialogue for Europe” raporunda da buna dikkat çekilmiştir. Kapasite açısından değerlendirildiğinde Tanca Limanı, Güney Afrika’da bulunan Durban Limanı ve Mısır’ın Bur Sait Limanı’ndan daha büyüktür. Raporda belirtildiği üzere Fas, bir anlamda Afrika’ya giriş kapısı olurken, dünya ticaretinin %20’lik kısmı burada gerçekleşecektir. Esas olarak liman Fas dış ticareti açısından merkez olarak konumlandırılırken, Fas’ın mevcut dış ticaretinin tamamına yakını (%98’i) da burası üzerinden gerçekleştirilecektir ve Afrika’ya giriş kapısı olarak ticari ilişkiler bağlamında Afrika-Avrupa ikilisi arasında önemli bir rol üstlenecektir. Dolayısıyla Avrupa Birliği, limanı kendi çıkarları üzerinden değerlendirmiş ve faydalarını göz önünde bulundurarak projenin ilerletilmesi için çok ciddi katkılarda bulunmuřtur¹⁵³. Bu katkılar yalnızca limanın yapılış aşamasında değil sonrasında da devam etmiştir. Buna göre bölgedeki yerel şirketlerle ortak çalışmalar yapılması ve ticaret bağlantılarının sağlanması amacıyla AB ülkelerinden pek çok firma limanda faaliyet göstermektedir. Daha kısa ve net bir ifadeyle ise Avrupa tarafınca liman, Afrika’da bulunan zengin doğal kaynakların ve bu kaynakları kullanma kapasitesine sahip gelişmiş Avrupa’nın birleşme noktası olarak dikkat çekmektedir.

Liman, yurt dışından gelen gurbetçiler ve turistler için de önemli bir geçiş noktası oldu. Zirve günlerinde limandan 50 sefer yapılıyor. Yani her gün yaklaşık 45 bin kişi limanı kullanıyor. Limanda ayrıca büyük bir yakıt deposu bulunuyor. 2018 yılında 6 milyon ton yakıt depolandı. Bu depo Fas’ın ihtiyaçlarını karşılarken, aynı zamanda limana uğrayan gemilere de yakıt sağlıyor.

¹⁵³ Abdesallam Elchamekh, “*Tangier Med 2*” .. *Fas-Avrupa İşbirliğini Güçlendiren Kraliyet Projesi*, Hespress Elektronik Gazetesi, 16 Eylül 2019, <https://www.hespress.com/economie/438547.html>, (20 Ocak 2020).

Bağımsız Arjantin Haber Ajansı'nın belirttiği üzere Latin Amerika ülkeleri için liman, Güney-Güney işbirliği ve ortaklıklarının yapılabilmesi bağlamında başka alternatiflere sahip olmamakla birlikte hem Afrika hem de Avrupa pazarlarına giriş için geçiş yeri olarak tüm bu bölgeler arasında karşılıklı olarak ticari ilişkilerin geliştirilmesi hedefi kapsamında stratejik bir konuma sahiptir¹⁵⁴. Bahsedilen tüm özellikleriyle birlikte Tanca Akdeniz Limanı, ticari ilişkilerin hem ithalat hem de ihracat bazlı akımını yalnızca Afrika ülkeleri bağlamında değil başta Avrupa ülkeleri olmak üzere diğer ülkeleri de lojistik sektörünü de içine alarak çeşitli yönlerden doğrudan ya da dolaylı şekilde etkileyecektir. Afrika'ya girişte, Avrupa'ya ise geçişte kapı sayılabilecek önemli bir noktada bulunan Fas için bu liman projesinin geliştirilmesi ekonomik ve stratejik kapsamda faydalar sağlamaktadır ve yeni fırsatlar da sağlayacaktır. Özellikle Avrupa-Afrika arasındaki geçişler açısından Fas'ın Avrupa'ya olan 14 kilometrelik uzaklığının yalnızca 1 saatte geçilebiliyor olmasının kıtaların çıkarları açısından da Fas'ı önemli bir noktaya koyduğu unutulmamalıdır.

Fas'ın kendi stratejik konumunun işlevselliğini arttıracak bu projesinin gündeme gelmesi nedeniyle pek çok ülke rahatsızlık duymuştur. Çünkü daha önce kendilerinin fayda sağladığı alanlar ve ekonomik kazanımlar, daha işlevsel olan bu proje nedeniyle kaybolacak ve bunun da ötesinde tüm bu kazanımlar Fas'a geçecektir. Bu koşullar altında projenin Fas için; dış ticaretinde önemli seviyede bağımsızlığını kazanması ve kendi mallarını tüm dünyaya hem ekonomik hem de siyasi olarak daha konforlu şartlarda ihraç edebilmesi gibi pek çok olumlu unsur içerdiği görülmektedir; diğer yandan ticari ilişkiler yürütülen Avrupa ülkeleri ve çoğu Afrika ülkesi için de bu proje kazan-kazan anlayışı temelinde gerçekleşmektedir. Üstelik bu proje sadece ekonomik getiriye sahip değildir, aynı zamanda Fas'ın dış politikası da bu durumdan olumlu bir şekilde etkilenenecektir. Uluslararası arenada tartışılan sorunlarda Fas aleyhine ya da lehine bir karar alınmadan önce, bu liman göz önünde bulundurulacaktır.

Ulusal ve uluslararası pek çok firmanın da tekstil, gıda, havacılık, elektronik, otomotiv ve yarı-tıbbi endüstrileriyle liman içinde yerini almasıyla liman, Afrika'daki ilk serbest sanayi bölgesi konumuna gelecektir. Fas Kralı 6. Muhammed, 2002'de Tanca Akdeniz

¹⁵⁴ Arjantin Haber Ajansı, *Tanca Limanı Kral VI. Muhammed'in Başlattığı En Büyük Projelerden Biri*, 19 Temmuz 2019, <https://achtari24.com/6643.html>, (20 Ocak 2020).

Limanı inşaatı açılışında şu noktaları vurgulamıştır: “Bu proje, Fas’ın Avrupa-Akdeniz alanına, Mağrip bölgesine ve Arap çevresine ait köklerini derinleştirecek, kendine özgü kimliğiyle, Avrupa ile Afrika arasında ve Akdeniz ile Atlantik Okyanusu arasında bir değişim oluşturacaktır. Böylece Fas’ın uluslararası borsalarda bir aktör ve ortak olarak rolünü destekleyecek ve ekonomiye entegrasyonunu sağlamlaştıracaktır”¹⁵⁵. Bu sözler dikkat çekicidir. Tanca Akdeniz Limanı; tüm ekonomik getirilerin ve sağlayacağı avantajların dışında dış politika ve genel olarak siyasi bağlamda Fas’ın stratejik konumu da göz önüne alınırsa tüm dünya ülkeleri ile ilişkilerde, temel ve anahtar bir role sahip olacaktır.

Afrika kıtası açısından bakıldığında Tanca Akdeniz Limanı kıtaya 21 ülke ve bu kapsamda 35 liman ile bağlantı sağlamaktadır. Dolayısıyla daha önce de belirtildiği üzere liman projesi Afrika kıtasına çeşitli faydalar sağlamaktadır. Bunlardan biri kıta içinde konumlanması nedeniyle dışındaki ülkelerle yapılan ticaret anlaşmalarında kıta ülkelerine güçlü bir zemin sağlamasıdır. Ayrıca bir başka önemli nokta, limanın yapıldığı Tanca şehri içinde Renault fabrikası vb. birçok büyük çaplı yatırımlar bulunmasıdır¹⁵⁶. Bu tarz yatırımlarda Fas’ın temel koşullarından birisi daha çok ihraca yönelik üretim yapılmasıdır. Limanla birlikte Renault fabrikası örneğinden de tahmin edilebileceği üzere özellikle araba üretimleri hızlandırılmıştır. Öyle ki bu alanda Afrika içinde birincilik konumuna yükselen Fas, Güney Afrika’yı geçmiştir. Fas’ın bu sektöre ilişkin, çoğunluğu Afrika’ya ihraç edilmesi kapsamında her yıl 1 milyon binek araç üretilmesi hedefi de dikkat çekicidir.

Özetle Tanca Akdeniz Limanı Afrika ülkelerinin kendi çıkarlarını arttırabilmesi konusunda çeşitli avantajlar sağlayacaktır. Liman sayesinde lojistik masraflarının düşmesiyle Afrika’ya gelen ihraç mallarının fiyatları düşerken, Afrika’dan ihraç olan mallar bakımından daha hızlı ve kolay rotalar sağlanacak, kâr oranlarının da böylece büyümesi dolayısıyla bölgedeki devletlerin ihracat potansiyeli artacaktır. Ayrıca Afrika ülkelerinin yapacağı ticari anlaşmalar ya da yürüteceği diğer ticari faaliyetlerde, liman temelli lojistik avantaj nedeniyle kıta dışı ülkelere karşı eli güçlenecektir. Son

¹⁵⁵ Tanger Med, A.g.e.

¹⁵⁶ A.y.

tahlilde Tanca Akdeniz Limanı üzerinden de görüldüğü üzere, Afrika'nın bir parçası olarak Fas kazandıkça, Afrika da kazanacaktır.

2.4.2.5 Doğal kaynaklar

Fas'ın en önemli doğal kaynağı fosfattır. Tarımda kullanılan bu kaynak, Afrika'ya yönelik olarak, önemli bir şekilde değerlendirilmiştir. Fas'ın fosfat rezervi, 2007-2012 yılları arasında Afrika'ya fosfat ihracatını 10'a katlamıştır. Beş yıl içerisinde 14 ülkeye 506 bin ton ihracat gerçekleştirilmiştir. Fas, fosfat rezervi için Ar-Ge çalışmaları yapmaktadır. 2012 yılında Afrika topraklarına yönelik özel bir gübre üretilmiş ve Afrika çiftçileri için uygun bir fiyatla sunulmuştur. Özellikle kakao, pamuk ve mısır bitkileri için uygun olan bu gübre; Gana, Fildişi Sahili ve Benin tarafından kullanılmaktadır. Mart 2014 tarihinde Bamako'da düzenlenen Fas-Mali Ekonomik Platformunda, Fas'taki Jorf Lasfar bölgesinde bir fabrika kurularak sadece Afrika kıtasına fosfat ihracatı yapılması planlanmıştır. Bu fabrikada yılda 1 milyon ton üretim yapılacaktır. Bu yatırımı gerçekleştirmek için 600 milyon dolarlık bütçe tahsis edilmiştir. Aynı yıl Fas ve Gabon bir anlaşma imzalamış ve iki devletin doğal kaynakları (Fas fosfat; Gabon doğalgaz) üzerinden alışveriş yapılması değerlendirilmiştir. Bu anlaşmaya göre, fosfat gübreleri üretilecek ve sahra altı ülkelerinin ihtiyaçları karşılanacaktır. İki ülkede, iki sanayi kompleksi inşa edilecektir. 2,3 milyar dolarlık bir yatırımla her iki ülkede de 5 bin doğrudan ve dolaylı iş oluşturulması öngörülmektedir. Ayrıca 2018 yılına kadar yılda 2 milyon ton üretim yapılması ve bunun kıtanın gübre ihtiyacının yaklaşık %30'unu karşılaması planlanmıştır.

Bu alanlar dışında tarım, ilaç ve gıda üretimi üzerinden hem ihracat hem de yatırım yapılmaktadır. Tarım alanında Fas'ın %17,7'lik oranda üretimi Afrika kıtasına gönderilmektedir. Deniz ürünleri konserve konusunda de uzmanlaşmış olan Unimer Fas Grubu; Senegal, Gine, Togo, Benin, Nijer, Nijerya, Demokratik Kongo ve Güney Afrika ülkelerine ihracat yapmaktadır. 2014 Kraliyet Ziyareti sonrasında, Fildişi Sahili Cumhuriyeti'ndeki Unimer Grubu, balık işleme ve geliştirme kompleksi kurulması konusunda bir mutabakat zaptı yapmıştır. Hayvan ve Balıkçılık Kaynakları Bakanı Kobenan Kouassi Adjoumani ve Unimer Grubu Başkanı tarafından anlaşma imzalanmıştır. Şeker sanayisinde uzmanlaşmış olan Cosumar Fas Grubu, Şubat

2015'te tarımsal-endüstriyel şeker kompleksinin geliştirilmesi için Kamerun hükümeti tarafından seçilmiştir. Cosumar bu projeye, yaklaşık 95 milyon dolar yatırım yapmıştır. İlaç üretiminde Cooper Pharma ve Sothema firmaları 20'den fazla ülkede faaliyet göstermektedir. Söz konusu firmaların Afrika'daki yatırımları 31 milyon doları geçmektedir. Gıda sektörüne öncülük yapan Marjan Grubu (Migros gibi), Fas'ta neredeyse her şehirde faaliyet göstermektedir. Dış piyasaya açılmak için Afrika kıtası hedeflenmektedir. Bu nedenle birkaç yıl içerisinde Fildişi Sahili, Senegal, Gabon, Mali ve Tunus ülkelerinde de şube açılması planlanmaktadır¹⁵⁷.

2.4.2.6 Fas'ın Afrika'daki yatırımları üzerine genel bir değerlendirme

Fas'ın Afrika içinde ciddi yatırımları vardır; buna rağmen bu yatırımlar medyada çok geniş bir şekilde yer almamaktadır. Fas'ın medya organları da güçlü değildir ve özel kanallarının sayısı çok azdır. Çünkü medya organlarının çoğu devlet kontrolü altındadır. Fakat Afrika içinde yapılan çalışmalara bakıldığında esasında çok sayı ve çeşitlilikte çalışma yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bu çalışmaların daha da çok güçlendirilebilmesi için medya organlarının önü açılmalı ve yapılan çalışmalar uluslararası arenaya aktarılmalıdır. Aşağıdaki tablo Fas'ın Afrika'ya yönelik çalışmalarının neler olduğunu ortaya koymaktadır¹⁵⁸.

Tablo 9. Fas'ın Afrika'daki Yatırım Alanları

Ülke	Alan
Moritanya	Telekom- Bankacılık-İnşaat- Maden - Enerji
Senegal	Telekom- Bankacılık-İnşaat- Maden – Enerji Tarımsal Gıda
Angola	Sigortacılık

¹⁵⁷ Brahim Fassi Elfahri, A.g.e, ss. 194-196.

¹⁵⁸ Abdulaziz Ben Lehsan, “Fas ve Afrika arasındaki ticari işbirliğinin gerçekliği ve beklentileri, Afrika Ortamında Fas, Yeni Stratejik Alanları ve Riskleri”, Oujda (Fas), *İnsan Sosyal Çalışmaları ve Araştırma Merkezi*, ss. 244-246-247.

Gine Bissau	İnşaat
Gine	Telekom- Bankacılık-İnşaat- Maden - Enerji
Fildişi Sahili	Telekom- Bankacılık-İnşaat- Maden – Enerji Sigortacılık
Ekvator Ginesi	İnşaat
Kamerun	Telekom- Bankacılık-İnşaat- Maden – Enerji Sigortacılık- Tarımsal Gıda
Gabon	Telekom- Bankacılık-İnşaat- Maden – Enerji Sigortacılık
Kongo	Telekom- Bankacılık-İnşaat- Maden – Enerji Sigortacılık
Benin	Bankacılık- Maden - Enerji- Sigortacılık
Togo	Telekom- Bankacılık-İnşaat- Sigortacılık
Gana	Bankacılık-İnşaat

Kaynak: Fas Dış Ticaret Bakanlığı (<https://www.mcinet.gov.ma/>)

Tabloya bakıldığında Fas'ın yatırımlarının Afrika'nın en önemli ülkelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca ülkeler için en hassas olan alanlarda yatırımlar gerçekleştirilmektedir. Söz konusu alanlar yetenek dışında devletin kendi güven ve onayını da gerektirmektedir, çünkü Telekom, enerji ve bankacılık gibi alanlar devletin politikasını doğrudan etkilemektedir. Bu alanlara yatırım yapabilmek için devletin hedef ülkenin iktidarı ile güçlü bir ilişkiye sahip olması gerekir aksi takdirde devletin kendi iç politikası riske atılmayacaktır. Bu nedenle Fas'ın Afrika'daki yatırımları yaparken yalnızca güvene ve güçlülüğe değil, aynı zamanda bu alanlarda yatırım yapabilmek için Afrika devletlerinin onayına da ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Fas'ın bu alanlardaki yatırımının büyüklüğü bu anlamdaki gücünün göstergesidir.

2.5 FAS ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ AJANSI'NIN AFRIKA POLİTİKALARI

Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı (AMCI), Fas'ın uluslararası İşbirliğinin geliştirilmesi için 1986 yılında kurulmuştur. Kral Muhammed VI tarafından savunulan Güney-Güney İşbirliğinin geliştirilmesi için kilit bir kurumdur. AMCI'nin misyonu; Fas Krallığı ile krallıkla dostluk bağına sahip ülkeler arasında kültürel, bilimsel, ekonomik ve teknik işbirliğinin genişletilmesi ve güçlendirilmesi konusunda katkı sağlamak ve halklar arasındaki işbirliğini geliştirmektir. AMCI; çeşitli Fas bakanlıkları ve ilgili ulusal ortaklarla ortaklaşa yürütülen eylemlerin uygulanmasında Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı ile yakın koordinasyon içinde hareket etmektedir. AMCI, Güney-Güney işbirliğinin uygulanması için Fas Krallığının çeşitli alanlardaki bilgi ve uzmanlığından yararlanan önemli bir oyuncu olmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda başta Afrika ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan ülkeler desteklenmektedir. AMCI, 46 Afrika ülkesi de içinde olmak üzere dünyadaki 111 ülke ile farklı türden ortaklıklar yoluyla bir ortak gelişme ve tecrübe paylaşım dinamiğine dahil olmaktadır¹⁵⁹.

AMCI'nin faaliyetleri; insan unsuru faaliyet alanının merkezine yerleştirilerek yıllar boyunca genişletilmeye çalışılan hem ulusal hem de uluslararası ortaklıklar konusunda uzmanlık ve ikili ve üçlü formlarda farklı işbirliği alanlarındaki uzmanlık olarak tanınmaktadır:

1. Bilimsel ve kültürel işbirliği: Fas'taki yabancı öğrencilerin eğitimi (akademik, teknik ve profesyonel), araştırmacı değişimi, yabancı öğrenciler yararına Fas Krallığı'ndan burs verilmesi ve yabancı öğrenciler için konaklama sağlanması.
2. Teknik işbirliği ve uzmanlık paylaşımı: Aktif profesyoneller için kısa ve orta vadeli stajların organizasyonu ve Faslı uzmanları yurtdışındaki görevlere gönderme.
3. Sürdürülebilir insani kalkınma projelerinin uygulanmasına destek olmak.
4. Uluslararası İnsani Yardım sağlamak.

¹⁵⁹ Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı, *Tanıtımı*, AMCI, <https://www.amci.ma>, (18 Nisan 2020).

AMCI, misyonları çerçevesinde Afrika kıtasının ekonomik ve sosyal olarak öneminin ortaya çıkması için gerekli olan çeşitli entelektüel, kültürel ve sanatsal girişimleri desteklemektedir¹⁶⁰.

2.5.1 Öncelikli Kıta Olarak Afrika

Fas'ın, özellikle Sahra altı Afrika ülkeleri olmak üzere Güney Afrika ülkeleriyle her zaman yakın ve derin bağları olmuştur. Fas'ın Afrika'ya yönelik destekleri bir yardım olarak değerlendirilmemektedir. Bundan ziyade dostlara verilmesi gereken destek olarak nitelendirilmektedir¹⁶¹. Dolayısıyla Fas'ın Afrika ülkelerine verdiği destek bir gereklilik olarak hissedilmektedir ve Fas bunu kendi görevlerinden biri saymaktadır. Bu nedenle AMCI kurumu mevcut ihtiyaçları tespit edip sağlamaya çalışmaktadır. Pandemi döneminde dahi Fas, dünya tamamen kapanmış durumda ve kendisi de zor günler yaşıyor olmasına rağmen birkaç Afrika ülkesine yardımlarını gerçekleştirmeye devam etmiştir. Açılım politikasına odaklanan Fas, kıta ülkeleriyle çeşitli işbirlikleri kurmuştur. Bu kapsamda ticaret, balıkçılık, ulaşım, tarım, eğitim ve sağlık gibi alanlar, kilit sektörler olmuştur. Fas, bağımsızlığını kazandıktan sonra hemen Afrika sorunları ile ilgilenmeye başlamış ve bu çerçevede dönemin kralı V. Muhammed Afrika liderlerini Kazablanka'da toplayarak Afrika'nın sorunlarını tartışmaya başlamıştır. Belirtilen toplantı sonrası 1962 yılında Afrika Birliği Örgütü kurulmuştur¹⁶². Fas ve Afrika ülkeleri ortak kadere sahip ülkeler olarak sömürgeciliğe maruz kalmış ve bağımsızlıklarını kazanmak için ciddi mücadeleler vererek dayanışma ve işbirliği içinde olmuşlardır¹⁶³.

2007'de, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ortaklığıyla ilk Afrika İnsani Gelişme Konferansı Rabat'ta gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın amacı, Güney-Güney işbirliğinin güçlendirilmesi ve başta uluslararası ilişkiler olmak üzere

¹⁶⁰ A.y.

¹⁶¹ Abas Aljarari, *Afrika Bir Düşünce Ufuku*, Rabat, Fas'ın Kralı Akademisi Yayınları, 2015, s. 183.

¹⁶² Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı, *Fas ve Güney-Güney İşbirliği*, AMCI, <https://www.amci.ma>, (18 Nisan 2020).

¹⁶³ Ahmet Yusuf Elkuraai, *"Afrika'daki Gerçek Arap Siyasi Önemi"*, *Araplar ve Afrika*, Beyrut, 1984, s. 281.

çeşitli uluslararası forumlarda taahhütlerin uygulanmasıdır. Ayrıca konferans Fas'ın dengeli ve uyumlu küresel insani kalkınmasını da teşvik etmiştir. Konferansın sonunda kabul edilen Rabat Bildirgesi ile Afrikalı liderler, bölgesel ve alt-bölgesel düzeylerdeki stratejileri ve eylem planları aracılığıyla insani kalkınma alanında işbirliğini teşvik etme taahhüdüne girmiştir¹⁶⁴.

Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı, Afrika ile ilgili belirtilen amaçların gerçekleşebilmesi için 52 Kraliyet Ziyareti gerçekleştirmiştir. Ayrıca 1999'dan beri 29 Afrika ülkesi ile 1000 anlaşma imzalanmıştır. 2014'ten bu yana yaklaşık 50.000 sahra altı insanını ilişkilendiren göç politikası uygulanmıştır. Abidjan'da Cocody Körfezi'nin geliştirilmesi, gübre üretim birimlerinin oluşturulması (Etiyopya, Nijerya), Madagaskar'daki Pangalanes kanalının geliştirilmesi ve Fas-Nijerya doğal gaz boru hattının lansmanı gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar dışında Marakeş'te COP22 olarak ilk Afrika İklim Eylem Zirvesi'nin organizasyonunun yapılması, Fas Krallığı'nın Afrika Birliği'ne yeniden dönmesi ve Fas Krallığı'nın ECOWAS'la katılım anlaşması sağlaması gibi eylemlerde bulunulmuştur¹⁶⁵.

AMCI'nın hedefleri uluslararası olsa bile yapılan çalışmaların çoğu Afrika ülkeleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Fas'ın dış işleri bakanlığı önceden Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanlığı olarak adlandırılırken, açılım politikası sonrasında Dış ilişkiler, Afrika İşbirliği ve Yurtdışında yaşayan Faslılar Bakanlığı olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Söz konusu bakanlığa ek olarak Afrika işbirliği temel faaliyetleri eklenmiştir. AMCI kurumu da aynı çizgide ilerleyerek Afrika çalışmaları üzerine odaklanmaktadır.

¹⁶⁴ Afribon, *1ère Conférence Africaine sur le Développement Humain à Rabat (Maroc)*, 06 Nisan 2007, <https://www.afribone.com/?1ere-conference-africaine-sur-le>, (18 Nisan 2020).

¹⁶⁵ Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı, A.g.e.

Tablo 10. Afrika’da Yükseköğretim ve Teknik Meslekler Çalışmaları¹⁶⁶

AMCI kurulduktan beri	2016/2017
• 47 Afrika Ülkesinden 25.000 mezun. • Hukuk, İktisadi, Beşeri ve Sosyal Bilimler’de 13.000 mezun. • 10.000 Mühendis, Bilim Adamı, Uzman ve Teknisyen. • 2.000 Pratisyen ve Uzman Hekim, Profesyonel Sağlıkçı.	• 11.000 uluslararası öğrenci Fas’ta eğitim görmektedir. • 9.000 Afrikalı öğrenci. • 44 Afrika ülkesi temsil edilmektedir. • Fas Krallığı hibelerinden yararlanan Afrikalı öğrencilerinin sayısı % 75 oranında artmıştır.

Kaynak: AMCI internet sayfası (<https://amci.ma/cooperation-technique>)

Tablo 11. Afrika’da İnsan Kapasitesi Güçlendirme Çalışmaları

TEKNİK İŞBİRLİĞİ VE UZMANLIK PAYLAŞIMI
• 5.000 eğitim kurslarından yararlanan kamu sektörü yöneticisi. • 30’dan fazla afrika ülkesi faydalanmıştır. • 20’den fazla eğitim programı: diplomasi, gelenekler, adalet, su, elektrik, tarım, iklim.

Kaynak: AMCI internet sayfası (<https://amci.ma/cooperation-technique>)

2.5.2 Ajansın Afrika’daki Kültür Faaliyetleri

Güney-Güney İşbirliğinin geliştirilmesinde kültürün rolünün farkında olan Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı, çeşitli kültürel faaliyetler düzenlenmeye çalışmaktadır. Bu faaliyetler, maddi olmayan sermayenin geliştirilmesine yardımcı olmakta ve aynı

¹⁶⁶ Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı, *Gerçekleşen Faaliyetler*, 31 Aralık 2016, https://www.amci.ma/?page_id=761, (18 Nisan 2020).

zamanda Fas Krallığı ile kardeş Afrika ülkeleri arasındaki bağları güçlendirmeye çalışmaktadır¹⁶⁷.

Bu çerçevede AMCI birkaç kültür faaliyeti gerçekleştirmiştir. Bunların en önemlisi, Fas'ın başkentinin Afrika'ya tanıtılmasıdır. Faaliyetler kapsamında Rabat'taki çeşitli sanat ve sergi alanlarında Afrika kültürel çeşitliliği, Afrika kadını, Deniz, Su, Çevre ve toprak gibi konular ele alınmıştır. Bu alanlara Fas'ta yaşayan Afrikalı sanatçılar da davet edilmiş ve göç konusuna büyük önem verilmiştir. Zengin Afrika sanatsal mirasının öneminin gösterilmesi için seçilen Fas ve Afrikalı sanatçıların katılımıyla sanat sergileri, müzik konserleri, film gösterimleri ve konferans etkinlikleri düzenlenmiştir. 18 yerde 36 etkinlik halinde planlanan bu etkinlikler; Fas Krallığı Milli Kütüphanesi, Bank Al Maghrib Müzesi, Bab Rouah Galerisi, Villa des Arts, Fas Krallığı Akademisi ve V. Muhammed Tiyatrosu gibi yerlerde düzenlenmiştir.

Bu faaliyet dışında AMCI farklı kurumlarla işbirliği yaparak Afrika Tasarım Günleri düzenlemiştir. Etkinliğin amacı Afrika'nın tasarımını teşvik etmek, kıtanın yeteneklerini Dünya'ya göstermek ve Afrika'ya güçlü bir konum kazandırmaya çalışmaktır. Söz konusu etkinlik; devlet yetkilileri, iş insanları ve dünyanın en ünlü tasarımcılarının katılımıyla gerçekleşmiştir. AMCI'nın en önemli etkinliklerinden biri Tan Tan müzesi kapsamında düzenlenen, tarımsal-pastoral takvimde kayıtlı yıllık bir festivaldir. Fas, Sahara ve Kuzey-Batı Afrika'nın farklı yerlerinden göç eden kabileleri, atalarının kültürel çeşitliliğini paylaşmaları amacıyla bir araya getiren bir etkinliktir. 6 Mayıs 2017'de yapılan festivalin 13.'sü gerçekleşmiştir. "Halkların ve ortakların yakınlaşması" adı altında düzenlenen festivale Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı tarafından davet edilen pek çok büyükelçi de katılmıştır¹⁶⁸.

2.5.3 Ajansın Afrika'daki İnsani Yardımları

Çeşitli alanlarda çalışan AMCI Kurumu insani yardıma önemli bir pay tahsis etmektedir. Örneğin Ağustos 2017'de Sierra Leone'da kötü hava şartları nedeniyle yaşanan mağduriyete Kraliyet Silahlı Kuvvetleri tarafından 66 tonluk acil insani

¹⁶⁷ AMCI, *Kültürel İşbirliği*, https://www.amci.ma/?page_id=781, (18 Nisan 2020).

¹⁶⁸ A.y.

yardım gönderilmiştir. Gönderilen yardım; çadırları, battaniyeleri ve anti-kolera kitleri içermektedir. Güney sudan ülkesine VI. Muhammed Vakfı tarafından AMCI işbirliği çerçevesinde 267 ton gıda yardımı gönderilmiştir. Ayrıca 70 ton çadır, 10 ton battaniye ve yine 10 ton pişirme ekipmanı da gönderilen yardımlar arasındadır. Kasım 2016'da Fas Kralı'nın ziyaretinin ardından Madagaskar Cumhuriyeti'nde yaşanan pnömonik veba salgını ile mücadele kapsamında, kralın emriyle Dünya Sağlık Örgütü standartlarına uygun 34 ton ilaç, tıbbi cihaz ve koruyucu ekipman da acil yardım olarak gönderilmiştir¹⁶⁹.

2016 yılında zor durumda kalan Afrikalı yasadışı göçmenlerin Nijer'de kaldıkları merkeze, uçakla 31 ton gıda, 35 ton çadır ve 4 ton battaniye gönderilmiştir¹⁷⁰. 2020'de yayılan ve pandemiye dönüşen korona virüsü sebebiyle Orta Afrika ülkelerine Fas tarafından 16 Nisan 2020'de kargo uçakla insani yardım gönderilmiştir¹⁷¹. Bu çalışmalar dışında sağlık alanında birkaç meydana askeri hastane inşa edilmiştir.

Tablo 12. Fas'ın Afrika'daki Saha Hastaneleri

Ülke	Kuruluş yılı
Kongo Brazzaville	2006 ve 2012
Senegal	2006-2007
Tunus	2012
Mali	2013
Gine Conakry	2014
Gine Bissau	2015
Güney Sudan	2017

Kaynak: maroc.ma

¹⁶⁹ AMCI, *İnsani Çalışmaları*, https://www.amci.ma/?page_id=781, (19 Nisan 2020).

¹⁷⁰ Bugünün Görüşü Gazetesi, *Muhammed VI Kral'ın Emriyle Afrikalı Göçmenler İçin Acil Yardım Kuzey Nijer'e Ulaştı*, 16 Aralık 2016, <https://bit.ly/2Vm4a9a>, (19 Nisan 2020).

¹⁷¹ Jamal Amdevi, *Orta Afrika Cumhuriyeti'ne Corona İle Başa Çıkmak Üzere Fas'tan Acil Yardım*, 17 Nisan 2020, <https://al3omk.com/524815.html>, (19 Nisan 2020).

2006'dan beri 8 meydana Fas tarafından askeri hastane kurulmuştur. Söz konusu yardımlardan yaklaşık 350.000 kişi faydalanmıştır. Bu çalışmalar dışında Fas, barışın sağlanması için Afrika kıtasına asker göndermektedir. Halen 28.000 asker Afrika'da bulunmaktadır. Bu askerler Demokratik Kongo Cumhuriyeti (2001'den itibaren) ve Orta Afrika Cumhuriyeti (Aralık 2013'den itibaren) olmak üzere iki ülkede faaliyet göstermektedir. Fildişi Sahili ülkesinde ise Fas'ın bu misyonu 4 yıl önce sona ermiştir (2004-2016)¹⁷².

2.5.4 Ajansın Afrika'daki Kalkınma Projeleri

Tüm nüfusa fayda sağlayan adil bir Güney-Güney ortak gelişimi çerçevesinde AMCI, Güney ülkelerinde ve özellikle Afrika'da, önemli kalkınma alanlarına yönelik sürdürülebilir insani kalkınma projelerini uygulamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda Afrika ülkeleri içinde birkaç proje gerçekleştirilmiştir.

Tablo 13. AMCI'nın Afrika'daki Kalkınma Projeleri¹⁷³

Proje adı	Yapılan Yardım	Ulaşan Sonuç
Fas ve Burkino Faso arasında içme suyu kalitesinin artırılması projesi.	Fas'tan ve Burkino'dan teknik ortaklar belirlenecektir. ZIGA barajında Ötrofikasyon fenomenine karşı mücadele etmek için en iyi biyolojik çözüm üzerinde çalışılacak ve önerilerde bulunulacaktır.	İki ülkenin teknik ekipleri çalışmalara başlamış ve su kalitenin artırılması için hedefe doğru ilerlemeler gerçekleştirmişlerdir.
Anne sağlığı için Fas ve Cibuti arasında bir işbirliği programı projesi	45 kardiyotokografin alınması ve kurulmasının yanı sıra Cibuti doğum hastanelerindeki 180	Cibuti'deki doğum hastanelerinde oluşabilecek riskleri önlemek ve aynı zamanda Gebeliklerin klinik ve elektronik gözetimi alanında

¹⁷² Fas Hükümeti Resmi Sitesi, *Fas Kapısı*, "Fas, Addis Ababa'daki Afrika Birliği Merkezine Afrika'daki Barışı Koruma Operasyonlarına ve İnsani Çalışmalara Katkısı Sunuyor", 15 Ocak 2018, <https://bit.ly/3czHNmr>, (19 Nisan 2020).

¹⁷³ AMCI, *Projeler*, https://www.amci.ma/?page_id=783, (24 Nisan 2020).

	profesyonele bilgi aktarımı ve eğitimi sağlanmasıdır.	insani ve teknik kapasiteyi güçlendirmek için Fas'ın İbn Sina Hastanesinin zengin deneyiminden yararlanılmıştır.
Gine'de Ticaret ve İşletmecilik Yüksek Enstitüsü'nün kurulması.	Projenin uygulanması ve yüksek nitelikli Faslı öğretmenlerin getirilmesi.	Yüzlerce Gine yöneticisinin ve alt bölgenin yerel eğitimi gerçekleştirilmiştir.

Kaynak: (<https://amci.ma/projets-de-cooperation>)

Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı (AMCI), Fas'ın Afrika açılım politikasında en önemli kurumlardan biridir. Afrika kıtası ile ilişkileri geliştirebilmek için siyasi ve ekonomik ilişkiler yeterli değildir. Öyle ki bu çizgide yürümek Afrika ülkeleriyle yanlış anlaşılmalara dahi sebep olabilmektedir. Çünkü hedef ülkelerde, Fas'ın sadece ekonomik kazançların peşinde olduğuna dair bir algı oluşabilir. Ekonomik ve siyasi çizginin güçlendirilebilmesi için sosyal ve insani yardımlar ile kalkınma yardımlarının da yapılması şarttır. Bu çerçevede Fas, AMCI'yı kurarak Afrika ülkelerine çeşitli yardımlar sağlamaya çalışmıştır. Bunların başında bilimsel ve kültürel çalışmalar gelmektedir. Bir taraftan Afrikalı öğrenciler Fas'ta eğitilirken, diğer taraftan onlara burs ve konaklama temin edilmeye çalışılmaktadır. Böylece Afrika'nın gelecek nesillerinin, liderleri ile Fas arasında iletişim kurması ve elçilik yapması planlanmaktadır. Ayrıca Fas ve Afrika arasında tecrübe paylaşımı ve bilgi alışverişi gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Bilimsel çalışmalar dışında, Afrika ile ilgili yapılan sempozyum, konferans ve zirveler gibi faaliyetler de bulunmaktadır. Eskiden tarihlerden beri Fas, bu gibi çalışmalara ev sahipliği yapmaya çalışmaktadır. Böylece Fas'ı yakından tanıma fırsatı yaratılmaktadır. Halklar arasında bir köprü kurulması için AMCI tarafından farklı kültürel faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Afrika'da farklı zamanlarda çıkan krizler, Fas tarafından değerlendirilmekte ve kriz bölgelerine acil yardımlar gönderilmektedir. Bu durum yerel halkların gönüllerinin kazanılmasını sağlamakta ve aynı zamanda da bölgedeki yöneticilerle ilişkileri güçlendirmektedir.

Bunların dışında stratejik yardımlar kapsamında Fas, birkaç Afrika ülkesinde kalkınma projeleri gerçekleştirmektedir. Söz konusu projeler, hedef ülkelerin kendi kendine kalkınmasına yardımcı olabilmektedir. AMCI'nın çalışmaları Fas'ın dış politikasıyla tamamen paralel bir şekilde yürütülmektedir. AMCI, Fas ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştiği ülkelerle, kültürel, bilimsel, insani ve kalkınma ilişkilerinin de geliştirilmesini sağlamaya çalışmaktadır.

2.6 MEDYA ÇALIŞMALARI KAPSAMINDA MAĞRİP ARAP HABER AJANSI'NIN (MAP) AFRIKA'DAKİ FAALİYETLERİ

Mağrip Arap Haber Ajansı (MAP), Fas'taki resmi haber ajansıdır. Ajans hizmetlerini beş dilde sunmaktadır: Arapça, Berberce, İngilizce, İspanyolca ve Fransızca. Mağrip Arap Haber Ajansı, 31 Mayıs 1959'da Faslı vatanseverlerin girişimiyle kurulmuş ve anonim bir şirket olarak yayın hayatına başlamıştır. 25 Kasım 1959'da ajansın ilk Fransızca haberi yayınlanmış; 1960'da Afrika haber bülteni yayına çıkmış ve 1961'de ise Ortadoğu servisi açılmıştır. 1974'ten itibaren Mağrip Arap Haber Ajansı, Fas hükümetinin bir yan kuruluşu olmuştur. MAP; video, ses, resim, haber bülteni ve grafik hizmetleri sunmaktadır¹⁷⁴.

Mağrip Arap Haber Ajansı, faaliyetlerini devletin dış politikasıyla beraber yürütmektedir. Bu kapsamda devlet tarafından uygulanan Afrika açılım politikası paralelinde adımlar atmakta ve bu adımları ilerletme hedefi doğrultusunda Afrika'da birkaç ofisi bulunmaktadır. Dakar'da (Senegal) Batı Afrika temsilciliği; Fildişi Sahili'nde Abidjan ofisi; Burkina Faso'da Ouagadougou ofisi; Gabon'da Libreville ofisi; Gana'da Akra Ofisi; Mali'de Bamako ofisi; Addis Ababa'da (Etiyopya) Doğu Afrika temsilciliği; Nairobi Ofisi; Ruanda'da Kigali ofisi; Cibuti Cumhuriyeti'nde Cibuti ofisi ve Johannesburg'da (Güney Afrika) temsilciliği bulunmaktadır¹⁷⁵. Mağrip Arap Haber Ajansı bölgesel temsilcilikleri ve ofisleri sayesinde Afrika kıtasını geniş bir şekilde kapsamaktadır. Böylece Afrika kıtasında haber alma ve verme faaliyetlerini

¹⁷⁴ Mağrip Arap Haber Ajansı, *Hakkında*, <https://bit.ly/2xODt4n>, (25 Nisan 2020).

¹⁷⁵ Mağrip Arap Haber Ajansı, *Ofislerimiz*, <https://bit.ly/2zvXGRD>, (25 Nisan 20120).

geliştirmekte; aynı zamanda iki devlete de aralarındaki ilişkileri yakından takip etme fırsatı sunmaktadır. Mağrip Arap Haber Ajansı, Afrika kıtasıyla eski geçmişe sahiptir. Kurulduğu andan itibaren Afrika'yla ilgilenmeye başlamıştır. Aşağıda verilen kronoloji ile bu ilişki daha net bir şekilde görülebilecektir:

- Temmuz 1960'ta Afrika haber bülteni yayınlanmıştır.
- 14 Ekim 1975'te İngilizce bültenin lansmanı yapılmıştır.
- 1 Temmuz 1980'de Mağrip Arap Haber Ajansı, Dakar'da uluslararası bir ofis açmıştır.
- 14 Ekim 2014'te Batı Afrika ve Atlantik'teki haber ajansları için ilk forum düzenlenmiştir.
- 14 Ekim 2014'te Atlantik ve Batı Afrika Haber Ajansları Federasyonu kurulmuştur.
- 14 Ekim 2014'te Mağrip Arap Haber Ajansı başkanı Halil Al Hashemi Al Idrisi oy birliğiyle Federasyon Başkanı seçilmiştir.
- 20 Kasım 2014'te Dakar'da ajansın Uluslararası Batı Afrika temsilciliği açılmıştır.
- 25-26 Mart 2015'te Atlantik Afrika Haber Ajansları Federasyonu, Rabat'ta ilk toplantısını gerçekleştirmiştir.
- 26-27 Kasım 2015'te Atlantik Afrika Haber Ajansları Federasyonu, Rabat'ta ilk genel kurul toplantısını gerçekleştirmiştir.
- 13 Ekim 2017'de Afrika haber ajansları bilişim ağı oluşturulmuştur.
- 22 Eylül 2018'de "Afrika ödülleri" çerçevesinde Atlantik Afrika Haber Ajansları Federasyonu başkanına bir ödül takdim edilmiştir.
- 19 Ekim 2018'de Afrika haber ajanslarında medya yöneticileri için bir forum oluşturulmuştur.

➤ 23 Kasım 2018’de Johannesburg’te düzenlenen “2018 Afrika Dijital Medya Ödülleri” çerçevesinde Mağrip Arap Haber Ajansı en iyi haber sitesi / mobil servis ödülünü kazanmıştır¹⁷⁶.

Mağrip Arap Haber Ajansı, Afrika’nın en önemli haber ajanslarından biridir. Kurulduğu andan itibaren Afrika’yla ilgilenmeye başlamıştır, ancak buna rağmen kronolojisine bakıldığında Afrika’yla büyük bir gelişme yaşanmamıştır. Afrika’yla ilgili ilk adım 1960 yılında atılmıştır. Bununla birlikte en önemli gelişmeler 2014 yılı itibariyle gerçekleşmeye başlamıştır. Halen ajansın bütün Afrika ülkelerinde ofisi bulunmamaktadır. Bu duraklamanın iki nedeni vardır. İlki 2000’den önce Fas’ın kendi iç sorularıyla ilgilenmeye odaklanmasıdır. Bu sebeple dış ülkelere çok büyük önem verilememiştir. İkincisi Fas’ın 1984’ten sonra Afrika Birliğinden geri çekilmesidir. Böylece Afrika ülkeleriyle soğuk ilişkiler dönemine girilmiştir.

MAP da devletle aynı çizgide yürüdüğü için aynı politikayı izlemiş ve Afrika kıtasını arka planda bırakmıştır. Fakat son yıllarda Fas yine kadim dostu olan Afrika kıtası ile ilgilenmeye başlamış ve gücünü Afrika’ya odaklamıştır. MAP da aynı adımları atmış ve 2014’ten sonra kıtayla olan ilişkilerine ivme kazandırmıştır. MAP’ın Afrika’daki en önemli görevi Fas’ın Afrika’da yapılan faaliyetlerini habere dönüştürmek ve her yerde yayınlamaya çalışmaktır. Aynı zamanda Afrika’da mevcut olan özellikle Fas’ın çıkarına olabilecek haberleri hızlı bir şekilde aktarması da görevleri arasındadır. Böylelikle halk ve yöneticiler arasındaki ilişkinin sıcak tutulması sağlanacaktır.

2.7 FAS AFRİKA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ’NÜN KITA ÜZERİNDEKİ BİLİMSEL ÇALIŞMALARI

Fas’ta araştırma merkezi geleneğinin düşük seviyede olduğu söylenebilir. Ülkede belli bir konuda uzmanlaşmış araştırma merkezleri çok bulunmamaktadır. Ayrıca farklı bölgeler üzerine çalışma yapan merkezlere de pek rastlanmamaktadır. Bu durumun sebeplerinden biri bu alanda verilen desteklerin çok az olmasıdır. En önemli sebep ise Fas’ın dış politika çizgilerinin dışına çıkmamasıdır. Bu çizgilerden kısaca bahsetmek

¹⁷⁶ Mağrip Arap Haber Ajansı, *Tarihçesi*, <https://bit.ly/3bDbpQ5>, (25 Nisan 20120).

gerekirse; ilki açık olması yani her ülkeyle ilişki kurmaya hazır olması, hiçbir ülkeyle ilişkilere engel konulmaması ve işbirliği yapma amacıyla ellerine uzatmasıdır. İkincisi tarafsızlık yani dünya üzerinde ülkeler arasında mevcut anlaşmazlıklarda taraf tutulmaması ve hiçbir tarafın desteklememesidir. Üçüncüsü ise diğer ülkelerin iç işlerine karışılmamasıdır¹⁷⁷.

Devletin dış politikasını destekleme adına araştırma merkezleri kontrol altında tutulmaktadır. Merkezlerde yapılan araştırmaların Fas'ta kabul gören dış politika çizgisinden çıkmaması gerekmektedir. Dolayısıyla sivil toplumlar tarafından kurulacak bu tür araştırma merkezlerine sıcak bakılmamaktadır. Fas'ta Afrika üzerine çalışan tek bir merkez vardır. Afrika Araştırmaları Enstitüsü olarak bilinen merkez V. Muhammed üniversitesine bağlıdır. Bunun dışında Afrika üzerine yapılan akademik çalışmalar, çalıştay ya da sempozyum şeklinde gerçekleştirilmektedir. Yani sürekli ve stratejik bir çalışma yapılmamaktadır. Yine de söz konusu araştırma merkezi erken bir tarihte kurulmuş ve Afrika'yla ilgili akademik çalışmalar için önemli bir zemin oluşturmuştur.

Afrika Araştırmaları Enstitüsü, Rabat V. Muhammed Üniversitesi altında Afrika konusunda uzmanlaşmış bir araştırma kuruluşudur. Fas'ı Afrika'nın bir parçası olarak gören Kralı II. Hasan'ın 1987'de aldığı bir kararla oluşturulmuş ve Nisan 1990'da faaliyetlerine başlamıştır. Ayrıca Afrika'da Fas'ı ve Fas'ta Afrika'yı tanıtmak üzere bir ara yüz olarak ortaya çıkarılmıştır. Enstitü, yalnızca bir kez daha seçilme hakkı bulunmak üzere 4 yıllık dönem için atanan bir direktör tarafından yönetilmektedir.

Afrika Araştırmaları Enstitüsü'nün çalışma alanları şu şekilde özetlenebilir:

- Küresel jeopolitikte Afrika.
- Afrika'daki siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve mekânsal değişiklikler.
- Fas'ın siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve insani alanlardaki diğer Afrika ülkeleriyle ilişkileri.
- Fas- Sahra Altı Afrika ortak sorunları.

¹⁷⁷ Said Elsidiki, "Fas Dış Politika Yapımı", 1. Muhammed Üniversitesi, Sosyal Ekonomi ve Hukuk Bilimleri Fakültesi, *Yayınlanmış Doktora Tezi*, Oujda, 2002, s. 28.

Enstitünün misyonu ise şu şekilde ifade edilmektedir:

- Beşeri ve sosyal bilimlerde Afrika araştırmalarının teşvik edilmesi.
- Aynı çıkarları paylaşan araştırmacı ve kurumların katılımıyla seminer, konferans ve sergi düzenlenmesi.
- Aynı amacı güden ulusal ve uluslararası organlarla işbirliğine dayalı ilişkilerin kurulması.
- İstatistik ve uzmanlık alanıyla ilgili tüm belge, kaynakça, el kitapları, yayınlar, araştırma çalışmaları, süreli yayınlar ve dergilerin toplanması.
- Afrikalı öğrenciler ve araştırmacılara açık özel bir kütüphanenin yönetilmesi.
- Enstitü dergisi ve bülteni ile ilgili tüm belge ve çalışmaların yayımlanması ve dağıtılması.

Afrika Araştırmaları Enstitüsü aynı zamanda:

- Afrika üzerine araştırma koordinasyonu merkezidir.
- Afrika mirası ile ilgili bilginin yayılmasını teşvik eden bir kültürel animasyon merkezidir.
- Afrika konusunda uzmanlaşmış bir dokümantasyon merkezidir.
- Afrika ile ilgili araştırma ve çalışmalar için bir yayın merkezidir.
- Afrika ile ilgilenen kamu ve özel sektörlerin yararına hizmet konularında uzmanlık ve arabuluculuk merkezidir.
- Doktora eğitim merkezidir (2009'dan beri).

Afrika Araştırmaları Enstitüsü bugüne kadar onlarca proje üzerinde çalışmış, ayrıca onlarca kitap ve makale yayımlanmıştır. Bunların dışında 2014 yılından beri Afrika çalışmaları Fas Dergisi yayımlanmaktadır¹⁷⁸.

¹⁷⁸ Afrika Araştırmaları Enstitüsü, *Hakkında*, <http://iea.um5.ac.ma/>, (07 Haziran 2020).

Afrika Araştırmaları Enstitüsü çok erken bir tarihte kurulmuştur. 1987’de kurulması Afrika kıtasının Fas açısından ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Buna rağmen enstitü tarafından o tarihlerde çok büyük çalışmalar yapılmadığı gözlenmektedir. Yapılmış olan çalışmalar ise dış politikaya değil daha çok tarih üzerine odaklanmaktadır; çünkü kurumun birkaç başkanı tarih alanından gelmektedir. Bu anlamda dış politika açısından ciddi bir katkı yapılmamaktadır. Ayrıca Afrika Birliği’nden çıkması nedeniyle Fas ve Afrika kıtası arasında soğuk bir dönem başlamıştır. Enstitü devlete yakın olduğu için devletle aynı çizgide yürümeye devam etmiş ve ciddi çalışmalar gerçekleştirmemiştir. Ama Afrika ile ilgili yapılabilecek akademik çalışmalara önemli bir zemin oluşturduğu kesindir. Ayrıca Afrika alışmaları kapsamında Fas’ta en önemli adres olduğu söylenebilir.

BÖLÜM III

TÜRKİYE’NİN AFRIKA’YA AÇILIM POLİTİKASI

3.1 TÜRKİYE İÇİN AFRIKA’NIN ARTAN DEĞERİ

Son yıllarda, Türkiye'nin dış politikası dramatik değişiklikler geçirdi. Bu değişikliklerin başında “açık kapı politikalarının benimsenmesi gelmektedir. Türkiye, özellikle Afrika kıtasında bu alana yeni girmiş olsa da Afrika bölgesinde önemli başarılarla imza atmıştır. Türkiye açılım politikasını üç temel üzerine oturtmaktadır: Devlet kurumları, STK'lar ve özel sektör. Bu bölümde, bu üç alan ayrıntılı olarak tartışılmakta ve Türkiye'nin Afrika Açılım Politikasındaki girişimleri hakkında elde edilecektir. “Afrika'nın problemlerini halletmesi” prensibi çerçevesinde Türkiye, tarihsel deneyimini, sosyal, siyasi ve kültürel birikimini, fırsat ve kaynaklarını Afrika halkı ve hükümetleri ile karşılıklı fayda temelinde paylaşmaktadır. Bu bağlamda, 1998 yılında başlayan çok yönlü Afrika'ya açılma politikası, özellikle bölge devletleriyle siyasi ilişkilerde; ticaret, yatırım, kültürel çalışmalar güvenlik ve askeri işbirliği gibi birçok alanda ivme kazanmıştır. Başarıyla devam eden Afrika Açılım Politikası, 2013 yılında Afrika için Ortaklık Politikası ile değiştirilmiştir¹⁷⁹.

Afrika için Ortaklık Politikası, Afrika kıtasında barış ve istikrarın sağlanması, ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunulması ve eşit koşullarda işbirliği yapılması için kamu kurumları, özel sektör, sivil toplum örgütleri ve insani yardım kuruluşlarının çalışmalarını kapsayan bir anlayışın ürünüdür. Karşılıklı fayda ve kazan-kazan sonuçları temelinde ikili ilişkiler geliştirmeyi hedeflemektedir.

Türkiye’nin Afrika’yla olan ilişkilerinin stratejik ve uzun vadeli olduğu söylenebilir. Bunun en açık göstergesi Türkiye-Afrika işbirliği zirvesinin belli periyotlarda

¹⁷⁹ Dış İşleri Bakanlığı, *Türkiye-Afrika İlişkileri*, <http://www.mfa.gov.tr>, (11 Nisan 2020).

düzenlenmesidir. 2008 yılında başlayan zirveler iki taraf arasındaki ilişkilerin kurumsallaşmasına yol açmıştır¹⁸⁰. Çünkü böyle zirveler ve üst düzey katılımlar içeren organizasyonların yapılması, stratejik ilişkilerin oluşabilmesi için bir koşuldur. Üst düzey ziyaretler, Afrika Ortaklık Politikasının sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Türk cumhurbaşkanı, başbakanlığı da dahil olmak üzere şimdiye kadar 27 Afrika devletini ziyaret etmiştir. Türkiye'nin 2002 yılında Afrika'da sadece 12 büyükelçiliği varken, 2021 sonunda bu sayı 43'ye yükselmiştir. Ankara'daki Afrika büyükelçiliklerinin sayısı ise 2008'de 10 iken 2021'de 37'ye yükselmiştir. Bir diğer önemli gelişme de Türkiye'nin 2005 yılında Afrika Birliği'ne gözlemci üye olarak katılması olmuştur¹⁸¹.

3.2 TÜRKİYE'NİN AFRIKA'YA YÖNELİK ÇALIŞMALARI

3.2.1 İnanç Diplomasisi Çerçevesinde Türkiye Diyanet Vakfı'nın Afrika'daki Faaliyetleri

Türkiye Diyanet Vakfı 13 Mart 1975'te kurulmuştur. Kuruluş amacı ise dini çalışmaların daha geniş kitlelere ulaştırılmasıdır. Vakıf, kuruluşundan beri Türkiye'de ve yurt dışında yüzlerce cami, eğitim, sosyal ve sağlık odaklı projeler gerçekleştirmiştir¹⁸².

Türkiye Diyanet Vakfı'nın, dünyanın dört bir tarafında Kur'an-ı Kerim'in bulunmadığı hiçbir ev, hiçbir gönül kalmasın diye 2015 yılında başlattığı "Hediyem Kuran Olsun" Projesi kapsamında 2017 yılı sonu itibarıyla 154.527 adet Fransızca, İngilizce ve (Duri ve Hafs kıraatiyle basılmış) Arapça mealli en çok Kur'an hediye ettiği kıta Afrika kıtası olmuştur. Türk Diyanet Vakfı ayrıca Afrika'nın Etiyopya Amherice, Malawi ve Zimbabwe ülkelerinde, Çeçova dili ve diğer yerel diller ile Verş kıraatında basım-meal çalışmaları başlatmıştır. 2017 yılında, temiz içme suyu bulma sıkıntısı yaşayan insanlara bir nebze de olsa yardımcı olabilmek adına "Bir Damla

¹⁸⁰ Ufuk Tepebaş, A.g.e, s. 322.

¹⁸¹ A.y.

¹⁸² Türkiye Diyanet Vakfı, *Kurumsal*, <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/>, (08 Nisan 2020).

Hayat” sloganıyla başlattığı “Su Kuyusu” projesi kapsamında, kuraklığın insan yaşamı için büyük bir sorun oluşturduğu Afrika ülkelerinde su kuyuları açmıştır.

İnşaat alanında yapılan çalışmalar çerçevesinde Türk Diyanet Vakfı, “Ecdat mirasını Afrika’da yaşatmaya devam ediyoruz” sözleriyle, 2015 yılında Afrika’nın önemli liman kenti olan başkent Cibuti’de, II. Abdülhamit Han Camii’nin temellerini atmıştır. Caminin inşaatı 2019 yılında tamamlanmıştır. Osmanlı mimarisi ve sanat anlayışıyla bölgenin önemli ve en büyük simge eser olma özelliğini taşıyan camide 6 bin kişi ibadet edebilmektedir. Kuraklık yaşanan Afrika kıtasına Diyanet tarafından önemli destekler sağlamıştır ki 2017 yılına kadar Burkina Faso’da 29, Gana’da 4, Somali’de 5, Gine Bissau’da 3, Kenya’da 10, Çad’da 8, Uganda’da 7, Nijer 6, Zimbabwe 4, Ruanda, Togo, Sudan’da 1’er olmak üzere toplam 78 su kuyusu açtırılarak hizmete sunulmuştur¹⁸³. Diyanetin yaptığı çalışmalar farklı alanlarda da görülmekle birlikte çoğunluk olarak din alanına girmektedir. Bildiğimiz gibi din konusu çok hassas noktalar barındırmaktadır. Bu nedenle bu alanda yapılan çalışmalarda bazı hususlara riayet etmek gerekmektedir. TDV’nin çalışmaları bu çerçevede yapılmaktadır. Örneğin Verş Kıraati ile basılmış Kuran’ı Kerim dağıtılmaktadır çünkü bölgede yaygın olan kıraat Verş Kıraatidir. Ayrıca İslam dininin kapsamlı olduğunu göstermek için TDV yalnızca din hizmetlerine odaklanmamakta aynı zamanda sosyal ve insani yardım da yapmaktadır. Böylece hizmetlerden yararlanan hedef kitleler genişlemektedir.

Diyanet vakfının çalışmaları 2017 yılında ivme kazanarak devam etmiştir. “Kurbanını Paylaş Kardeşinle Yakınlaş” temasıyla düzenlenen kurban kesim organizasyonu kapsamında, Afrika kıtasında 34 ülkeye adak kurban eti yardımı yapılmıştır. 2017 yılı içerisinde;

- Etiyopya’da 190.000 dolar, Kenya’da 228.750 dolar, Somali’de 78.000 dolar, Somaliland’de 46.200 dolar ve Somali Puntland’da 57.200 dolar değerinde olmak üzere toplam 18.011 gıda kolisi dağıtıldı.
- 77.375 Euroluk insani yardım kapsamında Sudan’a 18.011 adet gıda kolisi dağıtıldı.
- Ramazan ayı boyunca Somali Puntland’da 33.300 ABD Doları değerinde 1.200 gıda kolisi dağıtıldı. Etiyopya’da 54.000 dolar değerinde 1.500 gıda kolisi dağıtıldı.

¹⁸³ Türkiye Diyanet Vakfı, *2017 Faaliyet Raporu*, TDV, Ankara, 2018, ss. 31-32.

- 34 ülkede kurbanlar, kuyu projeleri, yerel dini yönetimlere destek, insani yardım ve daha fazlası yapıldı. Bu alanlarda 3.505.316 ABD Doları ve 141.140 euro değerinde insani hizmet ve hayır hizmetleri sağlanmıştır¹⁸⁴.

Eğitim alanında birçok çalışması olan Türkiye Diyanet Vakfı, 2017 yılı itibarıyla Afrika'dan gelen 682 uluslararası öğrenciye İmam Hatiplerde ortaöğretim seviyesinde ve İlahiyat fakültelerinde lisans ve lisansüstü seviyede, kendi bünyesinde vakıf bursu ve Eğitim desteği sağlamıştır. Afrika'da Somali'de bulunan 4 eğitim kurumuna destek vermiştir.

- Mogadişu İmam Hatip Lisesi, 2012 yılı 456 öğrenci.
- Mogadişu Üniversitesi, 2014 yılı 157 öğrenci.
- Hikma İslami İlimler Fakültesi, 2015 yılı 130 öğrenci.
- Fatih Sultan İmam Hatip Lisesi, 2015 yılı 325 öğrenci.
- Türkiye Diyanet Vakfı'nın 2017-2018 döneminde Somali'deki bu eğitim kurumlarında desteklediği öğrenci sayısı 1.068'dir¹⁸⁵.

Diyanet vakfı yıldan yıla Afrika kıtasına yönelik çalışmalarını geliştirmektedir. Bu çerçevede yapılan çalışmaların stratejik bir yön kazanabilmesi için Diyanet vakfı gelecek nesiller ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu çerçevede öğrencilere her seviyede destek verilmektedir. Verilen destek ülke içinde olabileceği gibi aynı zamanda söz konusu öğrenciler istediği takdirde Türkiye'de de olabilmektedir. Böylelikle öğrencilere verilen destek kesintisiz bir şekilde sağlanmakta, binlere ulaşan bu çalışmalar ile gelecek nesillere önemli bir temel oluşturulmaktadır.

3.2.2 Ekonomik (Ticari) Diplomasi Faaliyetleri

Sınır tanımayan aktör olarak adlandırılan özel sektör, açılım politikasında etkili bir rol oynamaktadır. Çok geniş bir kitle ile etkileşim içerisinde olan özel sektör, Afrika'da önemli bir yere sahiptir. Son yıllarda Kuzey Afrika'da Türk şirketlerin varlığı yaygınlaşmış ve ekonomik faaliyetleri halk üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır.

¹⁸⁴ Türkiye Diyanet Vakfı, *2018 Faaliyet Raporu*, TDV, Ankara, 2019, ss. 26-57.

¹⁸⁵ A.y.

Afrika’da Türk şirketleri önemli bir marka değerine sahiptir. Bu anlamda Türk şirketler açılım politikasına önemli katkılarda bulunmaktadır.

3.2.2.1 Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari anlaşmalar

Türkiye’nin, Afrika ile ekonomik ilişkilerini güçlendirilebilmesi için en önemli diplomatik mekanizma, ülkeler arasında ticari anlaşmalar sağlanmasıdır. Bu çerçevede bugüne kadar Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında yapılan anlaşmalar aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 14. Afrika Ülkeleriyle Olan Ticari Anlaşmalar

ÜLKE	ANLAŞMA	ÜLKE	ANLAŞMA
ANGOLA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	ERİTRE	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
EKVATOR GİNESİ	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	LİBYA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
BENİN	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	MISIR	- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması - Serbest Ticaret Anlaşması
BURKİNA FASO	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	CİBUTİ	
CAPE VERDE		ÇAD	
GABON	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	ETİYOPYA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
GAMBİYA		FAS	- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması - Serbest Ticaret Anlaşması

			- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
TOGO		MALİ	
BOTSVANA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	MORİTANYA	
BURUNDİ		NİJER	
GÜNEY AFRİKA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	ORTA AFRİKA	
KENYA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	SOMALİ	
KOMOR ADALARI		SUDAN	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
KONGO	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	TUNUS	- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması - Serbest Ticaret Anlaşması - Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
LESOTHO		KAMERUN	
MADAGASKAR	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	KONGO DEMOKRATİK CUMHURİYETİ	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
MALAWİ	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	FİLDİŞİ SAHİLİ	
MAURİTİUS	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	GANNA	
MOZAMBİK	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	GİNE	

MAMİBYA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	GİNE BİSSAU	
RUANDA		LİBERYA	
SEYŞELLER		NİJERYA	
SVAZİLİLAND		SENEGAL	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
TANZANYA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	SİERRA LEONE	
UGANDA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	SAO TOME VE PRİNCİPE	
ZAMBİYA	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması		
ZİMBABVE	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması		
CEZAYİR	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması		

Kaynak: Ticaret Bakanlığı Verileri (<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika>)

Toplam 53 ülke ile:

-
- 28 Tane Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
 - 3 Tane Serbest Ticaret Anlaşması
 - 2 Tane Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması
 - 25 Tane Anlaşması Olmayan Ülke

Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle mevcut anlaşmalarına baktığımızda; Afrika ülkelerinin yarısından fazlasının sadece Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması'nı imzalaması ortaya ilginç bir tablo çıkartmaktadır. Gösterilen bütün çabalara ve yapılan tüm

yardımlara rağmen 25 Afrika ülkesinin Türkiye ile hâlâ hiçbir ticari anlaşması bulunmamaktadır. Serbest ticaret anlaşması ise sadece 3 ülke ile yapılmıştır. Bu 3 ülkeden Fas, son zamanlarda ülke ekonomisindeki ihracat-ithalat dengesizliğinden; Mısır, ciddi siyasi sorunlarından; Tunus ise potansiyeli çok düşük olduğundan anlaşmayı iptal etmeyi düşünmektedir. Söz konusu engellerin kaldırılabilmesi için karşı tarafa daha cazip bir teklif sunmak ve “kazandır daha sonra kazan” çerçevesinde hamleler yapmak gerekmektedir. Türkiye tarafından ise Afrika ülkeleri için serbest ticaret anlaşmalarına pek sıcak bakılmamaktadır çünkü ithalat-ihracat dengesizliği oluşması ve milli ekonomiye zarar verilmesi riski dikkate alınmaktadır. Bu nedenle farklı bir anlaşma tipi oluşturmak gerekmektedir.

3.2.2.2 Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu’nun (DEİK) Afrika faaliyetleri

Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi 1986 yılında kurulmuştur. 11 Eylül 2014 tarihinde “Türk özel sektörünün dış ekonomik ilişkilerini yürütme” görevini tam anlamıyla üstlenmiştir. DEİK’in hedefi, yurtiçinde ve yurtdışında yatırım fırsatları aramak, Türkiye’nin ihracatını arttırmak ve iş fırsatlarını geliştirmektir. DEİK’in 146 iş komitesi, 1000’den fazla şirketi ve 2000’e yakın temsilcisi bulunmaktadır.

DEİK’in Afrika kıtası ülkeleri ile 1990 gibi erken bir yılda başlayan ilişkileri iş konseyleri temelinde ilerlemiş ve bu ilişkilerin gelişimi, 46 Afrika ülkesi ile etkileşim sağlamıştır. Bu kapsamda her bir çalışma komitesine ayrı temsilciler tayin edilerek ikili çalışma komiteleri oluşturulmuştur. Dolayısıyla son tahlilde DEİK’in kıta içinde 46 temsilcisi ve bağlı 46 iş komitesi bulunmaktadır¹⁸⁶.

DEİK, 2016 yılında Türk-Afrika İş Konseyi bünyesinde 46 ikili iş komitesi ile 17’si yurt dışında olmak üzere toplam 46 faaliyet yapılmıştır. 2017 yılının sonu itibarıyla 24’ü yurt dışı olmak üzere toplam 70 çalışma gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Çad Cumhurbaşkanı Idris Deby Itno (aynı zamanda Afrika Birliği dönem başkanı), 2-3 Kasım 2016 tarihlerinde İstanbul’da Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumunu gerçekleştirmiştir. DEİK koordinasyonunda ve TİM’in katkılarıyla Ekonomi Bakanlığı ev sahipliğinde Afrika Birliği’nin işbirliğiyle

¹⁸⁶ DEİK, *Ülke Bazlı İş Konseyleri*, <https://www.deik.org.tr/ulke-bazli-is-konseyleri>, (11 Nisan 2020).

gerçekleşen iş Forumu, Türkiye ve 42 Afrika ülkesinden 2500'e yakın üst düzey yetkili, özel sektör kurum başkanı, iş insanı ve yatırımcıyı bir araya getirdi. Türkiye-Afrika Tarım Bakanları ilk Toplantısı ve Tarım-İş Forumu, T.C dönemin Başbakanı Binali Yıldırım ve Gine Devlet Başkanı ve Afrika Birliği dönem Başkanı Profesör Alpha Condé'un önderliğinde 27-28 Nisan 2017 tarihleri arasında Antalya'da gerçekleştirildi. Tarım, Gıda ve Hayvancılık Bakanlığı'nın ev sahipliğinde düzenlenen etkinliğe 54 devletten 2 cumhurbaşkanı, 48 bakan, 14 bakan yardımcısı, 46 uluslararası kuruluş temsilcisi, 184 hükümet yetkilisi ve 1.500'den fazla iş insanı katıldı. Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle olan ticaretindeki payını arttırmada özel sektörün daha aktif rol oynaması için DEİK'in hükümetin diplomatik misyonlar planladığı 54 Afrika devletinin tamamında iş konseyi kurmasına karar verildi. Bu çerçevede, söz konusu Türkiye-Afrika Bölgesel İş Konseyi'ne yedi ikili iş konseyi daha katıldı¹⁸⁷.

Türkiye ekonomisi yıldan yıla büyümektedir. Bu büyüme ile beraber yeni pazarlar bulma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Afrika kıtası Pazar olarak önemli bir bölgedir. Bir taraftan kıtadan hammadde temin edilirken, diğer taraftan üretilen mallar kıtaya ihraç edilmektedir. Bu durumda yeni ortaklara gereksinim duyulmaktadır¹⁸⁸. Bu çerçevede DEİK, dış ekonomi alanında kilit bir rol oynamaktadır. Afrika'da kurulan konseyleri incelediğimizde bölgeye çok erken geldikleri görülmektedir. Devlet tarafından gerekli mevzuatlar hazırlanarak DEİK, mevcut zemin üzerine inşa ederek ilişkilerin güçlenmesinde ve geliştirilmesinde önemli bir görev üstlenmektedir. Afrika'da yapılan araştırmalar sonucunda DEİK'in Türkiye'nin varlığına önemli katkıları olduğu görülmüştür. Bu da Türkiye'yi Afrikalılar ve yöneticileri için çekici kılmaktadır.

3.2.2.3 Türk şirketlerinin Afrika'daki varlığı

Uluslararası firmalar dışa açılma politikalarında her zaman önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Siyaset gerekli diplomatik mekanizmaları ortaya koyarken, sahaya çıkan ve özellikle ekonomik alanda büyük çaba sarf eden aslında büyük şirketlerdir.

¹⁸⁷ DEİK, 2016 - 2017 Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu, İstanbul, 2018 s. 8.

¹⁸⁸ Numan Hazar, A.g.e, s. 265.

Türk ekonomisine katkı sağlarken aynı zamanda kültür elçisi olarak da görev yapmaktadırlar. Çokuluslu şirketlerin etkisini incelemek için dünyanın önde gelen ekonomik güçleri ABD ve Çin'i incelemek yeterlidir. Birçok insan ABD'yi McDonald's ve Coca-Cola sayesinde tanımıştır. Dünyanın neresinde bir yoksul varsa, Çin'i bilmektedir. Onlara yardım ettiği için değil, ucuz mal sağladığı için Çin'i tanımaktadırlar. Afrika'ya gözlendiğimizde, birçok Türk firması bu ülkelere ciddi bir şekilde nüfuz ederek Türkiye'nin imajı bağlamında olumlu etkiler bırakmıştır.

Bu bölgelerde en yaygın olan Türk ürünlerinde öne çıkan sektör tekstildir. Örneğin yurt dışında birçok yatırım yapan DeFacto, büyüme hedefleri kapsamında Kuzey Afrika'yı pazarları arasına alarak bölgedeki 9'uncu mağazasını Tunus'ta açmıştır. Şirketten yapılan açıklamada Kuzey Afrika'da 2017 yılı içinde 13 mağaza daha açmayı planladıkları söylenmiştir. DeFacto yıl sonunda bölgede 20 mağazaya ulaşmayı hedeflemektedir. Şirket, faaliyet gösterdiği tüm pazarlarda dünya trendlerine uygun tasarımlarını ve geniş ürün yelpazesinden oluşan koleksiyonlarını buradaki insanlarla buluşturmaya devam edeceğini açıklamıştır. Kuzey Afrika'nın en önemli merkezlerinden biri olan Tunus'a yatırım yapmaktan mutluluk duyduklarını dile getiren DeFacto CEO'su İhsan Ateş, yıl sonuna kadar Tunus'ta ikinci mağazayı açacaklarını ve Sahra Altı'nda yaygınlaşacaklarını söylemiştir. Kuzey Afrika hattında yatırımların devam edeceğini, özellikle Fas ve Mısır'da derinleşip mağaza sayılarını her yıl artırmayı hedeflediklerini belirtmiştir. 2015 yılında Fas'ta 1 mağazası olan DeFacto, 2016 yılını 5 mağaza ile kapatmıştır¹⁸⁹.

LC Waikiki, Kenya'daki ilk mağazasını 1,5 milyon ABD Doları tutarındaki yatırımla Nairobi'deki Two Rivers Mall'da açarak yurt dışı mağaza sayısını 292'ye çıkardı. Sahra Altı Afrika bölgesi Kenya'da yeni bir mağaza açarak yurt dışında büyümeye devam ediyor¹⁹⁰.

¹⁸⁹ İhlas Haber Ajansı, Defacto Tunus'ta İlk Mağazasını Açtı, 21.04.2017, <https://www.haberler.com/defacto-tunus-ta-ilk-magazasini-acti-9526672-haberi/>, (04 Haziran 2020).

¹⁹⁰ Hürriyet, *Sahra Altı Afrika Pazarına Kenya'dan Giriş Yaptı*, 23 Şubat 2017, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sahra-alti-afrika-pazarina-kenyadan-giris-yapti-40375507>, (06 Mart 2021).

Tablo 15. LC Waikiki'nin Afrika'daki Mağazalarının Sayısı¹⁹¹

Ülke Adı	Sayı
FAS	36
CEZAYIR	6
LİBYA	6
TUNUS	7
MISIR	27
KENYA	6
GÜNEY AFRIKA	2
TOPLAM	90

Kaynak: LC Waikiki Resmi Sitesi

LC Waikiki'nin Afrika'daki mağazalarının sayısı 90'a ulaşmıştır. Yakın zamanda Afrika'da faaliyete başlayan LC Waikiki hızlı bir şekilde kıtadaki mağazalarını yaygınlaştırmıştır. Bu ivmenin sebebi Türkiye'nin Afrika'ya yönelik açılım politikası, yapılan ticari anlaşmaları ve Türk şirketlere verdiği teşviklerdir. Böylece Afrika'da Türkiye'nin izleri derin bir şekilde yerleşmektedir.

Afrika'da özellikle Kuzey Afrika'da en yaygın giyim şekli muhafazakar giyimdir. Çeşitli modeller ve daha fazlasını üreten Türkiye, muhafazakar toplumların alışveriş merkezi haline geldi. Tekbir, Modanisa ve Sefamerve gibi firmalar bu fırsattan ya yurt dışında şube açarak ya da online alışveriş e-ticaret sistemleri oluşturarak yararlanmaktadır. Dolayısıyla muhafazakar kitlelerde, modern giysiler almak istedikleri zaman ihtiyaçlarını ancak Türk markalarıyla karşılayabileceklerine dair bir

¹⁹¹ LC Waikiki, *Mağazalar*, <http://corporate.lcwaikiki.com/Magazalar>, (05 Haziran 2020).

algı oluşmuştur. Öyle ki Türkiye’den bir parça kıyafet almak muhafazakar kitleler arasında artık bir prestij meselesidir.

Cezayir hükümeti tekstil sektörünü daha çok geliştirmek için Türk Tey Grubu şirketlerinden Tapa ile Afrika’nın en büyük tekstil fabrikasını açmak amacıyla ortaklık kurdu. Cezayir Sanayi ve Maden Bakanı Yusuf Yusufi tarafından TAYAL SPA olarak adlandırılan tesisin 1,5 milyar dolar değerinde olduğu söylendi. Yusufi açılış konuşmasında, fabrika üretiminin yüzde 40’ının iç piyasa talebini karşılayacağını, yüzde 60’ının ise ihracat için kullanılacağını söyledi. Fabrikanın Türkiye-Cezayir ortaklığında Afrika’nın en büyük tekstil fabrikası olduğunu kaydeden Yusufi, 2015 yılında imzalanan ortaklık anlaşması kapsamında fabrikanın yüzde 49’unun Taypa’ya, yüzde 51’inin ise Cezayir’e ait olduğunu söyledi. Cezayir, Relizane’nin Sidi Hattab bölgesinde 250 hektarlık bir alana kurulu olan tesisin tamamlandığında 25 bin kişiye iş sağlayacağını, yıllık olarak 60 milyon metre denim üreteceğini ve 30 milyon giysi dikilmesinin beklendiğini vurguladı. Projenin ilk etabında 8 tekstil üretim birimi ve 400 kişiye eğitim veren bir tekstil okulu ile işçi ve memurlar için 567 konut yer alıyor. İkinci fazda ise hazır giyim, endüstriyel elyaf, denim, örme ve dokuma kumaş üretecek 10 fabrika yer alıyor¹⁹².

Tekstil alanından sonra en önde gelen sektör inşaat sektörüdür. Türk firmalar bu alanda çok büyük projeler gerçekleştirmiştir ve gerçekleştirmeye de devam etmektedir. Bugüne kadar Afrika ülkelerinde resmi devlet ihalesi yapan Türk inşaat firmaları ve ülke projeksiyonları, devam eden, tamamlanan ve durdurulan tüm projeler detaylarıyla birlikte aşağıda verilmiştir.

¹⁹² Labmedya, *Türk-Cezayir Ortaklığında Afrika'nın en Büyük Tekstil Tesisi Açıldı*, 15 Ocak 2018, <https://www.labmedya.com/turk-tekstil-firnasi-cezayirde-afrikanin-en-buyuk-tekstil-tesisini-acti>, (04 Haziran 2020).

Tablo 16. Afrika'daki Türk Firmalarının Projeleri¹⁹³

ŞİRKET	PROJE SAYISI	ÜLKELER / PROJE SAYISI	SEKTÖR
ENKA	28	Cezayir / 3 Etiyopya / 1 Gine / 2 Kamerun / 1 Libya / 19 Mali / 1 Sierro Leone / 1	Arıtma tesisi, Konut-Baraj-Fabrika binası-Su hattı
SYSTEM	9	Libya / 9	Konut-Havaalanı
METİŞ	8	Gana / 1 Libya / 6 Mali / 1	Konut-Otoyol-Su hattı
ÖZTAŞ	7	Libya / 7	Konut-Su tesisi-Kanalizasyon-İletişim-Su şebekesi-Elektrik-Otoyol
MNG	6	Cezayir / 3 Libya / 2 Mısır / 1	Su hattı-Arıtma tesisi-Yol-Hotel
ARSEL	6	Libya / 6	Konut-Baraj
NUROL	5	Cezayir / 1 Libya / 4	Baraj-Yol-Konut
ÖZGÜN	5	Cezayir / 5	Tren yolu
DOĞUŞ	5	Fas / 4 Libya / 1	Otoyol-Tren yolu-Konut
ÇUKUROVA	4	Libya / 4	Otoyol-Konut-Su tesisi-Arıtma tesisi-İletişim hattı
TAV	3	Libya / 2 Mısır / 1	Havaalanı
RÖNASANS	3	Libya / 3	Konut

¹⁹³ Afrotürk Vakfı, *Afrika Ülkelerinde Resmi İhale Alan Türk İnşaatçılar*, 11 Kasım 2017, <http://www.afroturk.com/haber/562/51/afrika-ulkelerinde-resmi-ihale-alan-turk-insaatcilar>, (04 Haziran 2020).

BETA	3	Cezayir / 1 Libya / 2	Fabrika binası-Arıtma tesisi- Konut
GAMA	3	Libya / 3	Gaz tesisi-Termik santral
YÜKSEL	3	Libya / 3	Konut
ESER	2	Kamerun / 1 Nijerya / 1	Otoyol-Trenyolu
MAKYOL	2	Cezayir / 1 Fas / 1	Otoyol-Konut
KONTEK	2	Cezayir 2	Teknopark
KUR	2	Cezayir / 2	Konut
STFA	2	Cezayir / 1 Mısır / 1	Otoyol-Elektrik
POLAT	2	Fas / 2	Tren yolu
TEKFEN	2	Fas / 2	Boru hattı-Fabrika
ENTES	2	Libya / 2	Arıtma tesisi-Kanalizasyon
GAP	2	Sudan / 2	Konut
EMSAŞ	2	Libya / 2	Konut
EREN	1	Libya / 1	Liman-Konut-Elektrik-İletişim
NUHOĞLU	1	Libya / 1	Konut
MRA	1	Libya / 1	Boru hattı
ENDEM	1	Libya / 1	Termik santral
KAYI	1	Cezayir / 1	Konut
KOÇOĞLU	1	Cezayir / 1	Konut
YAPI MERKEZİ	1	Cezayir / 1	Tren yolu
ÜSTAY	1	Gana / 1	Konut
BAYTUR	1	Libya / 1	Otoyol

Kaynak: Afrotürk Vakfı

Bu verilere göre Türk firmaları 126 projeyi farklı Afrika ülkelerinde, farklı alanlarda gerçekleştirmektedir. Söz konusu projeler milyar dolarlar harcanan büyük projelerdir. Ayrıca yukarıda belirtilen proje alanlarından da anlaşılacağı üzere ülkeler açısından en hassas konuları içeren projeler yürütülmektedir. Bütün ülkeyi ilgilendiren bu projeler, Türkiye'nin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin dolaylı bir şekilde reklamı yapılmaktadır. Halkta oluşan algıya göre bu projeleri yapabilen ülke güçlü bir ülkedir. Aynı zamanda gerekebilecek her ürünü üretebilecek ve bunu kaliteli bir şekilde yapabilecektir. Bu yüzden ülkede yatırım ya da ticaret yapmak isteyen herkes Türkiye'deki pazarlara başvurmaya çalışmaktadır. Bu bakış açısı önceden sadece Avrupa, ABD ve Çin ile ilişkilendirilirken, yapılan bu çalışmalar sayesinde son yıllarda Türkiye de önemli bir adres (satıcı) olarak yerini almıştır.

BİM (Birleşik Mağazalar Anonim Şirketi), Kuzey Afrika'nın en başarılı gıda şirketleri arasında öne çıkıyor. BİM'in Fas ve Mısır'da yüzlerce şubesi bulunmaktadır. Sadece Fas'ta 514'ten fazla şube açıldı. Mısır'da 300'den fazla şubesi var. “Toptan fiyata perakende” temeliyle geniş bir kitleyi kendine çekmiştir. İnsanlar eskiden küçük mağazalardan alışveriş yaparken artık topluluk içinde yer alan BİM mağazalarından alışveriş yapmayı tercih ediyor. Ayrıca yurtdışına açılan BİM'in kazancını büyük ölçüde artırdı¹⁹⁴. BİM mağazalarının her mahallede açılmasıyla Türkiye kıtaya damgasını vurdu ve bu durum Türkiye hakkında bir merak yarattı. Kısa bir zamanda hızla yayılan BİM mağazası, Türkiye'yi güçlü bir devlet olarak tanıtıyor. Zira bölge açısından bakıldığında yurtdışındaki pazarlara girebilen ülkeler sadece güçlü devletlerdir. Günlük ihtiyaçlara cevap veren BİM mağazaları sayesinde markete giden herkes, çocuktan yaşlıya Türkiye'yi bilmektedir.

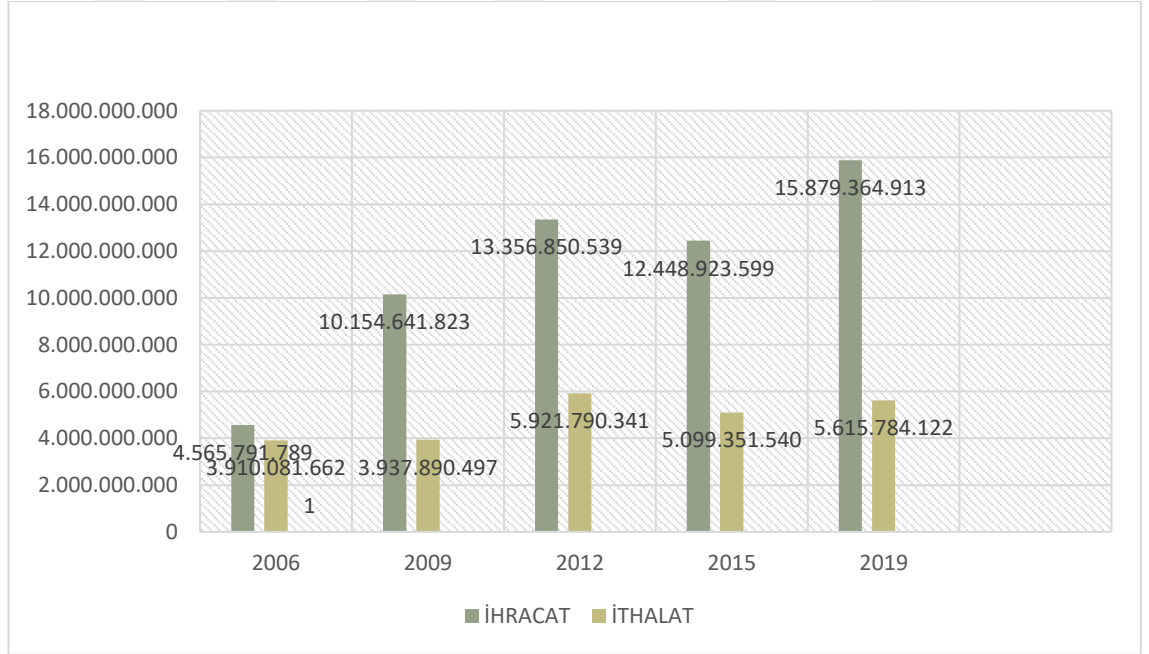
Afrika'daki Türk firmaları hemen hemen her alana girdi. Mobilyadan inşaata, gıdadan beyaz eşya ve giyime kadar tüm bu alanlara girmek tüm kitlelere hitap etmek demektir. Bu şirketler ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurarak hareket etseler de Türkiye ekonomisine de güç katmaktadırlar. Ayrıca, bu bölgelerdeki Türk sivil toplum çalışmalarının büyük bir kısmı bu ülkelerde yerleşik Türk şirketleri tarafından desteklenmektedir. Bu anlamda STK'lar ve özel şirketler açılım politikası kapsamında

¹⁹⁴ Hişam Tsmart, *Faşılar Dükanlardan Süpermarketlere Yönelmişler*, Hespress Elektronik Gazetesi, 11 Ocak 2015, <http://www.hespress.com/economie/251286.html>, (06 Haziran 2020).

birbirini tamamlayan roller üstlenmektedir. Sonuç olarak, bu verilerle değerlendirdiğimizde, dışa açılma politikalarında özel sektör kilit bir görev üstlenmektedir.

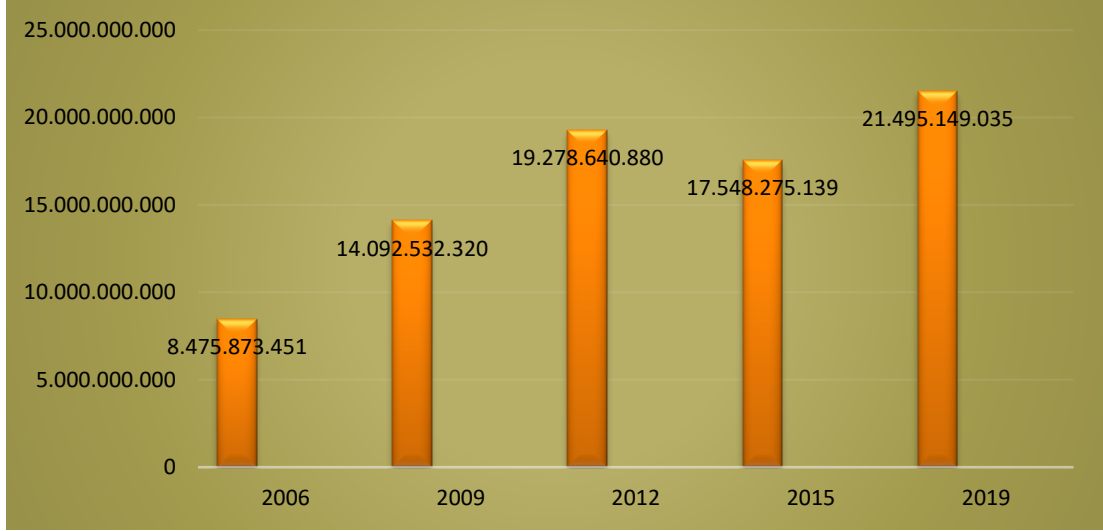
3.2.2.4 Türkiye'nin Afrika'daki dış ticaret ve yatırım olanakları

Ülkeler arasındaki ilişkilerin seviyesini ölçebilmek için bakılması gereken en kilit konunun ekonomi olduğu bilinmektedir. Bu anlamda Türkiye açısından Afrika ile ilişkilerin hangi seviyede olduğunu ölçmek istediğimizde ekonomik ilişkilerin gelişimini gözlemlememiz gerekmektedir. Aynı zamanda sahada olan rakipleri ile kıyaslama yapmak da yerinde olacaktır. Türkiye-Afrika ekonomik ilişkileri bu çerçevede incelendiğinde, söz konusu ilişkilerin hızlı bir gelişim gösterdiği görülmekle birlikte sahada olan rakiplerine oranla Türkiye'nin daha fazla çaba göstermesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Aşağıda belirli yıllara göre Türkiye'nin Afrika'ya yönelik ithalat-ihracat ve dış ticaret hacim oranları verilmiştir.

Şekil 10. Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik İhracat ve İthalat Oranları 2006-2019 (milyar dolar)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>

Şekil 11. Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik Dış Ticaret Hacmi 2006-2019 (Milyar Dolar)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>

Türkiye, Afrika'ya yönelik dış ticaret hacminde dikkat çekici bir büyümeye yaşamış, ortaklık seviyesine ulaşan ilişkileri ile kısa zaman içerisinde önemli bir gelişim sürecini yakalamıştır. İhracat rakamları 2006 yılında 4.565 milyardayken, 2019 yılında 15.879 milyar dolara ulaşmıştır. Veriler neredeyse 4 katlık bir artışı işaret etmektedir. Dış ticaret hacmi ise 2006 yılında 8.8475 milyar dolarken, 2019 yılında 21.495 milyar dolara ulaşmıştır. Belirtilen yıllar içinde yapılan ziyaretler sırasında pek çok ekonomik anlaşma imzalanmıştır. İhracat dışında Türkiye'nin Afrika'ya olan yatırımları, toplamda 6 milyar dolara ulaşmıştır, Bununla birlikte Türk Eximbank'ın da destekleriyle toplam 70 milyar dolar değerinde 1500'e yakın projeyi Türk müttehitler tarafından başarıyla tamamlanmıştır¹⁹⁵.

Afrika'dan yapılan ithalat ise 2006 yılında 3.310 milyar iken 2019 yılında 5.615 milyar dolara ulaşmıştır. İthalat seviyesi çok düşük bir seyirde ilerlemiştir. Bunun sebebi birçok Afrika ülkesinin sanayi ülkesi olmamasıdır. Bu şartlar altında Türkiye ve Afrika ülkeleri arasında Afrika ülkeleri aleyhine dış ticaret dengesizliği yaşanmaktadır. Dolayısıyla birçok ülke (özellikle ticaret serbest anlaşması olan ülkeler) süreçten rahatsızlık duymaya başlamıştır. Bazı ülkeler serbest ticaret anlaşmalarını iptal etmeyi

¹⁹⁵ Ruhsar Pekcan (Ticaret Bakanı), *Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu*, 8 Ekim 2020, <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-afrika-ekonomi-ve-is-forumu>, (05 Aralık 2020).

dahi düşünmüşlerdir. Fakat Türkiye açısından ilişkilerin gerilemesi riskini taşıyan bu durumun telafisi için başka alternatifler de vardır. Türkiye, rakipleri gibi Afrika'daki doğrudan yatırımlarını artırarak mevcut dengesizliği kapatabilecektir. Bu kapsamda Türkiye, Türk yatırımcılara her yıl 200.000 dolar destek sağlamaktadır¹⁹⁶.

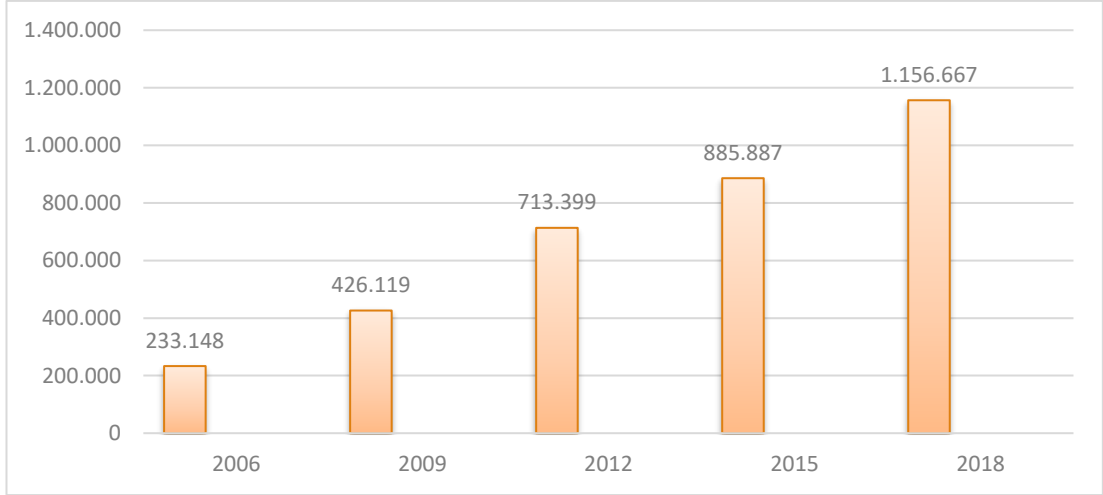
3.2.2.5 Ulaşım ve Lojistik çalışmaları kapsamında Türk Hava Yolları'nın Afrika'da artan görünürlüğü

Afrika ile ilişkileri geliştirmek için en temel araç olan ulaşım ve lojistik alanlarındaki engelleri ortadan kaldırabilmek için Türkiye, Türk hava yolları ile Afrika kıtasının ulaşılabilir noktalarına maksimum düzeyde ulaşmaya çalışmaktadır. 2019 yılı aralık ayına kadar THY 39 Afrika ülkesi ve 60 şehir ulaşmıştır¹⁹⁷. Bu sayede gerek devlet kurumları gerek sivil toplum örgütleri ve gerekse özel sektör kurumları Afrika kıtasının çoğu ülkesine hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir. THY, yolcu taşımacılığı dışında kargo hizmetleri de sunmakta ve bu hizmet sayesinde hem sosyal hem de insani yardımlar hedef kitlelere hızlı bir şekilde ulaştırılmaktadır. Aynı zamanda ticaret akışı da hızlı bir şekilde sürdürülmektedir. Uçuşların sayısının yükselmesi, Afrika vatandaşlarının Türkiye'ye gelişini de ciddi bir oranda artırmıştır.

¹⁹⁶ Türkiye Ticaret Bakanlığı, *Yurtdışındaki Yatırımcılara Verilen Destekler*,

28 Ocak 2019, <https://ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/yurtdisi-yatirimlar/yurtdisindaki-yatirimcilara-verilen-destekler>, (10 Temmuz 2020).

¹⁹⁷ Türk Hava Yolları, *Sayılarla*, 05 Aralık 2019, <https://www.turkishairlines.com>, (12 Nisan 2020).

Şekil 12. Türkiye’ye Afrika’dan Gelen Ziyaretçiler Sayısı (2006-2018)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Ulaşım kolaylığı sağlayan THY sayesinde Afrika’dan gelen ziyaretçilerin sayısı 6 katına çıkmıştır. 2006 yılında bu sayı 233.000 kişi iken, 2018 yılında 1.156.667 milyona ulaşmıştır. Belirtilen artışlarda Afrika yerel uçuşlarının da katkıları inkâr edilemez iken, buradaki en büyük pay THY’ye aittir. Turistler, (tüccar, sağlık turizmi vs.) Türkiye’ye çok büyük miktarlarda döviz bırakmaktadırlar. Bu sebeplerden dolayı THY’nin dış ticaret için sağlam bir zemin oluşturduğu söylenebilecektir.

3.2.3 Türkiye’nin Kıtaya Yönelik Kalkınma Yardımları ile Sosyal ve İnsani Yardımları

Kalkınma, sosyal ve insani yardım Türkiye’nin Afrika ile ilişkilerinin geliştirilmesi için hayati bir önem taşımaktadır. Bu alanda gerçekleşen çalışmalar sonucunda beklenmeyen bir dost ilişkiler ağı ortaya çıkmıştır. Gönül kazanma üzerine inşa edilen çalışmalar Türkiye’nin olumlu imajını, hedef kitlelerin gönüllerine yerleştirmiştir. Böylece gösterilen çabalar ile birlikte Afrika’da devlet, açılım politikası için önemli bir zemin hazırlamıştır.

Sivil toplum çalışmaları Türkiye’nin diplomatik ilişkilerinin geliştirilmesi için çok önemlidir. Devletin ulaşmadığı yerlerde ya da zorlandığı alanlarda sivil toplum kuruluşları sahalara inip Türkiye’nin izlerini yerleştirmektedir. Bugüne kadar sivil

toplum tarafından Afrika'ya yapılan yardımlar yıllık olarak 100 milyon dolara ulaşmaktadır. Farklı alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları uzmanlaşmış kurumları ortaya çıkartmıştır. Aynı zamanda sadece yardım değil stratejik projeler de üretilerek ülkelerin kendi kendine gelişmesi sağlanmaya çalışılmaktadır¹⁹⁸.

3.2.3.1 Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) Afrika Faaliyetleri

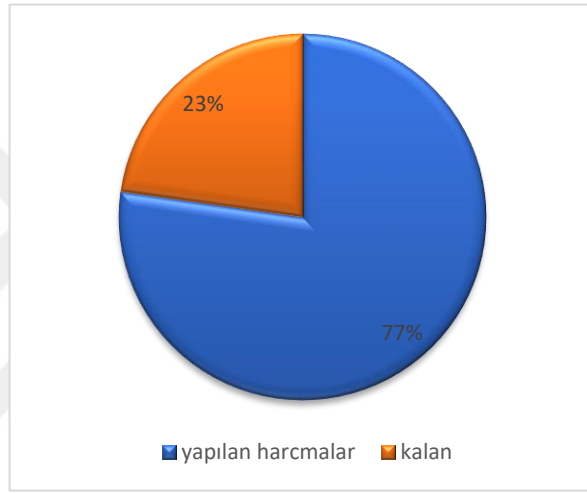
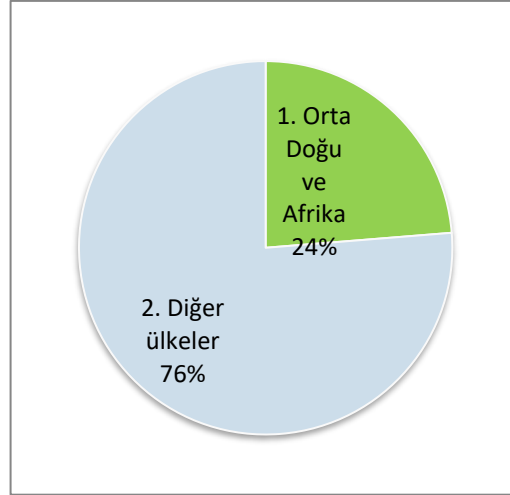
1992 yılında kurulan ve daha aktif bir dış politika uygulamak için yola çıkan TİKA ilk kurulduğu zamanlarda daha çok, ortak değerlere sahip ülkelerle ilgilenmiş; ilerleyen zamanlarda hem hedef kitlesini hem de çalışma alanlarını daha geniş tutmak için çalışmıştır. 60 ülkede 62 programıyla ve koordinasyon ofisiyle faaliyet gösteren TİKA yaptığı yardımlarla 5 kıtada 150 ülkeye ulaşmıştır. TİKA'nın bütçesi 2002 yılında 85 milyon dolar iken 2017 yılında 8 milyar 120 milyon dolara ulaşmıştır¹⁹⁹. Araştırmanın konusu olan Afrika ülkelerindeki bütün devletlerde çalışmaları bulunan TİKA, Kuzey Afrika ülkelerinin dış yardımlara karşı ciddi bir hassasiyeti olduğundan bu kapıyı kolay kolay açamamıştır. Fakat diğer Afrika ülkelerine yardım kapısı her zaman açık olmuştur. Bu bağlamda TİKA o bölgede ciddi faaliyetler göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir.²⁰⁰

TİKA'nın 2019 yılındaki bütçesinde Afrika ülkeleri önemli bir paya sahip olmuştur. Bununla birlikte kurum Afrika ülkelerini Orta Afrika olarak değerlendirdiği için ayrılan bütçe oranları Ortadoğu ülkelerini de kapsamaktadır.

¹⁹⁸ Serhat Orakçı, *Türkiye-Afrika İlişkileri: Tarihi Süreç, Yaklaşımlar ve Beklentiler*, 1. Basım, 2018, İnsamer Yayınları, İstanbul, ss. 210-212.

¹⁹⁹ TİKA, *Hakkımızda*, <http://www.TİKA.gov.tr/tr>, (30 Mart 2020).

²⁰⁰ TİKA, <http://www.TİKA.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, (31 Aralık 2020).

Şekil 13. Harcamalar ve Oranlar²⁰¹

Kaynak: TİKA 2019 Yılı Raporu (<https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/>)

Diğer ülkelerle olan ilişkisine nazaran Afrika kıtası, TİKA'nın faaliyetlerinde önemli bir konuma sahiptir. Afrika kıtası TİKA'nın bütçesinde önemli bir paya sahiptir, ancak payı büyük olmasına rağmen bu dilimde Ortadoğu ülkeleri de yer almaktadır. TİKA'nın Afrika kıtasıyla yakaladığı ivme, ileriki zamanlarda konumunun daha güçlü olacağını göstermektedir. Afrika'da 15 ülkede ofisi bulunmaktadır.

Afrika ülkelerine destek olmak için çalışmalar yürüten ve Afrika halkına kazandıran TİKA eğitim alanında:

²⁰¹ TİKA, "2019 Faaliyet Raporu", *Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı*, Ankara, 2019, s. 53.

- Son 3 yılda okul inşaatı/onarımı, okul donanımı/tefrişatı ve mesleki eğitim projeleri olmak üzere Afrika’da yaklaşık 200’ün üzerinde proje gerçekleştirmiştir.
- 2012 yılında tadilatını gerçekleştirdiği Najah Eğitim Merkezi’ne 2013 yılında teknik ekipman ve donanım desteği sağlamıştır.
- Najah Eğitim Merkezi’ne ilaveten 4 ek derslik inşa etmiş, 4 yatakhanein tadilatı da TİKA tarafından yapılmıştır.
- Batı Afrika’daki tek resmi engelli eğitim kurumu olan, 3 ile 14 yaşları arasında toplam 120 öğrencinin eğitim gördüğü Dakar İşitme Engelliler Merkezi’nin iyileştirilmesi projesi kapsamında, okul binası tamamen yenilenmiş; üç derslikli bir mesleki eğitim bloğu ile oyun alanı merkeze kazandırılmış, işitme engelli çocukların eğitiminde kullanılan FM eğitim sistemi TİKA tarafından kurulmuş, bir öğrenci servisi hibe edilmiş, okul malzemeleri TİKA tarafından yenilenerek, inşa edilen merkezde kullanılmak üzere mesleki eğitim ekipmanları verilmiştir.
- Sudan Hartum Eyalet Valiliğinin 5.000 M2 alan üzerine kurmuş olduğu Mesleki ve Teknik Eğiticilerin Eğitim Merkezi’nin donanımı TİKA tarafından gerçekleştirilmiştir. 2013’den bu yana aktif bir şekilde faaliyetlerine devam eden merkezde 2000’in üzerinde Sudanlı kursiyer eğitim görmüştür.
- Gana’da Achimota Lisesi’nde 3000 öğrencisi bulunan bilim laboratuvarının, biyoloji, fizik ve kimya laboratuvarları için muhtelif teknik ekipmanları TİKA tarafından sağlanmıştır²⁰².

Yaşanan felaketlere karşı Sağlık alanında özellikle sağlık insanı konusunda yetersiz olan Afrika ülkeleri için önemli yardımlar yapan TİKA:

- Somali’de en önde gelen çalışmalardan biri olan dev bir hastane inşa etmiştir. Hastanenin teknolojik açıdan en modern hastane olma özelliği bulunmaktadır.
- Hastaneye modern ekipmanlar ile poliklinikler, yataklı servis, acil

²⁰² TİKA, “Afrika Faaliyet Raporu”, *Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı*, Ankara, 2016, ss. 5-17.

servis, görüntüleme, merkezi laboratuvar üniteleri, yoğun bakım, steril koşullarda hizmet sunan doğumhane, ameliyathane birimleri ve hastaneye hizmet verecek mutfak, çamaşırhane, sterilizasyon, morg ve teknik merkezler gibi servis birimleri desteğinde bulunmuştur. Hastanede ayda ortalama 6.000 hasta tedavi edilmekte, 100 ameliyat yapılmaktadır. Ayrıca 1.100 metrelik çevre duvarı inşasını da TİKA yapmıştır.

- Senegal’de, inşası TİKA tarafından yapılmış ve donanımı sağlanmış olan Pikine Anne Çocuk Sağlığı Merkezi, 12.200 m²’lik bir alana sahip olmakla birlikte, toplamda 350.000 nüfuslu bir alana hizmet vermektedir.
- TİKA ayrıca Namibya’da kanserli çocukların tedavilerine yönelik olarak ülkenin tek Çocuk Kanser Bakım Ünitesine sahip olan Merkez Hastanesi Pediatrik Onkoloji Bölümüne de tıbbi ekipman desteğinde bulunmuştur²⁰³.

Bunların dışında, TİKA Afrika Ülkelerine tam donanımlı 49 ambulans vermiştir.

Tablo 17. Ambulans Verilen Afrika Ülkeleri ve Sayıları

Ülke	Ambulans Sayısı	Ülke	Ambulans Sayısı
Burkina Faso	7	Somali	5
Senegal	3	Namibya	2
Moritanya	2	Benin	1
Nijer	5	Uganda	1
Mali	3	Kamerun	2
Etiyopya	2	Tunus	4
Madagaskar	1	Kenya	3

²⁰³ A.g.e, s. 19-31.

Gine Bissau	2	Sudan	2
Sierra Leone	1	Fildişi	3
Güney Sudan	2		
TOPLAM		49	

Kaynak: TİKA 2016 Afrika Faaliyet Raporu (<https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/>)

Afrika kıtanın en önemli ihtiyaçlarından biri de su kaynaklarıdır. TİKA su ve sanitasyon alanında Afrika’da önemli çalışmalar yürütmüştür.

- TİKA tarafından yürütülen “Somali Temiz İçme Suyuna Erişim” Projesi ile Mogadişu ve çevresinde 2012 yılından itibaren açılan 21 su kuyusu, ardından Somali’de Burao kentinde 5 su kuyusu da inşa edilerek yaklaşık 45.000 kişiye yetecek içme ve kullanma suyu temin edilmiştir.
- “Sudan Temiz Suya Erişim” Projesi 2010 yılında Afrika’da başlatılan “Temiz İçme Suyuna Ulaşım” Projesi kapsamında Sudan’da toplam 28 su kuyusu açılmıştır. Açılan kuyulardan yaklaşık 300.000 Sudanlı faydalanmaktadır.
- Su ve Atık Su Arıtımı Yönetimi Eğitimi Çad, Cibuti ve Somali Su ve Kanalizasyon İdareleri teknik personeline eğitim programı TİKA’nın katkılarıyla düzenlenmiştir.
- Burkina Faso Su Kuyularının Onarımı Projesi 2012 yılında TİKA Batı Afrika içme suyuna erişim projesi kapsamında Burkina Faso’da açılan 76 su kuyusundan 34 su kuyusunun onarımı TİKA tarafından gerçekleştirilerek bölge halkının hizmetine sunulmuştur²⁰⁴.

TİKA’nın bu alanda Afrika Ülkelerinde en önde gelen çalışması su kuyuları açması ve bu kuyuları onarmasıdır.

²⁰⁴ A.g.e, ss. 32-37.

Tablo 18. Afrika Ülkeleri’nde Açılan Su Kuyuları

ÜLKE	Su Kuyusu Sayısı
Moritanya	60
Senegal	10
Mali	36
Burkina Faso	74
Nijer	257
Gambia	8
Kamerun	10
Sudan	35
Etiyopya	52
Malavi	5
Gabon	2
Somali	76
TOPLAM	579

Kaynak: TİKA Afrika 2016 Faaliyet Raporu (<https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/>)

Yardıma çok fazla ihtiyacı olmayan Afrika kıtası, kıtanın zengin kaynaklarıyla beraber kendi kendini kalkındırabilecek ve güçlü bir ekonomi oluşturabilecek altyapıya sahiptir. Bu çerçevede “ölü yardım” meselesinin düşünülmemesi için TİKA, üretim, ekonomik ve altyapısal alanlarda önemli destekler vermektedir. Bu alanda:

- Tunus Tekstil Atölyesi ve Sürekli Eğitim Merkezi kuran TİKA, Tunus’ta üretim sektörünün geliştirilmesi için bu proje ile işsiz ve meslek

sahibi olmayan genç kadınlara yönelik meslek edindirme eğitimleri verilmesini amaçlamıştır.

- Ülkenin gelişmekte olan bölgelerinde işsizliğin azaltılmasına ve tekstil sektöründe küçük ve orta ölçekli üretim atölyelerinin yaygınlaştırılmasına önemli bir katkı sağlaması planlanan atölyenin teknik ekipmanı TİKA tarafından temin edilmiştir.
- Çadlı iş insanlarına Çad Girişimcilik Projesi kapsamında eğitimler verilmiştir.
- Kadın işgücünün daha verimli biçimde kullanılması düşüncesinden hareketle, köy kadınlarına iki adet manyok ezme makinesi ve köyde elektrik bağlantısı bulunmadığı için bir adet jeneratör hibe edilmiştir²⁰⁵.

Bu yardımlar çerçevesinde görülüyor ki Afrika Ülkeleri TİKA'dan önemli yardımlar almaktadır. Söz konusu yardımlar dış politika açısından önemli bir açılım politikası rolü oynamaktadır. Sömürgeci mantığıyla yardım alan ülkeler, artık daha insani yardımlar almaya başlamışlardır. Bu değerlendirme tamamen Afrika ülkeleri tarafından sürekli olarak zikredilen bir ifade olmuştur. TİKA kurumu ölü yardımdan kaçınmaya çalışmıştır. Bu çerçevede üretim, ekonomik ve altyapısal odaklı çalışmaları öne çıkarmış hem tecrübe değişimi sağlama hem de ülkelerin kendi kendine kalkınması amacıyla özel eğitimler ve girişim programları düzenlemiş ve sunmuştur.

3.2.3.2 Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) Afrika faaliyetleri

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması, afetlere müdahale edilmesi ve afet sonrasındaki iyileştirme çalışmalarının süratle tamamlanması amacıyla gereken faaliyetlerin planlanması, yönlendirilmesi, desteklenmesi, koordine edilmesi ve etkin uygulanması için ülkenin tüm kurum ve kuruluşları arasında işbirliğini sağlayan, çok yönlü, çok aktörlü bir kurumdur²⁰⁶. Bu çerçevede AFAD, Afrika kıtasında yardıma muhtaç ülkeler için yaptığı yardımlarla

²⁰⁵ A.g.e, ss. 52-59.

²⁰⁶ AFAD, *Hakkında*, <https://www.afad.gov.tr>, (10 Nisan 2020).

Afrikalı halka umut olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. 2012 yılında insani yardım kapsamında; Somali'ye kargo uçağı ile 40 ton ilaç ve tıbbi malzeme göndermiş, Somali'de meydana gelen bombalı saldırı sonucu yaralanan ve ülkelerinde tedavi imkânı bulamayan 16 yaralı ve 16 refakatçiyi tedavi etmek için uçakla Ankara'ya getirmiştir. İnsani yardım operasyonu kapsamında, Somali'de açılacak hastane için talep edilen ilaç ve tıbbi malzemenin transferi için kargo uçağı tahsis ederek, malzemelerin bölgeye transferini sağlamıştır. Kargo uçağı ile 40 ton ilaç ve tıbbi malzeme ve 1.193.471 TL tutarında insani yardım malzemesini göndermiştir. Somali'de bulunan sahra hastanelerinin ihtiyacı olan ilaç ve tıbbi malzemeleri, personel kıyafetleri ve haberleşme cihazlarını yine kargo uçağı ile Ankara'dan Mogadişu'ya göndermiştir²⁰⁷.

AFAD, Somali'ye yönelik yaptığı yardım faaliyetleri kapsamında, 11.000 ton insani yardım malzemesini gemiyle Mogadişu'ya göndermiştir. Somali'de güvenlik güçlerinin yeniden yapılandırılması hususunda yürütülen proje kapsamında, Somali Silahlı Kuvvetlerine mensup 120 kişi Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilecek 1 yıl süreli eğitime katılmak üzere, Türk Hava Yollarına ait tarifeli uçaklarla Türkiye'ye getirilmiştir. Somali'ye yapılan İnsani Yardım Operasyonu kapsamında, toplam 10.250 ton insani yardım malzemesinin deniz yoluyla transferi için gerekli koordinasyonları sağlayan AFAD, Kurban Bayramı'nda ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması amacıyla giyim malzemelerinin ülkeye gönderilmesi için gerekli koordinasyonları da sağlamıştır. Sudan'ın başkenti Hartum'da meydana gelen şiddetli yağışlar neticesinde ortaya çıkan insani yardım ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak, yine insani yardım malzemelerini kargo uçağı ile bölgeye göndermiştir. Libya'nın Beyda bölgesinde çıkan orman yangını sebebiyle, bölgeye bir adet yangın söndürme uçağı temin etmiştir²⁰⁸.

AFAD koordinasyonundaki Türk Sivil Toplum Kuruluşları 2014 yılında, başta Orta Afrika Cumhuriyeti olmak üzere bölgede yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle Çad'a sığınan mültecilere gıda, ilaç ve battaniyeden oluşan 55 ton insani yardım malzemesi

²⁰⁷ AFAD, "2012 İdari Faaliyet Raporu", AFAD, Ankara, ss.73-77.

²⁰⁸ AFAD, "2013 İdari Faaliyet Raporu", AFAD, Ankara, ss. 68-69.

ulaştırmıştır²⁰⁹. 2016 yılında, Çad'da aşırı kuraklık ve iç savaş nedeniyle acil insani yardıma muhtaç durumda bulunan mülteciler için harekete geçen Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), 8 bin mülteci aileye 128 ton gıda yardımı yapmıştır. Türkiye'nin kalkınma odaklı insani yardım yaklaşımına uygun olarak AFAD gıda kolilerini yerelden temin usulüyle hazırlayarak; bölge ekonomisinin kalkınmasına destek olarak, 8 bin aileye ulaşacak olan 128 tonluk gıda yardımı ile yaklaşık 28 bin mültecinin 1 aylık gıda ihtiyacını karşılamıştır. Değeri 1 milyon TL'yi bulan yardımlar, Türkiye'nin; din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin, zor durumda bulunan herkesin yanında olduğunu bir kez daha göstermiştir²¹⁰.

AFAD 2016 yılı içerisinde Doğu Afrika'nın Somali ülkesine, Mogadişu sivil havacılık merkezi yapım işi, Mogadişu yol rehabilitasyonu çalışması, 5000 ton şeker, 6000 ton un, 3 konteyner kadın doğum çocuk hastanesi, 4 konteyner ekipman-yedek parça, cami için dış cephe kaplama ve çini seramik malzemesi nakliye faaliyetleri için toplamda 21.2 milyon TL harcamıştır. Ayrıca Çad ülkesi için, 10 bin gıda kolisini; Danamaca, Kobitey, Dosseye, Doholo, Gondje ve Amboko kamplarına dağıtmış ve bu faaliyetler için de 736 bin TL harcamıştır²¹¹.

2019 yılının mart ayında Afrika kıtasının güneydoğusunda meydana gelen ve 3 ülkede etkili olan Idai kasırgası ve sel felaketinin ardından Mozambik'te en fazla etkilenen yer Beira şehri olmuş; hektarlarca yerleşim alanının sular altında kaldığı, afet nedeniyle kara yollarının kullanılamaz hale geldiği Beira çevresine yardım ekipleri günlerce ulaşamamıştır. Mozambik makamları, Türk ekibine yol koşullarıyla ilgili çekinceleri nedeniyle bölgeye seyahat etmeye çalışmanın güvenli olmayabileceğini iletmıştır. Ancak AFAD gerekli önlemleri alarak yardımın bir türlü ulaşmadığı bölgeye doğru yola çıkmış ve kasabaya ulaşmıştır. Bölgeye ulaşan AFAD, Malavi ve Zimbabve'nin de etkilendiği fakat en büyük hasarın Mozambik'te yaşandığı felaket için yardımlarını, Türkiye'nin ikinci insani yardım uçağıyla 200 gıda kolisi, 650 hijyen seti, 2 palete yüklenmiş 109 kutu ilaç, tıbbi malzeme ve çadırlar olarak bölgeye

²⁰⁹ AFAD, "2014 İdari Faaliyet Raporu", AFAD, Ankara, s. 91.

²¹⁰ AFAD, *Çad'a Ramazan Ayında İnsani Yardım*, 01 Mart 2018, <https://www.afad.gov.tr/>, (10 Nisan 2020).

²¹¹ AFAD, "2016 İdari Faaliyet Raporu", AFAD, Ankara, ss. 117-118.

göndermiştir. Ayrıca gönderdiği 110 AFAD Aile Çadırı ile Çadır Kenti kurarak Tica'nın Mozambikli yerel halkını geçici de olsa başlarını sokabilecek bir barınağa kavuşturmuştur. Kampın kurulmasıyla birlikte Tica kasabası, Türkiye'nin Mozambik'e uzanan bir simgesi haline geldi. Tip 400 tipi uçakla tıbbi malzeme taşıyan AFAD arama kurtarma ekibi, 50 kişilik bir ekibi Mozambik'e getirerek tamamen sular altında kalan bölgede arama kurtarma çalışması yapmış, arama kurtarma araçlarını, botlarını, hijyen paketlerini ve çadırlarını bölgeye yardım kapsamında ulaştırmıştır²¹².

Dünya'da ülkeler zaman zaman doğal felaketler ile karşı karşıya gelmektedir. Çoğu ülke bu felaketlere hazırlıksız yakalanmaktadır. Bu yüzden ki felaketten sonra yaşanan kayıplar, felaket anındaki kayıpları geçebilmektedir. Maalesef çoğu Afrika ülkesi de doğal afetlere hazırlıksız yakalanmakta ve can kayıpları ile mağdur sayıları felaketten sonra daha da artmaktadır. AFAD kurumu diğer kurumlardan farklı olarak iki özellik taşımaktadır: Birincisi sadece acil müdahale gerektiren durumlarla ilgilenmektedir, ikincisi ise en zor ve en tehlikeli bölgelere gitmektedir. Bu çerçevede AFAD'ın çalışmalarına baktığımızda Afrika kıtasında sadece doğal felaketlerin gerçekleştiği ülkelere yardıma gittiği gözükmemektedir. Tecrübesi sayesinde yerel kurumlar ulaşamadığı yerlere AFAD sayesinde ulaşılmaktadır. Gönderilen yardımların çoğu uçakla gönderilmektedir. Çünkü söz konusu yardımların acil bir şekilde hedef kitlelere ulaştırılması gerekmektedir. AFAD diğer kurumlardan farklı bir özelliği daha barındırmaktadır. Buna göre birçok ülkenin insani yardımlara bazı noktalarda negatif bir tutumları vardır. Ancak acil durum ve doğal afetler çerçevesinde çalışan AFAD her ülkeye müdahale edebilmektedir. Çünkü böyle durumlarda kalkınmış olsa dahi her ülke yardıma ihtiyaç duymaktadır. Böylece AFAD sayesinde Afrika ülkelerinin hepsinde Türkiye, etkisini bırakma şansı bulabilecektir.

3.2.3.3 Kızılay'ın Afrika faaliyetleri

Kızılay, 1868 yılında kurulmuştur. O tarihten beri amaçları kapsamında toplumsal dayanışmanın sağlanması, toplumsal gönencin geliştirilmesi, yoksul ve muhtaçlar için konaklama, beslenme ve sağlık yardımı sağlanması gibi önemli sorumluluklar

²¹² AFAD, "2019 İdari Faaliyet Raporu", AFAD, Ankara, s. 52.

üstlenmiştir. Hem yurt içi hem de yurt dışında insani yardım hizmetlerini örnek alarak; zor durumda kalanlara yardımda bulunan ve kan, afet, uluslararası yardım, göçmen ve mülteci çalışmaları, sosyal yardımlar, sağlık, ilk yardım, eğitim ve gençlik alanlarında faaliyet gösteren Türk Kızılayı, 152 yıllık bilgi ve birikimini paylaşmak için ortaklıklar geliştirmektedir. Bu bağlamda ihtiyaç sahipleri için insani yardım çerçevesinde birçok farklı kriz ve afette görev almış ve Türkiye'nin yardımlarını birleştirip yoksul kalan insanlara ulaştırmıştır²¹³.

Tarihinin en büyük sel felaketiyle karşı karşıya kalan Sudan'ın en çok etkilenen bölgelerinden El Ceyli şehrinde Türk Kızılayı, "İnsani Yardım Platformu" kapsamında; 1000 adet acil yardım kolisi, çadır, battaniye, ilaç, acil gıda paketleri, temizlik setleri, 30 ton yiyecek, barınak ve tıbbi malzeme dağıtımını yapmış ve yardımları bir Türk uçağı ile Sudan'a göndermiştir. Kızılay, "Sudan'ın Yaralarını Birlikte Saralım" ortak sloganı ile yürütülecek kampanyadan elde edilecek bağışlarla öncelikle Sudan'ın afetten en çok etkilenen bölgelerinde "Türk Köyleri" inşa edeceğini ve ayrıca çeşitli bölgelerde mobil klinik hizmeti verilerek Sudan halkına acil sağlık desteği sağlanacağını belirtmiştir²¹⁴.

Yaptığı yardımlarla kuşkusuz birçok insanı mutlu eden, kalplerine dokunan ve yaraları saran Türk Kızılay'ı Sudan, Gine, Senegal, Gambiya ve Mozambik'te Kurban yardımı gerçekleştirmiş ve bu kutsal günde ihtiyaç sahibi ailelere uzanan bir el olmuştur. Gerçekleştirdiği 2019 yılı kurban yardımlarının kesimi için veteriner eşliğinde gerekli tüm kontrolleri yapmış ve binlerce aileye bu kurbanları ulaştırmıştır²¹⁵.

²¹³ Kızılay, *Hakkında*, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).

²¹⁴ Kızılay, *Sudan'ın Yaraları Türk Köylerinde Sarılacak*, 17 Eylül 2019, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).

²¹⁵ Afrika İnsani Derneği, *Kızılay Kurban Hazırlıkları*, 11 Ağustos 2019, www.afrikainsani.org/, (14 Nisan 2020).

Tablo 19. Kızılay Kurban Yardımı Kayıtları

Ülke	Hisse Sayısı	Faydalanan Kişi Sayısı
MOZAMBİK	700	141.240
GAMBIYA	700	13.200
SUDAN	700	13.200
GİNE	700	13.200
Toplam	2.800	180.840

Kaynak: Afrika İnsani Derneği (www.afrikainsani.org)

14 Mart 2019 tarihinde, kötü hava koşulları ve yoğun yağışlar ile Afrika'nın güney doğusunda kendini göstermeye başlayan ve Mozambik, Malavi ve Zimbabwe'yi etkileyen "IDIA Kasırgası", 15 Mart 2019 tarihinde Mozambik'te karaya ulaşmıştır. Kasırganın ardından harekete geçen Türk Kızılay'ı, üç ülkeye de uzman ekiplerini gönderip çalışmalarına hızla başlamıştır. Kızılay'ın ilk ulaştığı ülke Mozambik olmuştur. Başkent Maputo'dan gıda ve hijyen malzemesi temin eden Kızılay ekibi, yardım malzemelerini afetin merkez üssü Beria şehrine ulaştırmıştır. Güney Malawi'ye ikinci ulaşan uluslararası yardım kuruluşu olan Türk Kızılayı, Zimbabwe ve Malawi'ye uzman ekiplerini göndermiş, ülkelerdeki ulusal derneklerle ve Malawi Kızıl haçı yetkilileriyle birlikte insani yardım malzemelerinin dağıtımını konusunda hareket planı hazırlayıp, iş birliği içerisinde hareket etmiştir²¹⁶.

Bu plan çerçevesinde Güneydoğu Afrika ülkelerini etkisi altına alan Idai Kasırgasından en çok etkilenen ülke olan Mozambik'te insani yardım çalışmalarını aralıksız sürdüren Türk Kızılayı, evlerini kaybeden afetzedeler için Kızılay Köyü adıyla bir çadır kent kurmuştur. Türk Kızılayı çadırları Türkiye'den bir kargo uçağı ile

²¹⁶ Kızılay, *Mozambik, Zimbabwe ve Malawi'de Hazırlıklar*, 25 Mart 2019, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).

afet bölgesine gönderilmiş ve ihtiyaç sahibi ailelere yerel yetkililerce ulaştırılmıştır. Kızılay'a tahsis edilen arazi üzerine kurulan çadır kentte ailelere ayrıca yatak, mutfak eşyası, hijyen seti ve gıda malzemesi de dağıtılmıştır. Çadır kentin su ve sanitasyon ihtiyaçlarını karşılamak üzere duş ve tuvalet kurulumlarını da gerçekleştiren Kızılay, bölgedeki diğer afetzedelere gıda yardımlarını da aralıksız sürdürmektedir²¹⁷.

Sağlık alanında yetersiz altyapısıyla dikkat çeken Afrika kıtasının bu eksikliği şüphesiz Afrika'daki insanların halihazırda zor olan yaşamlarına daha da zorluk katmaktadır. Bu kapsamda kıtada sağlık insanı yetiştirilmesi gerektiğini belirten Kızılay; 1,2 milyar nüfusu olan Afrika kıtasında 54 ülkenin tamamında 222 bin doktor olduğunu ve bu oranın 1 milyarı aşkın nüfusa yetmeyeceğini vurgulayarak, oranın yukarı çıkarılması için çalışmalar başlatmıştır. İlk Somali'de açılan Sağlık Meslek Yüksekokulunu, Uganda ve diğer ülkelerde yaygınlaştırmak için çalışmalar yürüten Kızılay, Sudan'ın Güney Darfur eyaletinin başkenti olan Nyala şehrinde, yapılan gıda yardımlarının yanı sıra Sağlık Bakanlığıyla birlikte 2006 yılında 50 yataklı Sahra hastanesini kurmuştur. Hastanede sağlık hizmeti sunulan kişi sayısı 2011 yılının sonunda 600 bini bulmuştur. Kızılay, 2007 yılında başlatılan Çad İnsani Yardım Operasyonu kapsamında Çad'ın başkentindeki N'Djamena Devlet Hastanesine açılan bir eczaneye muhtaç durumda bulunan hastalara ücretsiz ulaştırılmak üzere ilaç temini yapmıştır²¹⁸.

2011 yılında yaşadığı kuraklık nedeniyle zor günler geçiren Somali halkı, yeniden kuraklıkla yüz yüze gelmiştir. Ülkenin Etiyopya'ya sınırı olan bölgelerinde şiddetli olarak hissedilen kuraklık ve beraberinde yaşanan açlık, başta başkent Mogadişu olmak üzere diğer büyük şehirleri de etkilemeye başlamıştır. Ülke genelinde milyonlarca insan yemek ve temiz su bulabilmek için göç etmiştir. Somali başta olmak üzere Doğu Afrika ülkelerini de içine alan bir insani yardım kampanyası başlatan Türk Kızılayı, açlık nedeniyle zor günler geçiren insanların sesini dünyaya duyurabilmek için bölgeye bir basın gezisi düzenlemiş, kendi ülkelerinde göçmen durumuna düşen insanların kurduğu kamplar ziyaret edilmiştir. Başlatılan yardım kampanyası

²¹⁷ Kızılay, *Mozambikli Afetzedelere Kızılay'dan Çadırkent*, 11 Nisan 2019, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).

²¹⁸ Kızılay, *Afrika'da Sağlık İnsan Gücü Yetiştireceğiz*, 21 Temmuz 2017, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).

kapsamında sadece Somali'ye değil, Güney Sudan ile diğer Doğu Afrika ülkelerinde yaşanan kuraklıktan kaynaklı insani krizlere de müdahale edileceğini ifade eden Kızılay, bölgedeki uluslararası insani yardım kuruluşlarıyla iş birliği içinde hareket etme adına birtakım görüşmeler gerçekleştirmiş ve Kızılay, öncelikli olarak bölgeye gıda, temiz su ve ilaç ulaştırmıştır²¹⁹.

Kızılay, Ramazan ayında un, şeker, ilaç ve çocuk malzemelerinden oluşan 15 bin tonluk yardım malzemesini Somali'ye götürmüştür. Özellikle silahlı çatışmaların yaşandığı Somali ve Güney Sudan'da bu durumun tam bir felaket halini aldığını belirten Kızılay, "Umudu Ol" kampanyasıyla harekete geçmiştir. Güney Sudan ve Doğu Afrika'da kuraklıktan ölümlerin yaşandığı coğrafyalara Türk Kızılayı, yaklaşık 3 milyon insanı açlıktan kurtaracak olan 15 bin ton gıda malzemesi ile Ramazan'da Somali'ye gidecek olan bir gemi hazırlatmıştır. Gemiye 15 bin tonluk gıda, un, şeker, ilaç ve çocuk mamaları yüklenmiş, Somali'nin bütün bölgelerinde 3 milyon insanı bir ay boyunca besleyebilecek gıda ile birlikte dağıtımlar gerçekleştirilmiştir. Bu gemi Kızılay'ın son 6 yıldaki 16'ncı insani yardım gemisi olmuştur. Böylece toplam 85 bin ton gıda malzemesi ve insani yardım malzemesi sadece Somali'ye gönderilmiş olmuştur. Bu gemilerin içerisinde taşınan yardımlar Somali Kızılayı, yerel yetkililer ve Kızılay'ın Somali delegasyonu aracılığı ile Somali'nin bütün bölgelerine, özellikle kuraklığın yaşanmış olduğu bölgelere dağıtılmıştır²²⁰.

Kızılay, Afrika'da önemli çalışmaları yürütmektedir. Sağlık ve gıda alanlarına odaklanan çalışmaların çoğu Somali ve Sudan ülkelerinde gerçekleşmektedir. Çünkü Kızılay, çizgileri devlete çok yakın olan bir dernektir. 2011 yılında Türkiye, Somali ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu çerçevede Kızılay da devletin politikasına yakın çizgide olabilmek için Somali'ye büyük destekler sağlamıştır. Diğer ülkelere verilen yardımlara bakıldığında aynı çerçevede bir bakış açısının söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Kızılay birkaç belirgin özelliğe sahiptir. Birincisi Türkiye'de bulunan yardım dernekleri ile işbirliğine girerek hedef kitlelere yardımları ulaştırmaya çalışmaktadır. İkincisi hedef ülkelerin yöneticileriyle yakın bir ilişki içinde bulunmakta ve böylece yapılan yardımlar daha kolay bir şekilde ulaştırılmaktadır.

²¹⁹ Kızılay, *Somali'de Milyonları Kuraklık Vurdu*, 28 Mart 2017, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).

²²⁰ Kızılay, *Somali İyilik Gemisi*, 26 Mayıs 2017, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).

Üçüncü özellik ise hedef ülkelerde mevcut yabancı ya da yerel yardım kuruluşları ile işbirliği yapmasıdır. Bu nedenle Kızılay diğer kuruluşlara nazaran daha açık ve daha sonuç odaklı bir dernektir. Önemli olan yardımı kimin yaptığı değil, yardımın yapılması sonucuna ulaşmaktır. Kızılay yardımları daha hızlı ve daha esnektir. Yardım çalışmaları dışında söz konusu yardımların kalıcı olabilmesi için sağlık meslek okulları kurulmaya başlanmıştır. Böylelikle birkaç yıl sonra hedef ülkeler bizzat kendi yerel halklarıyla sağlık alanında önemli bir desteğe sahip olabileceklerdir.

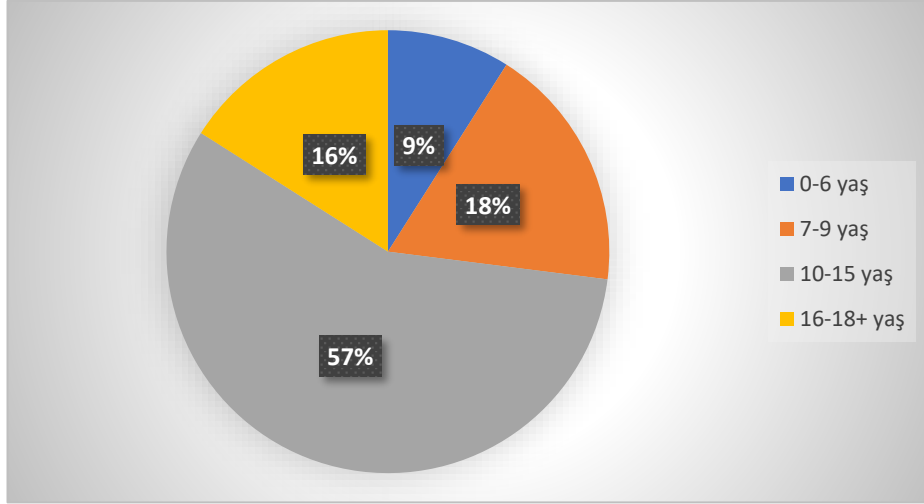
3.2.3.4 İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı'nın Afrika (İHH) faaliyetleri

İHH İnsani Yardım Vakfı, kurulduğu 1992 yılından bu yana dünyanın neresinde olduğu fark etmeksizin sıkıntıya düşmüş, felakete uğramış; savaş, doğal afet gibi sebeplerle mağdur olmuş, zulme uğramış insanlara gerekli insani yardımı ulaştırmak ve bu insanların temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmesini önlemek amacıyla faaliyetler gerçekleştiren bir vakıftır. Dünya üzerindeki her insanın yardıma ihtiyaç duymadan onurlu bir yaşamı hak ettiğine; bunun da ancak adalet ve insan haklarının korunmasıyla mümkün olabileceğine inanan İHH, hak ihlaline uğrayan bireyleri ve toplulukları, uğradıkları mağduriyetten kurtaracak projeler geliştirmekte, savunuculuk faaliyetleri yürütmekte ve çatışma ve savaş bölgelerinde yaşanan ihlallerle alakalı dünya kamuoyunu ve uluslararası hukuk mercilerini harekete geçirmek için girişimlerde bulunmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında, 2017 yılında:

- İHH'nın Afrika'da başlattığı katarakt kampanyası onuncu yılını geride bırakarak 100 bin ameliyat hedefine ulaşmıştır.
- Libya'da 5 bin mülteciye tıbbi yardım ulaştırılmıştır.
- Nijer'de yılda 7.500 kişinin faydalanacağı Küçükçekmece 15 Temmuz Şehitleri Sağlık Ocağı inşa edilmiştir.
- Burkina Faso, Nijer, Gana, Sudan, Etiyopya, Sierra Leone, Gine, Somali, Mali, Cibuti, Senegal, Tanzanya, Kenya, Burundi, Ruanda ve Uganda'da su kuyusu çalışmaları yapmıştır.

- Nijer’de gerçekleşen sellerden dolayı mağdur olan insanlara gıda yardımı ulaştırılmıştır.
- Doğu Afrika’da yaşanan kuraklıktan dolayı Somali’de 82.500 kişiye acil olarak gıda yardımı ulaştırılmıştır.
- Çad’a sığınan 5.500 Orta Afrikalı mülteciye gıda yardımı yapılmıştır.
- Burkina Faso, Çad, Etiyopya, Gana, Nijer, Sierra Leone, Benin, Sudan ve Gine’de ihtiyaç sahiplerine Kur’an tefsiri ulaştırılmıştır.
- Güney Afrika’da 60 kişinin faydalandığı dikiş kursu açılmıştır.
- Doğu Afrika’da yaşanan kuraklıktan dolayı Somali’deki acil ihtiyaçlar için her gün 200 bin kişinin faydalandığı 36 derin su kuyusu açılmıştır.
- Tüm su kuyularının yıl boyunca çalışabilmesi için de yakıt desteği verilmiştir.
- Somali’de 95 bin kişi Ramazan ve Kurban yardımlarından faydalanmıştır.
- Libya’nın Trablus ve Sirt şehirlerinde 7 bin kişiye gıda yardımı ulaştırılmıştır.
- Libya’daki Ramazan ve Kurban yardımlarından toplam 165 bin kişi faydalanmıştır²²¹.

²²¹ İHH, “2017 Faaliyet Raporu”, İHH, İstanbul, 2017, ss. 12-16.

Şekil 14. Yetim Sponsorluk Sistemi’ndeki Çocukların Yaş Dağılımı

Kaynak: İHH 2017 Faaliyet Raporu (<https://ihh.org.tr/yayin>)

Ayrıca İHH ilk olarak 2013 yılında uygulamaya başlattığı; “Her Sınıfın Bir Yetim Kardeşi Var” projesi kapsamında 2017 yılında Afrika’da 22.248 yetim çocuğa sponsor olarak ihtiyaçlarını karşılamış ve 2007 yılından bu yana yürüttükleri Yetim Sponsorluk Sistemine ihtiyaç sahibi yetim çocukları dahil etmiştir²²². İHH’nın yaptığı yetim çalışması sadece yardım amaçlı olmamakla birlikte aynı zamanda yetimlerin topluma oluşturabilecekleri tehlikelerin önlemesi amacını taşımaktadır. Yetim çocuklar, gerekli önem verilmediği takdirde özellikle ergenlik döneminde uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklar edinebilecektir. Böyle durumları önleyebilmek için İHH ergenlik dönemindeki yetim çocuklarla özellikle ilgilenmekte ve bir taraftan yardım ederken diğer taraftan da onların yanlış yollara başvurmalarını engellenmeyi amaçlamaktadır.

²²² İHH, “2017 Faaliyet Raporu”, İHH, İstanbul, 2017, s. 24.

Tablo 20. 2017 Yılı İçerisinde Açılışı Yapılan Camiler

BURKİNA FASO	ÇAD-UGANDA- RUANDA	SUDAN-BENİN
• Günışığı Mühtedin Camii. • Nurgül Erol ve Ailesi Müntesib-i Cemaati Seyyidan Camii. • Bayrampaşa İHH Temsilcilik Camii. • Sabri Efendi Camii. • Ata ve Behiye Camii. • Hz. Ebubekir-İsmet Saraç Çubuk Ankara Camii. • Karamürsel Alp Camii. • Yahya Lafcı Camii.	• Selim Kumantaş Camii. • Hasna Abdulkerim Al-Hamid-Muhammed Abdullah Süleyman Al-Halid Camii. • Hüceyla Ahmet Mardini Camii. • Necmettin Erbakan Camii.	• Hacı Hasibe Tıcani Camii. • 15 Temmuz Zehrevan Camii. • Hz. Muhammed-İsmet Saraç Çubuk Ankara Camii. • Musab Bin Umeyr Camii.

Kaynak: 2017 Faaliyet Raporu (<https://ihh.org.tr/yayin>)

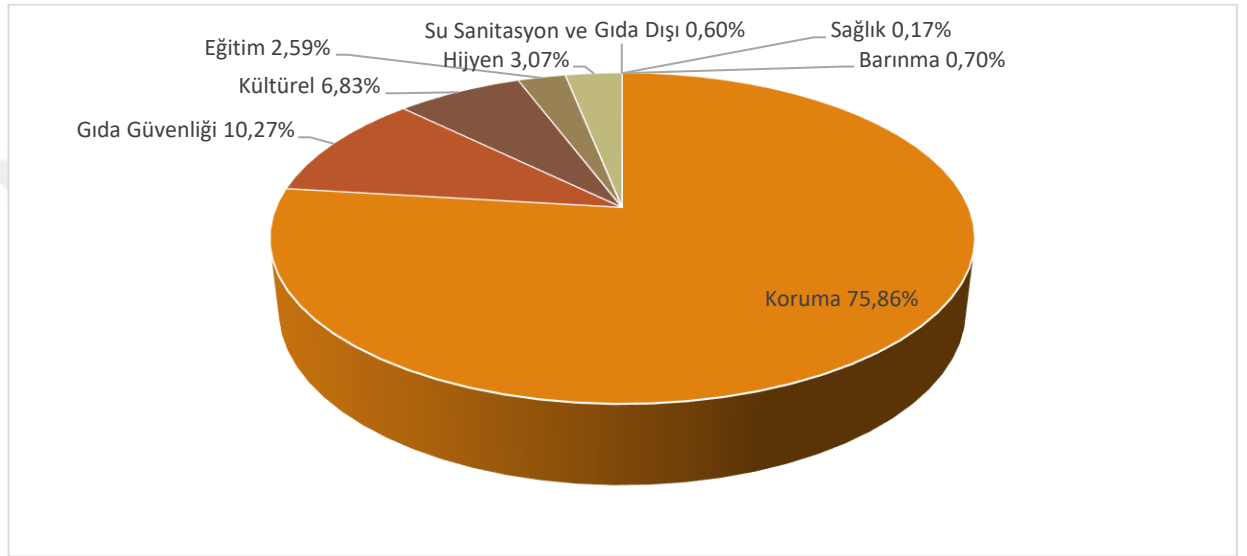
İHH Afrika ülkeleri için insanı yardım kapsamında birçok camii inşa etmiş ve Afrika halkına dini alanda katkılar sağlamıştır²²³.

2003 yılında Sudan’da yaşanan kriz sebebiyle birçok kişi yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmış ve çevre bölgelerdeki mülteci kamplarına yerleştirilmiştir. Kamplardaki nüfus yoğunluğu, salgın hastalıklara ve gıda yetersizliğine sebep olmaya devam ederken ve bu bölgelerde yaşayan insanlar için eğitim ve barınma sorunu giderek büyürken, İHH belirtilen sorunların önüne geçebilmek amacıyla Sudan’da gıda, su, tarım ve diğer alanlarla ilgili pek çok proje geliştirmiştir. Başta gıda güvenliği olmak üzere çoğunlukla su ve hijyen, kültürel ve koruma alanlarında projeler gerçekleştiren İHH, genel olarak gıda, eğitim, tarım, sağlık ve barınma alanlarını kapsayan 57 proje geliştirmiştir. Geliştirilen projelerden yaklaşık 127 bin kişi faydalanmıştır²²⁴.

²²³ İHH, “2017 Faaliyet Raporu”, İHH, İstanbul, 2017, s. 48.

²²⁴ İHH, “2018 Faaliyet Raporu”, İHH, İstanbul, 2018, s. 7.

Somali 2011 yılında büyük bir kuraklık yaşamış, yaşanan krizde 260 bine yakın insan hayatını kaybetmiş ve 1 milyona yakın insan yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmıştır. Tarıma ihtiyaç duyulan bölgeler için İHH, Somali’de kurduğu tarım okulundan mezun olan mühendisleri tarımın gelişmesine katkı sağlamaları için görevlendirmiştir. Bununla birlikte 2018 yılında başta su ve gıda olmak üzere koruma, eğitim, gıda dışı 32 projeye 428 bin kişiye yardım ulaştırmıştır²²⁵.

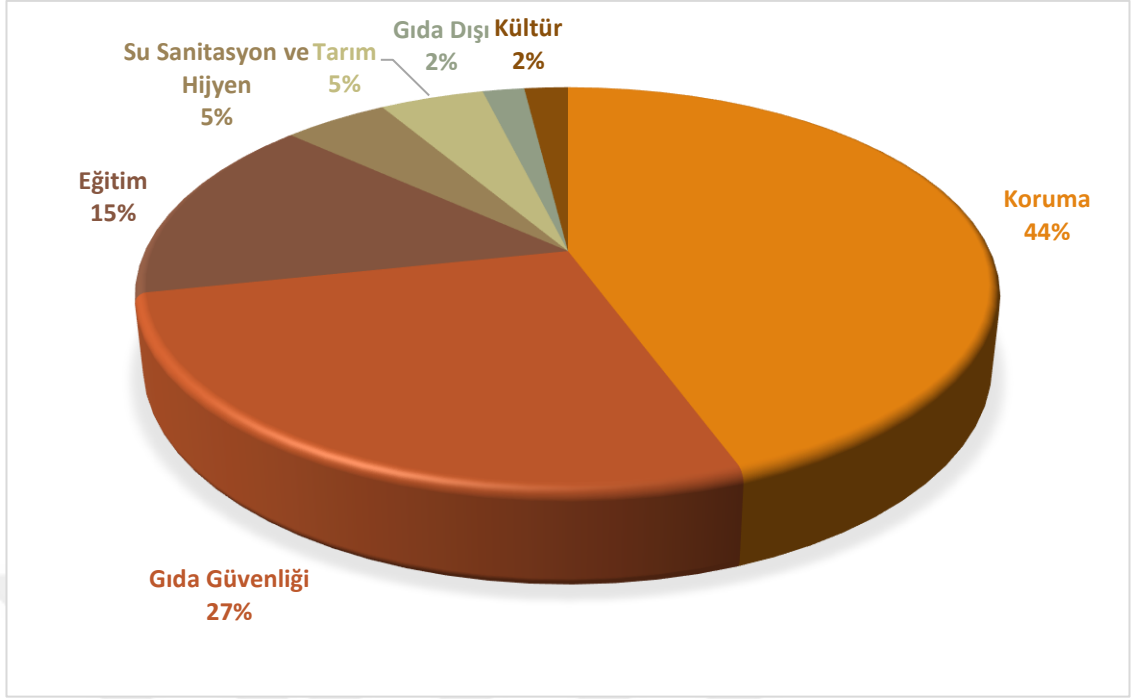
Şekil 15. Somali’ye 2019 Yılında Yapılan Yardımlar (17.306.680 TL üzerinden)

Kaynak: İHH 2019 Faaliyet Raporu (<https://ihh.org.tr/yayin/>)

İHH yukarıda da belirtildiği üzere Sudan’da yaşanan krizlerin aşılması amacıyla gıda, su ve tarım olmak üzere 8 farklı sektörde 17.306.680 TL tutarında 50 proje gerçekleştirmiştir. Bu projelerden 141.000 ihtiyaç sahibi faydalanmıştır²²⁶.

²²⁵ İHH, “2018 Faaliyet Raporu”, *İHH*, İstanbul, 2018, s. 10.

²²⁶ İHH, “2019 Faaliyet Raporu”, *Sudan*, İstanbul, 2019, s. 9

Şekil 16. Somali'ye 2019 Yılında Yapılan Yardımlar (5.921.666TLüzerinden)

Kaynak: İHH 2019 Faaliyet Raporu (<https://ihh.org.tr/yayin/>)

Yine yukarıda belirtildiği üzere Somali'de, 2011'de yaşanan kuraklıkta 260.000 insan hayatını kaybetmiş, 1 milyona yakın insan yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmıştı. Bu kapsamda 2019 yılında İHH su, gıda ve tarım olmak üzere 7 farklı sektörde 5.921.666 TL tutarında 34 proje gerçekleştirmiştir. Bu projelerden 112.789 ihtiyaç sahibi faydalanmıştır²²⁷.

İHH'nın, 2007 yılında "Siz Görürseniz Onlar da Görecek" diyerek Afrika'da başlattığı katarakt çalışmaları, dünya genelinde 18 ülkede devam etmektedir. Bu süre zarfında 753.192 kişi sağlık kontrolünden geçirilmiş, 370.269 kişi muayene edilmiş, ameliyat edilen 127.706 kişi yeniden görmeye başlamıştır. Sadece 2019 yılında 13.298 kişiyi ışığa kavuşturan İHH, 2014 yılında Nijer'in başkenti Niamey'de kurduğu Nijer Göz Hastanesi'nde 5 yıl süreyle düzenli olarak katarakt ameliyatlari gerçekleştirmeye başlamıştır. Bölgedeki doktorların alanlarında yetkinleşmesi için Türkiye'den giden

²²⁷ İHH, "2019 Faaliyet Raporu", *Somali*, İstanbul, 2019, s. 13.

uzman doktorlar tarafından eğitimler almasını sağlayan İHH, 2019 yılında ise göz hastanesini Nijer Sağlık Bakanlığı'na devretmiştir²²⁸.

İHH'nın Afrika'daki çalışmaları çok eskidir. Zamanla Afrika'ya hem iyi bir şekilde yerleşmiş hem de burada saygın bir konuma sahip olmuştur. Yapılan yardımlara bakıldığında hem farklı alanları hem de Afrika ülkelerinin çoğunu kapsadığı görülmektedir. Ayrıca yapılan birçok eser Türk ismiyle adlandırılmaktadır. Bu da o bölgelere Türkiye'nin etki bırakması ve gelecek nesillerin Türkiye'yi çocukluktan beri tanınması demektir. Yapılan yardımlar hem halk hem de yöneticiler tarafından büyük takdir ve teşekkürle karşılanmaktadır. Her ne kadar bu teşekkürler İHH'ya iletilse bile asıl takdir kazanan Türkiye'dir. Bu nedenle İHH'nın bir sivil toplum kuruluşu olarak Afrika'daki faaliyetleri açılım politikaları çerçevesinde çok büyük bir anlama sahiptir. İHH vakfı hedef ülkelerdeki mevcut potansiyeli değerlendirerek stratejik yardımlar yapmaya çalışmaktadır. Örneğin tarım projelerini desteklemektedir, bunların dışında yapılan yardımların sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla kurulan projelerin devam etmesi için yıllık bütçe ayrılmaktadır. Böylece söz konusu projelerin orta vadede sürekliliği garanti edilmektedir.

3.2.3.5 Gönüllüler Derneği'nin Afrika faaliyetleri

İlk hedefi yokluğun pençesindeki Afrikalıları meslek öğretmek, ebe yetiştirmek ve Türkiye'deki yetiştirme yurtlarında kalan çocuklar için sosyal projeler üretmek olan Gönüllüler Derneği, güçleri yettiğinde sırası geldiğinde projelerini hayata geçirmeyi planlamaktadır.

Gönüllülerin birinci önceliği Afrikalı insanların sağlık problemlerinin aşılmasına yöneliktir. Bu doğrultuda Çad, Mali, Uganda, Komor Adaları ve Burkina Faso talepte bulunmuş ve talepler üzerine bu ülkelerde projeler gerçekleştirilmiştir. Dahiliye, Çocuk hastalıkları, KBB, Genel Cerrahi, Üroloji, Kadın hastalıkları, Doğum, Göz ve Diş hastalıkları branşlarında yoğun poliklinik hizmetleri veren Gönüllülerin, her seyahatinde 9000 Poliklinik hastası olmuştur. Gönüllüler bu alanlara ilaveten ileriki

²²⁸ İHH, "2019 Faaliyet Raporu", İHH, İstanbul, 2019, s. 33.

seyahatlerinde Kardiyoloji, Dermatoloji, Ortopedi ve Plastik Cerrahi branşlarını da ekiplerine dahil etmeyi planlamışlardır²²⁹.

Doğuştan kataraktlı doğan çocuklar, görme duyusu olmasına rağmen imkanları olmadığı için yıllarını karanlıkta geçirmektedirler. Sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu şehir Nijer’de 1 milyon kişiye 1 göz hekimi düşmektedir. Bunları göz önünde bulunduran Gönüllüler Derneği:

- Göz hastanesi için Nijer şehrinin Maradi bölgesinde yer alan Aquie şehrini seçmiştir ve yıllardır aynı bölgede katarakt ameliyatlarını sürdürmektedir.
- 2005 yılında, ilk başladığı zamanlarda göz ameliyatlarını pekke tekniği ile gerçekleştirmiştir.
- 2007 yılında Fako cihazlarını kullanmaya başlamışlardır.
- Göz polikliniklerinde ön tetkiklerde biyomikroskop, otorefraktometre ve göz tansiyon ölçüm cihazlarını kullanmışlardır.
- Her projelerinde 2300 civarı poliklinik hastasını son sistem ölçüm cihazlarıyla taramış ve özellikle göz tansiyonu olan hastaları teşhis ederek altı aylık ilaçlarını karşılamışlardır.
- Her Nijer projesinde 600-700 katarakt ameliyatı yapar hale gelen ekip, 2019 yılı itibari ile poliklinik sayısını 30.628’e, Katarakt ameliyat sayısını ise 9.197’ye çıkarmıştır²³⁰.

Gönüllüler derneğinin 15 yıldır Afrika’daki kadın hastalara sorduğu sorulardan en can yakarı “kaç çocuğun öldü” sorusudur. Maalesef bugüne kadar evladını kaybetmemiş yetişkin hiçbir kadına rastlanmamıştır. Gönüllüler bölgedeki araştırmalarının sonucundan hareketle şunları uygulamıştır:

- Nijer’de başlıca kadın hastalıkları Uterin prolapsus ve Veziko-Vaginal Fistül’dür. Üro-jinekolojinin en zor ameliyatlarından birisi olan fistül hastalığı, ameliyat sonrası tıbbi takip ve hasta açısından iyi bir psikoloji gerektirmektedir.

²²⁹ Gönüllüler Derneği, *Poliklinik Çalışmaları*, <https://www.gonulluler.org/>, İstanbul, (18 Nisan 2020).

²³⁰ Gönüllüler Derneği, *Katarakt Ameliyatları*, <https://www.gonulluler.org/>, İstanbul, (18 Nisan 2020).

Bu kapsamda Gönüllüler, ameliyatların konularında uzman bir profesör ve ekibi ile yapılmasına özen göstermiştir.

- Sağlık organizasyonları esansında kırsaldaki doğumhaneleri ziyaret etmiş, doğum aletleri, sarf malzemeleri, doğum ve doğum sonrası kullanılan ilaçları ihtiyaç sahiplerine iletmışlerdir.
- Doğumda çocuk ve anne ölümlerini azaltmak amacı ile belirli günlerde merkezlerdeki ebeleri hastanelere toplayıp, onlara maket üzerinde tecrübeli ebeler tarafından uygulamalı doğum eğitimi vererek projelerine devam etmişlerdir²³¹.

Gönüllüler Derneği Niamey'e yanlarında götürdükleri diş hekimleriyle bölgeleri gezmiştir. 2010 yılına kadar sadece diş çekimi yapabilen, başka tedavi yapabilmelerine şartları elvermeyen gönüllü doktorlar, 2010 yılında demirbaşlarına dahil ettikleri 2 mobil diş tedavi ünitesi ile başka basit tedavileri yapar duruma gelmişlerdir. Her seyahatlerinde 1800 poliklinik ziyaret edilirken 2000'in üzerinde hastaya ulaşılabilir hale gelinmiştir. 2019 itibari ile ziyaret edilen poliklinik sayısı 20.986'ya çıkarken, ulaşılabilen hasta sayısı 24.698'e çıkmıştır²³².

Kulak-Burun-Boğaz, Afrika kırsalında çok rastlanılmayan bir tıp dalı olarak görülse de Gönüllüler ilk seyahatlerinde bu alanda hasta sayısının oldukça fazla olduğunu görmüş ve ekiplerine kattıkları KBB. doktorlarıyla bölgeyi ziyarete gitmişlerdir. Bu ziyaretlerinin ardından:

- Hastalara tedavi uygulama projelerini başlatmışlardır.
- Hastalara, ışık kaynağı, kamera ve monitör imkanları ile müdahale edilip enfeksiyonun aspire edilmesi ve sonrasında antibiyotik tedavisi uygulaması yapılmıştır.
- Tedavilerin sonucunda ilk kez antibiyotik kullanımının mucizevi sonuçlarını gözlemlemişlerdir.

²³¹ Gönüllüler Derneği, *Kadın Hastalıkları ve Doğum*, <https://www.gonulluler.org/>, İstanbul, (18 Nisan 2020).

²³² Gönüllüler Derneği, *Diş Hastalıkları*, <https://www.gonulluler.org/>, İstanbul, (18 Nisan 2020).

- Kulak ameliyatı mikroskopu sayesinde kulak ameliyatlarını projelerine dahil etmeye başlamışlardır.
- Her projesinde 1.600 polikliniği ziyaret edebilir ve 800 civarı kulağa müdahale edebilir düzeye gelen Gönüllüler Derneği, 2019 yılı itibarı ile poliklinik sayısını 22.606'ya, müdahale ettiği hasta sayısını ise 12.131'e çıkarmıştır²³³.

Gönüllüler Derneği, acil tıbbi müdahaleler dışında çocuklara sünnet projesini başlatmıştır. Çünkü Afrika'da sünnetin hijyen olmayan usuller ile yapıldığını, birçok çocuğun sakat kaldığını ve maddi imkansızlıklardan dolayı 16-17 yaşlarında sünnet olamamış gençler olduğunu gözlemlemişlerdir. Bunun üzerine sünnetin Afrika için gerekli olduğuna kanaat getirerek sünnete özel projelerini başlatma kararı almışlardır. Proje kapsamında 3000'in üzerinde sünnet yapılmış, 2019 yılı itibarıyla ise bu sayı 39.544'e ulaşmıştır²³⁴.

Bunların dışında Nijer'in başşehri Niamey'in uzağında bulunan Nafuta Camii'ni yaptıran gönüllü bir hayırsever, 2011 yılında 5000 kişinin yaşadığı bu yerleşim yerinde Ramazan ayı boyunca iftar yemeği vermiştir. Gönüllüler Derneği, halkın memnuniyeti sonrası 2012 yılında Niamey'deki yetimhaneyi de ekleyerek iftar yemeği vermeye devam etmiştir. 2013 yılında ise bu iki yerleşim yerine, Çad'ı da dahil ederek 11.000 kişiye Ramazan ayı boyunca iftar programını başarı ile tamamlamışlardır²³⁵.

Somali'de yaşanan iç çatışmalar toplumun sefaletinde önemli bir etken haline gelmiştir. Gönüllüler, ilk günlerde bölgeye 3 sefer düzenlemiş ve bu seferlerde 18.000 aileye bir ay süre ile yetecek gıda yardımında bulunmuşlardır. Afrika'daki imkânsızlık konusunda duyarlılık oluşturulması için kardeş okullar projesini hayata geçirmişlerdir. Bu kapsamda proje hem Türkiye'deki öğrencilerin Afrika'daki şartları öğrenmeleri, hem de kültürel bir etki alanı oluşturulmasının yanı sıra ihtiyaçların karşılanması, iletişim kurulması ve farkındalık oluşması amaçları ile başlatılmıştır. İlk olarak Tessaoua yerleşim yerinde altı okul tespit edilmiş, okullara İstanbul, Konya ve

²³³ Gönüllüler Derneği, *Kulak-Burun-Boğaz Hastalıkları*, <https://www.gonulluler.org/>, İstanbul, (18 Nisan 2020).

²³⁴ Gönüllüler Derneği, *Sünnet Organizasyonları*, <https://www.gonulluler.org/>, İstanbul, (18 Nisan 2020).

²³⁵ Gönüllüler Derneği, *Afrika'da İftar*, 01 Ağustos 2013, <https://www.gonulluler.org/>, İstanbul, (18 Nisan 2020).

Adana'dan kardeş okullar bulunmuştur. Esas amaçları, bu kardeş okullar kanalı ile okulların ihtiyaçlarının karşılanması değil, okulların öğrencileri ile kardeş okul öğrencilerinin iletişim kurmaları, mektuplaşmaları, haberleşmeleri, birbirlerini tanımaları ve aralarında bir dostluk köprüsü oluşturmaları olmuştur²³⁶.

Gönüllüler, Afrika için önemli bir sorun olan susuzluk konusu için de bölgeyi ziyaret etmişlerdir. Nijer'de olduğu gibi; Burkina Faso, Mali ve Çad'da da susuzluk konusunda durumun farklı olmadığını, kuyu ihtiyacının bu ülkelerde de acil ihtiyaçlar arasında olduğunu belirtmişler ve bu konu üzerine bir yardım projesi başlatmışlardır. 2019 yılı itibarı ile 1071 kuyu açılmış ve açılımı devam eden bütün kuyuların yerleri bizzat dernek tarafından araştırılarak tespit edilmiştir²³⁷.

Gönüllüler Derneği Afrika'da sağlık alanında en aktif derneklerden biridir. Her ne kadar maddi bir beklenti olmasa bile yapılan çalışmalar sayesinde sağlık turizm sektörü güçlenmektedir. Yapılan çalışmalar Türkiye'nin bu alandan ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bir taraftan maddi imkana sahip olan Afrikalı vatandaşların tedavisinin gerçekleşmesi için Türkiye tercih edilmekte bir taraftan da Afrika ülkeleri içinde yapılacak sağlık yatırımları için Türkiye'nin donanımları ve sisteminin kullanılması tercih edilmektedir. Çünkü bu sistemin zor şartlar altında ne kadar başarılı olduğu görülmüştür²³⁸.

Gönüllüler Derneği diğer deneklere ve kurumlara nazaran bazı farklı özelliklere de sahiptir. İlk olarak sağlıkta uzmanlık gerektirecek alanlarda hizmet vermektedir. Buna göre sadece acil durumları olan hastaların tedavisi değil aynı zamanda uzman doktor gerekli hastaların tedavisinin yapılması da hedeflerinden biridir. Bunun Türkiye'nin yardımları çerçevesinde önemli bir gelişme olduğunu söylenebilir çünkü bu çalışmalar sayesinde artık Türkiye'den Afrika'ya yönelik yapılan yardımların değeri ve hacmi artmıştır. Gönüllüler Derneği çalışmalarına başlamadan önce saha araştırmaları yapmaktadır. Çünkü uzmanlıkları içeren sağlık yardımları özel ekipman ve hazırlıklar gerektirmektedir. Ayrıca Gönüllülerin çalışmaları esneklik de içermektedir. Bunun

²³⁶ Gönüllüler Derneği, *Kenya-Somali Kampları*, <https://www.gonulluler.org/>, İstanbul, (18 Nisan 2020).

²³⁷ Gönüllüler Derneği, *Kuyu Açma Faaliyetleri*, <https://www.gonulluler.org/>, İstanbul, (18 Nisan 2020).

²³⁸ Hacer Ataman, "Afrika Kıtası: Sağlık, Kadın Sağlığı, Türkiye ile Sağlık Turizmi", İsmail Ermağan (Ed.), *Dünya Siyasetinde Afrika 3*, (311-334), Ankara, Nobel Yayınları, 2016, s. 334.

temel sebebi hedef ülkelerde acil bir ihtiyaçtan ya da bazen hedef kitlesinin inançları ve geleneklerinden dolayı özel isteklerin olabilmesidir. Söz konusu sağlık olduğu için Gönüllüler yoğun çalışmaları ile hizmet seviyelerini en yükseğe çıkarmaya çalışmaktadırlar.

3.2.4 Eğitim Faaliyetleri Kapsamında Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'nın (YTB) Afrika Faaliyetleri

Yurt Dışı Türkler ve Akrabalar Topluluklar, yurtdışındaki Türkler ve Türkiye’de okuyan uluslararası öğrencilerle ilgilenme misyonu ile 6 Nisan 2010’da faaliyetlerine başlamıştır²³⁹. Bu kapsamda:

- 52 Afrika devleti içinden toplamda 5.259 öğrenciye 2010 ve 2019 yılları arasında yükseköğretim desteği verilmiştir.
 - YTB uluslararası öğrencilere Türkiye bursları, medya eğitimi, gençlik ve kültürel hareketlilik programları ve akademik ve bilimsel araştırmalar kapsamında Türkiye’de lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi alma fırsatı sunmaktadır.
 - 2012-2020 yıllar arasında YTB çerçevesinde yürütülen ve “Türkiye Bursları” olarak devam eden proje kapsamında 6 kişiye Cezayir eğitimi, 13 dil kursu, 123 lisans, 107 yüksek lisans ve 198 doktora bursu temin edilmiştir.
 - 2020 yılına kadar Cezayir’den toplam 447 kişi YTB’nin sunduğu imkanlardan faydalanmıştır.
 - 2019 yılında burs başvurusunda bulunan Afrikalı öğrencilerden 1147’si bursu kazanmıştır.
 - YTB, Türkiye’deki lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerinin ardından yurda dönen mezunlarla iletişimini devam ettirmekte ve organize ettiği “mezun buluşmaları” programı ile bu uluslararası öğrencilerin Türkiye ile olan bağlarını güçlendirmektedir.
- Türkiye Burs Programı kapsamında 50’den fazla Afrika ülkesinden Türkiye’de öğrenim görmüş 2.849 mezun mevcuttur. YTB’nin mali olarak desteklenen projeleri;

²³⁹ YTB, *Kurumsal*, <http://www.ytb.gov.tr/kurumsal.php>, (08 Nisan 2020).

Afrikalı öğrencilere Türkçe dil eğitimi, Doğu Afrika’da sivil kuruluşlara destek, Demokratik Kongo Cumhuriyeti’ndeki yetimlere eğitim yardımı, Afrikalı diplomatlara Türkçe eğitim, Etiyopya mezunlarına eğitim, Ganalı öğrencilere kişisel gelişim eğitimleri, Senegal’de Kültürel Hareketlilik Programı, “Güney Afrika’da Osmanlı Ebubekir Efendi” başlıklı belgesel, kitap ve sergi projesi ve Harar/Etiyopya’ya sosyo-ekonomik güçlendirme desteği²⁴⁰ olarak sayılabilir. Bu kurumun öğrencilere verdiği burslar kısa sürede tüm Afrika devletlerine ulaşıyor. Yukarıda bahsedilen burslar çerçevesinde bugün Afrika’nın en başarılı öğrencileri Türkiye’de okumayı tercih ediyor. Belirlenen bu kitle, kendi ülkesinin seçkin bir grubudur ve böylelikle Türkiye geleceğinin dostları YTB tarafından oluşturulabilecektir.

- Buna ek olarak YTB tarafından Afrika ülkeleri için; MENA Think Tank buluşması, Kültürel İşbirliği ve Hareketlilik Programı (KIHP) ve Türk Kamu Görevlileri ve Akademisyen Değişim Programı (KATIP) gibi akademik ve bilimsel işbirlikleri yapılmaktadır. KIHP çerçevesinde, Afrika ülkeleriyle entelektüel işbirliğini sağlamak ve bölgesel mevzularda ortak bir gündem geliştirmek amacıyla Orta Doğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) ortaklığında Temmuz 2019’da Think Tank Forum gerçekleştirilmiştir.

- Forum “Göç ve Diaspora” konusuna odaklanırken MENA ülkelerinden olan 700 akademisyen tarafından foruma Arapça, İngilizce ve Türkçe olmak üzere tebliğler gönderilmiştir. Yapılan değerlendirmede 25 ülkeden 60 tebliğ kabul edilmiş ve tebliği kabul edilen akademisyenler programa davet edilmiştir. Ayrıca 2014’de başlatılan KATIP Burs Programı kapsamında bulunan toplam 135 katılımcının 56’sı da Afrika kıtası içindeki ülkelere gelen katılımcılardan oluşmaktadır.

- YTB, mesleki eğitim programları kapsamında ekonomik ve sosyal kalkınma için kalifiye insan kaynağına ihtiyaç duyan Afrika ülkelerine yönelik eğitimler de düzenlemektedir.

- Mesleki Eğitim Programı (AFMEK), turizm, tarım, sağlık, madencilik, hayvancılık, marangozluk ve deri gibi farklı sektörlerde iki haftalık bir eğitim programı

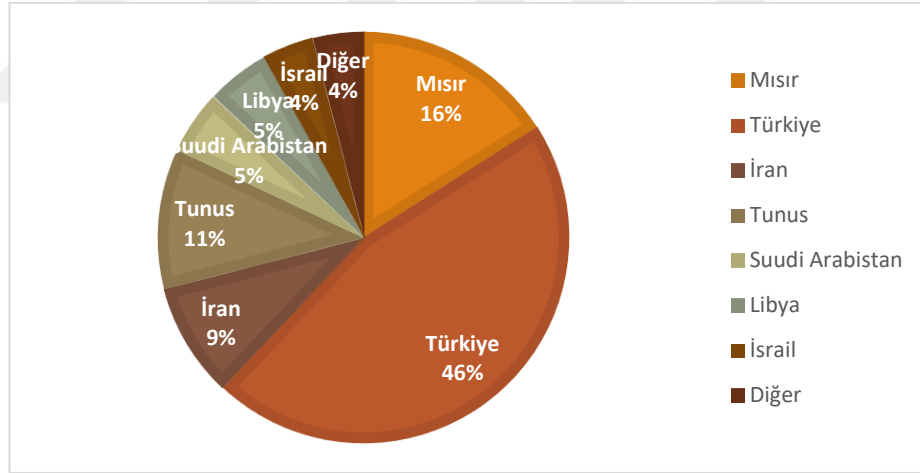
²⁴⁰ YTB, *Türkiye-Afrika İş Birliğine YTB’nin Türkiye Bursları Damgasını Vurdu*, 27 Ocak 2020, <https://www.ytb.gov.tr>, (04 Nisan 2020).

çerçevesinde verilen ve 18-25 yaşını doldurmamış gençleri hedefleyen, teknik ve mesleki kurslar eğitimidir²⁴¹.

- YTB kurumları bursların yanı sıra kültürel eğitim ve öğretim programları da düzenlemektedir. Bu çalışmalar Türkiye’de yaşayan yabancı uyruklulara ve yurtdışındaki yabancılara yöneliktir.

Bu faaliyetler incelendiğinde sadece eğitim ve akademik düzeyde geçerli oldukları gözlenmektedir.

Kurum, Türkiye’nin dış politikasında önemli bir rol oynamakta ve uluslararası öğrenciler tarafından Türkiye’nin büyükelçisi olarak görülmektedir. Bunu anlayabilmek için, Türkiye’de lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim gören uluslararası öğrencilerle bir anket gerçekleştirilmiştir. Farklı sektörlerde öğrenim gören Afrikalı öğrencilerle yapılan ankette; “10 yıl içinde MENA bölgesi içinde hangisi bölgesel güç olacak?” sorusunun cevabı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir²⁴²:

Şekil 17. 10 Yıl Sonra Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden Hangileri Bölgesel Güç Olacaktır?

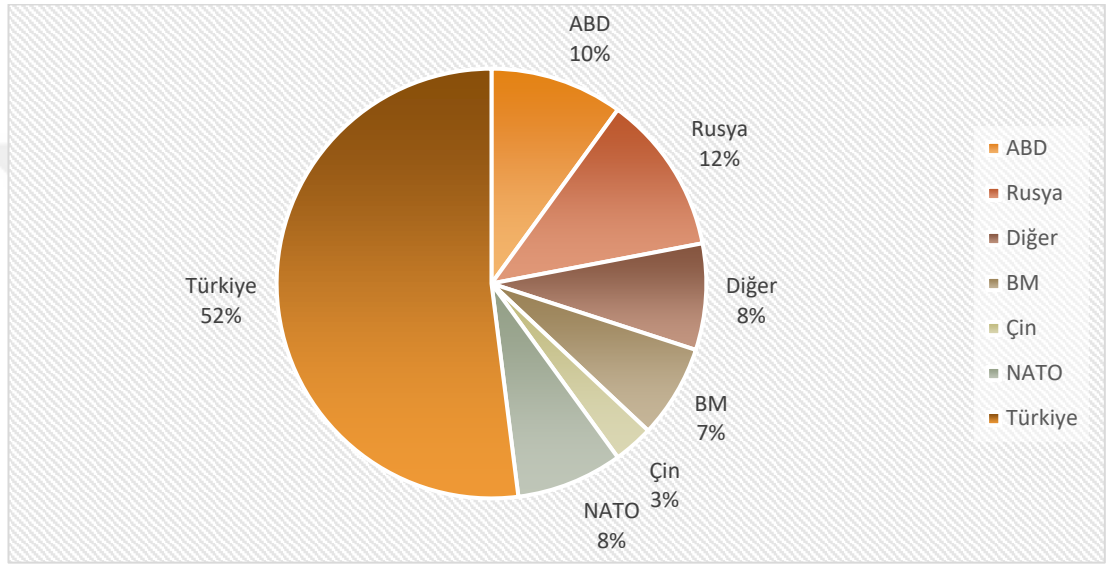
Kaynak: <http://www.ytb.gov.tr>

²⁴¹ A.y.

²⁴² Musa Top, “Türkiye’de Yükseköğrenim Gören Türkiye Burslusu Kuzey Afrikalı Uluslararası Öğrencilerin Arap Baharı Sonrası Türk Dış Politikası Algısı: 2002-2012”, *Yayınlanmış Uzmanlık Tezi*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2014, s. 99.

Tablodan da anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin katılımcılar üzerindeki bölgesel güç algısı yüzde 46'dır. Bu sonuçlar ilerleyen yıllarda gerçeğe dönüşebilecektir. Zira bu cevapları veren kişiler, 10 yıl içinde kendi ülkelerinde ya üst düzey yönetici olabilecek ya da toplum içinde ciddi anlamda Türkiye tanıtımı yapabilecek kişilerdir.

Türkiye, Arap Baharı dönemini çok iyi değerlendirmiştir ve Kuzey Afrika'da barışın sağlanmasında önemli bir görev üstlenebileceğine dair ciddi bir algı oluşmuştur²⁴³.

Şekil 18. Hangi Siyasi Güç Kuzey Afrika'da Barış Sağlama Bağlamında Daha Etkilidir?

Kaynak: <http://www.ytb.gov.tr>

Grafikten de görüldüğü üzere Türkiye 52% ile öne çıkmaktadır. Bu sonucun arka planında, tamamen Türkiye'nin Arap Baharı sürecindeki siyasi konumu yatmaktadır.

Afrika ülkelerinden Türkiye'ye gelen öğrenci sayısında son yıllarda önemli bir yükseliş görülmektedir. Bu gelişmelerde YTB'nin çalışmalarının katkısının büyük olduğu kesindir. Türkiye son 15 yılda Afrika ile daha fazla ilgilenmeye başlamış ve bölgedeki öğrencilere yönelik burs sayısını yükseltmiştir. Bu büyüme ile birlikte Türkiye'ye yönelik olumlu algılarda da artış olmuştur. Bu nedenle YTB, "açılım Politikası" kapsamında stratejik bir görev üstlenmektedir.

²⁴³ A.g.e, s. 106.

Afrika’da ciddi bir eğitim sorunu yaşanmaktadır. Her ne kadar Afrika hükümetleri eğitim bütçelerini yükseltmeye çalışsa bile, bütçeler yetersiz kalmaktadır. Çünkü Afrika nüfusu çok genç olduğu ve eğitim kitlesi de çok büyük olduğu için eğitim konusunda ciddi bütçeler gerekmektedir. Bu nedenle Afrika hükümetlerinin eğitim sistemini geliştirmekten ziyade, eğitimin verilebilmesi için sağlam bir zemin oluşturması gerekmektedir. Böyle olunca daha yüksek bir eğitim seviyesi yakalamak için kıta dışı bir ülkede eğitim görmek şarttır. Ancak göç eden çoğu Afrikalı öğrenci kendi ülkelerine dönmeyi tercih etmemektedir. Çünkü eğitim gördükleri ülkelerde daha cazip tekliflerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Türkiye diğer ülkelerin aksine bu konuda daha farklı seçenekler sunmaktadır. YTB kurumunun izlediği politikalar neticesinde Türkiye’de burslu eğitim gören öğrenciler kendi ülkelerine dönmek için çaba göstermektedir. Türkiye Mezunlar Derneği’nin kurulması ve Afrika ülkelerindeki mevcut iş imkanlarının Türkiye’de eğitim gören öğrencilere sunulması gibi imkanlar buna örnek olarak gösterilebilir. Bu sayede Afrika ülkeleri kendi vatandaşlarından daha çok yararlanabilecek ve Türkiye’nin desteğiyle yüksek eğitim gören Afrikalılar kendi ülkelerine dönüp hizmet etmeye başlayabilecekler²⁴⁴.

Türkiye’nin uluslararası öğrencilere ilgi göstermesi, Afrika’daki faaliyetlerinin genişlemesi ve prestijinin artması bağlamında stratejik faydalar sağlamaktadır. Öğrenciler, eğitimleri sürecinde ve mezuniyetten sonra kendi ülkelerine döndüklerinde hep Türkiye’den bahsetmekte ve Türkiye’nin güzel taraflarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bunun toplum üzerinde büyük bir etkisi vardır. Belirtilen öğrencilerin ilerleyen yıllarda kendi ulusları içindeki seçkinler sınıfını oluşturmaları muhtemel gözükmemektedir. Dolayısıyla bu durum Türkiye dış politikasının gelecek yılları açısından olumlu bir zemin hazırlamaktadır. Diğer yandan öğrencilerin Türkiye’deki öğrenim süreleri boyunca, aile ve akrabalarının Türkiye’ye gelme isteklerinin artması muhtemeldir. Bu insanlar Türkiye’ye turist olarak gelerek tatil sürecinde Türkiye’de ciddi paralar harcarlar. Döndüklerinde ise çevrelerine Türkiye’yi ziyaret etmelerini tavsiye ederler. Böylelikle Türkiye’nin olumlu imajı bu şekilde kamuoyuna iletilmeye devam etmektedir. Türkiye’ye gelen bir öğrenci ilk yıl memnun

²⁴⁴ Ahmed İbrahim Nageye, *Afrika’da Eğitim, Kalkınma ve İstihdam*, 1.Basım, Medeniyetin Burçları Yayınları, Kayseri, 2018, s. 178.

dönerse arkadaşlarına Türkiye'ye gelmesini tavsiye edecek, Türkiye'ye gelen her öğrenci en az 3 yıl kalacak ve tüm bu dönem boyunca ekonomiye ciddi katkılar sağlayacaktır. Öte yandan varlıklı aileler, özellikle iş insanları, çocukları veya akrabaları Türkiye'de okudukları için Türkiye ile iş yapmayı düşünebilirler. Sonuç olarak Türkiye'ye gelen öğrenciler kısa sürede önemli bir girişime dönüşebileceklerdir. Bu yüzden Türkiye'nin YTB gibi bir kurumunun uluslararası öğrencilere ilgi göstermesi yerinde bir adımdır.

Özetle, YTB'nin faaliyetlerini gözlemlediğimizde kısa, orta ve uzun vadede neler başarılabileceğini görebilmekteyiz. Buna göre kısa vadede önemli bir yatırım kaynağı olabilir, orta vadede Türk algı ve propagandası yapılır ve uzun vadede ise Türk dış politikasına dostane bir zemin hazırlanır. YTB'nin kurulması açılım politikaları ve gelecek nesillere sahip çıkmak adına atılan stratejik adımlar açısından çok isabetli bir karardır. Aynı zamanda kurumun Türkiye'de eğitim görecekt uluslararası öğrencilerle ilgilenmesi, çok etkilidir. Bir yandan Türkiye başarılı öğrencilere cazip gelirken, diğer yandan da bu öğrenciler gelecek dönemlerde Türkiye'nin Afrika temsilcileri olarak hazırlanmaktadır.

3.2.5 Türkiye'nin Afrika Ülkelerindeki Kültürel ve Sanatsal Çalışmaları

Kültürel çalışmalar, siyasi ve ekonomik çalışmalardan daha az önemli değildir. Hatta çoğu durumda ekonomi ve siyasi ilişkilerin alt yapısı kültürel faaliyetler sayesinde oluşturulur. Türkiye bu tür faaliyetlere önem vererek kültürel ve sanatsal kurumlara gerekli her desteği sağlamıştır. Bu destekler sayesinde yerel olan çalışmalar uluslararası arenaya taşınmış ve dış politikanın gelişmesine yardımcı olmuştur. Afrika'ya yönelik kültürel faaliyetler ve dizi yapımı çalışmaları, açılım politikasına önemli bir zemin hazırlamıştır.

3.2.5.1 Yunus Emre Enstitüsü'nün (YEE) çalışmaları

Yunus Emre Enstitüsü 5 Mayıs 2007'de kurulmuştur, ancak yurt dışındaki faaliyetleri 2009 yılında başlamıştır. Yurt dışında 58 kültür merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerin temel amacı Türkçeyi öğretmek ve Türkiye'nin kültürünü tanıtmaktır.

Ayrıca vizyon olarak da dünyaya Türkiye’yi hem yakından hem de doğru kaynaklardan tanıtmaktır. YEE’nin üstlendiği misyon ise Türkiye’nin dilini, kültürünü, mirasını ve sanatını tanıtmak, farklı ülkelerle dostluğunu geliştirmek, kültürel değişimleri gerçekleştirmek ve Türkçe eğitim isteyenlere dil eğitim hizmetini vermektir. Türkçe öğretimi, kültürel çalışmalar ve Türkoloji çalışma alanlarında faaliyet gösteren ve geleneksel sporlara kadar uzanan geniş bir yelpaze ile faaliyetlerini sürdüren, Türkiye’nin uluslararası bilinirliğini ve güvenilirliğini artırmak amacıyla hareket etmekte olan Yunus Emre Enstitüsü, dünyanın her yerinde Türkiye ile etkileşim kuran ve Türkiye’ye dost olan insan sayılarını artırmayı hedeflemiştir. Türkçeyi ve sanatı uluslararası alanda yaymak isteyen Yunus Emre Enstitüsü bu amaç ile Türkçe Öğretimi, Kültür Sanat, Bilim-Akademi ve Kültürel Diplomasi alanlarında faaliyetler başlatmıştır. Halen bu faaliyetleri sürdürmeye devam etmektedir²⁴⁵.

Kültür ve sanat aracılığıyla dünyada kültürel etkileşim yaratabilmek ve Türkiye’yi tanıtmak için:

- Dünya Kültür Mirasını Koruma ve Tanıtma Çalışmaları.
- Sanatın Her Dalında Etkinlikler.
- Kültür Sanat Alanında Üretim ve Tanıtım Çalışmaların Desteklenmesi.
- Dünya Üzerinde Sanatçıların Hareketliliğine İmkân Sağlanması gibi çalışmalar başlatmıştır.

Bu kapsamda Afrika ülkelerinin bazı bölgelerinde 2016-2018 yıllarında Kültür Merkezleri açmıştır²⁴⁶. Yunus Emre Enstitüsünün ilk şubesi, 4 Ekim’de resmî olarak Güney Afrika’da açılmıştır. İlerleyen zamanlarda farklı Afrika ülkelerinde de yeni Kültür Merkezleri açılmıştır²⁴⁷.

²⁴⁵ Yunus Emre Enstitüsü, *2018 Faaliyet Raporu*, Ankara, 2018, s. 9.

²⁴⁶ A.g.e, s. 20.

²⁴⁷ Yunus Emre Enstitüsü, *Kültür Merkezlerimiz*, <https://www.yee.org.tr/tr>, (25.04.2020).

Tablo 21. Yunus Emre Enstitüsü'nün Afrika'da Bulunan Kültür Merkezleri

K�LT�R MERKEZLER� BULUNAN �LKELER
CEZAY�R
FAS/RABAT
MISIR/KAH�RE
SENEGAL/DAKAR
SUDAN/HARTUM
SOMAL�/MOGADI��U
TUNUS
JOHANNESBURG

Kaynak: Yunus Emre Enstitüsü (<https://www.yee.org.tr/tr/yayinlar?k=23>)

Yunus Emre Enstitüsü'nün  nceliği Türkçe  ğretimi ve Türkoloji bölümleri üzerine faaliyetler gerçekleştirmek ve Yurt dışında Türkçeyi uluslararası standartlarda ve bilimsel yöntemler ile bir dünya dili olarak yaymaktır. Türkçe  ğretimi kapsamında:

- Yabancılar   in Türkçe Kursları.
- Türkçenin Seçmeli Yabancı Dil Olarak Okutulması Projesi.
- Türkçe  ğretim Setleri ve Yardımcı Materyallerin Hazırlanması.
- Uzaktan Türkçe  ğretimi Projesi.
- Eğiticilerin Eğitimi.
- Türkçe Yeterlik Sınavı (TYS), çalışmalarını ba latmı tır²⁴⁸.

²⁴⁸ Yunus Emre Enstitüsü, 2018 Faaliyet Raporu, Ankara, 2018, s. 20.

Ayrıca Türkoloji Bölümleri açmış ve Afrika Ülkelerinde Türk dilini yaymak için Üniversiteler ile protokol anlaşmaları yapmıştır.

Tablo 22. Türkoloji Protokolü Anlaşması Olan Üniversiteler²⁴⁹

ÜLKE	TÜRKOLojİ PROTOKOLÜ ANLAŞMASI OLAN ÜNİVERSİTELER
CEZAYİR	Cezayir Konstantin Üniversitesi Cezayir-2 Üniversitesi Yahya Fares Üniversitesi Setif Üniversitesi
ETİYOPYA	Addis Ababa Üniversitesi Wollo Üniversitesi Mekelle Üniversitesi
FAS	Mohammed-Agdal Üniversitesi
GAMBİYA	Gambiya Üniversitesi
MISIR	Mısır Teknoloji Üniversitesi MUST El-Ezher Üniversitesi
SENEGAL	Cheik Anta Diop Üniversitesi

²⁴⁹ A.g.e, ss. 90-91.

SOMALİ

Mogadişu Üniversitesi

Sağlık Bakanlığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi

Somali Harp Okulu

Kuran-ı Kerim ve İslami Bilimler Üniversitesi

Nyala Türkiye-Sudan Hastanesi

Hartum Üniversitesi

Uluslararası Afrika Üniversitesi

Kaynak: Yunus Emre Enstitüsü (<https://www.yee.org.tr/tr/yayinlar?k=23>)

Yunus Emre Enstitüsü'nün Afrika ülkelerinde yaptığı faaliyetler kapsamında;

1. 22-29 Kasım 2019 tarihleri arasında Fas'ın başkenti Rabat'ta ilk defa "Türk Film Haftası" etkinliği gerçekleştirilmiştir.
2. 15-16-17 Ekim 2019 Cezayir'in Laghouat üniversitesinde "1518-1918 Modern Çağda Deniz ve Çöl arasındaki Mağrip Bölgesi'nde Osmanlı Politikası" sempozyumu gerçekleştirilmiştir. Aynı etkinlikte Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ve Cezayir Devlet Arşivleri iş birliğinde hazırlanan "Osmanlı Belgelerinde Cezayir" sergisinin açılışı yapılmıştır.
3. 10 Haziran 2016 tarihinde İskenderiye şehrinde Yunus Emre Enstitüsü ve İskenderiye Yardımlaşma Kulübü tarafından organize edilen Make Heritage Fun kapsamında Türkiye ve Mısır'daki Ramazan gelenekleri ve bu ayda yapılan sosyo-kültürel etkinlikleri içeren "Ramazan: Geçmiş ve Şimdi" programı, gerçekleştirilmiştir.
4. 6-10 Mart 2020'de Senegal'de Diamniadio Uluslararası Fuar Merkezi'nde Uluslararası El Sanatları Fuarı düzenlenmiştir. Söz konusu etkinlikte Türkiye onur konuğu olmuştur.
5. Sudan'ın Tanınmış Yazarları ile "Yazarlık Atölyesi" ve çocuklar için Resim Kursu açılmıştır.

6. 27 Aralık 2019 tarihinde Tunus'un başkenti Tunus'ta "Anadolu'yu Dinle Kültürü Hisset" isimli konser ve sergi etkinliği düzenlenmiştir²⁵⁰.

YEE'nin faaliyetleri incelendiğinde görülecektir ki Afrika'da etkinliği azdır. Vakıf yeni kurulduğu için o bölgelere henüz ulaşamamaktadır. Fakat hızla yayılmaya çalışan Yunus Emre Vakfı yakın zamanda o bölgelere de ulaşmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Afrika'da yapılan çalışmaları da olumlu karışlanmaktadır. Kültürel diplomasi görevi üstlenen Yunus Emre Vakfının TİKA ve YTB gibi kurumlarla beraber yürüdüğü gözlemlenmektedir. YEE halk ve yöneticilerle daha sıcak bir ilişki kurduğu için diğer kurumlar faaliyetler yapmak istediğinde onlara zemin hazırlamaktadır. YEE'nin faaliyetleri daha çok ortak tarih ve ortak değerler üzerine odaklanmaktadır. Bu nedenle hem halk hem de yöneticiler üzerinde doğrudan etkide bulunmaktadır. Bu da açılım politikası çerçevesinde çok başarılı bir adım atılmış demektir.

3.2.5.2 Türk dizilerinin kıtada artan etkisi

Türk dizilerinin son senelerde küresel çapta büyük bir ilgiyle karşılanması ekonomik kazançlarla birlikte yumuşak bir güç unsuru olarak kültür ihracı ile oluşabilecek getirilere de kapı açmaktadır. Bu büyük ilginin getirileri kapsamında Türk dizileri, ihracat çıktısı olarak 500 milyon dolarlık kazanımı ile dünya televizyon içeriği sıralamasında ilk 5 ülke arasındadır. Dizi yapımı sektöründe ABD'den hemen sonra gelmekle birlikte Türk dizileri 5 kıta içinde toplamda 150 ülke tarafından talep görmektedir. 700 milyon izleyici sayısına ulaşmış olması dikkat çekicidir²⁵¹. Time dergisinin bu başarıyla ilişkili yorumu "Başbakan Erdoğan'ın gizli silahı" ifadesi şeklinde olmuştur. Ayrıca başka haberlerde Obama'nın askeri gücü ve Çin'in harcama gücü göz önüne alındığında dahi bu kültür ihracının daha etkili olduğu vurgulanmıştır²⁵². Dizilerin hedeflediği kitlelere incelediğimizde ciddi bir etki alanı

²⁵⁰ Yunus Emre Enstitüsü, *Afrika'da Eetkinlikleri*, <https://www.yee.org.tr>, (29 Nisan 2020).

²⁵¹ Esra Sayın, *Türk Dizileri Dünyanın Dört Bir Yanına Köprü Oldu*, Trt Haber, 02 Mart 2021, <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/turk-dizileri-dunyanin-dort-bir-yanina-kopru-oldu-560791.html>, (13 Şubat 2022).

²⁵² Cumhuriyet Gazetesi, *Dizi Film İhracatı 60 Milyon Doları Aştı*, 10 Aralık 2011, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dizi-film-ihracati-60-milyon-dolari-asti-304430>, (13 Şubat 2022).

oluşturduğu gözlenmektedir. Kültürel diplomasi, siyaset ve diplomasinin yıllardır elde edemediği kazançlar, Türk dizileri sayesinde birkaç yılda önemli oranlarda elde edilmiştir.

Türk dizilerinin Afrika kıtasındaki başarısı değerlendirildiğinde ise karşımıza pek çok sebep çıkmaktadır. Bu noktada Afrika kıtasına ilk ihraç edilen dizi olan “Gümüş” dizisine bakılabilir. Dizinin baş karakteri Nur, Afrika’daki özellikle kuzey Afrika’daki modern yaşam tarzını benimseyen kadınları, kendileriyle benzerlikler buldukları için etkilemiştir. Elbette bu modern yaşam tarzı diğer Hollywood dizilerinde de vardır, fakat bunlar kültürden uzak görülmektedir. Bununla birlikte modern yaşamın Müslüman bir ülke tarafından ortaya konulması, kültürel yakınlıktan dolayı daha cazip gelmiş ve diziler sık sık takip edilmeye başlanmıştır. Tarihi dizilere bakıldığı zaman aynı durum karşıya çıkmaktadır. Ortak tarihi değerlerin hissedilmesiyle tarih dizileri de sıkı şekilde takip edilmektedir. Aynı zamanda ümitsizliğe kapılan halklar bu diziler sayesinde yeniden heyecanlanmaktadır ve diziler onlara bir ümit ışığı vermektedir²⁵³.

Dizilerin çeşitliliği hedef kitlenin genişlemesini sağlamaktadır. Türk dizilerinin başarısının Arap baharı dönemine denk gelmesi de dikkat çekicidir. Çünkü bu dönemde televizyonlarda çıkan haberler ve programlar hep katliam, protesto, şiddet, siyasi ideolojiler vb. konular üzerineydi. Toplum ciddi bir baskı altında yaşamaya başlamıştı. Türk dizileri araya girerek daha sakin, romantik, huzur ve güzel manzaralar içeren ve zengin insanların olduğu konu çeşitliliği ve olumlu sahneleri ile bölge halklarının mevcut günlük olumsuz haberler karşısında bir alternatifi olmuştur²⁵⁴. Böylelikle Afrika toplumları bu dizileri rahatlatıcı bir unsur olarak değerlendirmeye başlamıştır. Gün içinde hissedilen negatif duygular akşam saatlerinde Türk dizileri izlenerek atılmaya çalışılmıştır. Dizilerin etkisini doğrudan incelemek için izleyicilerin sayısına bakmak gerekmektedir. Gümüş adlı dizisinin Arap ülkelerinde 85 milyon izleyiciye ulaştığı belirtilmektedir. İhlamurlar Altında adlı dizi ise Arap ülkelerinde 67

²⁵³ A.y.

²⁵⁴ Maha Fijal, *Türk Dizileri Dünyayı Nasıl Fethetti?* Aljazeera, 17 Kasım 2017, <https://L24.İm/Btlp9>, (13 Şubat 2022).

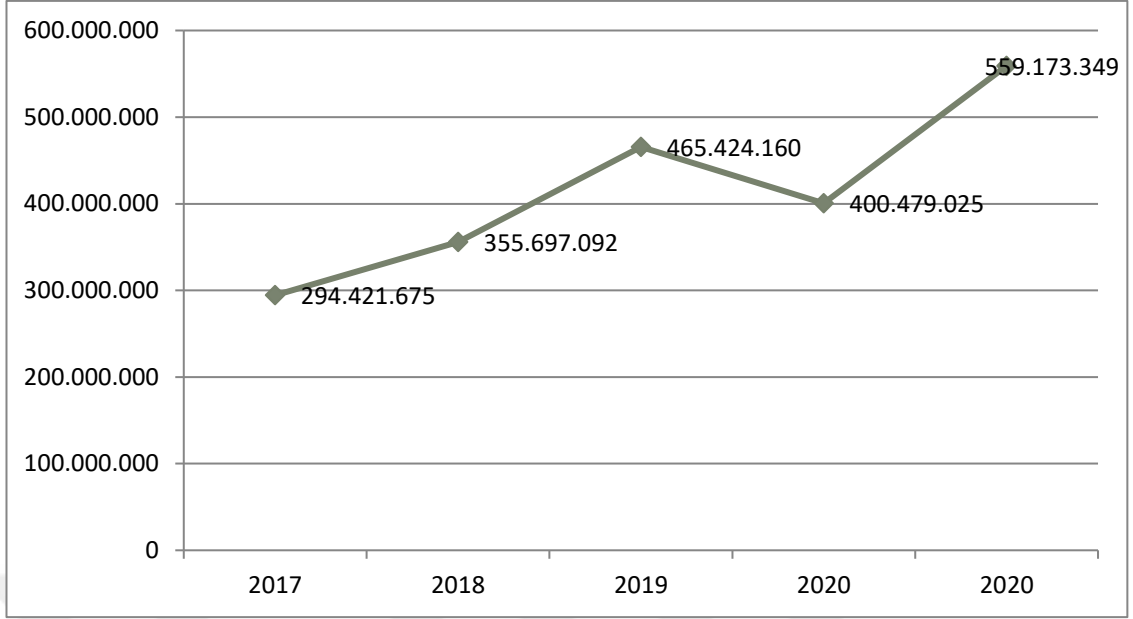
milyon kişiye ulaşmıştır²⁵⁵. İzlenen diziler Türkiye'nin imajını olumlu yönde etkilemekte ve büyük bir kitleyi cezbetmektedir.

Afrika'nın en önemli ülkelerden biri olan Etiyopya'da Türk dizilerinin izlenmesi yerel televizyonlarda ilk sıralardadır. Her akşam yerel dille Türk dizileri Etiyopya kanallarında izlenmektedir. 49 yaşında devlet memuru olan Wessenyelehe Tilahun, her akşam kendi ailesiyle beraber “Kuzey Güney” dizisini izlemekte, bu dizi sayesinde her akşam Türk kültürüne doğru bir yolculuk gerçekleştirmekte ve bu nedenle de Türkiye'yi ziyaret etmeyi çok istemektedir. “Para ve Aşk” adlı Türk dizisi Etiyopya'nın en çok izlenen dizisi olmuştur. Özel kanal sahibi olan Elias Schultz'a göre Türk dizileri Etiyopya'da mevcut bir boşluğu doldurmaktadır. Kanal ülkede birinci olmayı hedeflemektedir ve farklı ülkelerin dizilerini yayınlamaktadır. Ancak en çok izlenen dizilerin Türk dizileri olduğu dile getirilmektedir²⁵⁶. Ülkeler arasındaki siyasi uzaklık fazla olsa dahi Türk dizileri halklar arasında yakınlaşma sağlamaktadır.

İzlenme rekorları dışında Türk dizileri, dış ticaretin ve turist sayısının yükselmesinde doğrudan etkilidir. Dış ticaret kapsamında tekstil ürünleri ve mobilya sektörlerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Aşağıdaki grafiklere bakıldığında bu sektörlerin nasıl bir ilerleme kaydettiği görülebilmektedir.

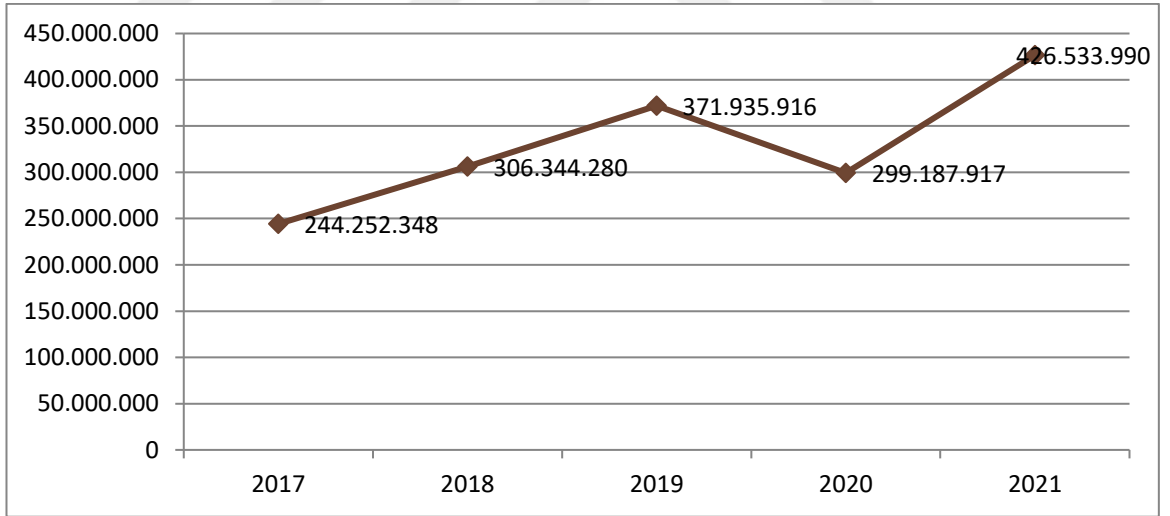
²⁵⁵ İrfan Ateşoğlu ve Ahmet Andaç, *Yumuşak Güç Pazarlaması Kapsamında Türk TV Dizilerinin Uluslararası Pazarlanması sunumu*, 2015, s. 8.

²⁵⁶ Seleshi Tessema ve Tufan Aktaş, *Etiyopya'da En Çok Türk Dizileri İzleniyor*, Anadolu Ajansı, 11 Kasım 2016, <https://www.Aa.Com.Tr/Tr/Kultur-Sanat/Etiyopyada-En-Cok-Turk-Dizileri-Izleniyor/683369>, (13 Şubat 2022).

Şekil 19. Türkiye'nin 2017-2021 Yıllara Arasında Mobilya Sektöründe Afrika'ya Yapılan İhracat (Milyon Dolar)

Kaynak: TÜİK Verileri (<https://data.tuik.gov.tr/>)

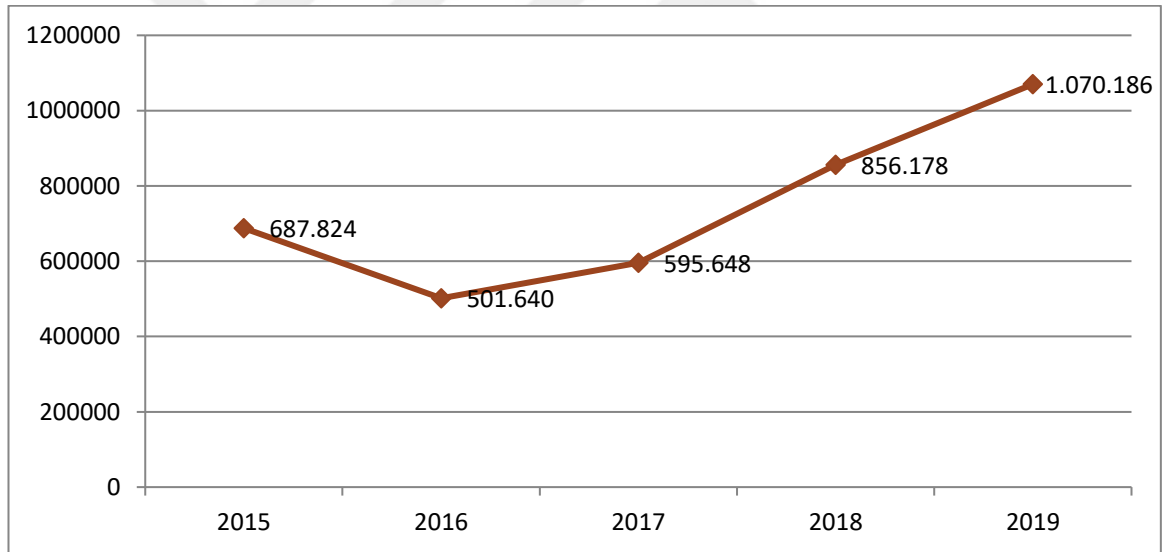

Şekil 20. Türkiye'nin 2017-2021 Yıllara Arasında Örmeli Giyim Eşyası ve Aksesuarı Sektöründe Afrika'ya Yapılan İhracat (Milyon Dolar)

Kaynak: TÜİK Verileri (<https://data.tuik.gov.tr/>)

Dizi başka bir alan gibi gözükse de dizinin sahneleri değişik unsurlardan yararlanılarak oluşturulmaktadır. Bu unsurlardan en önemlisi söz konusu kitle ile ortak bir tarih ve değerleri paylaşmaktır. Örneğin Afrika bu gösterileri sosyal bir perspektiften ele

aldığında benzer sorunlar yaşanmaktadır. Bu yüzden hedef kitle tarafından ilgi gösterilmektedir. Dizilerin oyuncuları yerel dilde adlandırılması da kilit bir rol oynamaktadır. Ayrıca birçok Afrika ülkesi İslam dinini benimsediği için Türk dizileri diğer dizilere nazaran daha fazla seyirci çekmektedir. Zira Türk dizilerinde camiler, Osmanlı devleti ve İslam eserleri gösterilmektedir. Böylece, yeni seyirciler kazanılmaktadır. Örneğin yaşlıların hiçbir diziye ilgisi yokken, son yıllarda Türk dizileri yaşlıların ilgisini çekmeye başlamıştır. Bunun neticesinde Umreye giden yaşlı insanlar, 3 günlüğüne İstanbul'a gelip daha sonra Umreye gitmektedirler. Dizinin bir diğer etkisi de dizide canlandırılan oyuncuların çeşitli ülkelerde reklamlarda oynamasıdır. Ayrıca Afrika'da düzenlenen birçok yarışmada Türkiye'ye ziyaret hediye edilmektedir. İstatistiklere göre 2015-2019 yılları arasında Afrika'dan gelen turist sayısı %100 bir yükseliş göstermiştir²⁵⁷.

Şekil 21. 2015-2019 Yılları Arasında Afrika'dan Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı

Kaynak: TÜİK Verileri (<https://data.tuik.gov.tr/>)

Verilere baktığımızda Türk dizileri ihracının artmasıyla beraber hem turist sayısı artmakta hem de mobilya ve tekstil ürünlerinin satılmasında büyük bir artış

²⁵⁷ Tala Halawa, "Türk Diziler ve Arap Dünyasına Nüfuzu", *Jadaleya Elektronik Dergisi*, 26 Haziran 2013, <https://www.jadaliyya.com/Details/28842>, (13 Şubat 2022).

yaşanmaktadır. Çünkü dizilerde kullanılan mobilyalar ve giyilen kıyafetler izleyiciler için büyük bir cazibe yaratmış ve Türk malları kalitesi dikkate alınmaksızın satın alınmaya çalışılmıştır. Türk malları artık bir prestij meselesi haline dönüşmüş ve neredeyse tüm veriler 5 yıl içerisinde ikiye katlanmıştır. Zaman zaman satışlarda düşüş yaşansa bile bu geçici olarak değerlendirilebilir. Özellikle tekstil ve mobilya ihracatında 2020 yılında ciddi bir gerileme yaşanmıştır ki bunun sebebi pandemidir. Bununla birlikte 2021 yılında yeniden zirve yaparak yüksek rakamlara ulaşılmıştır. Dolayısıyla Türk dizileri, dış ticareti ve turist sayılarını doğrudan etkilemektedir.

Türk dizilerinin içeriğine bakıldığında Afrika üzerindeki etkisinin tamamen Türkiye'nin önceden çizilmiş dış politikası çerçevesinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Afrika ile uzun bir tarihi geçmişi ve kültürel ilişkileri vardır. Türk dizileri de Afrika ile ortak değerlerinden yararlanarak kıtaya ortak kültürel ilişkileri geliştirmektedir. Sonuç olarak hedef kitlede “bize benziyorlar” hissi gelişmeye başlamaktadır. Bu da daha fazla kişiye ulaşılmasını sağlar. Belirtilen kültürel yakınlık iyi değerlendirilirse de ticari ve siyasi getiriler sağlanabilecektir²⁵⁸.

Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile resmi diplomatik ilişkilerinin hâlâ orta düzeyde olduğu gözlenmektedir. Ancak Türk dizileri insanların Türkiye'yi tanımasına vesile olmaktadır. Bu nedenle dizi iki halk arasında bir kültür köprüsü kurmuştur. Bu kültür köprüsü çok önemli ekonomik faydalar sağlamaktadır. Bununla birlikte unutmamak gerekir ki diziler rekabetçi bir alan olan özel sektör kapsamındadır ve günümüzde Türk dizilerinin etkisi önemli olsa da bu etki zamanla kaybolabilir. Bu nedenle cari kazançları iyi değerlendirmek gerekmektedir.

3.2.6 Medya Çalışmaları Kapsamında Anadolu Ajansı'nın (AA) Afrika faaliyetleri

6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Haber Ajansı, 13 dilde yayın yapmaktadır. Dünyanın 10. haber ajansı olarak ajanslar arasında önemli bir konuma sahiptir²⁵⁹.

²⁵⁸ Rukiye Tinas, *Türk Tarihi Dizileri Nasıl Bir Rol Oynuyor:Tarih Kitapları Mı Yoksa Kurgu Mu?*, Open Edition Journals, 17/2020, <https://journals.openedition.org/tvseries/4042>, (13 Şubat 2022).

²⁵⁹ Anadolu Ajansı, *Tarihçe*, <http://aa.com.tr/>, (07 Nisan 2020).

Anadolu Ajansı son yıllarda Afrika'ya önem vermektedir ve ajansın bölgede ofisleri bulunmaktadır. Anadolu Ajansı'nın Addis Ababa (Etiyopya) ve Tunus'ta yayın merkezleri, Abuja (Nijerya), Rabat (Fas), Hartum (Sudan), Johannesburg (Güney Afrika) ve Mogadişu'da (Somali) ise ofisleri bulunmaktadır. Ayrıca Libya, Cezayir, Kenya, Somali Güney Afrika ve Nijerya'da temsilcilikleri bulunmaktadır²⁶⁰. AA'nın yurtdışı çalışmaları incelendiğinde; Afrika'nın konumunun önemi, son yıllarda ivme kazanan Anadolu Ajansı çalışmalarına da net bir şekilde yansımaktadır. Bu çalışmaların siyasi ve ekonomik getirisi kısa sürede görülmeye başlanmıştır.

2012 yılı mayıs ayında Afrika'da ofis açmaya başlayan Anadolu Haber Ajansı'nın faaliyetleri kurumsal olmakla birlikte; gazetecilik, fotoğrafçılık ve görüntü yapımı olmak üzere üç ana temeli içermektedir. Bölgedeki en önemli şubeleri Tunus ve Addis Ababa'dadır. Anadolu Ajansı'nın Fransız haber üretim merkezi 6 Nisan 2014'te Tunus'ta hizmete açılmıştır. Anadolu Ajansı'nın bu bölgelerdeki temel amacı, Türkiye'nin gündemini kendi gözleriyle bölgeye iletmek ve bu bölgelerin gündemini de Türkiye'ye iletmektir. Bu, açılım politikasında önemli bir amacı gerçekleştirme anlamına gelir. Anadolu Haber Ajansı'nın bundan sonraki amacı bölgenin en önde gelen haber ajansı olmaktır. AA'nın en önemli sorumluluklarından biri de diğer devlet aktörleriyle (Büyükelçilikler, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Diyanet Vakfı vb.) tam işbirliği yapmaktır. Bu kurumların tüm faaliyetlerini yukarıda belirtilen alanlara taşıyarak, insanlar ve yöneticiler üzerinde önemli etkiler gerçekleştirmektedir²⁶¹.

Afrika kıtasına yönelik pek çok çalışması olan Anadolu Ajansı bu kapsamda işbirliklerini Afrika Koordinasyon ve Eğitim Merkezi (AKEM), Afrika Araştırmacıları Derneği (AFAM) ve Yurtdışı Türk ve Akraba Topluluklar Bürosu (YTB) ile sürdürmekte ve kıtadaki medya temsilcileri için çeşitli eğitimler düzenlemektedir. Afrika içindeki 13 devletten 20 gazeteci bu eğitimlerden faydalanmıştır. İngilizce yapılan programa katılan medya temsilcileri "Fotoğraf ve video uygulamaları", "Sosyal Medya ve İnternet Haberciliği", "Röportaj Teknikleri", "Haberlerde Gündem ve Kaynaklar, Veri Gazeteciliği", "Kriz Gazeteciliği", "Dünya Medya Ekonomisi",

²⁶⁰ Anadolu Ajansı, *Yurt Dışı Yapılanması*, <http://aa.com.tr/>, (07 Nisan 2020).

²⁶¹ Orhan Güvel, -Anadolu Ajansı'nın Arapça Bölümü Müdürü-, 11 Ocak 2016, Anadolu Ajansı Kuzey Afrika Çalışmaları ve Türkiye'nin Dış Politika Üzerinde Etkisi Konulu Görüşme, İstanbul, (11 Şubat 2016).

“Türk imajı ve medyanın toplumsal dönüşüme etkisi”, gibi konularda eğitim almıştır²⁶². Programa iştirak edenlerden pozitif geri dönüşler alınmış ve katılan gazetecilerin Türkiye algıları değişmiştir. Artık fırsat bulundukça yeni oluşan imaj, Afrika medya organlarına anlatılacaktır²⁶³.

Bu çalışmalara ek olarak Anadolu Ajansı, Afrika ile ilgili özel bir dosya yayımlamıştır. “Yükselen Afrika” başlıklı dosya, Afrika’nın olumlu yönlerini ortaya koymaktadır. Anadolu Ajansı, Afrika’nın ekonomik, kültürel faaliyetlerini, tarihi geçmişini ve Türk şirketlerinin başarı öykülerindeki madencilik ve enerji gibi fırsatlarını Türkiye’ye aktarmayı amaçlamaktadır²⁶⁴. Böylelikle Afrika’yı yoksulluk, kuraklık ve fakirlik gündeminden çıkartarak, “yükselen Afrika’ya” dikkat çekmek hedeflenmektedir.

Anadolu Ajansı’nın faaliyetlerinin ülkenin dış ilişkileri ile bağlantılı olarak yürütüldüğü görülmektedir. Bu sebeple Anadolu Ajansı, ülkenin Afrika’ya yönelik dış ilişkilerinde önemli bir görev üstlenmektedir. Medya kapsamında hareket eden Anadolu Ajansı bu bölgelerde güçlü bir varlığa sahiptir. Bölgede ulusal politikanın temellerinin atılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü bölgedeki yerel gazeteler ve medya organları tarafından referans olarak kabul edilmektedir. Bu, bir haber ajansı için büyük bir başarı anlamına gelmektedir. Bu başarı, ülkenin “açılım Politikası” kapsamında memnuniyetle karşılanmaktadır. AA’nın Afrika’da gerçekleştirdiği faaliyetler, kısa sürede büyük başarı elde etmiştir. Temsilciliklerde başlayan çalışmalarla birlikte artık Yayın Merkezi olma seviyesine ulaşılmıştır. Afrika mediasındaki gazeteciler Türkiye’ye davet edilmekte ve Anadolu gazeteciliği kapsamında özel bir eğitim almaktadır. Devam eden bu çalışmalar sayesinde ajans, birkaç yıl içinde Afrika’nın en önde gelen haber kuruluşlarıyla rekabet edebilecek durumdadır.

²⁶² Anadolu Ajansı, *Afrika Medya Temsilcileri Eğitim Programı Sona Erdi*, <https://www.aa.com.tr/tr/haberakademisi/haberler/afrika-medya-temsilcileri-egitim-programi-sona-erdi/533051>, (07 Nisan 2020).

²⁶³ Anadolu Ajansı, *Afrikalı Gazeteciler Türkiye'deki Medya Eğitiminden Övgüyle Bahsetti*, <https://www.aa.com.tr/tr/haberakademisi/haberler/afrikali-gazeteciler-turkiyedeki-medya-egitiminden-ovguyle-bahsetti/533054>, (07 Nisan 2020).

²⁶⁴ Anadolu Ajansı, *Yükselen Afrika*, <https://www.aa.com.tr/tr/yukselen-afrika>, 2017, (07 Nisan 2020).

3.2.7 Akademik Çalışmalar Bağlamında Afrika Araştırmacıları Derneği'nin (AFAM) Katkıları

Gelişmiş ülkelerin siyasi kararları tamamen araştırma merkezlerinin çalışmalarına dayalıdır. Siyasi kararlar alınmadan önce mutlaka bir araştırma merkezine danışılması gerekmektedir. Dış ilişkiler stratejik ilişkilerdir ve atılan her adım yıllarca ülkeyi bağlamaktadır. Bu anlamda hedef kitleler üzerinde derin araştırmalar yapmadan, siyasi kararlar almak son derece yanlıştır. Dış ülkeler uzak olduğu için geniş bir istihbarat yapısı bulunmamaktadır. Ayrıca hedef ülkeler hakkında fazla bilgi sahibi olmak zordur. Bu nedenle doğru kararlar alabilmek için uzman araştırma merkezlerinden destek almak son derece önemlidir. Türkiye son yıllarda bu alanda önemli girişimlerde bulunmuştur. Akademik alanlarda yatırımlar gerçekleştirmiştir. Afrika bölgesi ile farklı akademik kitleler ilgilenmeye başlamıştır.

Son yıllarda gerek devlet gerekse vakıf üniversiteleri Afrika araştırma ve uygulama merkezleri açmaya başlamıştır. Bir üniversiteye bağlı olan ilk Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi (AÇUAM), Ankara Üniversitesi tarafından 3 Aralık 2008 yılında kurulmuştur. Merkezin amacı Afrika'yı tanıtmak ve kıtanın kültürünü, tarihini ve coğrafyasını ele alarak bölgeyi bilinir hale getirmektir.²⁶⁵ Şu anda Türkiye'de 16 üniversitede Afrika ile ilgili çalışma alanları bulunmaktadır²⁶⁶. Bunlar dışında sivil toplum tarafından kurulan araştırma merkezlerinin neredeyse hepsinin Afrika masası bulunmaktadır. Bazıları Ortadoğu ve Afrika'yı birlikte ele alırken bazıları Afrika için özel bir departman açmıştır. Bununla birlikte son yıllarda yalnızca Afrika üzerinde uzmanlaşmış merkezlerde kurulmaya başlanmıştır. Bunlar arasında Afrika Araştırmacılar Derneği (AFAM), Afrika Stratejik Araştırmalar Merkezi (AFSAM), Ortadoğu ve Afrika Araştırmacılar Derneği (ORDAF), TASAM Afrika Enstitüsü ve Afrika Vakfı içinde Doğu Afrika Araştırmaları Merkezi (DAAM) ve Güney Afrika Bölgesi Araştırmaları Merkezi (GABAM) bulunmaktadır. Belirtilen merkezlerden en aktifi olan AFAM aşağıda daha detaylı ele alınmaya çalışılacaktır.

²⁶⁵ Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, *hakkımızda*, <http://acaum.ankara.edu.tr/hakkimizda/bbbbb/>, (04 Haziran 2022).

²⁶⁶ Yüksek Öğretim Kurulu, *Araştırma Uygulama Merkezleri Hakkında Genel Bilgiler*, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (26 Mayıs 2020).

Çalışma alanı Afrika olan Afrika Araştırmacıları Derneği faaliyetlerine 2016 yılı sonunda başlamıştır. Faaliyetlerini Türkiye içi ve dışında yürütmeye devam eden dernek, kıtaya yönelik araştırmaları bulunan akademisyenleri bir araya getirmekte ve bilgi üretilmesi hedefiyle gerekli destekleri sağlamaktadır. Halihazırda derneğin; Afrika alanındaki çalışmaların geliştirilmesine yönelik araştırmalar yapılması; seminer, konferans, kurs vb. eğitim etkinlikleri ve organizasyonların düzenlenmesi; akademik alanda konferans, seminer, kongre ve çalıştay gibi ulusal ve uluslararası ölçekte etkinlikler düzenlenmesi; kıtaya yönelik araştırmalar yapan yabancı derneklere veya kuruluşlara üye olunması, yardım edilmesi ya da birlikte çeşitli işbirlikleri ve ortaklıkların oluşturulması gibi pek çok faaliyeti bulunmaktadır²⁶⁷. Derneğin Başkanı eskiden Çad Büyükelçiliği görevini yapmış olup şimdi ise Senegal Büyükelçiliği görevini yürütmekte olan Ahmet Kavas'tır.

Görevleri sırasında edindiği tecrübelerle de dayanarak Kavas, akademik alanda yapılması gerekli olan çalışmalar konusunda araştırmacıları desteklemektedir. Dernek yakın bir zamanda kurulmuş olsa bile Afrika hakkında büyük bir birikime sahiptir. Dernek tarafından önemli akademik eserler ve çalışmalar hayata geçirilmiştir. Şimdiye kadar 12 kitap yayımlanmıştır. Bunların çoğu Afrika'nın geçmişi hakkındadır. Çünkü geleceğe yönelik adımların doğru atılması için tarihi doğru okumak gerekmektedir. Bu nedenle AFAM Derneği eserlerinde bu yöne odaklanmaktadır.

Bunlar dışında AFAM 7 rapor yayımlamıştır. Söz konusu raporlar Afrika'nın gündemini takip etmek amacıyla güncel olaylar ele alınarak hazırlanmıştır. Dernek böylece takipçilerine ve araştırmacılara gündemde olan olayları yakından takip etme şansı sunmaktadır. Eğitim ve formasyona önem veren AFAM, Fatih Sultan ve Bâb-ı Alem derneğiyle işbirliği yaparak 2018 yılında Afrika Okulu etkinliğini düzenlemiştir. Haftalarca süren eğitimden onlarca öğrenci ve akademisyen faydalanmıştır. Bir buçuk ay devam eden eğitimde Afrika ile ilgili uzmanlar her hafta Afrika üzerine konferans ve tartışmalar gerçekleştirmiştir.

AFAM işbirliğiyle birtakım sempozyum ve konferanslar da düzenlenmiştir. 11-12 Mart 2017'de Cezayir'de Uluslararası Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-Cezayir

²⁶⁷ AFAM, Dernek Tüzüğü, *Madde 2 ve 11*, <https://afam.org.tr/dernek-tuzugu/>, (26 Mayıs 2020).

İlişkileri Sempozyumu gerçekleşmiştir. 22-23 Nisan 2017’de Türkiye’de Uluslararası Afrika’da İslâmiyet: Dünü, Bugünü, Yarını Sempozyumu gerçekleşmiştir. Sempozyumlar sayesinde Afrika üzerine çalışan akademisyenlerle bir araya gelinerek Türkiye’nin imajı yükseltilmeye çalışılmaktadır. Türkiye’nin Afrika’da atılan adımlarının doğru anlaşılması amacıyla akademik kitlelerle ilişkiler kurulmaktadır. Böylelikle Türkiye’nin Afrika’da gerçekleştireceği çalışmalar için yerel akademisyenler tarafından hem zemin oluşturulması hem de bu çalışmaların savunulması amaçlanmaktadır. Bunların dışında AFAM üyeleri farklı platformlarda konferanslar vermektedir. Türkçe ve İngilizce yayın yapan AFAM Derneği yüzlerce makale, onlarca analiz ve röportaj yayımlamıştır²⁶⁸.

Görüldüğü üzere, AFAM derneği kısa bir süre içinde önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin Afrika hakkında alacağı kararlar ve yürüteceği politikalar için AFAM Derneği önemli bir kaynak çeşitliliği sağlamaktadır. Çünkü birçok devlet kurumu Afrika üzerine olan çalışmalarını AFAM derneğiyle birlikte gerçekleştirmektedir. Bunun dışında farklı konularla ilgili de AFAM üyeleri konuk olarak davet edilmektedir. Ayrıca AFAM’ın etkilerinin en önemli göstergelerinden biri olarak Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Ocak 2020 yılında gerçekleşen Senegal ziyaretinden birkaç ay sonra AFAM Başkanı Ahmet Kavas’ı Senegal Büyükelçisi olarak tayin etmesi gösterilebilir²⁶⁹. Bu sayede Türkiye için araştırma merkezlerinin dış politikada ne kadar önemli olduğu net bir şekilde gözlemlenmektedir. Bir taraftan söz konusu merkezler desteklenirken, diğer taraftan da bu alanda uzmanlaşmış akademisyenler karar merci konumlarına sahip olmaktadır. Bu kapsamda gelecekte atılacak stratejik adımlar için bilimsel bir zemin hazırlanmaktadır.

²⁶⁸ AFAM Çalışmaları, <https://afam.org.tr/>, (26 Mayıs 2020).

²⁶⁹ Fırat Taşdemir, *Senegal Büyükelçiliğine Ahmet Kavas Atandı*, 14 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/senegal-buyukelciligine-ahmet-kavas-atandi/1803717>, (26 Mayıs 2020).

BÖLÜM IV

İŞBİRLİĞİ VE REKABET ALANLARIYLA TÜRKİYE VE FAS'IN AFRIKA'YA YÖNELİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Fas ve Türkiye, son 15 yılda Afrika kıtasını kendi dış politikalarının merkezine yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu kapsamda iki ülke de kendi konumuna ve gücüne göre Afrika kıtasıyla yaklaşma hedefindedir. Fas, Afrika kıtası içinde olduğu için bölge ülkelerine yaklaşırken ortak değerler üzerine odaklanmaktadır. Özetlemek gerekir ise bu ortak değerler; aynı coğrafya, aynı tarih (sömürge geçmişi), birçok ülke ile aynı din ve hatta aynı mezhebe sahip olma olarak belirtilebilir.

Fas ve Türkiye'nin ortak değerler dışında ortak tehditlere de sahip olduğu, özellikle terörizm ve ayrılıkçı hareketler bağlamında görüş birliği içinde olduğu söylenebilir. Bu tehditlerden kısaca bahsetmek gerekir ise her iki ülke de bölücü hareketlerle ilgili sorun yaşamaktadır. Bunlar Fas'ta Polisario ve Türkiye'de ise PKK'dır. Bilindiği üzere bu hareketler büyük oranda dış ülkelere beslenmektedir ve terörizme dair dış dünyanın, özellikle de Batılı ülkelerin ikircikli tutumu hem Fas hem de Türkiye'nin tepkisine neden olmaktadır. Bir diğer tehdit ise her iki ülkenin Batılı geleneksel müttefiklerinin sadık olmamasıdır. Hem Fas hem de Türkiye Batı dünyası ile uzun yıllara dayanan bir angajmana sahip olsa da özellikle Avrupa Birliği ile ekonomik sorunlar yaşamakta ve birtakım yaptırımlara maruz kalmaktadır. Fas ve Türkiye'nin Avrupa Birliğiyle olan ilişkilerinde ortak bir husus vardır. O da hem Fas hem de Türkiye'nin 1987 yılında AB üyeliği için başvurmasıdır. Fas'ın başvurusu reddedilirken Türkiye'nin başvurusuyla ilişkili müzakereler halen devam etmektedir. AB, Fas ve Türkiye'ye hep yukarıdan bakmakta, istediği zaman ekonomik yaptırımlar uygulamakta, istediği zaman ise devlet içinde bulunan radikal muhaliflere destek vererek içişlerini karıştırmaya çalışmaktadır. Bu yüzden Fas ve Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilgili yaşanan sorunları aynıdır ve her iki ülke de aynı üslupla karşı karşıya

kalmaktadır. Bu kapsamda Fas ve Türkiye Afrika'yla açılımı gerçekleştirirken bölgede daha sadık müttefikler arayışı içindedir.

Gelecek açısından Fas'ın kaderi Afrika ile birbirine bağlıdır. Bu nedenle kıta içinde stratejik adımlar atmak şarttır. Türkiye ise geçmişine dayanarak, eskiden bazı bölgelerinin yönetiminde de bulunduğu Afrika toprakları ile aralarında yeniden bir köprü inşa etme çabasıdadır. Hatta Ahmet Davutoğlu'na göre Osmanlı Devleti'nin kurduğu dini, ticari ve kültürel bağlar, anti-sömürgeci hareketler için bir dayanışma zemini hazırlamıştır. Örneğin batı Afrika'da Senusi, doğu Afrika'da ise Mehdi hareketi tarafından Osmanlı Devleti'nin söz konusu dirençlilik çalışmaları yakından takip edilmiştir²⁷⁰. Davutoğlu'na göre Türkiye tarihsel olarak hep Afrika'nın yanında olmuştur.

Bölge devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması için Osmanlı Devleti önemli bir zemin hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin kıtaya olan ilişkilerinde önemli bir gerileme yaşanmış ve ilişkiler olumsuz bir yönde seyretmiştir. Fakat yeni yapılan açılım, derin tarihi ilişkiler üzerinden yeniden ortaya konarak ilişkilerin canlandırılmasını sağlamıştır. Bu çerçevede ortak değerler üzerinden hareket edilerek, Afrika'nın ve Türkiye'nin ihtiyaçları tespit edilmekte ve yeni bir işbirliği gerçekleştirilmektedir. Böylece hem Türkiye hem de kıta ülkeleri için karşılıklı çıkar içeren ortak bir hedef ortaya çıkmaktadır. Fas yakınlaşma ilişkisi bağlamında Batı Afrika'ya odaklanırken, Türkiye Doğu Afrika'ya odaklanmaktadır. Bu bölümde Fas ve Türkiye'nin Afrika'daki çalışmaları birbiri ile karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki benzerlikler tespit edilmeye çalışılırken, daha sonra iki devletin Afrika'da nasıl tamamlayıcı bir rol oynayabilecekleri irdelenecektir.

4.1 İNANÇ DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ

Fas ve Türkiye'nin Afrika açılım politikalarında din kilit bir rol oynamaktadır. Fas kendi dini gücünü kullanarak elde ettiği birikimi ile Afrika'ya bir din iletişim köprüsü

²⁷⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 38. Basım, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s. 207.

inşa etmektedir²⁷¹. Türkiye ise kendi tarihine dayanarak bölgeye eski dini bağlarını hatırlatmaya çalışmaktadır. Osmanlı Devleti dönemi ve Afrika ülkelerinin parlak günlerinde gerçekleşen ilişkileri ortaya koyarak, söz konusu ilişkileri yeniden ihya peşindedir. Din, dış politikada özellikle hedef kitle aynı din mensubu olduğu zaman önemli bir araçtır. Aynı dine mensubiyet söz konusu ise çalışmaları yürütmek daha esnek olabilmektedir. Dini çalışmaların birkaç özelliği bulunmaktadır. İlk olarak dini çalışmaları yürütecek gönüllüler, yapılan çalışmaları daha samimi ve daha verimli olarak yapmaktadır. Çünkü bu gönüllülere göre bu çalışmaları yapmak ibadettir ve Allah'a yaklaşmak için bir araçtır. Dolayısıyla yapılan çalışmaların verimliliği yüksektir. Aynı zamanda çalışmaları maddi manevi destekleyenler açısından da benzer nedenler söz konusudur. Böylece toplanan yardımlar da daha fazla olmaktadır. Hedef kitleler tarafından ise yakın inanca sahip kişilerce yapılan çalışmalar daha fazla hoşgörüyle karşılanmaktadır ve bu kitlelere sahip bölgelerde yapılan çalışmalar daha hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Bu temellerden hareket eden Fas ve Türkiye, Afrika'da dini kurumlar aracılığı ile önemli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Aşağıda iki ülkenin yaptığı çalışmalar belirlenerek, karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

Fas'ın Afrika'ya yönelik açılım politikasında din çalışmalarının önemli bir payı bulunmaktadır. Öyle ki yapılan çalışmaların çoğunun din alanına girdiği de söylenebilir. Bu anlamda Fas açısından dini çalışmalar merkezi bir rol oynamaktadır. Türkiye'de ise dini çalışmaların, Afrika'ya uyguladığı dış politikada daha az rol oynadığı ve diğer alanlarla aynı oranlarda yürütüldüğü gözlemlenmektedir. Fas için dini çalışmaların önemli olmasının sebebi ise Fas'ın Afrika ülkeleriyle Ruhani bir bağının olmasıdır. İkinci bölümde de belirtildiği gibi bazı Afrika halkları Fas Kralını Emiru el Müminin olarak adlandırmaktadır²⁷². Bu bağın sürdürülebilmesi için yoğun çalışmalar yapmak şarttır. Türkiye'de böyle bir durum söz konusu olmadığı için, bu doğrultuda yoğun çabalara ihtiyaç duyulmamıştır. Bir diğer husus Fas çalışmalarının birkaç unsurdan oluşmasıdır. Türkiye'nin çalışmaları ise çok unsurludur. Bu çeşitlilikten dolayı tek bir alana odaklanmanın diğer alanları zayıflatılabilme ihtimali

²⁷¹ Adil Ben İdamou, *Fas Dış Politikasında Medeniyet Perspektifi: Fas ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algısına Karşılaştırmalı Analitik Bir Yaklaşım*, Rabat, Kalem Yayın Evi, 2020, s. 130.

²⁷² Fatima Zahra Hirate, 2017, "Fas-Afrika Dini Diplomasi Roller, Zorluklar ve Geleceği", *Fas Bilimsel ve Teknik Bilgi Enstitüsü*, ss. 1-11, <https://revues.imist.ma>, (06 Mayıs 2020).

bulunmaktadır. Fas ise belirli alanlarda yaşanan bu eksikliğin kapatılması için mevcut alanlar üzerine odaklanmaya çalışmaktadır.

Fas Afrika'daki ülkelerin çoğu ile aynı mezhebe sahip olduğu için daha kolay ve esnek çalışabilmektedir²⁷³. Bu durum din hassasiyeti nedeniyle dikkat edilmesi gereken hususları asgari seviyeye düşürmektedir. Hedef kitle ise Fas tarafından yapılan çalışmaları denetleme ihtiyacı duymaz. Bu yönden Fas daha avantajlıdır. Türkiye'nin mezhebi farklı olduğu için din hassasiyeti konusunda dikkat edeceği hususlar çok daha fazladır. Türkiye tarafından yapılan dini çalışmalar hem resmi kurumlar hem de din adamları tarafından denetlenmektedir. Mevcut din yapısının korunması için gerekli her müdahale yapılmaktadır. Bu nedenle Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yapılan çalışmalar mevcut din yapısına riayet edilerek yürütülmektedir. Böylelikle dini çalışmalar daha yavaş ilerlemektedir. Fas, daha öncede belirtildiği üzere Afrika ile ilişkilerinde ruhani bağı gözetmektedir. Fas kralının bazı Afrika halkları tarafından Emirü el Müminin olarak nitelendirilmesi, İslam literatürü açısından önemli bir kavramdır. Buna göre Emirü el Mümine saygı gösterilmesi, itaat edilmesi, hatta bağlılık sözü dahi verilmesi gerektiği düşünülmektedir²⁷⁴.

Bu dini bağ Fas'ın çalışmalarında kolaylık sağlamaktadır. Öyle ki bazı Afrika ülkeleri Fas'ı dini çalışmalar yapması için davet etmektedir ve Fas bu bölgelerde büyük bir coşkuyla karşılanmaktadır. "Ruhanı bağ" temeli üzerinden inşa edilen dini çalışmalar Afrika'yla diğer alanlarda sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Türkiye ise Afrika ülkeleri ile ilişkilerini geçmişine dayanarak, tarihi bağlar üzerinden şekillendirmeye çalışmaktadır. Bildiğimiz üzere Osmanlı Devleti eskiden birçok Afrika ülkesine hakim konumda idi. Günümüzde bu bölgelerde halen Osmanlı izleri mevcuttur²⁷⁵. Bu sayede bazı ülkeler için eski dost Türkiye ile ilişkileri yeniden canlandırmak bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda bağların güçlendirilebilmesi için gerekli her destek sağlanmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte bazı Afrika ülkeleri için ise Osmanlı Devleti bir sömürgecilik ülkesi olarak algılanmaktadır. Bu bölgelerde

²⁷³ Farida Zomourude, *Batı Afrika'da Maliki Mezhep, Ortak Dini Sabitler: Afrika Kimliğinin Temelleri*, Pretoria (Güney Afrika) 29-30 Haziran 2019.

²⁷⁴ Rohan Ambi, *Ortak dini İlkeler Fas ve Afrika ülkeleri Arasında Bir Birlik Faktörü*, 22 Mayıs 2018, Fas Evkaf Bakanlığı Yayınladığı Huzur Dersleri, <https://bit.ly/3dzPj18>, (10 Mayıs 2020).

²⁷⁵ Ahmet Kavas, *Osmanlı - Afrika İlişkileri*, İstanbul, Kitap Evi, 3. Baskı, 2015, ss. 21-50.

Türkiye'nin çalışmaları şüpheyle karşılanmaktadır ve bazıları yapılan çalışmaları engellemeye çalışmaktadır²⁷⁶. Her ne kadar Türkiye düşmanlığından beslenenler ya da Türkiye'nin çalışmalarına şüpheyle yaklaşanlar az olsa bile, bu durum yapılan çalışmalar için sorun teşkil etmekte ve sürecin hızlı ilerlemesine engel olmaktadır.

Afrika kıtasındaki İslam ülkelerinin çoğunluğu dini temellerinin aynı olduğu Fas'ın dini kaynaklarından yararlanmaktadır. Örneğin Afrika'nın en önemli tarikatların olan Ticiani tarikatının lideri Fas'ta yaşamış²⁷⁷ ve Fes kentinde vefat etmiştir. Bu tarikatın mensupları için hacca gitmeden önce Fas'a uğramak vazgeçilmez bir gelenektir. Maliki mezhebinin benimseyen Afrika ülkeleri, Abdul Rahim bin Ahmed Al-Kutami, Abdul-Haq Al-Kattani Al-Gharnati, Ebu El Fadl Ayyad gibi²⁷⁸ eskiden beri Fas'ta bulunan alimleri takip etmektedir. Maliki mezhebinin yeniliğe karşı esnek olan bir mezhep olması nedeniyle Fas'ın dini kaynakları, Afrika'da mevcut yeni din sorunları konusunda görüş alınması için vazgeçilmez bir konumdur. Dolayısıyla bu durum Afrika ile Fas arasındaki din bağının sürekliliğini sağlamaktadır. Dini ilişkiler güçlenirken; aynı zamanda diğer alanlarda mevcut ilişkiler de temeli sağlamlaştırmaktadır. Türkiye için ise Afrika ile böyle bir ilişki söz konusu değildir.

Fas'ın inanç diplomasisi her zaman öncelikli ve önde olmuştur, öyle ki ekonomik ilişkiler bile daha geridedir. Çünkü din ilişkisi inançtan kaynaklanmaktadır. Afrika'da insanları dine davet etmek ve dinleri öğrenmek bir vacip olarak algılanmaktadır. Bu nedenle hiçbir kazancı olmasa dahi inanç diplomasisi yapmak gerekmektedir. Fas'ın Afrika'ya yönelik dini çalışmaları hem eskidir hem de bölgede yoğun faaliyet gösterilmektedir. Türkiye'ye gelindiğinde İmparatorluk döneminde din konusu her zaman daha önde idi, çünkü İslami Fetih düşüncesi mevcuttu. Bu düşünce kapsamında herhangi bir kazanç ihtimali düşünülmeden inanç diplomasisi öne çıkmakta idi. Fakat Cumhuriyet dönemi ile beraber inanç diplomasisi geride kalırken, ekonomik ve insani yardım öne çıkmıştır.

²⁷⁶ Rahim Yousri, *Erdoğan Askeri Hizmetlerini Sunuyor.. Türkiye'nin Afrika'ya Giriş Planı*, 20 Kasım 2019, <https://www.elbalad.news/4064692>, (10 Mayıs 2020).

²⁷⁷ Mohamed Salim Mohamed, "Batı Afrika'da Tasavvufun Sosyal Boyutları: Yapılar, İşlevler ve İlişkiler", *Aljazeera Araştırma Merkezi*, Katar, 26 Eylül 2018.

²⁷⁸ Mustafa Ahmed Ali, Mağrip El Aksa Maliki Fiqh Okulu, Elmedine Uluslararası Üniversitesi Dijital Kütüphanesi, ss. 11-12.

Dini çalışmalarda Fas'ın çeşitli ve uzmanlaşmış kurumları bulunmaktadır; VI. Muhammed İmamlar ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüsü, Afrikalı Din Alimlerinin VI. Muhammed Vakfı ve İnanç diplomasisi Eğitimi (üniversitelerde) gibi. Bu kurumların hepsi inanç diplomasisi çerçevesinde, Afrika ile olan dini çalışmaları güçlendirmek için çalışmaktadır. Bu alanda stratejik adımlar atabilmek için, yalnızca inanç diplomasisi ile ilgilenen ve uzmanlaşmış bir kurum olan Afrikalı Din Alimlerinin VI. Muhammed Vakfı kurulmuştur. Bu durum Fas'ın Afrika'ya yönelik dini çalışmalarının geniş bir yelpazede olduğunun göstergelerindendir. Türkiye'de ise inanç diplomasisi çerçevesinde çalışan kurum, yalnızca Diyanet Vakfıdır; diğer kurumlar farklı alanlarla ilgilenmektedir.

Fas, Afrika'da inanç diplomasisi uygularken; diğer akımları ve düşünceleri ötelemeden yaşamak, uzlaşılan düşünceler üzerinde ortak çalışmalar yürütmek ve saygı göstermek gibi ılımlı, hoşgörülü ve birlikte yaşanabilir bir İslam inancı temeli üzerinden hareket etmektedir. Böylece mevcut ideolojilerin sahada çatışma ihtimalini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Türkiye de aynı temel üzerinden hareket etmektedir. Devlet olarak mevcut bütün akımlara saygı gösterilmeye ve akımların hepsi kucaklanmaya çalışılmaktadır. Örneğin Diyanet Vakfı tarafından verilen insani yardımlar bütün kitlelere yöneliktir; yardımlar din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin dağıtılmaktadır ²⁷⁹ . Diyanet Vakfı tarafından İslam dinini benimsemeyen ülkelere dahi yardımlar konusunda önemli bir pay ayrılmıştır.

Benzer çerçevede Fas, kıtadaki radikal hareketlere karşı dini inanç reformu tecrübesini aktarmaya çalışmaktadır. 2003 yılında Fas'ta büyük terör eylemleri gerçekleşmiştir. Bunun üzerine Fas, dini bir reform başlatmıştır. Birkaç yıl sonra yapılan çalışmaların meyveleri görünmeye başlamış, söz konusu eylemler neredeyse yok olmuştur. Bu duruma hayran kalan birçok Afrika ülkesi Fas'ın tecrübelerinden faydalanmak için Fas yetkililerine başvuruda bulunmuştur²⁸⁰ . Başvuran ülkeler içinde Arap ve Avrupa ülkelerinin de yer alması dikkat çekicidir. Bu çerçevede Afrika'dan din yetkilileri Fas'ta aldıkları 1-2 yıllık eğitim ile radikal hareketlere karşı düşünce yapısı

²⁷⁹ Türkiye Diyanet Vakfı, "2018 Faaliyet Raporu", TDV, Ankara, 2018, s. 26-57.

²⁸⁰ Mohamed Baldifi, *Fas ve Gine Arasında Dini Diplomasi Diyalogu: Açık Görüş*, 15 Mayıs 2015, www.africansmajma.com, (27 Haziran 2020).

geliştirmeye çalışmaktadır. Eğitim verilirken her ülkenin iç din yapısına uygun müfredat uygulanmaktadır. Ayrıca o ülkenin mevcut dini sorunlarına göre özel bir eğitim sunulmaya çalışılmaktadır. Buradaki en önemli husus Fas'ın bu reformu gerçekleştirirken önemli kavramlar üretmesidir. Bu kavramların en önemlisi “Manevi Güvenlik”²⁸¹’tir. Reformlar yapılırken temel amaç radikal veya şiddetli düşüncelere karşı halkın manevi güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu konuda devlet içinde başarılı olan Fas'ın tecrübeleri, artık Afrika ülkelerinde de uygulanmaya başlanmıştır. Afrika yetkilileri tarafından bu uygulamaya rağbet edilmiştir. Türkiye’de ise din yapısı daha farklı olduğu için böyle bir çalışma bulunmamaktadır. Afrikalı din yetkililerine herhangi bir eğitim verilmemektedir. Yalnızca eğitim görmek isteyen Afrikalı öğrencilere yönelik eğitim bulunmaktadır. Fas ise öğrencilere, her Afrika ülkesine göre özel bir eğitim sunmaktadır. Türkiye’nin Afrika’ya yönelik dini yaklaşımları ortak değerler (tarih-din-kardeşlik vs.) üzerinden yürütülmektedir.

Türkiye ve Fas’ta dini yapılara ve eserlere oldukça önem verilmektedir. Her iki ülke de Afrika içinde cami inşa etmekte ve önceden kalan eserlerin restorasyonunu yapmaktadır. Çünkü çalışmaları yapan ülkeler eserler üzerinde kendi izini bırakmaktadır. Bazı eserler Fas ya da Türk simgesi olan isimler ile adlandırılmakta ya da en azından eserin Türkiye veya Fas tarafından restore edildiği vurgulanmaktadır. Bunlara örnek olarak Libreville şehrinde bulunan İkinci Hasan Cami²⁸² ve Somali’de bulunan Fatih Sultan İmam Hatip Lisesi²⁸³ gösterilebilir. Böylece Fas ve Türkiye’nin izleri Afrika’da derin bir şekilde bırakılmaktadır. Fas ve Türkiye, Kuran ve dini kitaplar da dağıtmaya çalışmaktadır. Fakat her iki ülke de kendi yapısına göre hareket etmektedir. Fas hem Kuran-ı Kerimi hem de dini kitapları rahat bir şekilde dağıtmaktadır; çünkü hem mezhebi hem de düşünce yapısı, faaliyetlerin yürütüldüğü bölgelerin yapısı ile aynıdır.

Bu nedenle yerel din adamlarında herhangi bir hassasiyet görülmemektedir. Türkiye ise mezhep ve okuma rivayeti farklı olduğu için bu çalışmaları daha dikkatli bir şekilde

²⁸¹ Zakareya Azem, 2018, “Fas Krallığının Afrika’ya Dini Diploması: Mekanizmalar ve Rekabet”, *Siyasi ve Hukuk Bilimler Dergisi*, 1. cilt, sayı 5, s. 356.

²⁸² Eltajdid, *Afrika’daki Fas Diplomasinin Dini Boyutu*, www.jadidpresse.com, (27 Haziran 2020).

²⁸³ Türkiye Diyanet Vakfı, A.g.e.

gerçekleştirmektedir. Kur'an-ı Kerim verş rivayeti ile dağıtılmaktadır. Dini kitaplarda ise yalnızca meal kitapları dağıtılmakta, bunun dışında farklı kitaplar dağıtılmamaktadır. Bunların dışındaki faaliyetler yanlış anlaşılmalara yol açabilecektir. Bu yönde eğitim, rehberlik hizmetleri ve seminerler Fas tarafından Afrika'da gerçekleştirilmekte iken²⁸⁴ Türkiye'de ise bu tür çalışmalar ülke içinde gerçekleştirilmektedir²⁸⁵.

Fas'ın önemli dini geleneklerinden beri Kral tarafından Ramazan ayında düzenlenen huzur dersleridir. Bu etkinlikte Ramazan'ın her gününde bir alim seçilmekte ve kral huzurunda dini ders anlatılmaktadır. Etkinliğe dünya çapında mevcut dini alimler davet edilmektedir. Hem katılımcı olmak hem de din dersleri vermek için, etkinliğe Afrika kıtası talebi çok yüksektir. Ayrıca Ramazan ayı boyunca birkaç Afrikalı alim seçilmekte ve alimler Kral huzurunda ders vermektedir²⁸⁶. Türkiye'de ise dini sempozyumlar düzenlenmekte ve Afrikalı alimler Türkiye'ye davet edilmektedir²⁸⁷. Son yıllarda sadece Afrika'ya yönelik dini sempozyumlar düzenlenmektedir. Böylece her iki ülke de Afrika'ya bilimsel ve akademik bir çatı oluşturmayı amaçlamaktadır. Çünkü bu çalışmalar saha çalışmalarına önemli bir zemin hazırlamaktadır.

Fas ve Türkiye'de İlahiyat veya İmam Hatip okumak üzere Afrikalı öğrencilere burs verilmektedir. Bu şekilde gelecek nesiller ile güçlü bir dini bağ oluşturulmaktadır. Eğitim çalışmaları çerçevesinde mesleki eğitimler de verilmektedir. Fas'ta uygulanan bu faaliyetler benzer şekilde Türkiye'de de yapılmaya çalışılmaktadır. Örneğin İmam Hatip mezunu olan lise öğrencileri için, üniversite bölümleri seçerken sadece İlahiyat seçme zorunluluğu yoktur. Öğrenciler istedikleri bölümü seçebilmektedir. Her iki ülke de Afrikalı öğrencilerin hayatlarını iyi bir seviyeye yükseltebilmesi için farklı meslekleri ve branşları öğretmeye çaba göstermektedir. Dini eğitim çalışmaları

²⁸⁴ Afrikalı Din Alimlerinin VI. Muhammed Vakfı, *Senegal'de Mevlit Kandili (GAMOU)*, 12 Kasım 2019, <http://www.fm6oa.org/>, (27 Haziran 2020).

²⁸⁵ Afam, *Uluslararası Afrika'da İslamiyet: Düünü, Bugünü, Yarını Sempozyumu*, 24 Nisan 2017, <https://afam.org.tr/uluslararasi-afrikada-islamiyet-dunu-bugunu-yarini-sempozyumu-sonuc-bildirgesi/>, (09 Mart 2017).

²⁸⁶ Rouhan Embi, *Ortak Dini İlkeler: Fas ve Afrika Ülkeleri Arasında Birlik Faktörü*, 22 Mayıs 2018, <http://www.habous.gov.ma/tv/2018/7047-2015-07-20-09-13-67.html>, (27 Haziran 2020).

²⁸⁷ Türkiye Diyanet Vakfı, *3. Afrika Müslüman Dini Liderler Zirvesi*, 22 Ekim 2019, <https://www.diyanehaber.com.tr/dini-haberler/3-afrika-musluman-dini-liderler-zirvesi-sonuc-bildirgesi-h7835.html>, (27 Haziran 2020).

açısından ise son yıllarda atılan en önemli adım Fas tarafından inanç diplomasisi konusunda yüksek lisans eğitimi açılmasıdır. İkinci bölümde de bahsettiğimiz bu yüksek lisans alanının Afrika’da mevcut olan inanç diplomasisi açısından en önemli akademik araç olacağı kesindir ve dini ilişkiler açısından stratejik bir adım olduğu da açıktır. Fakat Türkiye’de böyle bir çalışma bulunmamaktadır.

Afrika ile dini çalışmaların geliştirilebilmesi için anlaşmalar yapılması ve kurumların görevlendirilmesi vazgeçilmez iki araçtır. Bu kapsamda Fas ve Türkiye, Afrika ülkeleriyle birkaç dini anlaşma imzalamıştır. Fas bu alanda daha eski olduğu için kurumsallaşmaya geçmiştir ve Afrika için özel kurumlar inşa etmiştir. Bunların en önemlisi Afrikalı Din Alimlerinin VI. Muhammed Vakfıdır. Akademik çalışmaların daha düzgün bir şekilde yürütülebilmesi için söz konusu vakıfta, periyodik olarak bilimsel bir dergi çıkarılmaktadır. Ayrıca [Ticani Tarikatı gibi] etkin dini gruplar ile iyi bir ilişki kurulması ve bunların desteklenmesi için çaba gösterilmektedir. Çünkü Afrika’da inanç diplomasisinin sürdürülebilmesi için bu dini gruplar vazgeçilmez bir araçtır. Ülkelerin yapısında bu gruplar önemli bir kısım oluşturmaktadır. Türkiye’nin çalışmalarında ise halen uzmanlaşmış bir kurum bulunmamaktadır.

Ayrıca dini gruplar ile mevcut ilişkisinin normal bir seviyede olduğu görülmektedir. Her iki ülkede de Afrika’ya yönelik çalışmalarda, Afrika’nın halkı ve özellikle yetkili kişilerinden görüş alınmaya çalışılmaktadır²⁸⁸. Böylece sahada çıkabilecek sorun ve çatışmalar önlenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede Fas inanç diplomasisi uyguladığı zaman ülkenin iç yapısına dikkat etmeye çalışmaktadır. Örneğin Fas’ta dini eğitim gören din adamlarının bulundukları coğrafya ve tarih dikkate alınmakta ve mevcut din yapısına riayet edilerek eğitim verilmektedir²⁸⁹. Türkiye’de de aynı politika uygulanmaktadır. Örneğin Kur’an-ı Kerim dağıtılırken hafs rivayeti değil, verş rivayeti dağıtılmaktadır²⁹⁰. Bu hassasiyet Türkiye ve Fas tarafından yapılan çalışmaların hedef kitle tarafından doğru bir şekilde anlaşılmasına yol açmaktadır. Söz

²⁸⁸ Senegalli Akademisyenin Açıklaması, Fesnews Gazetesi, 25 Haziran 2019, <https://www.youtube.com/channel/UCzrkQy8w0N26tZystno1WLQ>, (27 Haziran 2020).

²⁸⁹ Mohamed Baldifi, A.g.e.

²⁹⁰ Türkiye Diyanet Vakfı, “2017 Faaliyet Raporu”, TDV, Ankara, 2017, ss. 31-32.

konusu çalışmaların esnekliği ve çeşitleri duruma göre değiştirilmektedir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar da bu temelde hoşgörü ve saygıyla karşılanmıştır.

Dini çalışmaları tamamlayıcı nitelikte olan sosyal ve insani yardımlar konusunda Türkiye önemli adımlar atmıştır. Diyanet Vakfı doğrudan dini çalışmalardan ziyade sosyal projeler yapılması ve su kuyusu gibi insani yardımlar ve gıda temini veya katarakt ameliyatları gibi sosyal yardımlar sunmaktadır. Bunun dışında Afrika ülkelerinde eğitim çalışmaları desteklenmektedir. Böylece İslam dininin kapsayıcı yönü gösterilmeye çalışılmaktadır. Fakat Fas'ın inanç diplomasisinde böyle çalışmalar görülmemektedir. Bu durumun büyük bir eksik olduğu söylenebilir. Çünkü sahada çalışan rakipleri sosyal ve insani yönlü araçları iyi bir şekilde kullanmaktadır. Bu araçlar kullanılmadığı takdirde sahada büyük bir boşluk oluşturacaktır. Zamanla devre dışı dahi kalılabilecektir. Bu sebeple Fas dini çalışmalarını sosyal ve insani yardım çalışmalarıyla tamamlamalıdır.

4.2 EKONOMİK DİPLOMASİ EKSENİ

Ekonomik faaliyetlerin Afrika ile olan ilişkilerde en temel etken olduğu söylenebilir. Çünkü Afrika ülkelerinin çoğu üretici konumunda değildir. Bu nedenle ülkeye hangi ürün gönderilirse gönderilsin, rağbet görmektedir. Bununla birlikte üretim için en temel ham maddeler ise Afrika kıtasında bulunmaktadır. Fas ve Türkiye'nin bu bağlamda mevcut üretimleri geliştirebilmesi için Afrika'nın ham maddelerine ihtiyaçları vardır. Aynı zamanda bu iki ülkede üretilen mallar için Afrika pazarı çok önemli bir adrestir. Belirtilen sebepler ışığında mevcut ilişkiler değerlendirildiğinde ekonomik ilişkilerin öne çıktığı görülmektedir. Fas ve Türkiye'nin Afrika'yla olan ekonomik ilişkilerini geliştirmesine yardımcı olan birkaç faktör bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Afrika'da son yıllarda gerçekleşen ekonomik ve sosyal reformlardır ki birincisi iç ve dış ticaretin önünde olan tarifeler ve engeller azaltması ya da kaldırılması, ikincisi özel sektörlerin gelişmesi için gerekli reformlar ve teşviklerin sunulması, üçüncüsü ise

kamu yönetimi üzerinde reform gerçekleştirilmesidir²⁹¹. Bu faktörler sayesinde Fas ve Türkiye'nin önu açılmış ve Afrika'yla olan ekonomik ilişkilerinin güçlendirilmesi sağlanmıştır.

Fas ve Türkiye'de ekonomik ilişkiler kapsamında her ülkeye göre özel bir çalışma sistemi bulunmaktadır. Ülkelere göre farklılıklar gösteren bu sistemde Fas'ın Afrika ile olan ekonomik ilişkileri yatırıma dayanmaktadır. Kıta içinde olması nedeniyle Fas için farklı ülkelere gitmek yalnızca birkaç saat sürebilecektir. Ayrıca dil konusu da Fas'a büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Kıtadaki ülkelerin çoğunda Arapça, Fransızca ve İngilizce konuşulmaktadır. Bu üç dil de Fas'ta iyi seviyelerde konuşulmaktadır. Bu nedenle Afrika ülkeleriyle kolay bir şekilde iletişim sağlanmakta ve aynı zamanda mevcut fırsatlar ana kaynaktan incelenebilmektedir. Bir diğer önemli durum Fas'ın büyük sanayii bir ülke olmaması ve üretim konusunda zayıf olması olarak belirtilebilir. Bu nedenle Afrika ile ekonomik ilişkiler, ancak yatırım temelinde gerçekleşebilir. Türkiye'nin kıta ile olan ekonomik ilişkileri ise ihracata dayanıklıdır. Çünkü Türkiye sanayi alanında güçlü bir ülkedir ve Afrika'ya ihraç edebileceği pek çok ürünü vardır. Bu ürünlerin fiyatları da diğer ülkelerle rekabet edebilecek aralıklardadır. Yatırım konusuna gelindiğinde Türk yatırımcılar için Afrika'daki koşullar zorludur; dil konusu ciddi bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca bazı Afrika ülkeleri uzaktır ve bu ülkelere günlük uçuşlar bulunmamaktadır. Belirtilen zorluklar yatırımların büyütülmesine büyük bir engel teşkil etmektedir. Bununla birlikte yatırımlara başlanmadan önce ihracat aşamasına geçmek önemlidir. Eğer söz konusu ürünler rağbet görürse o zaman yatırım yapılması düşünülebilir ve ülkenin tanıtılması sağlanabilir. Türkiye firmalarının halen bu ilk aşamada olduğu söylenebilir. Özetle mevcut Türk yatırımları çok fazla değildir, fakat zamanla mevcut engeller ortadan kaldırılarak Türkiye tarafından Afrika'da büyük yatırımların yapılması beklenmektedir. Dil konusundaki engeli, Afrika'dan Türkiye'ye eğitim için gelen öğrenciler ortadan kaldıracaktır. Ülkelerine döndüklerinde bu öğrencilerin Türk firmaları için önemli olması beklenmektedir. Bu amaca ulaşılabilmesi için Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından Türkiye'den mezun olan öğrencilere yönelik,

²⁹¹ Tiğınçe Oktar, Hamdi Genç, Arzu Varlı, *Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Ekonomik Dönüşüm*, 1. Basım, 2010, İstanbul, İto Yayınları, s. 14.

öğrencilerin kendi ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeleri amacıyla mezunlar derneği kurulmuştur²⁹². Bu koordinasyon sayesinde mevcut zorluklar giderilmeye çalışılmakta ve ilişkilerin güçlendirilebilmesi için gerekli zeminler oluşturulmaktadır.

Fas ve Türkiye ekonomik ilişkileri geliştirmek için sağlam bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda ekonomik ilişkiler, anlaşmalarla geliştirilmektedir. Fas Afrika ile 1000'den fazla anlaşmaya sahip iken, Türkiye'nin kıta ile çok fazla anlaşması bulunmamaktadır. Buna rağmen Türkiye büyük ekonomik zirveler düzenlemekte ve bu zirvelere Afrika'dan önemli seviyede katılımlar gerçekleşmektedir. Zirveleri değerlendiren Türkiye hem anlaşmaların sayısını arttırmaya çalışmakta hem de diğer ülkelere üretim ve sanayi gücünü göstermeye çalışmaktadır. Fas'ın bu yönden zayıf olduğu söylenebilir. Bu nedenle mevcut anlaşmaları sağlamlaştırmak için önemli ekonomik zirveler düzenlenerek Afrika Ülkeleri bu zirvelere davet edilmektedir.

Afrika'da Fas'ın her firması kendi işini yaparken, Türkiye'deki firmalar örgütlenerek faaliyet göstermektedir. Fas'ın firmaları tekel çalışırken, Türkiye firmaları toplu bir şekilde hareket etmektedir. Bu özellik Türkiye'nin çalışmalarının gelişimi için önemli bir destek sağlamaktadır. Bunun dışında Fas'ın Afrika ile 500'den fazla işbirliği anlaşması bulunmaktadır. Türkiye ise anlaşmaları daha verimli sürdürebilmek için iş konseyleri kurarak işbirliklerini geliştirmeyi hedeflemekte ve her ülkeye göre özel faaliyetler yapmaktadır. Bugüne kadar Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu 46 Afrika ülkesinde İş Konseyi ve Temsilcilikler kurmuştur. Bu kapsamda her Afrika ülkesi için bir temsilci tayin edilmiştir. Aynı zamanda Dış Ekonomik İlişkiler Kuruluna bağlı İş Konseyleri bulunmaktadır. İş Konseyi ve Temsilcilik birlikte çalışarak Afrika ülkelerinin ekonomik gündemlerini takip etmekte ve özel faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu tür çalışmalar daha verimlidir ve ilişkilerin geliştirilmesi için isabetli adımlardır. Ticaret alanında Fas'ın Afrika ile 6 ticaret ve gümrük anlaşması mevcuttur. Türkiye'nin ise kıtaya 3 tane serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır. Yatırım anlaşmaları kapsamında ise Fas'ın 18 tane Yatırım ve Teşvik Anlaşması bulunurken, Türkiye'nin 2 tane Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması

²⁹² Türkiye Mmmezunlar, *Hakkımızda*, <https://www.turkiyemezunlari.gov.tr/hakkinda/>, (09 Temmuz 2020).

Anlaşması mevcuttur. Daha önce de bahsedildiği gibi Fas'ın Afrika ile ekonomik ilişkileri yatırıma bağlıdır ve bu sebeple yatırım anlaşmalarının sayısı yüksektir. Türkiye'nin ilişkileri ise ihracata dayalıdır ve bu nedenle Afrika ile 28 tane Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması bulunmaktadır. Fas'a gelindiğinde kıta ile ekonomik anlaşmaları fazla olmasına rağmen sadece 9 tane Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması mevcuttur.

Fas ve Türkiye'nin Afrika'ya yönelik ekonomik ilişkilerinde birbirlerini tamamlayıcı bir rol üstlenebilecekleri düşünülebilir. Fas Batı ve Orta Afrika'da yoğun faaliyet gösterirken Türkiye Doğu Afrika'da faaliyet göstermektedir. Bu durum kıtada birbirini hem tamamlayıcı hem de birbirleriyle işbirliği içinde olmalarını sağlayıcı bir rol oynayabilir. Fas Afrika ülkeleriyle yakınlaşmak için önemli adımlar atmıştır. İlk olarak az gelişmiş ülkelerin borçları tamamen silinmiştir. Ayrıca az gelişmiş ülkelere Fas'a ihracat gümrük muafiyeti sağlanmıştır. Böylece ithalat ve ihracat dengesizliği asgari seviyeye indirilmeye çalışılırken, aynı zamanda az gelişmiş ülkelere dolaylı bir destek sağlanmaktadır.

Türkiye ise az gelişmiş ülkelere doğrudan yardımlar gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte Türkiye için gümrük muafiyeti durumu söz konusu değildir. Fas ve Türkiye, Afrika'da mevcut kamu kurumlarıyla işbirliğini tercih etmektedir. Çünkü devletin idari altyapısı bu kurumlar tarafından oluşturulmakta ve yurtdışından gelen yatırımcılara gerekli her kolaylık sağlanmaktadır. Ayrıca bu projeler yerel halkı doğrudan etkilendiği için, devletin güvencesi altında gerçekleşmektedir. Bu projeler gerçekleşmediği takdirde yatırımcılardan daha çok yerel yöneticiler etkilenmektedir. Bu sebeple büyük boyutlarda olan bu projelerin gerçekleşmesi için her türlü destek sağlanmaktadır. Örnek olarak Fas Ulusal Elektrik Ofisi; Senegal'in Saint Louis, Diana ve Bodor eyaletlerine elektrik şebekesi bağlanması için 25 yıllık bir franchise sözleşmesi yapmıştır. Aynı kurum, 2008 yılında Senegal'de 3 milyon dolarlık bir yatırım yaparak, Senegal Ulusal Elektrik Ofisi şubasını kurmuştur²⁹³. Türkiye ise

²⁹³ Brahim Fassi Elfahri, "Le Maroc En Afrique La Voix Royale", *Institut Amadeuse*, Rabat 2015, s. 189.

Cezayir’de demir yolları yapılmasını²⁹⁴ sağlamıştır. Kamu kurumları ile yapılan projeler büyük boyutlarda olduğu için her iki ülke yatırımcıları için de büyük kazançlar sağlanabilmektedir.

Türkiye ve Fas’ın bir başka benzerliği her iki ülkenin de kendi yerel markalarını Afrika’ya taşımak istemesidir. Çünkü yerel markalar iç pazarda belli bir büyümeyi yakaladığı için alternatif pazarlar bulma ihtiyacı duymaktadır. Fas hizmet sektöründe önemli markaları Afrika’ya ciddi oranlarda yerleştirmiştir. Bankacılık sektöründe Attijari Wafe Bankası ve Chaabi Bankalarının Afrika’nın pek çok ülkesinde şubeleri mevcuttur. Telekomünikasyon sektöründe İtisallat Almagreb ve Meditel firmaları öne çıkmaktadır. Kıtada, Türkiye’nin markalarından ise giyim ve gıda zincir mağazalarına sık şekilde rastlanmaktadır. LC Waikiki, Defacto ve Bim mağazaları bu mağazalara örnek olarak gösterilebilecektir.

Bu tür çalışmalar, Fas ve Türkiye’nin Afrika ile olan ilişkilerini güçlü bir şekilde geliştirmektedir. Çünkü söz konusu çalışmalar hızlı bir şekilde yayılmakta ve markaların sundukları hizmetler ve ürünler bütün halklara hitap etmektedir. Böylece iki devlet de izlerini derin bir şekilde yerleştirmektedir. Fas ve Türkiye’nin yoğun faaliyet gösterdikleri alanlara baktığımızda hem benzerlik hem de farklılıklar görülmektedir. Fas; hizmet, tarım, inşaat ve maden alanlarında faaliyet göstermekte, Türkiye ise tekstil ve inşaat alanlarında öne çıkmaktadır. Her iki ülke de inşaat sektöründe büyük yatırımlar gerçekleştirmektedir. Çünkü inşaat sektörü büyük bir pazardır. Ayrıca inşaat gerçekleştirmek için özel bir yetenek de gerekmemektedir, diğer sektörler açısından ise her iki ülke de kendi yeteneklerini kullanarak Afrika Pazar değerlendirip yapmaya çalışmaktadır.

Afrika pazarının Fas için alternatif bir pazar olduğu söylenebilir; çünkü Fas için yeni ve boş bir pazar rekabet koşulları açısından daha rahattır. Sahada mevcut rakiplerin de diğer kıta pazarlarına göre daha az olduğu söylenebilir. Fas için diğer kıtaların pazarlarında lojistik açıdan ciddi sorunlar yaşanmaktadır ve bu bölgelerde aşırı rekabet ortamı mevcuttur. Bu nedenle Afrika pazarının Fas için daha avantajlı alternatif bir

²⁹⁴ Afrotürk Vakfı, *Afrika Ülkelerinde Resmi İhale Alan Türk İnşaatçılar*, 11 Kasım 2017, <http://www.afroturk.com/haber/562/51/afrika-ulkelerinde-resmi-ihale-alan-turk-insaatcilar>, (13 Temmuz 2020).

pazar olduğu gör÷lmektedir. Böylece Fas'ın ekonomik damarlarını yeniden canlandırmak için Afrika ile ekonomik ilişkiler geliştirmesi vazgeçilmez bir adımdır. Afrika'nın Türkiye için de önemli bir pazar olduğu söylenebilir fakat alternatif bir pazar değıldir. Çünkü Türkiye konumu ve üretim gücü nedeniyle çeşitli pazarlara kolay bir şekilde yerleşebilir. Özellikle Orta Doğu ve Körfez ÷lkeleri, Avrupa ve Asya pazarlarında önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle Türkiye tüm ekonomik gücünü Afrika kıtasına odaklamamaktadır. Fas, firmalarının Afrika pazarında daha güçlü olabilmesi için 20 milyon dolar destek sağlamaktadır; Türkiye de ise Afrika için özel bir teşvik yoktur ama yurt dışı yatırımları için yıllık 200.000 dolar destek sağlanmaktadır.

Ticaret hacmine baktığımızda Fas'ın Afrika ile 4,22 milyar dolar ticaret hacmi bulunmaktadır ki bunun 2,2 milyar doları ihracata, 2 milyar doları ise ithalata denk gelmektedir. Türkiye ise kıta ile 15 milyar dolar ihracat ve 5,6 milyar dolar ithalat olmak üzere 21 milyar dolar ticaret hacmine sahiptir. Bu rakamlara baktığımızda ilginç olduğu söylenebilir; çünkü Fas'ın Afrika ile mevcut ilişkileri Türkiye'ye nazaran daha eski ve daha güçlüdür. Fakat buna rağmen Fas'ın dış ticareti etkin bir şekilde değılendiremediğı ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin ticaret hacminin yüksek olması ihracatının daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkiye daha fazla ürün üretmektedir ve üretim seviyesi küresel ölçekte iyi bir seviyededir. Türkiye'de üretilen pek çok ürün Afrika tarafından ithal edilmektedir. Ayrıca Türk Devleti ihracat yapılması için önemli destekler sağlamaktadır ve dolayısıyla ihracat rakamları yüksektir.

Bu çerçevede Fas Türkiye'den faydalanmak isterse, üretim ve sanayi alanlarının teşvik edilmesi ve ciddi yatırımlar yapılması gerekmektedir. Çünkü Fas küresel ölçekte üretim ve sanayi alanında zayıftır. Sonuçlara yeniden baktığımızda Türkiye'ye ithalat rakamları 5,6 milyar dolara ulaşmıştır; bu sayı Fas'a yapılan ithalatın iki katından fazladır. Bu da Türkiye'nin Afrika'nın kaynaklarını Fas'tan daha iyi bir şekilde değılendirdiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada Fas'ın dış ticaret açısından Türkiye'den çok şey öğrenebileceğı kanaati öne çıkmaktadır. Dış ticaret verilerini bir başka açıdan değılendirdiğimizde Fas'ın son 14 yılda ithalat ve ihracat seviyesinin birbirine yakın olduğu gör÷lmektedir. Bu durum Fas için önemli bir avantajdır. Çünkü Fas'ın Afrika ile olan ticari ilişkilerinde Afrika ÷lkeleri aleyhine ithalat-ihracat

dengeşizliği oluşmamaktadır ve böylece Afrika ülkeleri Fas'a karşı korumacı politikalar uygulamamaktadır. Türkiye'ye gelindiğinde ise ithalat ve ihracat seviyesi Afrika aleyhine büyük bir dengeşizlik oluşturmaktadır. Bu sebeple zamanla Afrika ülkeleri Türkiye'ye karşı korumacı politikalara başvuruabilirler. Öyle ki bazı ülkeler yapılan ticaret anlaşmalarının yeniden revize edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir²⁹⁵. Belirtilen durum çerçevesinde Türkiye'nin Afrika'yla ekonomik ilişkileri sağlamlaştırmak için en iyi seçeneği Afrika içinde yatırım yapmak olarak gözükmektedir. Böylece mevcut dengeşizlik yatırımla giderilebilir.

Türkiye ve Fas'ın yatırım alanlarına baktığımızda, her iki ülkenin de ayrı yatırım alanları ile ilgilendiği görölmektedir. Fas, Afrika'da bankacılık, sigortacılık ve telekomünikasyon sektörlerinde yatırım yapmaktadır. Bunların hepsi hizmet alanlarıdır. Bu nedenle hitap edilen kitleler çok geniştir, ama diğer taraftan sanayi sektörü gibi olmadığı için rakipler her an ortaya çıkabilir ve mevcut birikim yok edilebilir durumdadır. Hizmet sektöründe çalışan Fas yatırımcılarının durumun bilincinde olarak sundukları hizmetleri üst seviyede tutmaları gerekmektedir. Bu sektörler dışında Fas yatırımcıları altyapı, lojistik ve madencilik alanlarında önemli çalışmalar gerçekleştirmektedir.

Bu alanlar Fas'ın Afrika'daki nüfuzunun hangi seviyede olduğunu göstermektedir. Çünkü altyapı ve madencilik projelerine girmek için hem Afrika yetkilileri ile güçlü bağlantılara sahip olmak, hem de söz konusu firmanın yetenekli olması gerekmektedir. Fas yatırımcıları bu iki özelliğe sahip oldukları için bu pazarlardan önemli pay elde edilmiştir. Türkiye'nin yatırımcıları ise devletin kilit projelerinden olan havaalanları, altyapı çalışmaları, konut inşaatları ve zincir mağazaları gibi alanlarda yatırım gerçekleştirmektedir. Bu alanlar sayesinde Türk yatırımcılar çok geniş bir kitleye ulaşmaktadır ve Türk markaları ciddi bir şekilde Afrika pazarlarına yerleşmektedir. Faslı yatırımcılar ile kıyasladığımızda, her iki ülke tarafından da farklı alanlarda yatırım gerçekleştirildiği, uzmanlaşmış belirli alanlara sahip olunduğu ve iyi tecrübeler edinildiği görölmektedir.

²⁹⁵ Moulay Hafid Elalami (Fas Ticaret Bakanı), *Rabat ve Ankara Aaralarındaki Serbest Ticaret Anlaşmasını Gözden Geçirmeyi Kabul Etti*, 15 Ocak 2020, <https://arabic.euronews.com/2020/01/15/rabat-and-ankara-agree-to-review-the-free-trade-agreement-between-them>, (15 Temmuz 2020).

Bildiğimiz gibi birçok Afrika ülkesi İslam dinini benimsemektedir. Bu nedenle ülkeler gıda konusunda son derece hassas davranmaktadır. Gıda alanında en çok tüketilen ürünün et olduğu bilinmektedir. Bu ülkelere getirilen etlerin İslam usulüne göre kesilen hayvanlardan elde edilmesi gerekmektedir. Türkiye ve Fas bu konuda aynı seviyede hassas davranmaktadır. Etler alanında İslam usulüne göre kesilmektedir. Fas ve Türkiye'nin bu konuda diğer rakiplere göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Bu ülkelerde çıkabilecek ihaleler ve projelerde Türkiye ve Fas'a daha öncelikli davranılabilir; çünkü hayvan kesimi konusu inanç ve güven temellerine dayanmaktadır. Bu temeller Fas ve Türkiye'de doğal olarak mevcut olduğu için bu ülkelerde Fas ve Türk yatırımcılara daha sıcak bakılmaktadır. Et dışında helal kavramı ile ilişkili tüm ürünlerde de aynı tutum söz konusudur. Bu yüzden Fas ve Türkiye “helal ürünler” alanında her zaman daha avantajlıdır.

Afrika pazarında en çok ihtiyaç duyulan alan hizmet sektörüdür; ne yazık ki bu hizmetler yıllardır eski sömürgeci güçler tarafından sunulmaktadır. Fakat son yıllarda farklı rakipler ortaya çıkarak hizmet sektöründe önemli yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu rakiplerin en önemlilerinden biri Fas'tır. İkinci bölümde de bahsettiğimiz gibi Fas Afrika'daki mevcut bankaları ile çok büyük paya sahiptir ve yerel ekonomileri ciddi bir şekilde etkilemektedir. Yatırım alanlarını destekleyen en önemli kuruluşlar bankalardır. Bu bankaların kaynağı Fas olduğu için, Faslı yatırımcılar daha fazla desteklenmektedir. Faslı yatırımcılar için daha az masraf çıkartılmakta ve paranın dolaşımı konusunda onlara daha fazla kolaylık sağlanmaktadır. Çünkü halihazırda Fas'ta bulunan bankaların, Afrika'nın farklı ülkelerinde şubeleri mevcuttur.

Türkiye ise bu alanda halen bir girişimde bulunmamıştır. Fakat kendi yatırımlarını arttırabilmesi için bankacılık sektörü vazgeçilmez bir alandır. Türkiye'deki bankaların Afrika'da şubesi açılmasa bile, en azından Afrika'da mevcut bankalar ile ortaklık seviyesinde girişimlerde bulunulması gerekmektedir. Telekomünikasyon alanında Fas Afrika ülkelerinde çok geniş bir ağa sahiptir. Böylece milyonlarca insan ile iletişim kurulabilecek ve Fas'ın ürünleri pazarlanabilecektir. Telekomünikasyon alanı bir devletin şah damarıdır. Onun sayesinde çok büyük kitleler yönlendirilebilmekte ve güçlü bir iletişim sağlanabilmektedir.

Fas'ın Afrika'da gelecekte yapılacak çeşitli ekonomik çalışmaları için telekomünikasyon alanı güçlü bir zemin oluşturacaktır. Türkiye ise bu alanda henüz bir adım atmamıştır. Bu alana girmek çeşitli zorlukların aşılmasını da gerektirmektedir. Fas bu alana erken bir tarihte girdiği için kendi firmalarını yerleştirebilmiştir. Türkiye'nin bu alanda kendi yerini bulabilmesi için ise yakın bir dost ülke ile ortaklık yapması gerekecektir. Sigortacılık alanında bugüne kadar Fas, 22 Afrika ülkesinde 40 yan kuruluş ile sigorta faaliyeti göstermektedir. Bankacılık ve telekomünikasyon alanlarından aldığı faydalar ile sigorta sektörünün ilerlemesi daha hızlı gerçekleşmektedir. Türkiye'nin ise bu sektörde mevcut bir faaliyeti bulunmamaktadır.

Afrika'da altyapı alanında büyük bir eksiklik mevcuttur. Bu eksikliklerin giderilebilmesi için yabancı firmalara başvurulmaktadır. Belirtilen ihtiyaçlar doğrultusunda Afrika ülkelerinde yapılan ihalelere Türkiye ve Fas tarafından sürekli başvurular yapılmaktadır. Her iki ülke de son yıllarda Afrika ülkelerinin güvenini kazanarak önemli projelere imza atmıştır. Afrika devletlerinin ihtiyaç duyduğu altyapı çalışmalarını gerçekleştirmek için kamu sektörleri ve özel sektörler kapsamında projeler yapmışlardır.

Dış ticarete en önemli sektör lojistikdir. Bu alanda Afrika'ya yönelik çalışmalarında Türkiye ve Fas'ın aynı seviyede olduğu söylenebilir. İkisi de orta seviyededir. Bununla birlikte Türkiye son yıllarda hızlı bir gelişim yakalamıştır. Fas ise yavaş bir şekilde ilerlemektedir. İlginçtir ki Fas'ın kıta içinde bulunması nedeniyle daha hızlı ve daha etkin bir lojistik suması gerekirken, son yıllarda yapılan çalışmalarına bakıldığında yetersiz olduğu fark edilmiştir. Örneğin ulaşım alanında Fas, 32 Afrika hedef ülkesine 45 bağlantılı uçuş ile yılda 1,2 milyon yolcu taşımaktadır. Türkiye ise 39 Afrika ülkesine ve 60 şehire ulaşmıştır ve yılda yaklaşık 1.1 milyon ziyaretçi taşımaktadır.

Türkiye kıta dışında olmasına rağmen daha fazla ülkeye ulaşım sağlamaktadır. Bu yetersizliğini anlayan Fas büyük projeler başlatmış ve bunlardan biri olarak Afrika'nın en büyük deniz limanını kurmuştur. Söz konusu proje geç kalınmasına rağmen mevcut eksikliği ciddi bir şekilde telafi edecektir. Bu liman Afrika kıtasında 35 liman ve 21 ülkeyle bağlantı kurmaktadır ve lojistik alanını ciddi bir şekilde güçlendirmesi beklenmektedir. İhracatın Fas üzerinden gerçekleşmesini teşvik edecektir. Türkiye'nin

ise kıta dışında olması nedeniyle deniz limanı inşası gibi bir çalışma yapması mümkün değildir. Bu sebeple ticaret sırasında aktarmalı gemi ulaşımları kullanılmakta ve bu da ek maliyetlere sebep olmaktadır.

Afrika kıtası doğal kaynaklar açısından zengindir ve dünyanın ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir paya sahiptir. Bu durum Fas tarafından iki şekilde değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki mevcut doğal kaynaklarını ham olarak ya da işleterek Afrika pazarına ihraç etmektir. Öyle ki bazı fabrikaları sadece Afrika pazarına ihracat yapmak için kurmuştur. İkincisi ise Afrika’da mevcut doğal kaynakları işletme ruhsatı alarak buralarda faaliyete başlamasıdır. Mevcut kaynakları işleterek Afrika’dan farklı ülkelere kendisi ihraç etmektedir. Bunu yaparak büyük adımlar attığı söylenebilir, zira bu alandan ciddi bir şekilde kar elde etmektedir.

Türkiye ise bu alanda girişimlere yeni başlamıştır. Bununla birlikte kısa bir zamanda hızlı bir gelişim gösterebilecektir. Çünkü maden ve doğal kaynakların işletilmesi özel ekipman ve makineler gerekmektedir; bunların çoğu ise Türkiye’de üretilmektedir. Bu sayede pazar hızlı bir şekilde büyüyebilir.

4.3. DIŞ YARDIM VE DESTEK FAALİYETLERİ

Fas ve Türkiye Afrika açılım politikasında farklı yöntemler kullanmaktadır. Afrika ülkelerinin siyasi altyapıları birbirinden farklıdır. Bu nedenle bu ülkelere yaklaşmak için farklı yöntemler kullanmak gerekmektedir. Ülkelerin yapıları gereği bazılarına insani yardımla, bazılarına ise ortak değer ve kültürel çalışmalarla yaklaşmak zaruridir.

Afrika ülkeleri için en çok ihtiyaç duyulan durumlardan biri ülkelere resmi makamlar tarafından resmi ziyaretler gerçekleştirilmesidir. Çünkü bu ülkeleri ziyaret eden liderler çok azdır. Afrika ülkeleri genellikle yanlış bir şekilde algılanmaktadır, fakat resmi ziyaretler gerçekleştirildikten sonra kıtanın ne kadar geniş bir işbirliği alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Resmi makamlar tarafından yapılan ziyaretlerin Afrika halkı için büyük bir moral değeri vardır. Bu nedenle Fas ve Türkiye liderleri bu konuya büyük önem vermişlerdir. Fas Kralı 52 Kraliyet ziyareti gerçekleştirmiş ve bu kapsamda 29 Afrika ülkesini ziyaret etmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı ise,

Başbakanlık dönemi dahil olmak üzere, bugüne kadar 28 Afrika ülkesini ziyaret etmiştir.

Görüldüğü üzere her iki ülke de kısa bir süre içinde Afrika ülkelerine defalarca ziyarette bulunmuştur. Hatta bazı ülkelere ziyaretler birkaç defa tekrarlanmıştır, ancak Fas'ın ziyaretlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Çünkü Fas açılım politikasına daha erken bir tarihte başlamıştır. Ayrıca Afrika kıtası Fas ekonomisi için vazgeçilmez bir pazardır. Bu nedenle dış ilişkiler alanında çalışmaları Afrika kıtasına yoğunlaşmaktadır. Bu ziyaretler esnasında Fas tarafından 1000'dan fazla anlaşma, Türkiye tarafından ise 100'lerce anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmalar her alanda görülmektedir. Yapılan bu resmi ziyaretlerin ne kadar etkin olduğu anlaşma sayısından da anlaşılabilecektir.

4.3.1 Devlet Kurumları

Dış ülkelere yardım ve destek sağlanırken devlet kurumları aracılığı ile hareket etmek daha sağlıklı olabilir. Bu nedenle hem Türkiye hem de Fas, dış ülkelerle ilgilenmek üzere özel bir kurum tahsis etmiştir. Fas, 1986 yılında Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı'nı (AMCI) kurarken; Türkiye, 1992 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nı (TİKA) kurmuştur. Her iki kurum da erken tarihlerde kurulmasına rağmen gelişimleri birbirlerine oranla büyük fark göstermiştir. AMCI'nın Afrika önceliği bulunmakta ve 46 Afrika ülkesinde faaliyet göstermektedir. Fakat bu ülkelerde ofisi bulunmamaktadır. TİKA'nın ise Afrika önceliği olmamakla birlikte son yıllarda kendine, kıtada önemli bir konum edinmiştir. 15 Afrika ülkesinde ofisi bulunmaktadır. Önceliği Afrika kıtası olmasa dahi yapılan yardımları ve destekleri AMCI'dan daha fazladır. AMCI, insani yardım çerçevesinde sadece acil durumlarda yardımda bulunmaktadır; ancak TİKA yalnızca acil durumlarda değil, ihtiyaç olan her alanda yoğun ve etkin çalışmalar yapmaktadır. Böylece Afrika halklarıyla sürekli bir bağ oluşturmıştır. Daha verimli ve stratejik çalışmalar gerçekleştirebilmektedir.

Türkiye'nin dış yardımlar ve destekler çerçevesinde en büyük özelliği uzmanlaşmış kurumları tesis edebilmesidir. Stratejik olabilecek her alanda ayrı bir kurum kurulmuş ve uzun vadeli çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Fas bu konuda tüm çalışmaları tek bir kurum (AMCI) tarafından gerçekleştirmektedir. Devlete ait

olan bir kurumdur. Dış yardımlar ve destekleri konusunda Fas'ın dinamiğinin zayıf olduğu görülmektedir. Türkiye'de onlarca kurum tarafından yapılan çalışmalar, Fas tarafından tek bir kurum ile gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin çalışmaları daha verimli ve daha hızlı bir şekilde yürütülmektedir. Bunlar bir sonraki karşılaştırmalarda net bir şekilde gözlenecektir.

AMCI eğitim destekleri çerçevesinde 47 Afrika ülkesinden 25.000 öğrenci mezun etmiştir. Üstelik 2016/2017 yılında Fas Krallığı hibelerinden yararlanan Afrikalı öğrenciler %75 artmıştır. Ayrıca stratejik destek sağlamak için Afrikalı öğrencilere Fas'ta formasyon ve eğitim olanakları sağlanmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda Afrikalı öğrencilere eğitimlerine Fas'ta devam edebilmeleri için gerekli desteklerin (konaklama, oturma izni, yemek bursu vs.) verilmesi amacıyla çaba gösterilmektedir. Türkiye'de ise bu konu ile özel bir kurum ilgilenmektedir. Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Kurumu (YTB) sayesinde eğitim faaliyetleri kısa bir zaman içinde Afrika kıtasında ivme kazanmıştır. Türkiye Bursları programı kapsamında 2010-2019 yılları arasında, 52 Afrika ülkesinden toplam 5 bin 259 öğrenci yüksek öğrenim desteği almıştır. Ayrıca kalıcı yardımlar için YTB ve TİKA'yla beraber eğitim ve öğretim kurumları inşa edilmiştir.

Kültürel çalışmalar konusunda AMCI, Afrikalı ülkelerle ortak kültürel faaliyetler gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda Fas'ta farklı münasebetlerle özel kültürel faaliyetler yapılmakta ve bu faaliyetlere Afrika'dan akademisyenler, entelektüeller, siyasetçiler ve gazeteciler davet edilmektedir. Türkiye bu konuya Fas'a oranla daha fazla önem vermektedir. Bu kapsamda özel bir kurumu bulunmaktadır. Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Türkiye'nin kültürünü yaygınlaştırma görevinin ifası amacıyla kurulmuştur. Afrika'da 8 merkezi bulunmakta ve ciddi çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmaları ortak değer üzerine odaklanmaktadır. Afrika ülkelerinin her biriyle farklı faaliyetler gerçekleştirmektedir. YEE'nin en çok yoğunluk gösterdiği alan dil eğitimidir. Türkçeyi öğretmek amacıyla farklı Afrika ülkelerinde dil eğitimleri gerçekleştirmektedir. Böylelikle Afrika halklarıyla, zaman içinde mevcut dil engelleri ortadan kaldırılacak ve işbirliği alanı daha da genişleyecektir.

Güvenlik alanı her iki ülke için son derece önemlidir; bu nedenle iki ülke tarafından da kendi güvenliğinin sağlanması için farklı çalışmalar yürütülmektedir. Böylece

kendi güvenlikleri doğrudan ya da dolaylı bir şekilde korunurken, aynı zamanda dost ülkelerin güvenliği de doğru bir şekilde sağlanmaktadır. Bildiğimiz gibi birçok Afrika ülkesi çeşitli çatışmalara ev sahipliği yapmaktadır. Ne yazık ki çatışmalar bu ülkelerin kendi yöntemleri ile durdurulamadığı için uluslararası güçler tarafından destekler alınması gerekmektedir. Bu destekleri veren ülkelere biri de Fas olmuştur. Bugüne kadar Fas tarafından istikrar olmayan ülkelere BM çatısı altında 28.000 asker gönderilmiştir. Türkiye ise daha az sayıda asker göndermiştir. Çünkü kıtadaki çatışmalar Türkiye'yi doğrudan etkilememektedir. Türkiye daha çok Ortadoğu bölgesine asker göndermektedir; çünkü Ortadoğu'daki çatışmalar Türkiye'nin güvenliğini Afrika'ya oranla daha fazla etkilemektedir. Kıtada meydana gelen çatışmalar Fas'ın güvenliğini ise doğrudan etkilemekte ve dolayısıyla Fas tarafından bölgeye daha çok asker gönderilmesine sebep olmaktadır. Ayrıca Afrika'daki mevcut Fas yatırımlarının korunması da Fas için elzemdir. Bu nedenle güvenlik alanında Fas daha fazla harcama yapmaktadır.

4.3.2 Sivil Toplum Örgütleri

Son asır, sivil toplumun altın çağıydı. Aktif olmayan sivil toplumlara sahip ülkeler genellikle başarısız olurlar ve kendi amaçlarına ulaşmaları imkansızdır. STK'lar bir ülkede ne kadar özgürce hareket edebiliyorsa, o ülke o kadar demokratik olarak tanımlanabilir. Çoğu durumun gerçekleşmesinde büyük payı bulunan ve devletlere gerekli ortamı sağlayan fakat genellikle arka planda kalan ülke içi ve dışındaki esas aktörler STK'lardır. Devlet için gerekli çalışmaların yürütülmesi için zemini oluşturan, bu hedefle meydanlara inen, saha çalışması yapan ve yoğun çaba gösteren esasında ilk aşamada sivil toplum örgütleridir. Devletlerin çalışma tarzı amir-memur ilişkisi ekseninde yürütülmekte ve bu çerçevede çalışanlar için belirli bir ücret mekanizması işletilmektedir. Buna karşılık sivil toplumda bireyler belli bir ideoloji ya da inanç zemininden güç almakta ve yürütülen faaliyetlere ilişkin tüm zorluklara rağmen çalışmalarına pes etmeden devam etmektedir. Açılım politikalarını uygulayan kişi veya kurumlar “ticari anlaşma ilişkisi” mantığıyla hareket ederken, sivil toplum “gönüllü ilişki” mantığıyla hareket eder. Yani STK'larda maddi sıkıntı zamanlarında

fedakârlık yapan gönüllüler her zaman olacaktır. Bu nedenle açılım politikalarını en iyi uygulayanlar STK'lardır.

Bir ülkenin yurt dışında STK'lar kadar etkisi yoktur. Zira ülkenin resmî kurumlarının (konsolosluklar, büyükelçilikler, kültür merkezleri vb.) bulunduğu bölgede insanlarla olan ilişkisi sınırlıdır. Ülkeler hedef bölgelerinde her zaman istediklerini yapamazlar. Bu yüzden bir ülkenin başarılı olabilmesi için yurtdışındaki STK'larla iyi bir ilişkiye sahip olması gerekmektedir. Çünkü STK'lar daha rahat ve daha geniş kitlelere ulaşma olanağına sahiptir. Sonuç olarak; yurtdışındaki STK'lar açılım politikalarının uygulanmasında ülkelere göre daha başarılı ve aktiftir.

Türkiye bu anlamda güçlü bir sivil toplum yapısına sahiptir. Çünkü devlet STK'ların yolunu açmakta ve onlara destek sağlamaktadır. Devlet ve STK'lar arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Yurtdışındaki çalışmalarda hem devlet hem de STK'lar kendi özel amaçlarına değil, Türkiye ismine odaklanmaktadır. Bu nedenle yürütülen çalışmalarda STK'lar ve devlet arasında işbirlikleri mevcuttur. Bu ikili ilişki güçlü olduğu için Afrika'da yapılan çalışmalar kısa bir zaman içinde ivme kazanmıştır. Yapılan çalışmaların verimliliği yükselmiştir. Bazı STK'lar sadece Afrika kıtasında faaliyet göstermektedir; bu da STK'ların uzmanlık seviyesini arttırmaktadır. Fas'ın bu konuda geride kaldığı söylenebilir. Bununla birlikte çalışmalarını hızlandırmak ve verimliliği arttırmak için STK'lar ile yeni bir vizyon üretilmesi elzemdir.

4.4 MEDYA VE BİLİM ALANINDAKİ FAALİYETLER

Medya ve bilimsel çalışmalar doğrudan halkı etkilemektedir. Medyanın hitap ettiği alan geniştir. Açılım politikası kapsamında medya tarafından yerel halk, faaliyetleri yürüten ülkelere karşı teşvik edilmekte; aynı zamanda bu ülkelerin (bizim örneğimiz Fas ve Türkiye) kıta ülkeleri için cazip gelmesi amacıyla çalışmalar yürütülmektedir. Bunların gerçekleşebilmesi için medya çalışmalarının bilimsel çalışmalar ile desteklenmesi şarttır. Dolayısıyla Türkiye ve Fas için medya ve bilimsel çalışmalar önem arz etmektedir.

4.4.1 Medya Çalışmaları

Medya faaliyetleri olmadan açılım politikasının gerçekleşmesi imkânsızdır. Son yıllarda medya, ulusların yaratılmasında ve yok edilmesinde kilit bir rol oynayabilmektedir. Medya organları kontrol altına alındığı takdirde, ömrü daha uzun sürebilir. Medya, devletin içinde olduğu kadar devletin dışında da önemlidir. Bu nedenle devlete ait bir medya ajansının kurulması gerekmektedir. Türkiye ve Fas gibi haber kuruluşlarına sahip ülkeler, dış politikalarına yardımcı olacak bu kuruluşlar için yurt dışında pek çok ofis açmaya başladılar. Ülkelerinin profilini güçlendirmeye çalışan her iki ajans da bir ölçüde başarılı olmuştur. Devletlerin sınırları içinde meydana gelen olumlu olayları açılım politikası kapsamında hedef bölge kitlelerine kendi diliyle ve kültürüyle iletmesi gerekmektedir. Aksi takdirde olumlu olaylar olumsuz bir biçimde dönüşebilir. Bu kapsamda Türkiye ve Fas başta Afrika kıtası olmak üzere önemli medya çalışmalarına imza atmaktadır. Hatta bazı devletlerde yerel medya organları bu ajanslardan haberler almaya başlamıştır. Bu nedenle medya boyutunun iyi değerlendirilmesi ve devlet tarafından bu alana önem verilmesi gerekmektedir.

Fas devletinin resmi haber ajansı Mağrip Arap Haber Ajansıdır (MAP) ve 1959'da kurulmuştur. Türkiye'nin resmi devlet ajansı olan Anadolu Ajansı (AA) ise 1920 yılında kurulmuştur. Habercilik alanı devlet için önemli olduğundan, iki ülkenin haber ajansı da erken bir tarihte faaliyete başlamıştır. MAP; Arapça, Berberce, İngilizce, İspanyolca ve Fransızca olmak üzere beş dilde hizmet sunmaktadır. Anadolu Ajansı ise 13 dilde haber yapmakta ve bu nedenle dünyanın en güçlü 10. haber ajansı olarak yerini almaktadır. Fas dış politikasını Afrika'ya odakladığı için sunduğu haberlerin çoğu Afrika dillerindedir. Daha farklı dillerde yayın yapma gereği görmemiştir. Türkiye'nin dış politikası ise daha küresel olduğu için yayın dilleri fazladır. Devletin dış politikasının ihtiyaçlarına göre ajansın yayın dilleri arttırılmaktadır. MAP, 1960'ta Afrika haber bülteni yayınına başlamıştır. Anadolu Ajansının ise o dönemlerde Afrika gündemi mevcut değildir. Bu nedenle Afrika ile ilgili herhangi bir yayına rastlanmamaktadır.

MAP'ın Afrika'da 10 ofisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1980 yılında Dakar'da açılmıştır. Anadolu Ajansının ise kıtada 4 adet ofisi bulunmakla birlikte ilk ofisi 2012

yılında açılmıştır. MAP'ın 2014 yılına kadar Afrika ile ilgili çalışmalarında durgunluk yaşandığı söylenebilir. Çünkü devlet o dönemden önce kendi iç politikasıyla ilgilenmiştir. Ayrıca Fas'ın Afrika Birliğinden çıktıktan sonra Afrika ülkeleriyle soğuk bir dönem yaşadığı belirtilmelidir. Fakat 2014 yılından sonra MAP yeni hamleler başlatarak yoğun çalışmalara başlamıştır. 2015'te Atlantik Afrika Haber Ajansları Federasyonu Rabat'ta (Fas'ın başkenti) ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. Anadolu Ajansı ise Afrika'da medyalılara yönelik eğitimler vermektedir. 2017'de MAP Afrika Haber Ajansları Bilişim Ağı oluşturulmuştur. Anadolu Ajansının ise böyle bir çalışması yoktur. Bunlar dışında her iki ajans da Afrika hakkında özel dosyalar hazırlamaktadır.

Gördüğümüz gibi MAP ve Anadolu Ajansı, Afrika ile ilgili önemli çalışmalar yürütmektedir. MAP daha erken bir tarihte yayın hayatına başladığı için çalışmalarının daha fazla olduğu söylenebilir. Fakat buna rağmen MAP'ın çalışmalarının hızlı gelişim göstermediği söylenebilecektir. Anadolu Ajansının ise mevcut çalışmaları görece yenidir ama buna rağmen hızlı bir şekilde gelişim göstermektedir. İlerideki zamanlarda iki ajans da Afrika sahasında daha fazla öne çıkacak ve mevcut açılım politikalarıyla beraber yapılan çalışmalar ivme kazanacaktır.

Habercilik alanı dışında Türkiye, kültürel diplomasi kapsamında dizi yapımı da gerçekleştirmektedir. Diğer alanlarda yapılan pek çok çalışmanın gidişatı ve kazanımları da Türk dizilerinin yayınlanmasıyla ivme kazanmıştır. Çünkü esasında yapılan çoğu diğer çalışmanın hedef kitlesi dar olmaktadır ve herkese ulaşamamaktadır. Ancak dizilerin hedef kitlesi genişler ve neredeyse tüm evlere girmiş bulunmaktadır. Böylece Türkiye'nin açılımını hızlandıran anahtarın Türk dizileri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Fas ise bu önemli konu da ne yazık ki pek çaba sarf etmemiştir. Dizi yapımı açısından ciddi bir eksiklik söz konusudur. Ayrıca üretilen diziler ya da filimler de iyi bir şekilde pazarlanamamaktadır. Dolayısıyla Fas, kültürünü Afrika'ya ciddi bir şekilde taşıyamamaktadır. Bu nedenle Fas'ın açılım politikası hızlı bir şekilde gelişmemektedir. Bu alanda Türkiye'den çok şey öğrenebileceği ise kesindir. Bunun dışında Afrika'da yapılması gereken özel çekimler düşünülürse Türk yapımcılar için Fas, coğrafya olarak çekimlerin yapılmasına müsaittir. Ayrıca teknik alt yapısı olarak da hazır bir ülkedir. Kültürel diplomasi

çerçevesinde Fas ve Türkiye arasında bilgi alışverişi yapılmasının, Afrika açılım politikası için güçlü adımlar atılmasına yardımcı olacağı muhakkaktır.

4.4.2 Bilimsel Çalışmalar

Dış politika için bilimsel çalışmalar vazgeçilmezdir. Dış politikada başarılı olan ülkelerin her ülke için ayrı bir araştırma merkezi bulunmaktadır. Buna göre hedef ülkenin davranışları, temel sorunları ve mevcut potansiyeli ile ilişkili bilimsel çalışmalar hazırlanmaktadır. Böylece dış politikada sağlam adımlar atılmak istenmektedir. Türkiye ve Fas bu konuda orta seviyede de olsa bazı çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Fas ve Türkiye'nin araştırma merkezleri mukayese edildiğinde iki ülke arasında ciddi farklar göze çarpmaktadır. Fas'ta Afrika üzerinde çalışan tek bir merkez bulunmaktadır. 1987 yılı gibi erken bir tarihte kurulan merkez, bir üniversiteye bağlıdır. Bu nedenle rahat bir şekilde hareket edememekte ve belli sınırlar içerisinde çalışmalar yapmaktadır. Dolayısıyla bugüne kadar yapılan çalışmaların yetersiz olduğu söylenebilir. Çalışmalar devletin açılım politikası ile beraber yürütülmemektedir. Türkiye'nin merkez sayısı ise daha fazladır. 16 üniversitesinde Afrika ile ilgili çalışma alanları bulunmaktadır. Bunun dışında sivil toplum vasıtasıyla yalnızca Afrika üzerinde çalışan merkezler bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar son yıllarda başlasa bile hızlı bir şekilde gelişmiştir. Kısa bir zaman içinde Afrika ile ilgili ciddi bir birikim sağlanmıştır. Türkiye'nin bilimsel çalışmaları açılım politikası ile beraber yürüttüğü görülmektedir. Öyle ki merkezler devletin dış politikasının Afrika'ya yönlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Türkiye'de son yıllarda Afrika kıtası oldukça önem kazanmaktadır. Bu nedenle çoğu araştırma merkezinde Afrika masası açılmıştır. Afrika gündemleri takip edilmeye çalışılmaktadır. Merkez sayılarının fazlalığı bir rekabet ortamı da oluşturmaktadır. Günden güne Afrika kıtası ile ilgili derin içeriklere sahip çalışmalar yapılmaktadır. Fas'ta ise sadece bazı araştırma merkezleri Afrika masaları açmıştır. Bu yüzden ciddi bir rekabet yoktur.

Bu merkezlerin yapılan çalışmalarından bahsetmek gerekir ise kitap ve makale yayımlama öne çıkmaktadır. Fas'taki çalışmalar daha eski olduğu için sürekli yayımlanan bir dergisi bulunmaktadır. Türkiye'de ise mevcut çalışmalar yeni olduğu

için halen sürekli yayımlanan bir dergi yoktur. Ancak Ankara üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Afrika araştırma ve uygulama merkezi kısa süreli bir dergi yayınlanmıştır, fakat devamını gerçekleştirmemiştir. Her iki ülkenin araştırma merkezleri yılda birkaç sempozyum ve çalıştay düzenlemektedir. Ancak yapılan bilimsel çalışmaların çoğu dış politikaya değil tarih üzerine odaklanmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda dış politikaya da önem verilmeye başlanmıştır. Bu çalışmaları pekiştirmek için Afrika çalışmalarında önde gelen merkezlerden biri olan AFAM, her yıl haftalarca süren Afrika Okulu düzenlemektedir. Fas'ta böyle bir çalışma mevcut değildir. Türkiye'de haber ağı güçlü olduğu için Afrika ile ilgili güncel olaylar akademik yazılarla değerlendirilmekte ve her gün yeni yazılar çıkmaktadır. Fas'ta ise Afrika'nın güncel olayları sürekli takip edilmemektedir. Türkiye ve Fas'ın bilimsel çalışmaları orta seviyede de olsa, önemli bir zemin oluşturduğu söylenebilir. Bu zemin gelecek araştırmaların daha hızlı gelişmesine yol açacaktır.

SONUÇ

Fas ve Türkiye, Afrika'ya yönelik ciddi bir açılım politikası uygulamaktadır. Bu iki ülkenin Afrika'ya yönelme nedenleri; kıtanın doğal kaynaklarının zengin olması, işçi maliyetlerinin ucuz olması ve ayrıca kıtanın pazarının daha bakir olması gibi durumlarla açıklanabilir. Kıtaya gönderilen ürünler kolayca satılmaktadır. Fas ve Türkiye için manevi değerler büyük önem arz etmektedir. Fas Afrika ile ilişkilerinde ortak değerlere odaklanırken, Türkiye de kıtaya ortak tarihi ve kültürel unsurlar eşliğinde yakınlaşmaya çalışmaktadır. Bu nedenle denilebilir ki, her iki ülkenin manevi değerleri dış politikada birer yumuşak güç unsuru olarak önemli bir yere sahiptir.

Kanaatimizce işbirliğinin yapılabileceği en uygun bölge Afrika'dır. Fas ve Türkiye arasında bu işbirliği başladığı takdirde her iki ülke de büyük bir kazanç elde edecektir. Fas ve Türkiye'nin Afrika'da yaptığı çalışmalara baktığımızda önemli bazı ortak değerlerin gözetildiği dikkat çekmektedir. Bu anlamda birtakım çalışmalar büyük oranda benzerlik gösterirken; bazı noktalarda da farklılıklar yaşandığı gözlemlenebilmektedir. Her iki ülke de yeteneklerini ve mevcut birikimlerini değerlendirerek Afrika'da muazzam çalışmalar gerçekleştirebilir. Fakat bu yolun izlenebilmesi için birbirleri ile önemli anlaşmalar yapmaları ve dış politikalarında birbirlerine yönelik sağlam bir zemin oluşturmaları gerekmektedir.

Açılım; yalnızca hedef ülkelerden faydalanmak anlamında olmamalı, aynı zamanda hedef ülkelerin kaynak ülkelerden diğer bir deyişle açılımı yapan ülkelerden ne tür faydalar alabileceğinin de düşünülmesi gerekmektedir. Açıkça iki taraf arasında bir alışveriş olmalıdır. Açılım politikası bu şekilde değerlendirilmelidir. Afrika ülkelerinin de kazanması ve kalkındırılması hedefinin olması şarttır; aksi takdirde yapılan açılım politikası sömürgecilik olarak düşünülebilir. Açılım kavramı konusunda Fas için bir kimlik tartışması yapılabilir çünkü kıta içinde mevcut olan bir ülke nasıl açılım politikası yapabilir sorusu sorulabilmektedir. Fakat Fas için bu politikanın dış politika çerçevesinde oturmuş bir kavram olduğu açıktır. Böylece açılım kavramının konum ile ilgili olmadığı daha çok söz konusu tarafların geçmişten bu yana birbirlerine ne kadar yakın olduğu ve kültürel dillerinin ne kadar yakın olduğu

ile ilgili olduğu öne çıkmaktadır. Fas, kıta içinde olmasına rağmen Afrika Birliğinden çıktıktan sonra izole olmuş ve Arap ülkelerine daha yakın olmuştur. Bu nedenle bölgesel paylaşımdan bahsedilirken Fas, ortadoğu ve kuzey Afrika ülkeleri altında sınıflandırılmaktadır. Diğer Afrika ülkeleri ise Sahra Altı ülkeler ile sınıflandırılmaktadır. Fas'ın Afrika Birliğine dönmesi ile açılım politikasının ivme kazanacağı kesindir. Çünkü Afrika'da ekonomi ve siyasi ilişkilerin çoğu bu kurum üzerinden gerçekleşmektedir. Fas kurum dışında ne kadar çaba gösterse de bu çabaları yetersiz kalacaktır. Kurumsal düzeyde gerçekleşen ilişkiler daha sağlam ve daha verimlidir. Fas'ın kendi yuvasına dönmesi ve Afrika'yla ilişkilerini güçlendirmesi bir dönüm noktasıdır.

Afrika kıtası önemli bir kıtadır, çünkü dünyanın hammadde ihtiyacını besleyebilecek bir kıtadır. Yalnızca bugünün ihtiyaçları anlamında değil, gelecek ihtiyaçlar açısından da önemli kaynakları sahiptir. Çünkü bugün dünyanın halihazırdaki kaynakları tükenmektedir. Fakat kıtanın mevcut rezervleri hâlen iyi seviyededir. Bu duruma karşı dünya yenilenebilir enerjiyi düşünmeye başlamıştır. Bu enerjinin hammaddesi de Afrika içinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Afrika içinde bulunmayan aktörler, ilerideki süreçlerde uluslararası arenada ciddi ekonomik sıkıntılara maruz kalacaktır. Durum böyle olunca kıta içinde rakipler günden güne artmaktadır. Bu rakipler ekonomik çıkarları olmasına rağmen Afrika kıtasını farklı köşelerden değerlendirmektedir ve kimi sömürgecilik geçmişine sahipken, kimi de bölgede ekonomik faaliyetlerin yanında kültürel, insanı ya da dini faaliyetlerde bulunmaktadır. Fas ve Türkiye'nin bu saha içinde kendini konumlandırabilmesi ve kendi geleceğini garanti altına alabilmesi için mevcut rakiplerinden farklı olarak değerler üzerinden bir fark yaratması gerekmektedir.

Fas ve Türkiye Afrika'ya yönelik açılım politikasının teorik arka planını değerlendirecek olursak, yapılan çalışmaların çoğu liberalizm teorisi ile uyumaktadır; çünkü hem Türkiye hem de Fas kendi refahını yükseltmek için arayış içindedir. Bu nedenle farklı pazarlara başvurumaktadırlar. Böylece Afrika'ya yönelik sıcak temaslar gerçekleşmektedir. Liberalizmin özellikle yumuşak güç, “kazan-kazan”, ticaret devleti ve devlet dışı aktörler gibi unsurlarının her iki ülkenin Afrika'ya açılım politikasında belirli oranda kullanıldığı; bu unsurların bazı açılardan birbirlerini tamamlayıcı bir işlev oynayabileceği görülmektedir. Bu temeller arasında Afrika ülkeleriyle işbirliği

yapmak ve barışın sağlanması için katkıda bulunmak gibi ilkeler bulunmaktadır. Fas ve Türkiye kendi amaçlarını gerçekleştirmek için liberalizm düşüncesinden beslenmektedir. Türkiye son dönemlerde daha proaktif bir dış politika benimsemeye başlamıştır. Uluslararası sahnede fırsatların ve işbirliği imkanlarının farkına varmıştır. Bu bağlamda Afrika ile ilişkilerini yeniden ihya etmiş ve bölgeye yönelik güçlü bir ilgi geliştirmeye başlamıştır.

Dünyanın pek çok bölgesinde eski sömürgeci güçler varlıklarını farklı yöntemlerle de olsa devam ettirmektedir ve bu güçler yeni oyuncuların kendi hakimiyet alanlarına girmesine izin vermemektedir. Bu nedenle de Türkiye'nin bazı ülkelerde yeni bir yer edinmesi neredeyse imkansızdır. Afrika'da da benzer bir durum gözlenmektedir fakat Afrika halkı eski sömürgeci ülkelerin bu tutumlarından vazgeçmeleri için çabalamaktadır. Türkiye, bu durumu değerlendirerek ve değişik araçlar kullanarak Afrika kıtası ile ilişkili politikalarında yepyeni bir dönem başlatmıştır. Zamanla Afrika'daki imkanları daha iyi anlayarak bölgeye daha fazla yatırım yapmaya başlamıştır. Diğer kıtalara nazaran Afrika ülkelerine yatırım yapmak hem daha kârlı hem de daha kolaydır. Eminiz ki, ileriki dönemlerde bu stratejik tercihin faydaları gözlemlenecektir. Afrika kıtası ne Fas ne de Türkiye için kolay bir bölge değildir. Bu bölgede yatırımcıların yönlendirilmesi ve iş yapabilmeleri bir hayli zordur. Bununla beraber, görece daha az rekabet yaşanan bir bölge olarak Afrika kıtası öne çıkmakta; dünya ülkelerinin bu kıtaya olan ilgisi her geçen gün artmaktadır. Artan bu ilgi içinde, Türkiye ve Fas'ın bölgeyle kurduğu insani ilişkiler ve kültürel bağ, her iki ülkenin ve bölgenin bu temastan daha fazla kârla çıkmasını kolaylaştırmaktadır.

Kıtada Fas, daha çok Batı Afrika ile ilgilenirken; Türkiye, Doğu Afrika'ya yoğunlaşmaktadır. Kanaatimizce bu durum Fas ve Türkiye'ye, işbirliği kapsamında Afrika'da bir görev dağılımına gitme imkanı verebilir. Aynı zamanda, her ülke zamanla söz konusu bölgelerde daha çok uzmanlaşabilir. Örneğin ekonomik alanda Fas ve Türkiye arasında bulunan serbest ticaret anlaşması üzerinden Türkiye, Fas üzerinden Batı Afrika ülkelerine kendi mallarını ihraç edebilir. Mevcut anlaşma sayesinde gümrük vergileri de en aza indirilebilir.

İnanç diplomasisi Fas'ın Afrika ile olan ilişkilerinde “şah damarıdır” denilebilir, çünkü ekonomik ilişkileri yokken dahi Fas bu bölgede inanç diplomasisi uygulamaya

çalışmıştır. Fas'ın radikal hareketlere karşı uyguladığı reformlar belli seviyede başarılı olmuştur. Birçok Afrika ülkesi de Fas'ın bu tecrübelerinden faydalanmak için Faslı yetkililere başvurmuştur. Bu durum Fas'a inanç diplomasisini genişletmek için güçlü bir neden sağlamıştır. Fas'ın inanç diplomasisi profesyonel bir şekilde uygulanmaktadır. Bu kapsamda uzmanlaşmış kurumlar tesis edilmiştir. Böylece yapılan çalışmaların verimliliği hızlı bir şekilde artmıştır. Yüksek lisans inanç diplomasisi eğitiminin açılması, isabetli bir adımdır. Yapılacak çalışmalara stratejik bir vizyon kazandırılması oldukça önemlidir.

Fas inanç konusunda Afrika kıtasına önderlik etmektedir. Bu nedenle dini çalışmalar Afrika'da yoğun bir şekilde yapılmakta; bu alana önemli bütçeler tahsis edilmektedir. Fas birçok Afrika ülkesi ile aynı inançları benimsemektedir. Bu nedenle inanç konusunda mevcut hassasiyetlerin bilincindedir. Türkiye ise bölgeden görece uzak olduğu için birtakım hassasiyetlerin farkında olmayabilir. Afrika halklarının bazıları Türkiye'nin Müslüman bir ülke olduğunu bilmemektedir. Bu nedenle yapılan çalışmalara şüpheyle bakmaktadır. Bu şartlarda Fas'ın Afrika'da inanç diplomasisi ile kazandığı güven kullanılarak, Türkiye'nin de yolu açılabilir. Örneğin Fas ve Türkiye'nin Afrika içinde ortak bir dini çalışma yapması ile her iki ülke de kendi amaçlarına ulaşabilir. Türkiye dostane ilişkiler içerisinde Fas'ın bu konudaki görüşlerinden istifade edebilir ve çıkabilecek sorunları işbirliği ve ortak çıkar çerçevesinde önleyebilir. Fas alimleri Afrika için dini bir referans olarak görülmektedir. Türkiye bu çerçevede Afrika'da düzenlediği etkinliklere Fas alimlerini çağırıp kendi çalışmalarını güçlendirebilir. Bu tez çalışmasında da özetlendiği gibi, inanç diplomasisi çerçevesinde Fas'ta uzmanlaşmış kurumlar bulunmaktadır. Ayrıca Afrika halkları için özel müfredat üretilmekte ve bu kapsamda eğitimler verilmeye çalışılmaktadır. Türkiye inanç diplomasisini geliştirmek için söz konusu eğitimlere katılarak kendi çalışmalarını daha çok geliştirebilecektir. Özellikle Fas'ta açılan "inanç (din) diplomasisi yüksek lisansı" Türkiye'den ilahiyat lisans programı mezunları için ilgi çekici bir seçenektir. Türkiye için bu ön açıcı bir seçenektir; çünkü Fas inanç diplomasisi konusunda ciddi bir birikime ve uzmanlaşmış kurumlara sahiptir.

Fas'ta inanç diplomasisi faaliyetleri kapsamında sosyal faaliyetlerin yapılmadığı gözlenmektedir. Dini çalışmaların bu konuda yetersiz kaldığı söylenebilir. Zira Fas'ın

sahada çalışan rakipleri, sosyal ve insani çalışmaları çok iyi değerlendirmektedir. Fas'ın bu araçları kullanmaması, açılım politikasında büyük bir boşluk yaratacaktır. Fas bu yüzden zamanla saha dışında dahi kalabilir. Bu yüzden dini faaliyetleri, sosyal ve insani yardım faaliyetleriyle tamamlaması şarttır. Türkiye Diyanet Vakfı'nın dini çalışmalar dışında sosyal çalışmalar ile de ilgilenmesi isabetli bir adımdır; çünkü hem dini açıdan kapsamlı bir vizyona sahip olduğunu göstermekte hem de hedef kitlelerin genişlemesini sağlamaktadır.

Arapça dili ve Maliki mezhebi Fas'ın bu değerleri benimseyen Afrika ülkeleri ile yakınlaşması açısından önemli bir role sahiptir. Çünkü bu iki faktör dini görevleri yerine getirebilmek için vazgeçilmez araçlardır. Fas bu alanda referans bir ülke olduğu için belirtilen faktörler bu ülkelerle yakınlaşmada önemli bir ortam oluşturmaktadır. Bu alanları daha da çok geliştirerek ve kullanarak Fas, bu faktörleri benimseyen Afrika ülkeleri ile ilişkilerini daha ileri bir adıma taşıyabilir.

Dini konular, gıda sektörünün de dahil olduğu bazı iş alanları bağlamında da önemlidir. Bu sebeple örnek olarak et işleme konusunda Fas ve Türkiye'nin dini usulleri bilmeleri nedeniyle rakiplerine oranla daha avantajlı konumda bulundukları tartışılmaz bir gerçektir. Zira Afrika ülkelerinden bir kısmı, hayvanların kesiminin İslam dini usullerine göre yapılması konusuna önem vermekte ve buna göre hareket etmektedir.

Fas için ekonomik koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi anlamında alternatif bir pazar seçeneği de olan Afrika ile ilişkilerin ekonomi üzerinden ilerletilmesi elzemdir. Bu hedef doğrultusunda mevcutta var olan anlaşmaların yinelenmesi ve pekiştirilmesi amacıyla Afrika ülkelerinin davet edildiği ciddi organizasyonlar gerektiren ekonomik zirveler ve kongreler gerçekleştirilmelidir. Yine bu hedef kapsamında kıta ülkelerinin güveninin kazanılması bağlamında hem teknik hem de bilimsel içeriklere sahip gezilerin düzenlenmesi yerinde olacaktır.

Ekonomik diplomasi çalışmalarını karşılaştırdığımızda Fas ve Türkiye arasındaki olası işbirliği ağının ne kadar geniş kapsamlı olduğunu görebiliriz. Fas'ın ekonomik çalışmaları yatırıma dayalıdır. Kıtaya yakın olması, dil engelinin olmaması gibi avantajlarına karşın; üretim açısından zayıf olan Fas, ciddi çalışmalar yapabilmek için kıtada yatırıma odaklanmıştır. Türkiye'nin ekonomik çalışmaları ise ihracata

dayalıdır. Kıtadan uzak olma ve farklı dile sahip olma gibi dezavantajlarla yatırım sektörü konusunda sorunlar yaşayan Türkiye, sanayi ülkesi olduğu için Afrika'ya gönderebilecek ürünlere sahiptir. Bu nedenle kıtada ihracata dayalı çalışmalara odaklanmaktadır.

Yatırım ve ihracat aktörlerinin birbirlerine ihtiyacı vardır. Fas'ın kendi yatırımlarını geliştirebilmesi için yurtdışından mal ve hizmet ithalatı yapması gerekmektedir. Bu ihtiyacı Türkiye'den temin edebilir. Türkiye ise kendi pazarlarını genişletmek için Faslı yatırımcılardan destek alabilir. Bu iki aktör birbirini iyi tanımaktadır. Ayrıca aralarında serbest ticaret anlaşması da mevcuttur. Anlaşma sayesinde ekonomik ilişkiler, kısa bir sürede hızlı bir şekilde gelişmiştir. Belirtilen birikimler her iki ülke tarafından değerlendirilerek Afrika kıtasına taşınabilir.

Fas, Türkiye İş Konseylerinden edindiği tecrübeyi değerlendirerek, kendi ekonomik ilişkilerini daha ileriye taşıyabilir. Ticaret ile ilgili bazı alanlarda Fas ve Türkiye'nin kıta ile anlaşma sayıları değişiklik göstermektedir. İki ülke de anlaşmaya sahip olmadıkları alanlarda birbirlerinden faydalanabilmeleri için, kendi aralarındaki serbest ticaret anlaşması üzerinden hedef ülkelere ihracat gerçekleştirilebilir. Faslı yatırımcılar Türkiye'den, Türk yatırımcılar ise Fas'tan ihracat gerçekleştirebilir. Çünkü hem Fas hem de Türkiye kendi yatırımcılarına önemli kolaylıklar sağlamaktadır. İki ülke arasında geçişler vizesiz olmakla birlikte, her gün en az 3 uçuş bulunmaktadır. Herhangi bir şirket kurulması ve idari işlemlerin gerçekleştirilmesi için bir hafta yeterlidir. Bu avantajlardan faydalanarak Afrika ile mevcut ilişkiler geliştirilebilir. Afrika'da bulunan her Türk işletmesinin bir banka ve sigorta ihtiyacı vardır. Bu hizmetler Fas'ın yatırımlarından sağlanabilir. Aynı zamanda hizmet sektöründe çalışan Faslı yatırımcıların potansiyel müşterilere ihtiyacı vardır. Türk işletmeler bu potansiyele sahiptir.

Fas ve Türkiye'nin yatırımlarını karşılaştırdığımızda; her ülke Afrika'da ayrı bir alanda yatırım yapmaktadır. Bu sayede Türkiye ve Fas için Afrika içinde ciddi bir rekabet söz konusu değildir. Bu durumu muhafaza etmek, iki tarafın da işine yarayacaktır. Fas ve Türkiye'nin kendi mevcut alanlarını daha da geliştirmesi ve genişletmesi faydalı olacaktır. Afrika ile mevcut ekonomik çalışmalar, Fas ve Türkiye arasında hem bölgesel olarak hem de alan açısından iyi bir şekilde dağılmıştır. İki ülke

de belli bir bölgeye ve belli alanlara daha fazla yoğunlaşmaktadır. Bu durumu değerlendirerek Fas ve Türkiye'nin, rekabet çizgisinden uzak durması ve daha fazla işbirliğini öne çıkarması gerekmektedir. Mevcut durum muhafaza edilmeli ve işbirliği temelleri net bir şekilde atılmalıdır. Böylece Fas ve Türkiye için Afrika'da önemli bir güç birliği ortaya çıkabilir. Türkiye ve Fas'ın yatırım alanlarının farklı olması, birbirleri için tamamlayıcı rol oynayabilme fırsatını ortaya çıkarmaktadır.

Afrika ülkeleri serbest ticaret anlaşmalarına çok sıcak bakmamaktadır. Türkiye ile oluşan ticaret dengesizliği gibi durumlar ve milli ekonomilere zarar verilmesi olasılığı göz önüne alınmakta, dolayısıyla bu tarz anlaşmalara şüpheyle yaklaşılmaktadır. Bu nedenle farklı anlaşma tiplerinin oluşturulması gerekmektedir. Türkiye'nin Afrika ile ekonomik ilişkilerini sağlamlaştırmak için en iyi seçeneği kıta içinde yatırım yapmaktadır. Böylece mevcut dengesizlik yatırım ile giderilebilir.

Türkiye Afrika'yla olan ilişkisinde geçmişte ciddi krizler yaşamıştır, fakat son yıllarda gelişen ilişkiler sayesinde bu krizler geride kalmış ve Afrika'yla yeni bir dönem başlamıştır. Afrika'yla olan ilişkilerin kurumsallaştırılması için ilki 2008'de yapılan Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi önemli bir rol üstlenmektedir. Bu zirve sayesinde, yapılan her çalışmanın uygulanması ve yürütülebilmesi için özel ekipler kurulmuştur. Yıldan yıla gerçekleşen zirvelerde o yılki süreçler değerlendirilirken, gelecek yılın vizyonu da çizilmektedir. Zirvenin ilk yapıldığı yıllardan bu yana ilişkiler gittikçe gelişmektedir. Bu yüzden Türkiye-Afrika zirvesinin her yıl gerçekleşmesi, ilişkilerin canlı tutulması ve geliştirilmesi açısından çok önemli bir adımdır.

Fas, lojistik açısından önemli bir konuma sahip olan kıtaya yakınlaşmasını, Tanca Akdeniz Limanı ile güçlendirmiştir. Bu liman, tüm Afrika kıtası mallarının ulaştırmasını ya da transit geçişlerini gerçekleştirme potansiyeline sahiptir. Türkiye bu özelliği kullanarak Afrika içindeki varlığını daha da güçlendirebilir. Fas'ın Afrika yatırımlarının önemli bir seviyeye ulaştığını söyleyebiliriz, ama buna rağmen yapılan çalışmalar dünyada pek bilinmemektedir. Bunun en temel sebebi medya organlarının bu çalışmaları dış dünyaya ulaştıramamasıdır. Bu sorunu çözmek için Fas'ın medya organlarının önünü açıp onları desteklemesi gerekmektedir. Bu sayede medya, yapılan çalışmaları uluslararası arenaya taşıyarak Fas'ın Afrika içindeki gerçek konumunu ortaya koyabilecektir.

Afrika kıtası ile ilişkileri geliştirmek, sadece siyasi ve ekonomik ilişkilerden ibaret değildir. Aslında Afrika devletleri nezdinde sadece bu alanlara odaklanmak yanıltıcı olabilir. Zira hedef devletler Fas'ın sadece ekonomik çıkarların peşinde olduğunu düşünebilir. Bu yüzden ekonomik ve siyasi çizgiyi güçlendirmek için sosyal, insani ve kalkınma yardımları sağlanmalıdır. Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı (AMCI), Fas'ın Afrika açılım politikasındaki en önde gelen ajanslarından biridir. AMCI Afrika'ya yönelik yapılan çalışmaları bir gereklilik olarak değerlendirmekte; kardeş ülkeler mantığıyla her zaman Afrika kıtasına el uzatmaktadır.

AMCI insani yardım çerçevesinde sadece acil durumlarda yardım sunmaktadır; ancak TİKA sadece acil durumlarda değil ihtiyaç olan her alanda yoğun ve etkin çalışmalar yürütmektedir. Böylece Afrika halklarıyla arasında sürekli bir bağ oluşmaktadır. İlerleyen süreçte daha verimli ve stratejik çalışmalar da gerçekleştirilebilir. AMCI, TİKA'dan bu konuda faydalanabilir. Türkiye dış ilişkiler kapsamında yapılacak çalışmalar için uzmanlaşmış kurumlar inşa etmiştir. Fas'ta ise inanç diplomasisi kapsamında olanlar dışında, uzmanlaşmış kurumlar bulunmamaktadır. Uzman olan kurumlar, yapılan çalışmaları daha hızlı ve daha verimli sürdürebilir. AMCI, eğitim çalışmalarını sadece Fas içinde yürütürken; TİKA, YTB kurumuyla beraber Afrika ülkeleri içinde de eğitim kurumları inşa etmeye başlamıştır. Böylece stratejik amaçların gerçekleştirilmesinde yerel halklardan büyük destek sağlanacaktır. Fas bu tür çalışmalar ile büyük kazançlar elde edebilir ve amaçlarını daha kısa bir zaman içinde gerçekleştirebilir. Fas ve Türkiye eğitim çalışmalarında diğer ülkelere nazaran daha insani bir bakış açısına sahip denilebilir. Şöyle ki Fas ve Türkiye'de Afrikalı öğrencilere sunulan burslarla alınan eğitimler sonunda mezunlar kendi ülkelerine dönmeleri için teşvik edilmektedir, ancak diğer ülkelerde başarılı olan Afrika öğrencileri eğitim gördükleri ülkelerde istihdam edilmektedir. Fas ve Türkiye stratejik bir dostluk düşünerek başarılı olan öğrencileri kendi ülkelerini kalkındırma çabasına girmeleri için yönlendirmektedir.

Medya ve haber aktarımı önemlidir; çünkü bu yolla halk ve yöneticiler ve aynı zamanda Türkiye/Fas ve Afrika ülkeleri arasında sıcak bir ilişki kurulması sağlanacaktır. Bunların dışında bu konuda en başarılı olabilecek kurumlar, sivil toplum kuruluşlarıdır. Türkiye bu konuda önemli adımlar atmış ve ciddi başarılar gerçekleştirmiştir. Her alanda uzmanlaşmış kurumları bulunmaktadır. Fas bu konuda

Türkiye’den önemli tecrübeler edinebilir. Bu kurumlar çalışma yapılan bölgelere kısa bir süre içinde nasıl entegre edilebilir sorusu üzerinden Türkiye’nin tecrübelerinden faydalanabilir. Çünkü entegrasyon; ekonomi ve diğer alanlarda işbirliklerine yol açmaktadır.

Devletin siyasi tutumları, doğrudan sivil toplum ve resmî kurumları etkilemektedir. Bir devletin resmi ilişkileri ne kadar güçlü ise STK diğer devletlerin kurumlarının ilişkileri de o kadar güçlü olabilir. Türkiye STK’ların önünü açarak büyük başarılar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar gönüllülüğe dayalı olmakla birlikte esasında ekonomik getirileri de etkilemektedir. Sağlık alanında yapılan gönüllülük çalışmaları, dolaylı bir şekilde Türkiye’nin sağlık turizminde ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle STK’ların çalışmalarına devlet tarafından her türlü kolaylık ve destek sağlanmalıdır. Fas ise STK’ların çalışmalarını makul bir seviyede desteklemediği için, bu çerçevede yapılan çalışmalar zayıf kalmıştır. Fas içinde bile STK çalışmaları zayıftır; yurtdışında ise neredeyse yoktur. Bu nedenle Türkiye’nin STK’lar ile elde ettiği başarıları gerçekleştirmek için Fas, sivil toplum örgütlerinin önünü açmalıdır ve gerekli her desteği sağlamalıdır. Yurtdışında çalışan kurumlar kapsamında hem devlet hem de STK’lar olmak üzere çeşitliliğinin sağlanması elzemdir. Zamanla bu çeşitlilikten uzmanlaşmış kurumlar ortaya çıkacak; böylelikle açılım politikaları kısa bir zaman içinde ileri bir seviyeye taşınacaktır.

Kültürel çalışmalar daha profesyonel bir seviyeye taşınmalıdır. Türkiye bunun önemini yakalayarak, dizilerini ihraç etmeye başlamıştır. Zamanla daha önce güçlüklerle ulaşılmaya çalışılan amaçlara diziler sayesinde kısa bir zaman içinde ulaşılmıştır. Önceden mallar satılabilmesi için pazara götürülürken, diziler sayesinde farklı mallar ekranlar üzerinden pazarlanmaya başlanmış ve bu toplum içinde ihtiyaçlar yaratılmasına neden olmuştur. Bölgede mevcut olmayan mallar böylece Türkiye’den istenmeye başlanmıştır. Diziler açılım politikasını her alanda desteklemektedir. Türkiye’de bu çalışmaların desteklenmesi ve önünün açılması, dış politikası için çok büyük bir başarıdır. Fas da Türkiye’yi örnek alarak bu alanda kısa bir zaman içinde Afrika’yla mevcut ilişkilerini üst seviyeye ulaştırabilir.

Araştırma merkezlerinin asıl görevi devletin dış politika kararlarını doğru bir şekilde yönlendirmektir. Devlet tarafından dış ilişkiler kapsamında yapılan çalışmaların

yorumlanması ve açıklanması ise medya ve habercilerin görevidir. Bu nedenle araştırma merkezleri asıl görevlerine odaklanmalıdır. Afrika'ya yönelik doğru kararlar alınabilmesi için derin içerikli çalışmalar hazırlanmalıdır. Ayrıca yalnızca tarih açısından değil, uluslararası ilişkiler çerçevesinde de akademik çalışmalar yapılmalıdır. Araştırma merkezlerinin yapılan çalışmaları uluslararası ilişkiler alanına odaklanmalı ve mevcut Afrika gündemleri uluslararası ilişkiler kapsamında değerlendirilmelidir. Böylece devletin dış politikasında doğru kararlar alınmasına yardımcı olunabilir. Bilimsel ve akademik bir çatı oluşturma amaçlanmalıdır; çünkü bu araştırmalar saha çalışmalarına önemli bir zemin hazırlamaktadır. Açılım politikasında sivil toplum tarafından kurulan araştırma merkezleri büyük bir rol üstlenmektedir.

Yaptığımız karşılaştırmaya bakıldığında Fas ve Türkiye'nin birbirinden ne kadar faydalanabileceği aşikardır. Araştırmanın hipotezi Türkiye ve Fas'ın Afrika içinde işbirliği yapabileceği ve kıta içinde birbirlerini tamamlayıcı rol alabilecekleri idi. 3 yıl önce yaşanan gelişmeler sayesinde son durum bu hipotezin doğrulanmaya ne kadar yakın olduğunu gözler önüne serdi. Daha önceleri Fas askeri donanımlarını sadece ABD ya da Avrupa ülkelerinden almaktaydı. Bu devletler dışında askeri donanımlar almak neredeyse imkansızdı. Medyaya ve dışardan yansıyan görüntüye bakıldığında Fas Türkiye'yle işbirliği içinde olmayan ve daha çok Batı bloğuna yönelen bir ülkedir. Bununla birlikte daha önce de bahsedildiği üzere Fas artık daha sadık alternatif dostlar arayışı içindedir. Bu bağlamda Türkiye öne çıkmaktadır. Bu çerçevede son yıllarda Fas başka alternatiflere yönelmiş ve Türkiye'den ciddi boyutlarda askeri donanımlar satın almıştır. Fas bu kararıyla Türkiye ile işbirliği yapmak istediğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Türkiye de bu donanımları satmayı kabul ederek ne kadar güvenilir bir müttefik olabileceğini göstermiştir. Yapılan bu alışverişten sonra daha büyük alışverişlerin gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu da işbirliklerinin derinleşmesi anlamına gelmektedir. Fas ve Türkiye arasında yapılan askeri işbirliklerinin, Afrika içinde başka ülkelerin de dikkatini çekmesi ve aynı alanda işbirliklerine yol açması muhtemeldir. Bu durum, her iki devletin de çıkarına olacaktır. Bu sayede iki devletin dış politikalarında da bir yakınlaşma gözlenecektir, çünkü çok hassas bir alanda ortaklık gerçekleşmiştir. Böylece Fas ve Türkiye arasında çıkabilecek yakınlaşma Afrika açılım politikasına da yansıyacaktır. Çıkarlarının korunması için bu iki ülkenin

birbirine ne kadar muhtaç olduğu, bu işbirlikleri sayesinde daha net anlaşılacaktır. Fas ve Türkiye arasında yapılan askeri işbirliklerinin Afrika içinde diğer alanlarda olabilecek işbirliklerine bir zemin oluşturacağı kesindir.

Fas ve Türkiye, Afrika içinde önemli çalışmalar gerçekleştirebilir. Yapılan çalışmalara bakıldığında, bu iki ülke birbirlerini tamamlayıcı rol üstlenebilecek kapasitededir. Çünkü her ülkenin ilgilendiği bölge ve alan farklıdır. Aynı zamanda çok avantajlı ticari anlaşmalara sahip bu iki ülkenin birikimleri ortaya koyularak, Afrika içinde muazzam çalışmalar gerçekleştirilebilir. İnanç diplomasisi çerçevesinde Türkiye, Fas'tan büyük bir tecrübe edinebilir. Diğer alanlarda ise Fas, Türkiye'den çok şey öğrenebilir. Her iki ülkenin de Afrika ile olan ilişkileri ortak değer ve kazan-kazan temeli üzerinden yürütölmektedir. Buradan hareketle Fas ve Türkiye de ellerini birbirine uzatarak işbirliklerini genişletebilir ve Afrika kıtası içinde büyük projelere imza atabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akçadağ Emin, (2010), *Yükselen Güç Çin'in Kamu Diplomasisi*, Kamu Diplomasisi Enstitüsü, İstanbul.
- Aknouch Zakariya, (2014), *Kral VI. Muhammed'in Fas'ı Uluslararası Toplumda Yeniden Konumlandırma Stratejisinin Eksenleri*, 1. baskı, Rabat. Alomniya Yayın Evi.
- Berridge Geoffrey R. ve James Alan, (2003), *A Dictionary of Diplomacy*, 2. bs., Palgrave. Aktaran: Okan Cahit, (2019), “Ekonomik Diplomasi Aracı Olarak Devlet ve Hükûmet Başkanlarının Yurtdışı Ziyaretlerinin Uluslararası Ticarete Etkisi: Türkiye Analizi”, İstanbul Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Boukantar Elhassan, (2014), *Fas'ın Dış Ticaret Politikası 2000-2013*, 1. Basım, Fas'ın Yerel Yönetim ve Kalkınma Dergisi Yayınlar.
- Burchill Scott ve Diğerler, (2014), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Muhammed Ağcan ve Ali Aslan (Çev), İstanbul, Küre Yayınları, 1996.
- Carmody Pádraig, (2011), *The New Scramble for Africa*, Cambridge, Polity Press, s. 67-68. aktaran Serhat Orakçı, A.g.e, s. 23.
- Coquery Catherine et Vidrovitch, (2011), *Petite Histoire de l'Afrique*, Éditions La Découverte, Paris.
- Daban Cihan, (2017), *Dekolonizasyon Süreci ve Sonrası Afrika*, 1. Basım, Açılım kitap Yayınları.
- Davutoğlu Ahmet, (2009), *Stratejik Derinlik*, 38. Basım, İstanbul, Küre Yayınları.
- Elfahri Brahim Fassi, (2015), *Le Maroc En Afrique La Voix Royale*, Institut Amadeuse, Rabat.

- Elias Juanita ve Such Peter, (2007), *International Relations: The Basics*, 1. Baskı, Routledge Yayın Evi, New York.
- Eltazi Abdelhadi, (1989), *Fas'ın Uluslararası İlişkiler Hikayesi*, Amina İhrai-Aouchar (Çev), Mouhamedia, Fedela Yayın Evi.
- Eralp Atila ve Diğerleri, (2011), *Devlet Sistem ve Kimlik*, 14. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Gilpin Robert, (2013), *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, Murat Duran ve Selçuk Oktay (Çev), Ankara, Kripto Yayınevi.
- Griffiths Martin, (2008), *Fifty Key Thinkers in International Relations*, 2.Baskı, Londra ve New York, Routledge.
- Hazar Numan, (2016), *Türkiye - Afrika İlişkileri: Türkiye'nin Dost Kıtaya Açılım Stratejisi*, 3. Basım, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Huston, Smith, (1994), *The illustrated world's religions: a Guide to Our Wisdom Traditions*, New York: HarperSanFrancisco, a division of Harper Collins Publishers. Aktaran: Mehmet Baydemir, (2022), Türkiye'nin Sahraaltı Afrika'ya Yönelik İnanç Diplomasisi, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, ss. 344-364.
- Hüner Tuncer, (2009), *Diplomasinin Evrimi, Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- İdamou Adil Ben, (2020), *Fas Dış Politikasında Medeniyet Perspektifi: Fas ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algısına Karşılaştırmalı Analitik Bir Yaklaşım*, 1. Baskı, Rabat, Kalem Yayın Evi.
- Jeff Haynes, (2007), *An Introduction to International Relations and Religion*. Pearson Longman. London, 2007. Aktaran: Baydemir Mehmet, (2022), Türkiye'nin Sahraaltı Afrika'ya Yönelik İnanç Diplomasisi, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Jennifer Marshall A and Farr Thomas F, (2009), *Public Diplomacy in an Age of Faith*. in Philip Seib (ed.) *Toward a New Public Diplomacy: Redirecting U.S. Foreign Policy*, New York: Palgrave Macmillan. Aktaran: Mehmet

Baydemir, (2022), Türkiye'nin Sahraaltı Afrika'ya Yönelik İnanç Diplomasisi, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*.

- Kant Immanuel, (2003), *Toward Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*, İndanapolis, Hackett Yayın evi.
- Kavas Ahmet ve Diğerleri, (2017), *Afrika'da İslamiyet: -Dünyü, Bugünü, Yarın-*, 1.Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyet.
- Kavas Ahmet, (2015), *Osmanlı – Afrika ilişkileri*, 3. Baskı, İstanbul, Kitap Evi.
- Leymarie Philippe et Perret Thierry, (2006), *Les 100 Clés De L'afrique*, Paris, Hachette Pluriel.
- M'Bokolo Elikia, (1985), *L'Afrique Au Xxe Siècle: Le Continent Convoité*, Paris, Éditions Du Seuil.
- Mohamed Salim Mohamed, (2018), *Batı Afrika'da tasavvufun sosyal boyutları: yapılar, işlevler ve ilişkiler*, Katar, Aljazeera araştırma merkezi.
- Nageye Ahmed İbrahim, (2018), *Afrika'da Eğitim, Kalkınma ve İstihdam*, 1.Basım, Medeniyetin Burçları Yayınları, Kayseri.
- Nicholas Cull, Public Diplomacy Before Gullion, N. Snow & P.M. Taylor (Ed.) Aktaran: Oğuzhan Arı, (2021), Türkiye'de Kamu Diplomasi Faaliyetleri Bakımından Kurumsal ve Bürokratik Yapılanma, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.
- Nye Joseph, (2005), *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç*, 1. Baskı, Elips Kitap, Ankara.
- Okano Maaïke -Heijmans, (2011), "Conceptualizing Economic Diplomacy: The Crossroads of International Relations, Economics, IPE and Diplomatic Studies", *Economic diplomacy: Economic and Political Perspectives*, Ed: Peter A.G van Bergeijk, Maaïke Okano-Heijmans, Jan Melissen, Martinus Nijhoff Publishers.
- Oktar Tiğınçe, Genç Hamdi, Varlı Arzu, (2010), *Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Ekonomik Dönüşüm*, 1. Basım, İstanbul, İto Yayınları.

- Orakçı Serhat, (2018), Türkiye-Afrika İlişkileri: Tarihi Süreç, Yaklaşımlar ve Beklentiler, 1. Basım, İnsamer Yayınları, İstanbul.
- Orakçı Serhat, (2020), Afrika Kıtası'nda Küresel Rekabet. Araştırma 114, İnsamer.
- Ould Mouhamadi Abdullah, (2020), *Fas ve Afrika: Kralın Vizyonu- Siyaset, Ekonomi ve Din*, 1. Baskı, Kazablanka, Kültürel Kitap Merkezi.
- Preston Andrew, (2012), *Sword of the Spirit, Shield of Faith: Religion in American War and Diplomacy*, New York, Alfred A. Knopf.
- Rana Kishan S, (2007), "Economic Diplomacy: The experience of Developing Countries", The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiation in International Economic Relations, Ed.: Nicholas Bayne ve Stephen Woolcock, 2. bs., Aldershot, Ashgate Publishing.
- Rosecrance Ricahrd, (1986), *The Rise of the Trading State: Commerce And Conquest in The Modern World*, 1. Baskı, New York: Basic Books.
- Samra .R.J. (2001), *Middle East Public Relations: A New Frontier in the United States*, Ed. Robert L. Heath, Handbook of Public Relations, Sage Publications. Aktaran: Esra Tüylüoğlu, (2019), *Kamu Diplomasisi Tekniği Olarak Kültürel Diplomasi: Suudi Arabistan Krallığı'nın Türkiye'deki Kültürel Diplomasi Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Tepebaş Ufuk, (2013), *Dönüşüm Sürecindeki Sahra Altı Afrika: Kalkınma, Güvenlik ve Ortaklık*, 1. Basım, İstanbul, Tasam Yayınları.
- Uğur Ünal, (2016), *Kamu Diplomasisi*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Viotti Paul R., Kauppi Mark V, (2012), *International Relations Theory*, 5. Baskı, London, Pearson New International Yayın Evi.
- Zaharna Rhonda S, (2010), *Battles to Bridges*. New York, Palgrave Macmillan, s. 118. Aktaran: Gaye Aslı Sancar, (2012), *Uluslararası Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi: Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmış Doktora Tezi.

- Zomourude, Farida, (2019), *Batı Afrika'da Maliki Mezhep, Ortak Dini Sabitler: Afrika Kimliğinin Temelleri*, Pretoria (Güney Afrika).

Dergiler

- Abou El Farah Yahya, Akmir Abdelouahed, Beni Azza Abdelmalek, (1997), *Batı Afrika'da Fas Varlığı: Senegal, Mali ve Fildişi Sahil Örneği*, Afrika Çalışmalar Enstitüsü Yayınları, Kazablanka, , 108.
- Ajja, Omar Fas ve Afrika Arasındaki İlişkilerin Pekiştirilmesinde Maliki Mezhep Rolü, Afrika Ortamında Fas, Yeni Stratejik Alanları ve Riskleri, Oujda (Fas), *İnsan Sosyal Çalışmaları ve Araştırma Merkezi*, 157-166.
- Aljarari Abas, (2015), *Afrika Bir Düşünce Ufuku*, Rabat, Fas'ın Kralı Akademisi Yayınları.
- Ataman Hacer, (2016), *Afrika Kıtası: Sağlık, Kadın Sağlığı, Türkiye ile Sağlık Turizmi*, İsmail Ermağan (Ed.), Dünya Siyasetinde Afrika 3, Ankara, Nobel Yayınları, 311-334.
- Azem Zakareya, (2018), Fas Krallığının Afrika'ya Dini Diplomasi: Mekanizmalar ve Rekabet, *Siyasi ve Hukuk Bilimler Dergisi*, 1. cilt, sayı 5, 356.
- Bayne Nicolas, (2018), “Financial Diplomacy and the Credit Crunch: The Rise of Central Banks”, *Journal of International Affairs*, Vol. 62, No. 1.
- Ben Ahmadou Mouhamed Said, (2003) *Moritanya Arap Aidiyeti ve Afrika Yönelimi Arasında*, 1. Basım, Beyrut, Arap Birimi Çalışma Merkezi Yayınları.
- Ben Lehsan Abdulaziz, Fas ve Afrika Arasındaki Ticari İşbirliğinin Gerçekliği ve Beklentileri, Afrika Ortamında Fas, Yeni Stratejik Alanları ve Riskleri, Oujda (Fas), *İnsan Sosyal Çalışmaları ve Araştırma Merkezi*, 225-286.
- Boudlal Abderahim, Afrika'da Arap Dili ve Kültürel Entegrasyonun Sınırları, Afrika Ortamında Fas, Yeni Stratejik Alanları ve Riskleri, Oujda (Fas), *İnsan Sosyal Çalışmaları ve Araştırma Merkezi*, 95-106.

- Brian Cox, and Philpott Daniel, (2003), *Faith-based Diplomacy: An Ancient Idea Newly Emergent*, The Brandywine Review of Faith & International Affairs 1 (2), 31–40.
- Burcu Sunar, (2013), The Collateral of the Rising Public Diplomacy in Turkey: The Presidency of Religious Affairs and the Religious Diplomacy, *International Conference on Economic and Social Studies (ICESoS'13)*. 10-11 May. Sarajevo1 (1), pp. 108-116. Aktaran: Mehmet Baydemir, (2022), *Türkiye'nin Sahraaltı Afrika'ya Yönelik İnanç Diplomasisi, İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Caner Mustafa, (2021), “İran’ın Afrika Siyaseti”, *Kriter*, Sayı 63.
- Cox Brian and Philpott Daniel, (2003), “Faith-Based Diplomacy: An Ancient Idea Newly Emergent”, *Brandywine Review of Faith and International Affairs*, pp. 31-40.
- Dunne Tim, (2001), “Liberalism”, The Globalization of World Politics, ed. John Baylis, Steve Smith, London: Oxford University Press, s. 163. Aktaran: Agil Mammadov, 2017, Realizm ve Liberalizmin Ortasında: Marksist Teorinin Yeri ve Önemi, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 59, 20.
- El Chebakhi Abdelilah, (2013), Dini Alanda Fas-Afrika İlişkileri: Model Olarak Ticianiyyah Tarikatı, *Adlis Dergisi*, Sayı 6, 17.
- El Masri Khaled, (2014), Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm, *Şam Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 30 Cilt, Sayı 2, 318.
- El Salimi Abdurahim, (2009), Fikri Açıklık Onun Gerçeği ve Kriterleridir, *Üssül ve Nevazil Dergisi*, Sayı 1, 201-254.
- Elkuraai Ahmet Yusuf, (1984), Afrika'daki Gerçek Arap Siyasi Önemi, *Araplar ve Afrika*, Beyrut, ss 281-310.
- Ezell Darrell. (2011), *Enriching Post-Secular Discourse in Faith Diplomacy, Essays on Faith Diplomacy*. Naomi Leight. (Ed.) Los Angeles, Figueroa Press, s. 78.

- Fatima Zahra Hirate, (2017), Fas-Afrika Dini Diplomasi Roller, Zorluklar ve Geleceği, *Fas Bilimsel ve Teknik Bilgi Enstitüsü*, ss. 1-11, <https://revues.imist.ma>, (06 Mayıs 2020).
- Gürkaynak Muharrem ve Yalçiner Serhan, (2009), *Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme*, Uluslararası İlişkiler, 6 (23), 73-92.
- Kavas Ahmet, (2011), İç Savaşlardan Bütünleşme Hareketlerine ve Kalkınma Hamlelerine Afrika'nın Yeniden Dönüşümü, *Tika, Avrasya Etüdleri*, 40/2 (7-31).
- Kavas Ahmet, (2014), Afrika'nın Verimli Arazilerinin Yabancı Yatırımcılarca Sahiplenilmesinde Gıda Güvenliği ve Biyoyakıt Faktörünün Önemi, *Adam Akademi*, Cilt 4/1 2014, 1-20.
- Khaled Otman Elfil, (2020), Fas: Afrika'ya Ekonomik Açılışım Stratejisi ve Geleceğe Yönelik Zorlukları, Lubab Stratejik ve Medya Çalışmaları, Aljazeera Araştırma Merkezi, Sayı 5.
- Lee Donna ve Hocking Brian, (2010), "Economic Diplomacy", Ed: Robert A. Denemark, *The International Studies Encyclopedia*, Vol. 2, (1216-1227), Wiley Blackwell, s. 4.
- Lutfullah Mangi, "US Military Bases in Africa", *Pakistan Horizon*, 40/2, 96-102, aktaran: Serhat Orakçı, Age, 11.
- Maliye Bakanlığı Finansal Çalışmalar ve Tahminler Müdürlüğü, (2014), Fas-Afrika İlişkileri: "Yeni Sınırlar" Beklentisi, *Maliye Bakanlığı Çalışmaları*, 4.
- Maliye Bakanlığı Finansal Çalışmalar ve Tahminler Müdürlüğü, (2015), Fas: Afrika'ya açılan kapı, *Maliye Dergisi*, Sayı: 28, 6-8.
- Nye Joseph S., Jr ve Robert O. Keohane, (1971), Transnational Relations and World Politics: An Introduction, *International Organization*, Cilt 25, No.3, 330-331.
- Oujali Kamal, (2001), Cezayir Müslüman Alimler Derneği'nin Bilim Tutumu, *Amir Abdulkadir Üniversitesi Dergisi*, 13. Aktaran: Raba Cheyoul ve Samira

Elrifaii, (2018), İslami Eğitim Işığında Ötekine Açıklık, Kavramları ve Kriterleri, *İslam Üniversitesi Dergisi Eğitim ve Psikolojik Çalışmalar*, Vol 26, No 5, 135-164.

- Saner Raymond ve Yiu Lichia, (2003), “International Economic Diplomacy: Mutations in Post-Modern Times”, *Netherlands Institute of International Relations*, Clingendael, No: 84.
- Scott Thomas, (2005), Soulcraft as Statecraft? Diplomacy, Conflict Resolution, and Peacebuilding, *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations*, Palgrave MacMillan, 2005 pp. 173-196.
- Tepeciklioğlu Elem Eyric, (2012), Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri, *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1 Sayı 2, 59-94.
- Timuçin Kodaman ve Akçay Ekrem Yaşar, (2010), “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22.
- Yanık, Lerna K, (2015), Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, 35-55.

Tezler

- Elsidiki, Said, (2002), Fas Dış Politika Yapımı, 1. Muhammed Üniversitesi, Sosyal Ekonomi ve Hukuk Bilimleri Fakültesi, *Yayınlanmış Doktora Tezi*, Oujda (FAS).
- Eyüpoğlu Hasan, (2018), Kamu Diplomasisi: Aktörler, Türler, Araçlar ve Teknikler Bakımından Bir İnceleme, Kocaeli Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli.
- Karimi Khadija, (2018), “Çin’in Orta Asya’da Ekonomik Diplomasisi: Yeni İpek Yolu Projesi”, İstanbul Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

- Majd, Mouhamed, (2014), Yeni Değişimler Işığında Afrika Politikası, 5. Muhammed Üniversitesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Rabat (Fas).
- Musawi Adil, (2003), İki Taraflı Kutupluluğun Sona Ermesinden sonra Fas'ın Sahra Altı Afrika İle İlişkisi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 5. Muhammed Üniversitesi, Rabat (Fas).
- Özdoğan, Kübra Gökdağ, (2021), Türkiye'nin Kamu Diplomasisini Uygulayış Biçimi: Yunus Emre Enstitüsü ve Goethe Enstitüsü'nün Bosna Hersek ve Sırbistan Faaliyetlerinin Karşılaştırılması, Anadolu Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir.
- Top Musa, (2014), Türkiye'de Yükseköğrenim Gören Türkiye Burslusu Kuzey Afrikalı Uluslararası Öğrencilerin Arap Baharı Sonrası Türk Dış Politikası Algısı: 2002-2012, *Yayınlanmış Uzmanlık Tezi*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.
- Torbalı Atacan, (2019), Yumuşak Güç Araçları ve Ticaret Devleti Bağlamında Türkiye'nin Değişen Latin Amerika Politikası ve Arjantin İle İlişkileri, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sbe, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Yousfi Radouan, (2016), Türkiye'nin Kuzey ve Doğu Afrika'ya Yönelik Yumuşak Güç Politikası, Beykent Üniversitesi SBE, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Raporlar

- AFAD, (2012), *İdari Faaliyet Raporu*, Ankara, AFAD.
- AFAD, (2013), *İdari Faaliyet Raporu*, Ankara, AFAD.
- AFAD, (2014), *İdari Faaliyet Raporu*, Ankara, AFAD.
- AFAD, (2016), *İdari Faaliyet Raporu*, Ankara, AFAD.
- AFAD, (2019), *İdari Faaliyet Raporu*, Ankara, AFAD.

- DEİK, (2018), *2016-2017 Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu*, İstanbul, DEİK.
- İHH, (2017), *Faaliyet Raporu*, İstanbul, İHH.
- İHH, (2018), *Faaliyet Raporu*, İstanbul, İHH.
- İHH, (2019), *Faaliyet Raporu*, Sudan, İstanbul, İHH.
- Tactical Report, (2022), *Morocco Navy And Cooperation With Turkey's Golcuk Shipyard*, Lubnan.
- TİKA, (2016), *Afrika Faaliyet Raporu*, Ankara, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.
- TİKA, (2019), *Faaliyet Raporu*, Ankara, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.
- Türkiye Diyanet Vakfı, (2017), *Faaliyet Raporu*, Ankara, TDV.
- Türkiye Diyanet Vakfı, (2019), *2018 Faaliyet Raporu*, Ankara, TDV.
- Yunus Emre Enstitüsü, (2018), *Faaliyet Raporu*, Ankara, YEE.

İnternet Kaynakları

- Abdelawi Tajeldin, (2019), *Papa'nın Fas Ziyareti... İslamofobinin Yansımalarıyla Yüklü Bir Yolculuk*, <https://L24.İm/1uye6lb>, (02 Haziran 2022).
- Abderahim Chteba, (2019), *Bu Yüksek Lisansın Özelliği; İnanç Diplomasisi Alanıyla İlgilenmesi ve İlk Kez Fas Üniversitesi'nde Kurulması*, Fesnews, <https://www.youtube.com/watch?v=K9F5M52ixyY>, (01 Ocak 2020).
- AFAD, (2018), *Çad'a Ramazan Ayında İnsani Yardım*, <https://www.afad.gov.tr/>, (10 Nisan 2020).
- AFAD, (2020), *Hakkında*, <https://www.afad.gov.tr/>, (10 Nisan 2020).
- AFAM, (2020), *Çalışmaları*, <https://afam.org.tr/>, (26 Mayıs 2020).

- AFAM, (2020), *Dernek Tüzüğü, Madde 2 ve 11*, <https://afam.org.tr/dernek-tuzugu/>, (26 Mayıs 2020).
- Afribon, (2007), *1ère Conférence Africaine Sur Le Développement Humain À Rabat (Maroc)*, <https://www.afribone.com/?1ere-conference-africaine-sur-le>, (18 Nisan 2020).
- Afrika Alimler Dergisi, (2019), *Dergi*, <http://fm6oa.org/revue>, (09 Aralık 2019).
- Afrika Araştırmaları Enstitüsü, (2020), *hakkında*, <http://iea.um5.ac.ma/>, (07 Haziran 2020).
- Afrika İnsan Derneği, (2019), *Kızılay Kurban Hazırlıkları*, www.afrikainsani.org/, (14 Nisan 2020).
- Afrikalı Din Alimlerinin VI. Muhammed Vakfı, (2019), *Senegal'de Mevlit Kandili (GAMOU)*, <http://www.fm6oa.org/>, (09 Aralık 2019).
- Afrotürk Vakfı, (2017), *Afrika Ülkelerinde Resmi İhale Alan Türk İnşaatçılar*, <http://www.afroturk.com/haber/562/51/afrika-ulkelerinde-resmi-ihale-alan-turk-insaatcilar>, (04 Haziran 2020).
- Ahmed Ali Mustafa, *Mağrip El Aksa Maliki Fiqh Okulu*, Elmedine Uluslararası Üniversitesi Dijital Kütüphanesi.
- Ahmet Salim, Afrika Birliği, (2004), <https://bit.ly/3HEFIFA>, 09 Ocak 2022.
- Alaoui Sarah, (2019), *Morocco, Commander Of The (African) Faithful,?* Brookings Enstitüsü, <https://www.brookings.edu/>, (08 Ağustos 2019).
- Alarab, (2014), *Fas, Aşırılığa Karşı Koymak İçin Ilımlılığını Afrika'ya İhraç Ediyor*, <https://bit.ly/3bkfefe>, 06 Mart 2021.
- Alarab, (2016), *Afrikalı Din Alimleri VI. Muhammed Vakfı, Fas Çabaları Ek Çalışması*, <http://www.alarab.co.uk/?id=82856>, (12 Haziran 2019).
- Ambi Rohan, (2018), *Ortak Dini ilkeler Fas ve Afrika Ülkeleri arasında bir Birlik faktörü*, Fas Evkaf Bakanlığı Yayınladığı Huzur Dersleri, <https://bit.ly/3dzPj18>, (10 Mayıs 2020).

- AMCI, (2020), *İnsani Çalışmaları*, https://www.amci.ma/?page_id=781, (19 Nisan 2020).
- AMCI, (2020), *Kültürel İşbirliği*, https://www.amci.ma/?page_id=781, (18 Nisan 2020).
- AMCI, (2020), *Projeler*, https://www.amci.ma/?page_id=783, (24 Nisan 2020).
- Amdevi Jamal, (2020), *Orta Afrika Cumhuriyeti'ne Corona ile Başa Çıkmak için Acil Fas'tan Yardım*, Aloumk, <https://al3omk.com/524815.html>, (19 Nisan 2020).
- Anadolu Ajans, (2019) *Afrika Medya Temsilcileri Eğitim Programı Sona Erdi*, <https://www.aa.com.tr/tr/haberakademisi/haberler/afrika-medya-temsilcileri-egitim-programi-sona-erdi/533051>, (07 Nisan 2020).
- Anadolu Ajans, (2020), *Tarihçe*, <http://aa.com.tr/>, (07 Nisan 2020).
- Anadolu Ajans, (2020), *Yurt Dışı Yapılanması*, <http://aa.com.tr/>, (07 Nisan 2020).
- Anadolu Ajansı, (2020), *Afrikalı Gazeteciler Türkiye'deki Medya Eğitiminden Övgüyle Bahsetti*, <https://www.aa.com.tr/tr/haberakademisi/haberler/afrikali-gazeteciler-turkiyedeki-medya-egitiminden-ovguyle-bahsetti/533054>, (07 Nisan 2020).
- Anaolu Ajansı, (2017), *Yükselen Afrika*, <https://www.aa.com.tr/tr/yukselen-afrika>, (07 Nisan 2020).
- Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, *hakkımızda*, <http://acaum.ankara.edu.tr/hakkimizda/bbbbbb/>, (04 Haziran 2022).
- Arjantin Haber Ajansı, (2019), *Tanca Limanı Kral VI. Muhammed'in Başlattığı en Büyük Projelerden Biri*, <https://achtari24.com/6643.html>, (20 Ocak 2020).
- Ay Zafer, *Afrika Kıtasının Dünya Politikalarındaki Yeri*, (2020), <https://www.Gencdiplomatlar.Com/Masalar/Afrika/Afrika-Kitasinin-Dunya-Politikalarindaki-Yeri.Html>, (19 Şubat 2022).

- Aydın Hassan ve Yücel Osman Kağan, (2022), *Afrika ile Neden İlgilenmeli?*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/afrika-ile-neden-ilgilenmeli/>, (23 Haziran 2022).
- Baldifi Mohamed, (2015), *Fas ve Gine Arasında Dini Diplomasi Diyalogu: Açık Görüş*, Africansmajma, www.africansmajma.com, (06 Aralık 2019).
- Bubuş Muhammed, (2019), *Fas ve Batı Afrika Arasındaki İlişkiler, Belirleyiciler ve Etkileşimler*, Afrika Okumaları, <https://www.qiraatafrican.com/>, (29 Kasım 2019).
- Bugün Görüşü Gazetesi, (2016), *Muhammed VI Kral Emriyle Afrikalı Göçmenler için Acil Yardımı Kuzey Nijer'e Ulaştı*, <https://bit.ly/2Vm4a9a>, (19 Nisan 2020).
- Chiwanza Takudzwa Hillary, (2018), *The Top Ten African Countries With the Largest Chinese Debt, The African Exponent*, <https://www.africanexponent.com/post/9183-here-are-the-top-ten-countries-in-africa-bearing-the-largest-chinese-debt>, (20 Şubat 2022).
- Cumhuriyet Gazetesi, (2011), “Dizi Film İhracatı 60 Milyon Doları Aştı”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dizi-film-ihracati-60-milyon-dolari-asti-304430>, (13 Şubat 2022).
- DEİK, (2020), *Ülke Bazlı İş Konseyleri*, <https://www.deik.org.tr/ulke-bazli-is-konseyleri>, (11 Nisan 2020).
- Dış İşleri Bakanlığı, (2020), *Türkiye-Afrika İlişkileri*, <http://www.mfa.gov.tr>, (11 Nisan 2020).
- El Mosali Jamila, (2019), *Fas Yüksek Eğitim ve Öğretim Bakanlığı*, www.enssup.gov.ma, (06 Aralık 2019).
- Elalami Moulay Hafid (Fas Ticaret Bakanı), (2020), *Rabat ve Ankara Aralarındaki Serbest Ticaret Anlaşmasını Gözden Geçirmeyi Kabul Etti*, Euronews, <https://arabic.euronews.com/2020/01/15/rabat-and-ankara-agree-to-review-the-free-trade-agreement-between-them>, (15 Temmuz 2020).

- Elchamekh Abdesallam, (2019), “*Tangier Med 2*”.. *Fas-Avrupa İşbirliğini Güçlendiren Kraliyet Projesi*, Hespress Elektronik Gazetesi, 16 Eylül 2019, <https://www.hespress.com/economie/438547.html>, (20 Ocak 2020).
- Embi Rouhan, (2018), *Ortak Dini İlkeler, Fas ve Afrika Ülkeleri Arasında Birlik Faktörü*, Evkaf ve Dini İşleri Bakanlığı, <http://www.habous.gov.ma/tv/2018/7047-2015-07-20-09-13-67.html>, (27 Haziran 2020).
- Faith Diplomacy, *Religion And Global Publics Report*, (2016), <http://uscpublicdiplomacy.org>, (02 Haziran 2022).
- Fas Evkaf ve Dini İşleri Bakanlığı, (2015), *Afrika Din Alimleri VI. Muhammed Vakfi oluşturulmasına ilişkin kraliyet kararnamesi*, <http://www.habous.gov.ma>, (12 Haziran 2019).
- Fas Evkaf ve Dini İşleri Bakanlığı, (2019), *IV Muhammed İmamlar ve Din Rehberleri Öğretim Enstitüsü*, <http://www.habous.gov.ma>, (08 Aralık 2019).
- Fas Hükümeti Resmi Sayfası, (2014), *Fas Kralı, VI.Muhammed, Fas Fildişi Sahili Ekonomik Platformuna Gönderilen Mektup*, <https://bit.ly/3eiCP1S>, (07 Mart 2021).
- Fas hükümeti Resmi Sitesi, (2014), *14 Mayıs'ta 2014 Fes'de düzenlenen Tıcani Usulü Toplantısına Katılanlara Verilen Kraliyet Mesajından Alıntı*, <https://bit.ly/38fY5RX>, (07 Mart 2021).
- Fas Hükümeti Resmi Sitesi, (2018), *Fas, Addis Ababa'daki Afrika Birliği Merkezinde Afrika'daki Barışı Koruma Operasyonlarına ve İnsani Çalışmalara Katkısını Sunuyor*, Fas kapısı, <https://bit.ly/3czHNmr>, (19 Nisan 2020).
- Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı, (2016), *Gerçekleşen Faaliyetler*, https://www.amci.ma/?page_id=761, (18 Nisan 2020).
- Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı, (2020), *Fas ve Güney-Güney İşbirliği*, <https://www.amci.ma>, (18 Nisan 2020).

- Fas Uluslararası İşbirliği Ajansı, (2020), *Tanıtımı*, <https://www.amci.ma>, (18 Nisan 2020).
- Fijal Maha, (2017), *Türk Dizileri Dünyayı Nasıl Fethetti?* Aljazeera, <https://L24.İm/Btlp9>, (13 Şubat 2022).
- France 24, (2015), AB ve Fas arasında Ticaret Anlaşması İptal, <https://bit.ly/3q9kcmw6>, (09 Ocak 2022).
- German Missions to South Africa, Lesotho and Eswatini, Economic Ties Between Germany and South Africa, https://southafrica.diplo.de/sa-en/04_News/sa-economy/1185864, (22 Şubat 2022).
- Gönüllüler Derneği, (2013), *Afrika'da İftar*, <https://www.gonulluler.org/>, (18 Nisan 2020).
- Gönüllüler Derneği, (2020), *Diş Hastalıkları*, <https://www.gonulluler.org/>, (18 Nisan 2020).
- Gönüllüler Derneği, (2020), *Kadın Hastalıkları ve Doğum*, <https://www.gonulluler.org/>, (18 Nisan 2020).
- Gönüllüler Derneği, (2020), *Katarakt Ameliyatlari*, <https://www.gonulluler.org/>, (18 Nisan 2020).
- Gönüllüler Derneği, (2020), *Kenya-Somali Kamplari*, <https://www.gonulluler.org/>, (18 Nisan 2020).
- Gönüllüler Derneği, (2020), *Kulak-Burun-Boğaz Hastalıkları*, <https://www.gonulluler.org/>, (18 Nisan 2020).
- Gönüllüler Derneği, (2020), *Kuyu Açma Faaliyetleri*, <https://www.gonulluler.org/>, (18 Nisan 2020).
- Gönüllüler derneği, (2020), *Poliklinik Çalışmaları*, <https://www.gonulluler.org/>, (18 Nisan 2020).
- Gönüllüler Derneği, (2020), *Sünnet Organizasyonlari*, <https://www.gonulluler.org/>, (18 Nisan 2020).

- Halawa Tala, (2013), Türk Diziler ve Arap Dünyasına Nüfuzu, *Jadaleya Elektronik Dergisi*, <https://www.jadaliyya.com/Details/28842>, (13 Şubat 2022).
- Hürriyet, (2017), *Sahra Altı Afrika Pazarına Kenya'dan Giriş Yaptı*, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sahra-alti-afrika-pazarina-kenyadan-giris-yapti-40375507>, (06 Mart 2021).
- İhlas Haber Ajansı, (2017), Defacto Tunus'ta İlk Mağazasını Açtı, <https://www.haberler.com/defacto-tunus-ta-ilk-magazasini-acti-9526672-haberi/>, (04 Haziran 2020).
- Kızılay, (2017), Somali İyilik Gemisi, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).
- Kızılay, (2017), *Afrika'da Sağlık İnsan Gücü Yetiştireceğiz*, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).
- Kızılay, (2017), Somali'de Milyonları Kuraklık Vurdu, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).
- Kızılay, (2019), *Mozambik, Zimbabwe ve Malawi'de Hazırlıklar*, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).
- Kızılay, (2019), *Mozambikli Afetzedelere Kızılay'dan Çadırkent*, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).
- Kızılay, (2019), *Sudan'ın Yaraları Türk Köylerinde Sarılacak*, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).
- Kızılay, (2020), *Hakkında*, www.kizilay.org.tr, (14 Nisan 2020).
- Labmedya, (2018), *Türk-Cezayir Ortaklığında Afrika'nın En Büyük Tekstil Tesisleri Açıldı*, <https://www.labmedya.com/turk-tekstil-firmasi-cezayirde-afrikanin-en-buyuk-tekstil-tesisini-acti>, (04 Haziran 2020).
- LC Waikiki, (2020), *Mağazalar*, <http://corporate.lcwaikiki.com/Magazalar>, (05 Haziran 2020).
- Mağrip Arap Haber Ajansı, (2020), *Hakkında*, <https://bit.ly/2xODt4n>, (25 Nisan 2020).

- Mağrip Arap Haber Ajansı, (2020), *Ofislerimiz*, <https://bit.ly/2zvxGRD>, (25 Nisan 2020).
- Mağrip Arap Haber Ajansı, (2020), *Tarihçesi*, <https://bit.ly/3bDbpQ5>, (25 Nisan 2020).
- Mağrip Fas Ajansı, (2014), *Fas Kralı Gine Ziyareti ... Gine'deki Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Çabalarına Kesintisiz Fas Desteği*, MAP, <https://bit.ly/2OiVjEB>, (09 Mart 2021).
- Maskan Ali, (2021), *Afrika Neden Cazibe Merkezi?*, <https://L24.İm/B8qwg>, (19 Şubat 2022).
- Mohamed Baldifi, (2015), *Fas ve Gine Arasında Dini Diplomasi Diyalogu: Açık Görüş*, www.africansmajma.com, (27 Haziran 2020).
- Muhammed Zahravi, (2016), *Fas'ın Afrika Birliği'ne Dönüşü "Çatışma Durakları"*, <http://www.hespress.com/orbites/329805.html>, (09 Ocak 2022).
- Mübarek Abir, (2019), *Eğirmek ve Kapanmak Arasında Açılım*, <https://bit.ly/2MjyKye>, (14 Mart 2019).
- Nabil Chikhi, *Polisario: Fas'ın Afrika Birliği'ne Dönüşü, Sahra Halkın Zaferidir*, 30 Ocak 2017, <http://arabic.cnn.com/world/2017/01/31/polisario-morocco-african-union>, (09 Ocak 2022).
- Oniosun Temidayo, (2019), *China's Role in Africa's Rapidly Growing Space Market*, *The China Africa Project*, <https://chinaafricaproject.com/podcasts/chinas-role-in-africas-rapidly-growing-space-market>, (20 Şubat 2022).
- Pekcan Ruhsar (Ticaret Bakanı), (2020), *Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu*, <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-afrika-ekonomi-ve-is-forumu>, (05 Aralık 2020).
- Philip Seib, (2011), *Faith Diplomacy Deserves a Larger Role. USC Public Diplomacy*, <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/faith-diplomacy-deserves-larger-role>, (15 Mayıs 2022).

- Sayın Esra, (2021), “Türk Dizileri Dünyanın Dört Bir Yanına Köprü Oldu”, *Trt Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/turk-dizileri-dunyanin-dort-bir-yanina-kopru-oldu-560791.html>, (13 Şubat 2022).
- Senegal’den Bir Akademisyen, (2019), *Din Diploma Yüksek Lisans Hakkında Görüşleri*, Fesnews, <https://www.youtube.com/channel/UCzrkQy8w0N26tZystno1WLQ>, (01 Ocak 2020).
- Silva Sevilan, *Faith Diplomacy: Religion and Global Publics Report*. USC Public Diplomacy, the University of Southern California, https://uscpublicdiplomacy.org/pdin_monitor_article/faith-diplomacy-religion-and-global-publics-media-monitor-report, (15 Mayıs 2022).
- Skynews, (2020), *Fas Krallığı’nın İsrail-Amerikan Heyetiyle Yaptığı Görüşmenin Detayları*, <https://124.im/GfU6FaV>, (02 Haziran 2022).
- Statistics By Region, (2019), 2. Africa, 2019 Edition, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/Africa-Development-Aid-at-a-Glance-2019.pdf>, (21 Şubat 2022).
- Tanger Med, (2019), *Tanca Akdeniz Limanı*, <https://www.tangermed.ma/ar/>, (10 Temmuz 2019).
- Taşdemir Fırat, (2020), *Senegal Büyükelçiliğine Ahmet Kavas Atandı*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/senegal-buyukelciligine-ahmet-kavas-atandi/1803717>, (26 Mayıs 2020).
- TDK, 2014 <http://www.tdk.gov.tr>, (05 Haziran 2022).
- Tessema Seleshi ve Aktaş Tufan, (2016), Etiyopya’da En Çok Türk Dizileri İzleniyor, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/etiopyada-en-cok-turk-dizileri-izleniyor/683369>, (13 Şubat 2022).
- Tevfik Ahmet, (2016), *Afrika Din Alimleri VI. Muhammed Vakfı Fas ve Batı Afrika ülkeleriyle ilişkileri*, VI. Muhammed Afrika Alimler Vakfı, <https://www.fm6oa.org>, (28 Kasım 2019).
- The Office of the United States Trade Representative, *Africa*, <https://ustr.gov/countries-regions/africa>, (21 Şubat 2022).

- The Organisation for Economic Co-operation and Development, (2019), *Development Aid At A Glance Statistics By Region, 2. Africa*, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/Africa-Development-Aid-at-a-Glance-2019.pdf>, (21 Şubat 2022).
- Ticaret Bakanlığı, (2019), *Yurtdışındaki Yatırımcılara Verilen Destekler*, <https://ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/yurtdisi-yatirimlar/yurtdisindaki-yatirimcilara-verilen-destekler>, (10 Temmuz 2020).
- TİKA, 2020, *hakkımızda*, <http://www.TİKA.gov.tr/tr>, (30 Mart 2020).
- Tinas Rukiye, (2020), *Türk Tarihi Dizileri Nasıl Bir Rol Oynuyor: Tarih Kitapları Mı Yoksa Kurgu Mu?* Open Edition Journals, <https://journals.openedition.org/tvseries/4042>, (13 Şubat 2022).
- Tsmart Hişam, (2015), *Faşlilar Dükanlardan Süpermarketlere Yönelmişler*, Hespress, <http://www.hespress.com/economie/251286.html>, (06 Haziran 2020).
- Türk Hava Yolları, (2019), *Sayılarla*, <https://www.turkishairlines.com>, (12 Nisan 20120).
- Türkiye Diyanet Vakfı, (2019), *3. Afrika Müslüman Dini Liderler Zirvesi*, <https://www.diyanehaber.com.tr/dini-haberler/3-afrika-musluman-dini-liderler-zirvesi-sonuc-bildirgesi-h7835.html>, (27 Haziran 2020).
- Türkiye Diyanet Vakfı, (2020), *Kurumsal*, <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/>, (08 Nisan 2020).
- Türkiye Mmezunları, (2020), *Hakkımızda*, <https://www.turkiyemezunlari.gov.tr/hakkinda/>, (09 Temmuz 2020).
- UK Government Statement, (2020), *UK-Africa Investment Summit* (2020), London, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/859314/2020_01_20_AIS_-_UK_Government_Statement_-_Final_Version.pdf, (22 Şubat 2022).

- United Nations Conference on Trade and Development, *ABD-Afrika Doğrudan Yabancı Yatırım*, <https://unctad.org/>, (21 Şubat 2022).
- Uwiringiyimana Clement, (2018), “Volkswagen opens Rwanda’s first car plant”, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-volkswagen-rwanda/volkswagen-opens-rwandas-first-car-plant-idUSKBN1JN0NF>, (22 Şubat 2022).
- Wendover Productions (Producer), (2018), *How Africa is Becoming China’s China*, https://www.youtube.com/watch?v=zQV_DKQkT8o, (20 Şubat 2022).
- Yousri Rahim, (2019), *Erdoğan Askeri Hizmetlerini Sunuyor.. Türkiye’nin Afrika’ya Giriş Planı*, <https://www.elbalad.news/4064692>, (10 Mayıs 2020).
- YTB, (2020), *Kurumsal*, <http://www.ytb.gov.tr/kurumsal.php>, (08 Nisan 2020).
- YTB, (2020), *Türkiye-Afrika İş Birliğine YTB’nin Türkiye Bursları Damgasını Vurdu*, <https://www.ytb.gov.tr>, (04 Nisan 2020).
- Yunus Emre Enstitüsü, (2020), *Afrika’da Etkinlikleri*, <https://www.yee.org.tr>, (29 Nisan 2020).
- Yunus Emre Enstitüsü, (2020), *Kültür Merkezlerimiz*, <https://www.yee.org.tr/tr>, (29 Nisan 2020).
- Yücel Osman Kağan, (2018), *Afrika’daki Tehlikeli Virüs: Birleşik Arap Emirlikleri*, <https://afam.org.tr/afrikadaki-tehlikeli-virus-birlesik-arap-emirlikleri/>, (05 Mart 2022).
- Yüksek Öğretim Kurulu, (2020), *Araştırma Uygulama Merkezleri Hakkında Genel Bilgiler*, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, (26 Mayıs 2020).

Diğer Kaynaklar

- Afam, (2017), *Uluslararası Afrika’da İslamiyet: Dünü, Bugünü, Yarını Sempozyumu*, <https://afam.org.tr/uluslararasi-afrikada-islamiyet-dunu-bugunu-yarini-sempozyumu-sonuc-bildirgesi/>, (09 Mart 2017).

- Ateşoğlu İrfan ve Andaç Ahmet, (2015), *Yumuşak Güç Pazarlaması Kapsamında Türk TV Dizilerinin Uluslararası Pazarlanması Sunumu*.

Röportaj

- Güvel Orhan (Anadolu Ajansı'nın Arapça Bölümü Müdürü), (2016), Anadolu Ajansı Kuzey Afrika Çalışmaları Ve Türkiye'nin dış politika üzerinde etkisi konulu görüşme, İstanbul, (11 Şubat 2016).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: RADOUAN YOUSFI

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans -	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransızca Mütercim Tercümanlık	2014
Yüksek Lisans -	Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler	2016
Doktora -	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler	2022

İŞ TECRÜBESİ

2012-2016	Farklı kurumlarda serbest yazılı sözlü ve simültane tercümanlık
2015-2016	Uluslararası göçmen kurumu sözlü tercümanlık.
2017 - ~	Şirket müdürlüğü

DİLLER

Anadili: Arapça

Yabancı Diller: İleri Düzeyde Fransızca ve Türkçe, Orta Düzeyde İngilizce.

YAYINLAR

Radouan YOUSFI, “Fas ve Avrupa Birliği Arasındaki Ticari İletişimde Çevirinin Rolü” *Edebiyat ve Medeniyet İnşa Laboratuvarı Yayınları*, 1 (2020).

Radouan YOUSFI, “Afrika’nın Kilidi: Tanca Akdeniz Limanı”, Afrika Araştırmacılar Derneği, 30 Temmuz 2019.

Radouan YOUSFI, “Fas ve Cezayir İlişkilerinin Yeniden İhyası”, Afrika Araştırmacılar Derneği, 20 Ocak 2019.

Radouan YOUSFI, “Fas Krallığı’nın Afrika Birliği’ne Dönüşü”, Afrika Araştırmacılar Derneği, 19 Şubat 2017.

Radouan YOUSFI, “Fas’ta İstikrarın Sembolü: Filaliler”, Afrika Araştırmacılar Derneği, 09 Ocak 2017.

Radouan YOUSFI, “Murâbitlar ve Filâlîler: Batı Afrika’da İslâmiyet’in Yayılmasında Fas’ın Rolü”, 22-23 Nisan 2017, Uluslararası Afrika’da İslamiyet: Dünü, Bugünü, Yarını Sempozyumu Sunulan Tebliğ.

Radouan YOUSFI, “Bir Yumuşak Güç Politikası Olarak Türkiye’nin Afrika’da Sağlık Diplomasisi”, 20-21 Temmuz 2017, Afrika’da Sağlık Kongresi Sunulan Tebliğ.

HOBİLER

Satranç, Tenis ve Seyahat